

Kerk en Natuurbescherming

Casus: motivatie van kerkvertegenwoordigers om al dan niet mee te werken aan bescherming van vleermuizen op Zeeuwse kerkzolders

Afstudeerrapport voor Wageningen University – Department of Social Sciences

Msc. Programme:
Development and Rural Innovation

Name of student:
Boudewijn Jacobusse

Specialisation:
Rural Development Sociology

Name of supervisors:
Ir. Jan Schakel
Dr. Don Weenink

Thesis Chair Group:
Rural Sociology

December 2010

Thesis Code:
RDS-80430

Kerk en Natuurbescherming

Casus: motivatie van kerkvertegenwoordigers om al dan niet mee te werken aan bescherming van vleermuizen op Zeeuwse kerkzolders

Afstudeerscriptie

Msc. Programme: Development and Rural Innovation
Specialisation: Rural Development Sociology
Thesis Chair Group: Rural Sociology
Thesis Code: RDS-80430

Name of supervisors: Ir. Jan Schakel
Dr. Don Weenink

Boudewijn W. Jacobusse
Geerdijk, December 2010

Samenvatting

Zorg voor de natuur wordt in de christelijke ethiek samengevat onder het begrip rentmeesterschap. Het omvat zorg voor de natuur, met specifieke aandacht voor mensen en dieren. De zorg voor vleermuizen op kerkzolders past goed in verantwoord christelijk rentmeesterschap. Verder is geldbesteding van belang, omdat dit grote invloed heeft op mens, dier en natuur. Met name in de westerse, kapitalistische samenlevingen is een patroon ontstaan van overmatige consumptie. Dit veroorzaakt armoede bij een deel van de wereldbevolking, het uitsterven van diersoorten en de vernietiging en degradatie van natuur. Daarbij blijken politiek, wetenschap, bedrijfsleven, media, reclame en de consument met elkaar het probleem in stand te houden. De kerk zou daarin een belangrijke functie kunnen vervullen. Haar invloed neemt echter af door de toenemende secularisatie. Als gevolg van de verdergaande degradatie van de natuur en het verdwijnen van unieke natuurgebieden, is in Nederland de natuurbescherming ontstaan. Zij zetten zich in voor behoud en herstel van de natuur. Dit past ook goed binnen christelijk rentmeesterschap, al wordt de natuurbescherming doorgaans niet gedreven door christelijke motieven. Christenen blijken zorg voor de natuur echter nogal eens te laten liggen. Ook onder niet-christenen blijken zich echter weinig mensen te bevinden die zich inzetten voor een duurzame samenleving met zorg voor de natuur. Zowel christenen als niet-christenen nemen dan ook massaal deel aan het overdadige consumptiepatroon wat het westen kenmerkt.

Het christelijke rentmeesterschap blijkt zich tot op zekere hoogte te vertalen in bescherming van vleermuizen op kerkzolders. Al worden geloof en vleermuisbescherming in veel gevallen niet met elkaar in verband gebracht, waardoor zorg voor de vleermuizen erg persoonsafhankelijk is. Zelfs de Flora- en Faunawet die de vleermuizen zou moeten beschermen, speelt een beperkte rol in de besluitvorming van kerken. Ook bij burgerlijke gemeenten lijkt vleermuisbescherming sterk afhankelijk te zijn van de verantwoordelijke ambtenaar, al speelt de Flora- en Faunawet hier een grotere rol. Wellicht zou de bescherming van vleermuizen verbeterd kunnen worden, als de communicatie tussen SLZ en partners verbeterd en geïntensiveerd werd. Al blijft de bescherming van vleermuizen ook dan afhangen van de welwillendheid van kerkvertegenwoordigers en burgerlijke gemeenten. Daar komt bij dat de kerkgebouwen gedeeltelijk gesloten worden vanwege dalende ledenaantallen, wat ook de toekomst van vleermuizen onzeker maakt. Daarbij blijken vleermuisbescherming en de visie op natuurbescherming slechts gedeeltelijk samen te hangen. Uiteindelijk lijkt natuurbescherming slechts voor een deel van de kerkvertegenwoordigers invulling te geven aan verantwoord rentmeesterschap. De kerk- en gemeentevertegenwoordigers zijn erg verdeeld over de natuurbescherming. Daarbij lijken veel personen minder moeite te hebben met de achteruitgang van de natuur, dan met de bescherming ervan. In die zin geven zij blijk van een typisch westerse levenshouding, waarbij economische belangen voorrang krijgen boven de natuur.

Concluderend kan gesteld worden dat christenen de zorg voor vleermuizen en natuur teveel loskoppelen van rentmeesterschap. Hierdoor worden veel christenen niet door hun geloof gemotiveerd om te zorgen voor de natuur, waardoor een goede invulling van rentmeesterschap in veel gevallen uitblijft.

Voorwoord

Deze scriptie vormt het resultaat van het afstudeeronderzoek voor de masterstudie Development and Rural Innovation aan de Wageningen Universiteit te Wageningen. Het onderzoek is uitgevoerd in samenwerking met Stichting Landschapsbeheer Zeeland (SLZ). De aanleiding voor dit onderzoek, vormden de ervaringen van SLZ in hun samenwerking met kerken. Kerken waren vaak niet bereid om mee te werken aan de bescherming van vleermuizen op de kerkzolders. Dat gaf aanleiding om hun motivatie wat beter te onderzoeken. Het rapport gaat in op een christelijke visie op natuurbeheer, wat afgezet wordt tegen de praktijk in de samenleving in het algemeen en de bescherming van vleermuizen in het bijzonder. Dit rapport geeft inzicht in de relatie tussen kerk en natuurbescherming.

Bij dit onderzoek heb ik vanuit de universiteit begeleiding gekregen van Ir. Jan Schakel en Dr. Don Weenink, ondanks het feit dat dit onderwerp buiten hun directe werkveld lag. Ik heb jullie begeleiding ervaren als stimulerend, relaxed en met veel ruimte voor eigen initiatief. Daarvoor wil ik jullie heel hartelijk bedanken. Verder wil ik Ing. Nanning-Jan Honingh, medewerker van SLZ, hartelijk bedanken voor de sturing en adviezen vanuit SLZ. Het ging veel verder dan een puur zakelijk contact, wat ik erg op prijs gesteld heb. Ik wil je, evenals alle andere medewerkers van SLZ, hartelijk bedanken voor de fijne samenwerking. Verder wil ik mijn vader en schoonouders bedanken voor hun zoektocht naar geschikte literatuur. Met mijn vader had ik vaak filosofische gesprekken rondom dit thema. Bedankt voor de liefdevolle hulp. Verder wil ik mijn lieve vrouw Janske bedanken voor haar steun en stimulans op alle momenten dat ik het even niet meer zag zitten. En ook voor je luisterend oor, wat niet zelden goed van pas kwam. Tot slot wil ik alle kerkvertegenwoordigers en gemeentevertegenwoordigers bedanken voor hun tijd en inspirerende informatie die tijdens de interviews gegeven werd.

Bovenal wil ik God danken. Hij gaf me mijn geloof en is de bron van al mijn kracht. Ook gaf Hij me leiding en inspiratie om dit onderwerp te bestuderen en verder toe te passen in mijn eigen leven.

Geerdijk, december 2010

Boudewijn Jacobusse

Inhoudsopgave

Samenvatting		3
Voorwoord		5
Inleiding		13
Deel 1 Literatuurstudie		
Hoofdstuk 1	Onderzoeksmethode voor de literatuurstudie	15
1.1	Werkwijze en opbouw van de literatuurstudie	15
1.2	Gebruikte literatuur	15
1.3	Objectiviteit versus subjectiviteit	15
1.4	Opbouw deel 1	16
Hoofdstuk 2	Christelijk rentmeesterschap	17
2.1	De kern van het christelijk geloof	17
	2.1.1 <i>Het begin en het eind van de mens</i>	17
	2.1.2 <i>Gods reactie</i>	17
2.2	Christenen hier en nu	18
	2.2.1 <i>Christus en het christendom</i>	18
	2.2.2 <i>Christenen in het dagelijks leven</i>	18
2.3	De aarde en haar toekomst	19
2.4	Christendom en rentmeesterschap	19
	2.4.1 <i>Naasteliefde</i>	20
	2.4.2 <i>Zorg voor de schepping</i>	20
	2.4.3 <i>Zorg voor dieren</i>	21
	2.4.4 <i>Rentmeesterschap samengevat</i>	21
2.5	Rentmeesterschap en welvaart	21
	2.5.1 <i>Rentmeesterschap en economische ontwikkeling</i>	21
	2.5.2 <i>Rijkdom en de derde wereld</i>	22
	2.5.3 <i>De plaats van de kerk</i>	22
	2.5.4 <i>De rol van elke christen</i>	22
	2.5.5 <i>Gevolgen van de welvaart</i>	23
2.6	Rentmeesterschap in de alledaagse praktijk	23
	2.6.1 <i>De context van scheppingszorg</i>	23
	2.6.2 <i>De landbouw als voorbeeld</i>	24
	2.6.3 <i>Rentmeesterschap in balans</i>	25
2.7	Vleermuizen en rentmeesterschap	25
	2.7.1 <i>Vleermuizen in de bijbel</i>	25
	2.7.2 <i>Kerkgebouwen en natuur</i>	26
	2.7.3 <i>Vleermuizen op de weegschaal</i>	26
	2.7.4 <i>Andere kerkbewoners</i>	27
2.8	Rentmeesterschap in relatie tot God	27
Hoofdstuk 3	De westerse samenleving	29
3.1	Geschiedenislessen	29
3.2	Het kapitalisme van Europa	29
	3.2.1 <i>Grenzen van de aarde</i>	29
	3.2.2 <i>De grenzen van binnenuit</i>	30
	3.2.3 <i>De grens van de mens</i>	30
	3.2.4 <i>De keerzijde van de medaille</i>	31
	3.2.5 <i>Kapitalisme in wereldwijd perspectief</i>	31
3.3	De invloeden der groten	32
	3.3.1 <i>De invloed van de politiek</i>	32
	3.3.2 <i>De rol van de wetenschap</i>	32
	3.3.3 <i>Het bedrijfsleven</i>	33

3.4	Moderne communicatiemiddelen	34
	3.4.1 <i>De rol van de media</i>	34
	3.4.2 <i>Reclame</i>	34
3.5	De rol van de consument	35
Hoofdstuk 4	Kerk en samenleving	37
4.1	Inleiding op de kerk	37
4.2	Ontstaansgeschiedenis van het christendom	37
	4.2.1 <i>De wortels van het christendom</i>	37
	4.2.2 <i>Verspreiding van het christendom</i>	38
	4.2.3 <i>Ontstaansgeschiedenis van kerken in Nederland</i>	39
4.3	De secularisatie van Nederland	40
	4.3.1 <i>De leegloop van kerken</i>	40
	4.3.2 <i>Andere religies in Nederland</i>	41
	4.3.3 <i>Trends van de grote kerkgenootschappen</i>	42
	4.3.4 <i>Trends van andere kerken</i>	44
	4.3.5 <i>Migrantenkerken</i>	45
4.4	Kerk en samenleving	45
	4.4.1 <i>Positie van de kerk in de samenleving</i>	45
	4.4.2 <i>Scheiding tussen kerk en staat</i>	46
	4.4.3 <i>Samenleving en religie</i>	46
	4.4.4 <i>Oorzaken van kerkverlating</i>	47
	4.4.5 <i>De rol van de kerk in het ontkerkelijingsproces</i>	48
4.5	Identiteit van de kerk	50
	4.5.1 <i>De veelzijdigheid van de kerk</i>	50
	4.5.2 <i>Ongeloof en vrijzinnigheid</i>	50
	4.5.3 <i>Sektarisch fanatisme</i>	50
	4.5.4 <i>De zuivere kerk</i>	51
4.6	Functies van de kerk	51
	4.6.1 <i>Aanbidding en gemeenschap</i>	51
	4.6.2 <i>Zending en evangelisatie</i>	52
	4.6.3 <i>Diaconaat en ontwikkelingshulp</i>	52
	4.6.4 <i>Roepstem voor de samenleving</i>	52
	4.6.5 <i>Onderdak voor behoeftigen</i>	53
4.7	Kerkgemeenschap en kerkgebouw	53
	4.7.1 <i>Bouwstijlen</i>	53
	4.7.2 <i>Het kerkgebouw als doelmatig middel</i>	54
	4.7.3 <i>Kerkgebouwen als last</i>	54
Hoofdstuk 5	Natuur en natuurbescherming in Nederland	57
5.1	Natuur of milieu	57
5.2	De achteruitgang van de natuur	58
	5.2.1 <i>Ontwikkeling van het platteland</i>	58
	5.2.2 <i>Andere maatschappelijke ontwikkelingen</i>	59
	5.2.3 <i>Landbouwkundige ontwikkelingen</i>	59
5.3	De Zeeuwse situatie	60
	5.3.1 <i>Het veranderende platteland</i>	60
	5.3.2 <i>Gevolgen voor de natuur</i>	61
	5.3.3 <i>Ontpoldering Hedwigepolder</i>	62
5.4	De ontwikkelingen in de natuurbescherming	63
	5.4.1 <i>De opkomst van het natuurbeheer</i>	63
	5.4.2 <i>Natuurbescherming en politiek</i>	64
	5.4.3 <i>De Flora- en Faunawet</i>	64
5.5	Hedendaagse natuurbescherming: een balans	65
	5.5.1 <i>Natuurbeschermers en de natuur</i>	65
	5.5.2 <i>De waarde van de natuur</i>	66
	5.5.3 <i>Agrarische natuurbeschermers</i>	67
	5.5.4 <i>Overig natuurbeheer</i>	68

5.6	Visies op natuurbescherming	68
5.7	Rentmeesterschap en natuurbescherming	69
Hoofdstuk 6	Religie en Natuurbescherming	71
6.1	Wereldvisies en natuur	71
	6.1.1 <i>De despoot</i>	71
	6.1.2 <i>De verlichte heerser</i>	71
	6.1.3 <i>De rentmeester</i>	71
	6.1.4 <i>Partner van de natuur</i>	72
	6.1.5 <i>Participant aan de natuur</i>	72
	6.1.6 <i>Unio mystica</i>	72
	6.1.7 <i>Wereldbeelden en natuurvisies</i>	72
6.2	De Nederlandse samenleving	73
	6.2.1 <i>Waarderingen van de natuur</i>	73
	6.2.2 <i>Op weg naar een nieuwe samenleving</i>	73
	6.2.3 <i>Het creëren van draagvlak</i>	75
	6.2.4 <i>Geen woorden maar daden</i>	75
	6.2.5 <i>Geen daden maar woorden</i>	76
	6.2.6 <i>Spiegel voor de mens</i>	77
6.3	Kerk en rentmeesterschap	77
	6.3.1 <i>Religie en het ervaren van problemen</i>	77
	6.3.2 <i>Geld en bezit</i>	78
	6.3.3 <i>Onderzoek naar natuur en milieuzorg</i>	79
	6.3.4 <i>Rentmeesterschap in Nederland</i>	80
	6.3.5 <i>De betreffende regio's</i>	80
6.4	Kerkcultuur en milieuzorg	81
	6.4.1 <i>De Rooms katholieke kerk</i>	81
	6.4.2 <i>Protestantse Kerk in Nederland</i>	83
	6.4.3 <i>Gereformeerde kerken</i>	84
	6.4.3.1 <i>Orthodox gereformeerde kerken</i>	85
	6.4.3.2 <i>Bevindelijk gereformeerde kerken</i>	86
	6.4.4 <i>Evangelische en pinksterkerken</i>	87
	6.4.5 <i>Vrijzinnige kerken</i>	87
	6.4.6 <i>Gebrekkig christendom</i>	88
6.5	Rentmeesterschap in Nederland	88
	6.5.1 <i>De Nederlandse samenleving</i>	88
	6.5.2 <i>Christelijke motieven om niets te doen</i>	89
	6.5.3 <i>Rentmeesterschap en religie</i>	90

Deel 2 Gegevens veldwerk

Hoofdstuk 7	Onderzoeksmethode veldwerk	91
7.1	Verantwoording onderzoekstype	91
7.2	Onderzoekstechnieken	91
	7.2.1 <i>Interviewen</i>	91
	7.2.2 <i>Observeren</i>	92
	7.2.3 <i>Achtergrondinformatie doornemen</i>	92
7.3	Contrastgroep	92
7.4	Steekproef voor het onderzoek	93
	7.4.1 <i>Omvang van de steekproef</i>	93
	7.4.2 <i>Samenstelling van de steekproef</i>	93
	7.4.3 <i>Selectie van de steekproef</i>	94
7.5	Ethische dilemma's	95
7.6	Analyse van de gegevens	95
	7.6.1 <i>Volledigheid van de interviews</i>	95
	7.6.2 <i>Uitwerking van de interviews</i>	96
	7.6.3 <i>Analyse van de interviews</i>	96
7.7	Opbouw deel 2	96

Hoofdstuk 8	Vleermuizen in kerken	97
8.1	Ecologie van vleermuizen	97
	8.1.1 <i>Op handen gedragen zoogdieren</i>	97
	8.1.2 <i>Vleermuizen in de winter</i>	97
	8.1.3 <i>Seizoensritme van vleermuizen</i>	97
	8.1.4 <i>Dagritme en oriëntatie</i>	98
	8.1.5 <i>Foerageertechnieken</i>	99
8.2	Verblijfplaatsen van vleermuizen	100
	8.2.2 <i>Winterverblijven</i>	100
	8.2.3 <i>Zomerverblijven</i>	100
8.3	Onderzoek naar vleermuizen	101
	8.3.1 <i>Verspreiding</i>	102
	8.3.2 <i>Mogelijke onderzoeksmethoden</i>	102
	8.3.3 <i>Onderzoek van SLZ</i>	103
	8.3.4 <i>Onderzoeksresultaten kerkzolderinventarisatie</i>	104
8.4	Bescherming en bedreigingen van vleermuizen	104
	8.4.1 <i>Wetgeving en vleermuizen</i>	104
	8.4.2 <i>Bedreigingen voor vleermuizen</i>	105
8.5	Vleermuizen in de Zeeuwse cultuur	105
Hoofdstuk 9	Samenwerking tussen SLZ en kerken of gemeenten	107
9.1	Medewerking aan inventarisatie door SLZ	107
	9.1.1 <i>Resultaten inventarisatie SLZ</i>	107
	9.1.2 <i>Motieven om wel of niet mee te werken</i>	107
	9.1.3 <i>Beschrijving observaties</i>	108
	9.1.4 <i>De resultaten samengevat</i>	109
9.2	Medewerking aan voorgestelde maatregelen	109
	9.2.1 <i>Resultaten van voorgestelde maatregelen</i>	109
	9.2.2 <i>Resultaten per kerkverband</i>	110
	9.2.3 <i>Motieven om wel of geen maatregelen te nemen</i>	111
	9.2.4 <i>Verschil in benadering</i>	111
9.3	Motivatie weergegeven in de interviews	112
	9.3.1 <i>Wie waren zij</i>	112
	9.3.2 <i>Argumenten om mee te werken aan de inventarisatie</i>	113
	9.3.3 <i>Argumenten om de inventarisatie te weigeren</i>	113
	9.3.4 <i>Argumenten om mee te werken aan maatregelen</i>	114
	9.3.5 <i>Argumenten om geen maatregelen te nemen</i>	114
	9.3.6 <i>Indrukken tijdens de interviews</i>	115
	9.3.7 <i>De argumenten samengevat</i>	116
9.4	Motieven van kerkvertegenwoordigers volgens directe betrokkenen	116
	9.4.1 <i>Wat vertelden burgerlijke gemeentes over kerken</i>	116
	9.4.2 <i>Motivatie tot samenwerking volgens SLZ</i>	117
	9.4.3 <i>De meningen samengevat</i>	117
9.5	Burgerlijke gemeenten onder de loupe	117
	9.5.1 <i>Samenwerking met SLZ</i>	118
	9.5.2 <i>Motieven uit het SLZ Archief</i>	118
	9.5.3 <i>Motieven uit interviews</i>	120
	9.5.4 <i>Indrukken tijdens interviews</i>	120
	9.5.5 <i>Motieven volgens SLZ medewerkers</i>	121
	9.5.6 <i>Samenwerking met gemeentes samengevat</i>	121
9.6	De samenwerking samengevat	122
Hoofdstuk 10	Besluitvorming en communicatie	123
10.1	Besluitvorming binnen kerken	123
	10.1.1 <i>Informatie uit Archief SLZ</i>	123
	10.1.2 <i>Informatie uit interviews</i>	123
	10.1.3 <i>Indrukken tijdens de interviews</i>	124
	10.1.4 <i>Informatie van SLZ medewerkers</i>	125

	10.1.5 <i>Informatie van burgerlijke gemeenten</i>	125
	10.1.6 <i>Besluitvorming in kerken samengevat</i>	125
10.2	Besluitvorming in burgerlijke gemeenten	126
	10.2.1 <i>Informatie uit interviews</i>	126
	10.2.2 <i>Informatie van SLZ medewerkers</i>	126
	10.2.3 <i>Besluitvorming in gemeenten samengevat</i>	126
10.3	Communicatie tussen SLZ en kerkbesturen	127
	10.3.1 <i>SLZ Archief over communicatie vanuit SLZ</i>	127
	10.3.2 <i>SLZ Archief over communicatie van kerken</i>	127
	10.3.3 <i>Informatie van kerkvertegenwoordigers</i>	128
	10.3.4 <i>Informatie van SLZ medewerkers</i>	128
	10.3.5 <i>Communicatie met kerken samengevat</i>	129
10.4	Communicatie tussen SLZ en burgerlijke gemeenten	129
	10.4.1 <i>Informatie van gemeentevertegenwoordigers</i>	129
	10.4.2 <i>Informatie van SLZ medewerkers</i>	130
	10.4.3 <i>Communicatie met gemeenten samengevat</i>	130
10.5	Besluitvorming en communicatie samengevat	130
Hoofdstuk 11	Visies op kerken en vleermuizen	131
11.1	De kerk en haar functies	131
	11.1.1 <i>Wat een kerk is volgens kerkvertegenwoordigers</i>	131
	11.1.2 <i>Functies van de kerk volgens kerkvertegenwoordigers</i>	132
	11.1.3 <i>Wat burgerlijke gemeenten vinden van de kerk</i>	133
	11.1.4 <i>De visie van een SLZ medewerker</i>	133
	11.1.5 <i>Visies op de kerk samengevat</i>	134
11.2	Het kerkgebouw en haar functies	134
	11.2.1 <i>Functies die kerkvertegenwoordigers hun gebouw toekennen</i>	134
	11.2.2 <i>Burgerlijke gemeenten en kerkgebouwen</i>	135
	11.2.3 <i>De visie van een SLZ medewerker</i>	136
	11.2.4 <i>Opvallende visies op kerkgebouwen</i>	136
11.3	Zorgplicht voor gebouwen	136
	11.3.1 <i>Zorgplicht volgens kerkvertegenwoordigers</i>	137
	11.3.2 <i>Zorgplicht volgens gemeentevertegenwoordigers</i>	138
	11.3.3 <i>SLZ en de zorgplicht</i>	138
	11.3.4 <i>Conclusies ten aanzien van de zorgplicht</i>	139
11.4	Vleermuizen en de Flora- en Faunawet	139
	11.4.1 <i>Wat kerkvertegenwoordigers vinden van vleermuizen</i>	140
	11.4.2 <i>Kerken en de Flora- en Faunawet</i>	141
	11.4.3 <i>Gemeentevertegenwoordigers en vleermuizen</i>	141
	11.4.4 <i>Gemeenten en de Flora- en Faunawet</i>	142
	11.4.5 <i>Eigen initiatief voor bescherming</i>	142
	11.4.6 <i>Visies op vleermuizen samengevat</i>	142
11.5	De vleermuizen en hun toekomst	143
Hoofdstuk 12	Natuur en Natuurbescherming	145
12.1	De natuur, wat wordt daarmee bedoeld?	145
	12.1.1 <i>Natuur volgens kerkvertegenwoordigers</i>	145
	12.1.2 <i>Natuur volgens gemeentevertegenwoordigers</i>	147
	12.1.3 <i>Diversiteit aan natuurvisies samengevat</i>	147
12.2	Kerk, vleermuisbescherming en natuurbescherming	147
	12.2.1 <i>Natuurbescherming is een goede zaak</i>	148
	12.2.2 <i>Natuurbescherming moet in evenwicht zijn met andere belangen</i>	148
	12.2.3 <i>Natuurbescherming op z'n Nederlands</i>	149
	12.2.4 <i>Natuurbescherming gaat wel eens te ver</i>	149
	12.2.5 <i>Natuurbescherming wordt vaak dom uitgevoerd</i>	150
	12.2.6 <i>Opvallende visies op natuurbescherming</i>	151
12.3	Kerken zonder vleermuisbescherming en visie op natuurbescherming	152
	12.3.1 <i>Natuurbescherming is goed</i>	152
	12.3.2 <i>Natuurbescherming gaat te ver</i>	152

	12.3.3 <i>Natuurbescherming is in veel gevallen overdreven</i>	153
	12.3.4 <i>Opvallende visies samengevat</i>	154
12.4	Geloof en natuurbescherming bij de vleermuisbeschermers	154
	12.4.1 <i>Geloof speelt een rol in de visie op natuurbescherming</i>	154
	12.4.2 <i>Geloof speelt gedeeltelijk of geen rol</i>	155
	12.4.3 <i>Verantwoord beheren van leefomgeving</i>	156
	12.4.4 <i>Geloof en beheren van leefomgeving</i>	157
12.5	Geloof en natuurbescherming bij kerken zonder vleermuisbescherming	158
	12.5.1 <i>Geloof en de visie op natuurbescherming</i>	158
	12.5.2 <i>Verantwoord beheren van leefomgeving</i>	159
	12.5.3 <i>Geloof en beheren van leefomgeving zonder vleermuizen</i>	159
12.6	Gemeentevertegenwoordigers en natuurbescherming	160
	12.6.1 <i>Visies op natuurbescherming</i>	160
	12.6.2 <i>Gemeentevertegenwoordigers en persoonlijke motieven</i>	161
	12.6.3 <i>Verantwoord beheren van de leefomgeving</i>	161
	12.6.4 <i>Opvallende visies van gemeentevertegenwoordigers</i>	162
12.7	SLZ en natuurbescherming	162
12.8	Natuurbescherming en rentmeesterschap	163

Deel 3 Conclusies en discussie

Hoofdstuk 13	Conclusies en discussie	165
13.1	Conclusies literatuurstudie	165
13.2	Conclusies veldwerk	165
	13.2.1 <i>Conclusies over de bescherming van vleermuizen</i>	165
	13.2.2 <i>Conclusies over de toekomst van kerken en vleermuizen</i>	166
	13.2.3 <i>Conclusies over natuur en natuurbescherming</i>	167
13.3	Algehele conclusie	167
13.4	Discussie objectiviteit versus subjectiviteit	167
	13.4.1 <i>De voorbereidende fase</i>	167
	13.4.2 <i>Het veldwerk</i>	168
	13.4.3 <i>De rapportage</i>	169
	13.4.4 <i>Objectiviteit versus subjectiviteit</i>	169
13.5	Discussie onderzoekspopulatie	169
13.6	Discussie sociologie versus religie	170
Nawoord		171
Referenties		173
Bijlage 1	Nederlandse Kerkgenootschappen	179
Bijlage 2	Verspreiding van Gereformeerden in 1889	181
Bijlage 3	Vragenlijst voor de interviews	183
Bijlage 4	Samenwerking van kerken met SLZ	187

Inleiding

Stichting Landschapsbeheer Zeeland (SLZ) doet al een aantal jaren onderzoek naar vleermuizen op kerkzolders en in kerktorens. Oude kerken hebben vaak een ruimte tussen het halfronde plafond en het (punt-)dak, wat de kerkzolder genoemd wordt. Deze ruimtes zijn potentieel vaak geschikt voor vleermuizen. Om meer kennis te verkrijgen over vleermuizen in Zeeland, heeft Stichting Landschapsbeheer Zeeland de meeste Zeeuwse kerkzolders onderzocht op de aanwezigheid van vleermuizen. Met de verkregen kennis uit het onderzoek is vervolgens besloten om de Zeeuwse vleermuizenpopulatie te beschermen en waar mogelijk te versterken. Er is opnieuw contact opgenomen met een aantal kerken en in sommige regio's is gestart met het uitvoeren van maatregelen om een kerkzolder geschikt(er) te maken voor vleermuizen. Een gedeelte van de kerkvertegenwoordigers wilde niet meewerken aan onderzoek en/of maatregelen ten behoeve van vleermuizen op kerkzolders (Archief SLZ). Deze gelegenheid is aangegrepen om er een afstudeeronderzoek naar te doen. Dit rapport vormt de afstudeerscriptie van het onderzoek, voor de studie Development and Rural Innovation aan de Wageningen Universiteit. Het onderzoek wordt uitgevoerd voor de vakgroep Rurale Sociologie. De resultaten kunnen tevens door SLZ gebruikt worden om hun aanpak beter af te stemmen op de kerkvertegenwoordigers.

PROBLEEMSTELLING

Stichting Landschapsbeheer Zeeland wil de bescherming van vleermuizen de komende jaren voortzetten en waar mogelijk kerkzolders ook verbeteren. Dit zal leiden tot een regelmatig contact met veel kerkvertegenwoordigers. Het is echter niet bekend waarom kerkvertegenwoordigers wel of niet meewerken aan onderzoek en maatregelen ten behoeve van vleermuizen. Daarnaast ontbreekt informatie over de hiërarchie binnen een kerk en welke persoon of personen uiteindelijk bepalen of er wel of geen samenwerking plaats vindt. Tevens ontbreekt informatie over de effectiviteit van de aanpak die SLZ nu hanteert. Dit kan hebben geleid tot een inadequate aanpak om de vleermuizen te beschermen.

Dit leidt tot de volgende probleemstelling:

Wat is de motivatie van kerkvertegenwoordigers om al dan niet mee te werken aan de bescherming van vleermuizen?

DOELSTELLINGEN

Het onderzoek heeft als doel om inzicht te krijgen in de motivatie van kerkvertegenwoordigers om al dan niet mee te werken aan de bescherming van vleermuizen. De dieperliggende doelstelling is echter ook om te analyseren wat de visie van christenen is op kerken, natuur en natuurbescherming. Het is daarbij van belang om te onderzoeken of hun visie overeenkomt met de realiteit en met de leer van het christelijk geloof. Verder is het van belang om meer inzicht te krijgen in de hiërarchie en besluitvorming binnen kerken.

SLZ heeft nog als aanvullende doelstelling om inzicht te krijgen in de manier waarop ze het beste vervolg kunnen geven aan de bescherming van vleermuizen.

ONDERZOEKSVRAGEN

De bovenstaande doelstelling leidt tot een aantal algemene onderzoeksvragen. Die zijn vervolgens verder opgedeeld in specifieke onderzoeksvragen.

1. Wat was de motivatie van kerkvertegenwoordigers om al dan niet mee te werken aan het onderzoek van SLZ naar vleermuizen op kerkzolders?
 - a. Waarom besloten kerkvertegenwoordigers om wel of niet mee te werken aan het onderzoek?
 - b. Hebben externe betrokkenen of adviseurs hierbij een rol gespeeld?
 - c. Hoe hebben gemeenteleden op het verzoek gereageerd?
2. Wat was de motivatie van kerkvertegenwoordigers om al dan niet mee te werken aan maatregelen op de kerkzolder ten behoeve van vleermuizen?
 - a. Waarom besloten kerkvertegenwoordigers om wel of niet mee te werken aan de maatregelen?
 - b. Hebben externe betrokkenen of adviseurs hierbij een rol gespeeld?
 - c. Hoe hebben gemeenteleden op het verzoek gereageerd?

3. Welke invloed heeft de communicatie met SLZ op de besluitvorming van kerken?
 - a. Hoe hebben kerkvertegenwoordigers de communicatie met SLZ ervaren en heeft dit een rol gespeeld in de besluitvorming?
 - b. Hoe hebben burgerlijke gemeentes de communicatie met SLZ ervaren?
 - c. Hoe hebben medewerkers van SLZ de samenwerking met kerkvertegenwoordigers ervaren?
4. Hoe is de hiërarchische structuur binnen de kerken?
 - a. Bij wie is het verzoek tot onderzoek en maatregelen op de kerkzolder ingediend?
 - b. Wie werden in het besluit betrokken om al dan niet mee te werken?
 - c. Hoe breed werd dit besluit gedragen door de betrokken kerkvertegenwoordigers?
 - d. Wat is de ervaring van directe betrokkenen over de hiërarchische structuur binnen kerken?
5. Wat is een kerk in religieuze zin en welke functies heeft een kerk en het kerkgebouw?
6. Zijn kerkvertegenwoordigers bereid om te investeren in natuurbeschermingsmaatregelen?
 - a. Wat is de visie van kerkvertegenwoordigers op natuur en natuurbescherming?
 - b. Zijn christenen bereid om te investeren in natuurbescherming?
 - c. Wat is de ervaring van directe betrokkenen en wat blijkt uit andere onderzoeken?
7. Hoe verhoudt de levensstijl van westerse mensen zich tot rentmeesterschap?
8. Hoe gaan christenen in de praktijk om met natuurbescherming/rentmeesterschap?

WERKWIJZE

Het afstudeeronderzoek bestaat uit drie fasen. De eerste fase is het ontwikkelen van een onderzoeksvoorstel. Dit bevat richtlijnen voor het uit te voeren onderzoek en hierin staat de onderzoeksmethode beschreven. De tweede fase bestaat uit het doen van veldwerk. In dit onderzoek bestond dat voornamelijk uit het afnemen van interviews, aangevuld met observaties tijdens kerkzolder inventarisaties. De laatste fase bestaat uit het schrijven van het rapport, waarvan dit het eindproduct is. Het rapport bevat een zelfstandige literatuurstudie in deel 1. Het tweede gedeelte gaat in op de onderzoeksvragen. Het laatste gedeelte geeft de conclusies en discussie, zowel van de literatuurstudie als het veldwerk.

DOELGROEP

Dit rapport is allereerst bedoeld als afstudeerscriptie, waarmee examinatoren en begeleiders automatisch tot de doelgroep behoren. Daarnaast is het rapport van belang voor medewerkers van SLZ om hier voordeel mee te doen in de verdere bescherming van vleermuizen. Verder kan het rapport interessant zijn voor (christelijke) natuurbeschermingsorganisaties en christenen en overige belanghebbenden die zich voor dit onderwerp interesseren.

OPBOUW RAPPORT

Het rapport is opgedeeld in drie delen. Het eerste deel omvat een literatuurstudie, waarbij thema's aan bod komen zoals christelijk rentmeesterschap, het kapitalisme, de kerk in de samenleving en wereldbeelden ten opzichte van de natuur. Het tweede deel omvat de uitwerking van het veldwerk. Het gaat in op de uitkomsten van de interviews en behandelt thema's als de bescherming van vleermuizen, besluitvorming in kerken, de toekomst van de kerkgebouwen en natuur en natuurbescherming. In tegenstelling tot het eerste deel, gaat het in het tweede deel om wat gezegd werd in de interviews. Het derde deel bestaat uit de conclusies en discussie. Deze zijn gebaseerd op beide andere delen van het rapport, dus zowel op de literatuurstudie als de interviews.

Deel 1

Literatuurstudie

Hoofdstuk 1 **Onderzoeksmethode voor de literatuurstudie**

De literatuurstudie is hoofdzakelijk gestart na het afnemen en uitwerken van de interviews. Er is vooraf wel literatuur over het begrip rentmeesterschap opgezocht. De meeste hoofdstukken zijn echter pas geschreven, toen globaal bekend was wat tijdens de interviews gezegd was. De interviews zijn pas na het afronden van de literatuurstudie verwerkt in gestructureerde hoofdstukken.

1.1 Werkwijze en opbouw van de literatuurstudie

De literatuurstudie is hoofdstuk voor hoofdstuk als concept opgebouwd. Het thema was oorspronkelijk een veldstudie over de motivatie waarom kerken besloten om wel of niet mee te werken aan de bescherming van vleermuizen. Het lag dan ook voor de hand om een hoofdstuk toe te voegen over rentmeesterschap. Rentmeesterschap is een vaak gebruikte term in de christelijke ethiek, om aan te geven hoe christenen om moeten gaan met de aarde en de natuur (Harinck e.a., 2005). Zo kon ik de praktijk van vleermuisbescherming in de Zeeuwse kerken, vergelijken met de christelijke visie op rentmeesterschap. Ik bedacht globaal een opbouw van het hoofdstuk en begon literatuur erbij te zoeken. Al schrijvend kwam ik op nieuwe inzichten en ideeën, die de structuur en opbouw ten goede zouden komen. De literatuur bracht me nieuwe invalshoeken voor het voetlicht, die eveneens verwerkt werden. De gebruikte literatuur bracht me echter ook op het idee om iets te schrijven over de praktijk van de westerse samenleving, die volgens diverse literatuurbronnen ver van het christelijke idee van rentmeesterschap af staat. Zo werd een nieuw hoofdstuk geboren, met een beschouwing over het kapitalistische westen. Dit bracht me op het idee dat de natuurbescherming ontstaan was, als reactie op de natuur die verloren ging. Ook dat was bovendien een thema wat te maken had met de bescherming van vleermuizen, omdat het om 'officiële' natuurbescherming ging. Bovendien bleek het thema tijdens de interviews vaak uitgebreid aan bod te komen, waardoor een beschouwing over natuur en natuurbescherming zinvol leek. In overleg met mijn begeleiders is eveneens besloten om een hoofdstuk toe te voegen over de kerk, omdat het thema over vleermuizen in kerken ging. Het was dan echter ook van belang te weten welke functies pasten, binnen een christelijke visie op de kerk. Het leek me eveneens interessant om de positie van de kerk ten opzichte van de rest van de samenleving aan te geven. De bestudeerde literatuur maakte me echter ook duidelijk dat ongebreideld consumeren niet overeenstemt met het christelijke idee van rentmeesterschap. De gebruikte bronnen waren echter ook duidelijk over de verkeerde praktijk in de westerse samenleving, ook onder christenen. Er is om die reden nog een hoofdstuk geschreven over de gangbare wereldbeelden ten opzichte van de natuur. Achteraf zijn alle hoofdstukken in logische volgorde gerangschikt en beter op elkaar afgestemd. Uiteraard zijn de hoofdstukken waar nodig ook nog verbeterd.

1.2 Gebruikte literatuur

De literatuurstudie begon rondom het begrip rentmeesterschap, waar boeken van bekende christelijke schrijvers als de professors Goudzwaard, Nijkamp en Schuurman voor geraadpleegd zijn. Dit is aangevuld met (wetenschappelijke) literatuur waar dat van toepassing was. Dat betrof voor de kern van het christelijk geloof bijvoorbeeld een boek van John Stott, een vooraanstaand brits theoloog. Voor het hoofdstuk over de kerk is weer veel gebruik gemaakt van rapporten van het Centraal Bureau van de Statistiek, om de secularisatie in Nederland weer te geven. In het algemeen is wetenschappelijke literatuur als basis gebruikt. Krantenartikelen of andere niet-wetenschappelijke literatuur is regelmatig gebruikt ter illustratie van wat beschreven was. Ik had af en toe de beschikking over het Nederlands Dagblad of het Reformatorisch Dagblad, twee christelijke dagbladen. Ook komt er informatie uit het christelijke tijdschrift De Oogst. Als laatste is nog bij enkele personen specifieke informatie opgevraagd. Dat betrof personen die over een bepaald thema relevante informatie hadden. Ze zijn per e-mail benaderd en slechts over dat specifieke thema. Ook deze informatie is slechts gebruikt ter illustratie van de tekst.

1.3 Objectiviteit versus subjectiviteit

Ik ben zeer begaan met het thema kerk en natuurbescherming. Allereerst ben ik zelf praktiserend christen, waardoor het thema christendom mij erg aanspreekt. Ik heb zelf al vaak gemerkt dat zorg voor de natuur in christelijke kringen sterk onderbelicht is. Ondanks dat dit me vaak gefrustreerd heeft, heb ik geprobeerd om dat zoveel mogelijk opzij te zetten bij het schrijven van deze scriptie. Het thema natuurbescherming heeft ook mijn interesse. Ik heb zelf de studie Bos- en Natuurbeheer gedaan, wat in belangrijke mate gevoed werd door idealistische motieven. Daar kreeg ik met een andere miskennis te maken, namelijk het christelijk geloof. Onder gedreven natuurbeheerders bleken zich weinig praktiserende christenen te bevinden. Het christelijk geloof is voor mij echter de

belangrijkste waarde en ook doorslaggevende waarheid in mijn leven. Ook hier lag subjectiviteit dus op de loer. Ik heb ernaar gestreefd om toch zo objectief mogelijk te beschrijven wat zich in onze samenleving afspeelt en hoe zich dit verhoudt tot het christelijk geloof. Dit heb ik enerzijds nagestreefd door zoveel mogelijk wetenschappelijke literatuur als basis te gebruiken. Bovendien ben ik bij het schrijven dicht bij de bronliteratuur gebleven. Desondanks ben ik me er van bewust dat ik daarin ook keuze gemaakt heb. Ik heb literatuur gekozen die aansloot bij mijn visie op rentmeesterschap. Anderzijds heb ik me daarbij zoveel mogelijk in de christelijke traditie geplaatst. Ik heb om die reden bekende en gerespecteerde schrijvers gekozen als primaire literatuur. De literatuurkeuze is verder gebaseerd op de benodigde achtergrondkennis voor mijn onderzoeksvragen. Verder gaf deze literatuur volop stof tot nadenken over mijn eigen levensstijl. Ook daar valt wel het één en ander over op te merken met betrekking tot christelijk rentmeesterschap. Dit maakte me milder en bescheiden om stellig anderen de maat te nemen. Desondanks is objectiviteit voor mensen een utopie. In het eerste deel van dit rapport zal dus een zeker subjectivisme binnen geslopen zijn.

1.4 Opbouw deel 1

De literatuurstudie begint met een hoofdstuk over een christelijke visie op rentmeesterschap. Daarbij wordt eerst ingegaan op de kern van het christelijk geloof om duidelijk te maken hoe christenen in het leven staan. Vervolgens is rentmeesterschap uitgewerkt aan de hand van rijkdom en zorg voor de natuur. Het begrip is vervolgens toegepast op de vleermuizen in de kerken.

Er volgt een hoofdstuk over de westerse samenleving en welke rol het kapitalisme daarin speelt. Er wordt ook ingegaan op de invloed van politiek, wetenschap, bedrijfsleven, media, reclame en de consument op de westerse samenleving.

Het volgende hoofdstuk gaat over de kerk in relatie tot de samenleving. Het beschrijft de secularisatie van Nederland en gaat in op de positie en identiteit van de kerk. Ook worden de functies van de kerk en het kerkgebouw beschreven.

Daarna komt er een hoofdstuk over natuur en natuurbescherming. Hierin wordt allereerst de achteruitgang beschreven van de natuur, ook specifiek voor Zeeland. Volgens wordt ingegaan op de opkomst van de natuurbescherming en diverse visie op natuur en natuurbescherming.

De literatuurstudie sluit af met een hoofdstuk over religie en natuurbescherming. Het beschrijft seculiere wereldvisies en hoe de samenleving in de praktijk functioneert. Vervolgens wordt aangegeven hoe christenen in de praktijk omgaan met de natuur.

Hoofdstuk 2 Christelijk rentmeesterschap

De natuur is volgens de bijbel Gods eigen creatie. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de consequenties van dit gegeven voor de omgang van christenen met de natuur. Er wordt ook aandacht geschonken aan de levenshouding van christenen in het algemeen en waar die uit voortkomt.

2.1 De kern van het christelijk geloof

Centraal staat voor christenen de bijbel, wat voor hen het geïnspireerde woord van God is. De bijbel is het uitgangspunt van het christendom en van alle principes en standpunten die daaruit voortvloeien (Brink, 2003). Het woord bijbel betekent 'boeken' of 'geschriften'. De bijbel bestaat uit 66 Bijbelboeken, die opgedeeld zijn in het oude- en nieuwe testament (De Nieuwe Bijbelvertaling, 2005). Het oude testament is voor zowel joden als christenen een heilig boek. Het nieuwe testament wordt door joden niet erkend als Gods woorden. De namen oud en nieuw, worden dan ook alleen door christenen gehanteerd om de chronologische volgorde van de testamenten aan te duiden. Beiden vormen echter één geheel omdat ze op elkaar voortborduren en zijn afzonderlijk moeilijk te begrijpen (McConville, 2001). De bijbel begint met de woorden: 'in het begin schiep God de hemel en de aarde'. Scheppen betekent hier maken of creëren. Vervolgens wordt beschreven hoe God de hele wereld en natuur gemaakt heeft. Het geeft ook de toonzetting van de bijbel weer. God is de initiatiefnemer van alles en Hij staat aan het begin van de geschiedenis (Stott, 1995). God is ook de bestuurder van deze wereld. Hij regeert en niet het toeval. Hij is voor mensen echter vaak niet te begrijpen in het besturen van de wereld en is daarin niet te doorgronden. Dat wil echter niet zeggen dat Hij niet betrokken is bij de belevenissen van individuele mensen. Hij is erop uit om een relatie met mensen op te bouwen en hen in dit leven leiding te geven (Knevel, 1994).

2.1.1 HET BEGIN EN HET EIND VAN DE MENS

De mensen zijn als Gods laatste scheppingswerk gecreëerd en waren het kroonjuweel op de schepping. De schepping was volmaakt en God beschreef Zijn werk als 'zeer goed'. De mens kreeg gezag over de schepping, wat zich onder andere tot uiting brengt als Adam (de eerste man) alle dieren een naam geeft. Hij krijgt de opdracht om de schepping te bebouwen en te bewaren. Bouwen ziet op het in goede orde handhaven of tot ontplooiing brengen, terwijl bewaren ziet op het toezicht houden op de schepping. Het gaat ook om de ordening en bescherming tegen eventuele boze machten (Berg, 1998). Adam en Eva (Adams vrouw) leven in harmonie met de schepping, maar ze leven ook van de vruchten van de schepping. Ze mogen van alle bomen eten, met uitzondering van de vruchten van de boom van kennis van goed en kwaad. Als ze daarvan eten, zullen ze onherroepelijk sterven (De Nieuwe Bijbelvertaling, 2005). De duivel, een benaming voor Gods tegenstanders in de vorm van geesten, probeert Gods eer te beschadigen. Hij weet Adam en zijn vrouw Eva te verleiden om te eten van de vruchten van de verboden boom. Dat heeft ingrijpende gevolgen, omdat Adam en Eva niet meer in staat zijn om tot Gods eer te leven (Berg, 1998). Ze werden niet onmiddellijk gedood, maar er werd een vloek uitgesproken over de aarde. Het betekende een breuk in de relaties die door de schepping samengevoegd waren. De vervolggeshiedenis laten zien dat de dood een normaal en onvermijdelijk gegeven geworden is in de geschiedenis van de mensheid (McConville, 2001). De schrijvers van de bijbel zijn ook duidelijk over het feit dat de mensen sindsdien continu verkeerde dingen doen. God heeft tien geboden gegeven, waaraan elk mens zich continu schuldig maakt. In veel Bijbelboeken wordt het als een treurig, maar tevens algemeen terugkerend fenomeen gezien dat de mens verkeerde dingen blijft doen (Stott, 1995). De scheppingsverhalen worden even later vervolgd door het verhaal van de zondvloed. Dit is een watervloed die de hele aarde overstroomd, als straf op de verkeerde dingen van de mensheid in die tijd (McConville, 2001). De bijbel is erg pessimistisch als het gaat over de slechtheid van de mens in zijn/haar leven. De dood is dan ook niet het einde van een mensenleven. Alle mensen zullen ooit opnieuw opstaan en dan ook geoordeeld worden (Stott, 1995).

2.1.2 GODS REACTIE

De mensen waren door God vervloekt en de relatie tussen God en de mensen was kapot. Toch gaf God de mensen een nieuwe kans. Het christelijke geloof is een verlossingsreligie. Haar boodschap is dat Jezus Christus, Gods zoon, het initiatief genomen heeft om mensen te verlossen van hun schuld (Stott, 1995). Gods zoon, die zelf God bleef, werd tevens mens. De verschillen tussen het God-zijn en het mens-zijn kunnen niet eenvoudig in één persoon worden overbrugd. Hoe deze twee naturen toch samengegaan zijn, is alleen door God zelf te verklaren. Feit is in ieder geval dat Hij naar de aarde gekomen is en als 'normale' baby geboren werd. Hij liet zijn hemelse glorie en heerlijkheid los, om mens te kunnen worden. Hij is volledig mens geworden met alle bijbehorende gevoelens, alleen heeft

Hij nooit verkeerde dingen gedaan. Doordat Jezus van zichzelf geen schuld had, kon Hij plaatsvervangend de schuld van andere mensen op zich nemen. Zijn leven eindigt dan ook aan een houten kruis, waar hij de schuld van talloze mensen op zich neemt en afbetaald aan God. De kruisdood stond bij joden als symbool voor de vloek van God. Toch heeft Jezus zelf zijn lijden en dood vaak aangekondigd en benoemd als het eigenlijke doel van Zijn leven op aarde. Jezus hing onschuldig te sterven aan een kruis, om Gods vloek over de mensen te ondergaan. Het kruis is het centrum van het christelijk geloof. Hier draait alles om (Knevel, 1994).

Het lijkt tegenstrijdig dat God zo liefdevol is dat Hij de vloek over mensen weg wil nemen, maar wel Zijn eigen Zoon aan een kruis laat sterven. Toch heeft dat alles te maken met de veelzijdigheid van Gods persoonlijkheid. Hij is namelijk niet alleen liefde, maar wil ook het recht gehandhaafd zien. Om zichzelf niet te verscheuren door één van Zijn gevoelens te negeren, moest er dus recht gedaan worden aan Gods gevoel van rechtvaardigheid. Dat was alleen mogelijk als de schuld ook werkelijk afbetaald zou worden (Knevel, 1994).

Na 3 dagen is Jezus opgestaan uit de dood om voor eeuwig te leven. Zijn opstanding is dan ook geen terugkeer naar dit leven, maar een doorbraak naar het eeuwige leven. Zo heeft God de verhouding tussen Hem en mensen hersteld. De conflictsituatie is beëindigd en de relatie tussen God en mensen kan hersteld worden (Knevel, 1994). Jezus Christus is na Zijn opstanding terug naar de hemel gegaan, waar Hij woont. Het is niet anders te verwachten dan dat een bovennatuurlijk wezen wat op aarde komt, de aarde ook weer op een bovennatuurlijke manier verlaat (Stott, 1995). Hij is door engelen opgeheven naar de hemel en heeft daar opnieuw de hemelse glorie en eer verkregen. Maar Hij is nu ook de Wereldpresident. Hij bepaald wat er op deze aardkloot gebeurt en Hij regeert. Hij komt echter ook terug, op dezelfde manier als Hij ten hemel gevaren is. Dat is het eind van de huidige wereld en het begin van de eeuwigheid. Iedereen, alle levenden en doden, zullen dan opstaan en geoordeeld worden (Knevel, 1994).

2.2 Christenen hier en nu

Christen-zijn is niet passief instemmen met een historisch verhaal, hoe waar dat ook mag zijn. Mensen moeten Jezus Christus gaan volgen, om ook daadwerkelijk van de vloek en schuld verlost te worden (Stott, 1995).

2.2.1 CHRISTUS EN HET CHRISTENDOM

Het is niet mogelijk om Christus te volgen, zonder iets op te geven. Hem volgen wil zeggen: jezelf los maken van alle minder belangrijke banden. Dat betekent allereerst afstand doen van verkeerde activiteiten en een verkeerde manier van leven. Maar het gaat nog veel verder, omdat christenen innerlijk afstand moeten doen van alles en iedereen die ze bezitten. Alles wordt ondergeschikt aan het volgen van Jezus. Dat is vaak een moeilijk proces, wat met vallen en opstaan gepaard gaat. Als persoon jezelf verloochenen is een moeilijke opgave. Het vergt dan ook een vastbesloten keus om Jezus daadwerkelijk te volgen (Stott, 1995).

Het volgen van Jezus heeft ook een keerzijde. Allereerst is de relatie met God hersteld en zijn christenen veilig in Jezus handen. Christenen kunnen een intieme relatie met Christus opbouwen, waarbij ze erop kunnen vertrouwen dat Hij het beste voor Zijn volgelingen zoekt. Dat betekent niet de makkelijkste weg, maar wel de beste weg (Stott, 1995). Er bestaat een kaart met de tekst: God beloofd ons geen kalme reis, maar wel een behouden aankomst. Op de kaart staat een klein scheepje op een ruwe zee afgebeeld. Dat is de reis die christenen in dit leven maken op weg naar de eeuwigheid. De eeuwigheid begint bij het sterven, maar mensen worden pas officieel geoordeeld bij de terugkomst van Jezus Christus. Hij zal dan een volmaakte orde vestigen in de hemel en op de aarde. Zijn vijanden die Hem niet wilden erkennen, zullen zwaar gestraft worden in de hel. Voor de volgelingen van Jezus, begint een eeuwig leven bij God. Dan gaan al Gods beloften in vervulling en begint een heerlijk leven voor alle volgelingen van Christus. In de hemel zal geen pijn of verdriet meer zijn en is er alleen maar blijdschap (Knevel, 1994).

2.2.2 CHRISTENEN IN HET DAGELIJKS LEVEN

Dit brengt mij bij het onderwerp wat zo belangrijk is voor dit thema: de visie van christenen op dit leven. Dat heeft diverse aspecten. Allereerst het aspect van acceptatie dat God de eerste en grootste is en wij Hem niet altijd kunnen begrijpen. Christenen geloven dat God de controle heeft over alles wat op aarde gebeurt, al keurt Hij lang niet alles goed. Maar uiteindelijk bepaald Hij de grenzen, waarbinnen de mensen hun verantwoordelijkheid dragen (Knevel, 1994).

Een ander aspect is dat mensen slechts tijdelijk op aarde zijn, waarna een eeuwigdurend leven begint. Christenen hoeven geen hemel op aarde te creëren, want dit leven is slechts een voorbereiding op de echte hemel. Het relativiseert het leven hier op aarde, zowel in de moeilijke als de mooie dingen. De

moeilijke dingen verbleken bij de verwachting op een prachtige eeuwigheid na dit leven. Het leven is slechts kort en zo ook de moeilijke tijden. Hetzelfde geldt voor de mooie momenten. Alles wat mensen hier opbouwen, blijft slechts in stand tot onze dood. Dat relativeert ook het belang van alles wat christenen in deze wereld opbouwen en bezitten. Hoe gelukkig iemand ook mag zijn, het is nog slechts een fractie van het geluk wat hem/haar te wachten staat (Knevel, 1994; Stott, 1995).

Anderzijds is het leven op aarde wel een voorbereidingstijd waarin christenen God moeten zoeken. Een lauw geloof wat geen inhoud geeft aan dit leven, heeft niet de uitwerking die hierboven beschreven staat. Het leven van een christen moet dan ook een continue zoektocht zijn naar de verbondenheid met God. Die verbondenheid vinden christenen alleen door Jezus toegewijd te volgen. Onderdeel daarvan is ook op een toegewijde manier omspringen met alles wat God dierbaar is. Dat zijn andere mensen, maar evengoed de rest van de schepping. Een egoïstische, eigengereide levensstijl, past dus niet bij het ervaren van Gods nabijheid. In Gods nabijheid worden christenen als vanzelfsprekend bescheiden, mild en liefdevol naar anderen (Stott, 1995).

Een laatste aspect wat ik hier wil noemen, is de zendingsdrang van christenen. Het is een opdracht van Jezus om het evangelie aan anderen te brengen. Het is ook in het belang van niet-christenen, omdat zij daardoor ook Jezus kunnen leren kennen. Dat geeft ook hen het perspectief op de hemel en een eeuwigheid met God. Het is ook tot Gods eer om Hem bekend te maken bij andere mensen. Het is tot slot ook goed voor christenen zelf, omdat hierdoor de relatie met God zelf wordt verstevigd. Een toegewijd christen heeft dan ook alle reden om het evangelie met anderen te delen (Stott, 1995).

2.3 De aarde en haar toekomst

In zijn boekje met gelijknamige titel schrijft drs. Rietkerk het volgende: het is een gevallen wereld en in de bijbel wordt daarom gesproken over een schepping die aan zinloosheid onderworpen is. Dat is echter nog een milde uitspraak vergeleken bij een ander Bijbelcitaat wat hij aanhaalt, namelijk: de schepping zucht in al haar delen en lijdt als is in barensweeën (Rietkerk, 1991). De aarde is vervloekt en lijdt vaak mee als God de mensen straft voor ongehoorzaamheid (Berg, 1998). Rietkerk stelt ook dat de schepping met reikhalzend verlangen uitkijkt naar het openbaar worden van Gods volgelingen (Rietkerk, 1991). Met name de laatste uitspraak geeft al aan dat er een eind komt aan het bestaan van de huidige wereld. Om het in Bijbelse termen te zeggen, we leven nu in de eindtijd. Hoe lang dat nog duurt weet niemand, maar gebeurtenissen zullen erop wijzen dat het einde van de wereld dichterbij komt. Onder deze gebeurtenissen vallen grote beroeringen in de natuur, zoals aardbevingen. Maar ook het leeglopen van de kerken en afval van het christendom. De liefdeloosheid zal toenemen en mensen zullen zich steeds minder laten gezeggen door anderen (Knevel, 1994).

Augustinus (354-430) schreef echter dat de koninkrijken van deze wereld niet buiten Gods gezag en besturing vallen. Toch is Augustinus pessimistisch wat betreft de toekomst van de aarde. God kan een tijdelijk en betrekkelijk evenwicht creëren tussen menselijke belangen. En toch voorspelt Augustinus dat de wereld ten onder zal gaan. Het bouwen op eigen vermogen, eigen welvaart en eigen deskundigheid wordt haar eigen ondergang (Goudzwaard, 1976). God bewaart deze wereld, maar Hij doet dat mede tot haar eigen oordeel. De betrekkelijke harmonie die Hij bewerkstelligt, staat in dienst van het voortglijden van de mensheid richting haar eigen ondergang (Goudzwaard, 1976).

En al heeft Jezus Christus een herstel mogelijk gemaakt van de volmaakte orde in hemel en op aarde, toch wordt dit pas werkelijkheid bij de wederkomst van Jezus Christus (Knevel, 1994). Dit heeft echter wel het laatste woord. De schepping zal vernieuwd worden en er komt een nieuwe hemel en een nieuwe aarde. De harmonie in de schepping wordt hersteld (Berg, 1998; Rietkerk, 1991). De bijbel spreekt over vrede, vreugde en vernieuwing. Dat is een machtig aangrijpingspunt, mits we beseffen dat deze vrede en vernieuwing pas tot stand kan komen door het geloof in Jezus Christus. En al is de weg naar een aards paradijs een illusie voor dit moment, toch is er een sterke hoop op een volmaakte toekomst (Nijkamp, 1980).

2.4 Christendom en rentmeesterschap

Met betrekking tot de natuur, heeft de bijbel het uitgangspunt dat God de schepper en eigenaar is van alles (Harinck e.a., 2005; McGrath & Hoek, 2008). Hoe mensen om moeten gaan met Gods schepping, wordt in de christelijke ethiek vaak samengevat in het woord rentmeesterschap (Harinck e.a., 2005). God heeft de mensen het beheer gegeven over de wereld, maar de mensen moeten het wel verantwoorden. Het beheer van Gods schepping zal moeten bijdragen aan de verzorging en instandhouding ervan. Zo is rentmeesterschap een motief voor natuur- en milieubeheer (Harinck et al., 2005; McGrath & Hoek, 2008). Rentmeesterschap uit zich in 3 hoofdlijnen: naastenliefde, zorg voor de schepping en recht doen aan dieren (Berg, 1998). Deze drie hoofdlijnen worden in onderstaande paragraaf verder uitgewerkt aan de hand van Bijbelse gegevens over dit onderwerp.

2.4.1 NAASTENLIEFDE

Christenen worden in het oude testament opgeroepen om armen te onderhouden en ook een deel van de opbrengst te besteden als geschenk aan God. God is en blijft de eigenaar van alles. Toch wordt in het oude testament rijkdom gezien als een zegen van God. God had Israel beloofd dat iedereen die zijn geboden onderhield, gezegend werd met rijkdom. In het oude testament zijn dan ook personen te vinden die God dienden en schatrijk waren. Voorbeelden hiervan zijn Abraham, Izak, Jacob, Job, David en Salomo, al zijn er ook in die tijd rijke ongelovigen. De afstand tussen de mens en zijn eigendom krijgt in het nieuwe testament echter nadrukkelijker vormen. Was rijkdom in het Oude Testament een teken van Gods zegen, in het Nieuwe Testament is iemand pas echt rijk wanneer hij of zij Jezus Christus volgt. Jezus merkt zelfs op dat iemand de hele wereld kan bezitten, maar dat hij er niets mee opschiet als hij God niet dient. Uiteindelijk zal zo iemand dan alles verliezen en in de hel komen. Het Nieuwe Testament gaat zelfs een stap verder. Rijkdom blijkt een belemmering te zijn om Jezus Christus te volgen. Rijkdom roept namelijk verlangens op die mensen wegleidt van de kern. Rijkdom moet dan ook gebruikt worden om anderen te helpen. Geld en bezit zijn bij de eerste christenen dan ook volledig beschikbaar voor de gemeenschap. Het eigendom is dan geheel gericht op de dienst aan God en medemensen (Berg, 1998; Teeuw, 2010).

Toch hoeven christenen niet massaal hun spaarrekening leeg te halen en het geld weg te geven. Geld en bezit moet gebruikt worden om armen te helpen, maar christenen hoeven zelf niet arm te worden. Er werd in het Nieuwe Testament veel gedeeld, maar uit Handelingen 5 blijkt dat niet perse alles weggegeven hoeft te worden. Geld en bezit ondermijnen echter het vertrouwen in God. In het Nieuwe Testament werd dan ook veel uitgedeeld en de rijkdom opgeofferd. Bovendien roept juist het Nieuwe Testament op om te delen als we anderen gebrek zien lijden. Uiteraard is dat moeilijk, omdat er miljoenen armen zijn. Het is bij alle leed echter niet de vraag of we rijk genoeg zijn om te delen, maar of we genoeg hebben om van te leven. Het leed in de wereld roept christenen dus op om zoveel te geven als ze kunnen missen (Teeuw, 2010).

2.4.2 ZORG VOOR DE SCHEPPING

Toen de Israëlieten het land Kanaän veroverden, hadden ze weinig bouwland tot hun beschikking. Later kwam er weliswaar meer landbouwgrond beschikbaar, maar de bevolking was intussen ook gegroeid. Om voldoende opbrengsten te hebben, moesten ze het land intensief bewerken. Opvallend is dan ook de wetgeving uit het oude testament. Het land moest beschermd worden door middel van het sabbatsjaar en het jubeljaar. Ieder zevende jaar, het sabbatsjaar, moest het land rusten en mocht niet worden bewerkt. Dat krijgt zijn hoogtepunt in het vijftigste jaar, het jubeljaar. In dat jaar mocht het land niet bewerkt worden, maar werd bovendien teruggegeven aan de oorspronkelijke eigenaar. Het idee hierachter was dat er geen blijvende armoede op mocht treden (Berg, 1998; Hobrink, 2005).

Toch dienden deze wetten een duidelijk doel. Allereerst is het verkeer om jaar in jaar uit dezelfde gewassen te verbouwen. Er ontwikkelen zich dan allerlei plagen, zoals dat in de moderne, westerse landbouw het geval is. Manieren om deze plagen onder controle te houden, is bijvoorbeeld door wisselbouw of het braak laten liggen van het land. Braak laten liggen is dus een belangrijk middel om de land en de oogst gezond te houden. Een andere reden is dat het land uitgeput raakt als er jaarlijks hetzelfde gewas verbouwd wordt. Er ontstaat een gebrek aan voedingsstoffen in de bodem. Ook daarvoor was het gunstig om een land braak te laten liggen, waardoor voedingsstoffen aangevuld konden worden door vlinderbloemigen (Hobrink, 2005). Overigens zijn vlinderbloemigen en gewasrotatie ook tegenwoordig belangrijke middelen in de biologische landbouw. De doelen die daarmee nagestreefd worden zijn hetzelfde, als door de wetten nagestreefd werd in de tijd van het oude testament (Kristiansen e.a., 2006).

Milieu- en natuurbescherming was echter niet alleen van belang als het volk Israel daar voordeel bij had. Dit komt bijvoorbeeld terug in Deuteronomium 20 : 19, waar beschreven wordt dat bomen niet gerooid mogen worden bij het belegeren van een stad. Overigens mochten ze wel van de bomen eten. Toch is dit een bizarre regel. Bij het voeren van oorlog gaat het namelijk om een strijd op leven en dood, maar het rooien van fruitbomen mag niet. Vruchtbomen waren belangrijk voor de gezondheid, zeker in moeilijke tijden na een oorlog. Het was dan ook een unieke regel in die tijd om ze te laten staan. Dit had ook te maken met de groeisnelheid van fruitbomen. In het dorre klimaat van Kanaän groeien fruitbomen erg langzaam. Het kappen van fruitbomen had dus een langdurige impact voor de bevolking die ervan afhankelijk was. Tot slot geldt ook dat het volk Israel een maatschappij vormde die doortrokken was met eerbied voor de natuur (Hobrink, 2005).

In tegenstelling tot de omliggende volken, was het volk Israel dus verplicht om aan natuur- en milieubescherming te doen.

2.4.3 ZORG VOOR DIEREN

Rentmeesterschap heeft echter nog een aspect, namelijk zorg voor mens en dier in de directe omgeving. Nu loopt de zorg voor de armen en zorg voor dieren vaak door elkaar heen. Veel wetten zijn dan ook niet slechts bedoeld ter bescherming van armen of dieren, maar voor het welzijn van beide. Allereerst was er de sabbat, de zevende dag van elke week. Deze dag was door God ingesteld om te rusten. De wekelijkse rustdag was in Israel niet alleen bedoeld om zelf uit te rusten. Ze was evengoed bedoeld voor arbeiders en slaven een dag rust te gunnen (Hobrink, 2005). Ook dieren moeten op de sabbat rust krijgen. Ook andere teksten verwijzen naar zorg voor mens en dier. Zo staat in Spreuken dat 'de rechtvaardige het leven van zijn dier kent'. En de braaklegging die hierboven beschreven staat, had nog een functie. De eigenaar mocht niet zaaien, maar ook niet oogsten. Wat er nog groeide aan gewas, was bestemd voor de arme mensen en de dieren (Berg, 1998). In die zin waren de wetten uit de bijbel uniek, omdat het zo begaan was met mens en dier (Hobrink, 2005).

2.4.4 RENTMEESTERSCHAP SAMENGEVAT

Concluderend kan dus worden gesteld dat christenen sober moeten leven, in harmonie met de natuur, het milieu, grondstoffen en energie. Matigheid is een kernwoord van verantwoorde economische ontwikkeling (Nijkamp, 1980). Bovendien moet een christen vrijgevig zijn ten opzichte van mensen die hulp behoeven (Teeuw, 2010). Ook planten en dieren verdienen echter onze bescherming, omdat ze als Gods schepselen waarde in zichzelf hebben. Momenteel wordt te vaak gelet op de belangen van de mens, waarbij de natuur schromelijk te kort komt. Bij de toekomstverwachting die christenen hebben ten aanzien van een volmaakte aarde, hoort betrokkenheid bij de huidige schepping. Mensen zijn niet boven de schepping verheven, maar ermee verbonden. Mens en schepping zijn lotgenoten. De aarde is dan ook geen gebruiksobject voor de mensheid, maar een volwaardig onderdeel van Gods schepping. De schepping mag dan ook niet misbruikt worden om eigen geluk veilig te stellen. Plundering van de aarde, is het tergen van de hemel (Manenschijn, 1988).

2.5 Rentmeesterschap en welvaart

Voor de ontwikkeling van een samenleving zijn natuurlijke grondstoffen nodig (Nijkamp, 1980). Er is dan ook een duidelijke relatie tussen bezit en armoede en het beheer van de natuur. Deze paragraaf geeft een christelijke visie op bezit en geld en goed.

2.5.1 RENTMEESTERSCHAP EN ECONOMISCHE ONTWIKKELING

Het is lastig om vanuit de bijbel een lijn te trekken naar het economische beleid van vandaag. Nijkamp schrijft dat economische doelmatigheid (inclusief het inkomens-, winst- en groeistreven) geen doel op zichzelf mag zijn. Het is één van de middelen, zeker niet altijd het noodzakelijke middel, om gestalte te geven aan de opdracht tot een evenwichtige ontplooiing van de schepping. In plaats van het streven naar een steeds verdere vooruitgang, is het noodzakelijk dat in onze westerse samenleving het idee van 'genoeg' zijn ingang vind. Matigheid is een kernwoord van verantwoorde economische ontwikkeling. Het doel van matigheid is ook een streven naar harmonie met de natuur, het milieu, grondstoffen en energie en dergelijke (Nijkamp, 1980).

Mensen die in dit leven slechts gemotiveerd worden door winstbejag, moeten niet de toekomst van de wereld bepalen. Jezus heeft de mensen een andere, betere weg gewezen. In verbondenheid met Hem kunnen christenen afstand nemen van comfort en kiezen voor een leven met zorg voor elkaar en voor de natuur (Campolo, 1992). Het verwerven van geld en goed mag dan ook niet gericht zijn op maximalisering van het genot. De bijbel is niet tegen het hebben van bezit, mits het gebruikt wordt tot eer van God. Bezit kan ook een bron van dankbaarheid zijn tegenover God. Het is echter belangrijk om de nodige matigheid in acht te nemen, omdat ongeremde materiële genoegens het zicht op de Gever verduisteren. Het gaat dan ook niet om afschaffing van geld en goed, maar om een goede besteding ervan. Wel is de bijbel duidelijk dat we bereid moeten zijn om afstand te doen van ons geld als de noodzaak dat vraagt (Nijkamp, 1980). De bijbel vraagt een hoge mate van vrijgevigheid en doet grote aanspraken op het bezit. Als de vraag gesteld wordt of een christen rijk mag zijn, ligt het antwoord dan ook dicht bij 'nee' dan bij 'ja' (Teeuw, 2010).

Als op grond van de bijbel de balans opgemaakt wordt ten aanzien van bezit, kunnen de volgende conclusies getrokken worden (Nijkamp, 1980):

- Eigendom en bezit dienen voor de mens als bron van genoegens en dankbaarheid.
- Het gebruik van aardse goederen wordt gereguleerd door Gods wet.
- Bij het genieten van bezit is matigheid van belang, omdat ongeremde materiële genoegens het zicht op God verduisteren.
- Bij het gebruik van bezit en eigendom zal de medemens mee moeten profiteren (diaconie en ontwikkelingshulp).

- De maatschappelijke verdeling van geld en eigendommen moeten in het teken staan van matigheid en eerlijkheid. Dit zal resulteren in geen al te grote inkomensverschillen en een gematigde consumptie.
- Bij de productie en consumptie moet rekening gehouden worden met Gods schepping, door milieuvriendelijke alternatieven te kiezen.
- Individuele beslissingen op grond van privébezit is evenmin Bijbels als collectieve beslissingen op basis van gemeenschapsbezit.

2.5.2 RIJKDOM EN DE DERDE WERELD

De aarde heeft voldoende hulpbronnen om in ieders basisbehoeften te voorzien. Toch is er nog volop honger in de wereld en die zal waarschijnlijk alleen maar toenemen. Het probleem is de ongelijke verdeling van hulpbronnen en goederen. In de geschiedenis heeft het rijke westen, de koloniën vaak als wingewesten beschouwd. Ook nu nog is de internationale economische structuur zodanig, dat de rijke westerse landen zich kunnen ontwikkelen. De arme landen krijgen echter geen kans om zich te ontwikkelen. Het gevolg van de westerse rijkdom, betekent armoede en honger voor een belangrijk deel van de wereldbevolking. Bovendien zadelen de lenende westerlingen de arme landen op met een ongekende schuldenlast. De kloof tussen rijk en arm wordt daardoor steeds groter. Het gevolg is dat in de arme werelddelen hoge sterftcijfers bestaan. Na een lange periode van doffe berusting is in veel landen, mede door de uitstraling van de westerse luxe, een explosieve situatie ontstaan. De brede kloof tussen rijke en arme landen laat de spanningen hoog oplopen (Nijkamp, 1980).

Nu kan bij het probleem ook gefixeerd worden op de groeiende wereldbevolking. Zo stelt een recent uitgebracht rapport dat de wereldbevolking waarschijnlijk minder zal groeien dan verwacht. Dat is gunstig, want daardoor vermindert de druk op natuurlijke hulpbronnen en op het milieu. Eén van de oorzaken van de verminderde groei is AIDS (Tollens, 2002). Als echter zo geredeneerd wordt, dan gaat men uit van het recht van de sterkste. Een deel van de wereldbevolking wordt dan opgeofferd voor de overleving van de rest.

De oplossing moet dan ook gezocht worden in een goed beheer van de hulpbronnen. Dat sluit naadloos aan bij het christelijke idee van rentmeesterschap. Het motief moet dan niet socialistische wereldplanning zijn, maar internationale en publieke gerechtigheid. Ontwikkelingshulp is daardoor ook geen neutrale gift. Historische en godsdienstige verbondenheid, graad van armoede en aanvaardbaarheid van het politieke systeem spelen een rol (Nijkamp, 1980).

2.5.3 DE PLAATS VAN DE KERK

Christenen hebben als individu de verantwoordelijkheid om een rechtvaardige verdeling van bezit na te streven. Maar ook de kerk heeft hierin een taak. Veel gemeentes in onze tijd, vormen een 'ideale' gemeenschap. Er zijn Bijbelstudies en bidstonden die druk bezocht worden. Oprecht zoekt de gemeente naar Gods wil. God wordt geloofd en verheerlijkt in de samenkomsten. En toch blijft een opwekking uit. De besteding van het budget van een christelijke gemeente is vaak niet in Bijbels evenwicht. Ook kerken maken zich schuldig aan de zonde waaraan Sodom ten onder ging, namelijk in trots en overdaad leven zonder de armen te ondersteunen. De kerken op het zuidelijk halfrond groeien als kool, terwijl ze in het westen steeds verder leeglopen. De welvaart dreigt voor de samenleving en de westerse kerk tot een vloek te worden. Kerken kunnen daar echter ook anders mee omgaan. Het budget van kerken moet in balans gebracht worden. Een deel moet worden besteed voor de eigen gemeente, een tweede deel is voor zending en evangelisatie. Een derde deel is voor sociale doeleinden, zoals het bestrijden van armoede. Het laatste deel is voor Israël, als de oudste broer. Als ieder gemeentelid zich zou richten naar de Bijbelse richtlijn van 10 % aan giften, zou dat geen probleem zijn (Barneveld, 2010).

2.5.4 DE ROL VAN ELKE CHRISTEN

Mensen uit het westen in het algemeen, maar christenen in het bijzonder, moeten hun consumptiepatroon aanpassen. Dat heeft allereerst een algemene component. Het is namelijk niet uit te leggen dat mensen uit het westen een royaal bestedingspatroon hebben, terwijl aan de andere kant van de wereld mensen verhongeren. Bestedingen kunnen echter ook specifiek gedaan worden, door bijvoorbeeld goederen uit ontwikkelingslanden te kopen. Verder zijn er goederen waarvan het hoge verbruik in het westen direct leiden tot verergering van de situatie in ontwikkelingslanden. Een voorbeeld hiervan is benzine (Nijkamp, 1980). Bovendien heeft het gestegen inkomen in het westen geleid tot het consumeren van kwalitatief hoogwaardiger en specifiek voedsel. Zo is de vleesconsumptie sterk toegenomen in geïndustrialiseerde landen, wat een verhoogde vraag naar veevoer met zich meebrengt (Tollens, 2002). Het luxueuze consumptiepatroon in het westen, heeft dus direct gevolgen voor de honger in arme landen. Een sobere levensstijl kan deel uitmaken van het

nastreven van gelijkheid in de wereld. Bovendien kan het uitgespaarde geld besteedt worden voor ontwikkelingshulp. Een verantwoorde levensstijl omvat een zo laag mogelijk consumptiepeil. Dit hoeft overigens niet ten koste te gaan van de eigen verzorging. Een goede voeding is een uiting van gematigd keuzegedrag (Nijkamp, 1980). Martin Luther King merkte echter op dat 'liefdadigheid prijzenswaardig is. Maar de gever mag nooit over het hoofd zien welk onrecht liefdadigheid noodzakelijk maakte' (Groenhuisen, 2005).

2.5.5 GEVOLGEN VAN DE WELVAART

De groei van de materiële welvaart in het westen, heeft geleid tot een sterke groei in afvalstoffen. Voeg daar de bevolkingsgroei en slinkende natuurarealen bij en de impact van de mens op natuur en milieu blijkt onvoorstelbaar groot te zijn. Toch is de toegenomen welvaart en het consumptiegedrag in het westen de hoofdoorzaak. Het ene luxe goed wordt binnengehaald en na verloop van tijd weer zonder moeite weggegooid. De binding aan en zorg voor goederen is verdwenen in het kapitalistische westen. Dit zorgt enerzijds voor grote hopen afval en de nodige milieuvervuiling. Anderzijds zijn veel grondstoffen nodig om de continue stroom goederen aan te vullen. Overigens is een totale stopzetting van de groei gevaarlijk, omdat doorgaans de armen daarvoor de rekening betalen. Ook het milieu is daar niet bij gebaat, omdat eigen belangen dan voorrang krijgen boven milieubelangen. Het is dan ook van belang om de relatie van bezit, milieuproblematiek en wereldvoedselproblematiek in verband met elkaar te blijven zien (Nijkamp, 1980; Schuurman, 1977).

Het milieuprobleem beperkt zich in ieder geval niet tot verdwijnende natuurgebieden, al maken die er wel deel van uit. Maar onze directe leefomgeving is onderdeel van het probleem. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de explosieve groei in energieverbruik. Iedere christen weet dat zijn gedrag aan normen gebonden is. Ongebreidelde productie en consumptie, hoe verleidelijk ook, vindt geen Bijbelse grond onder de voeten. Zowel de milieuproblematiek en verdwijnende natuur als de honger in de wereld, roepen de westerse samenleving op tot matigheid. Dit komt overeen met christelijke waarden als rentmeesterschap en zorg voor de leefomgeving en de medemens. Christenen zouden dan ook extra gemotiveerd moeten zijn om daar een bijdrage aan te leveren (Nijkamp, 1980).

2.6 Rentmeesterschap in de alledaagse praktijk

Rentmeesterschap is de opdracht om de aarde te bebouwen en te bewaren. Dit stelt christenen voor een dilemma. Wanneer mag de aarde gebruikt worden in het dagelijks leven? En wanneer moeten christenen besluiten om de schepping ongemoeid te laten? Dat wordt in deze paragraaf uitgewerkt.

2.6.1 DE CONTEXT VAN SCHEPPINGSZORG

Zoals hierboven al even kort aangegeven werd, zal de harmonie in de schepping hersteld worden. Nu zijn dieren, bomen, oceanen en wolken allemaal ontzettend beschadigd. Veel processen die nu waarneembaar zijn lijken onomkeerbaar, zoals het uitsterven van diersoorten, het verdwijnen van natuurgebieden en de afschuwelijke gevolgen van oorlogen die volken hebben verwond. Toch zal alles hersteld worden. In het laatste Bijbelboek Openbaring staan beschrijvingen die terug doen denken aan het paradijs, zoals die er was aan het begin van de schepping. Er wordt gesproken over water des levens, wat kristalhelder zal zijn. Verheerlijkte bomen met talrijke vruchten zullen deel uitmaken van de vernieuwde aarde. En in Jesaja valt te lezen dat de wolf bij het schaap zal verblijven en de panter zich neerlegt bij het bokje.

De jonge leeuw en het mestvee zullen samen zijn, de koe en berin samen grazen. De leeuw zal stro eten als het rund en een baby zal bij het hol van een adder spelen. Er komen een nieuwe hemel en aarde waar gerechtigheid wonen. De gelovigen maken daar, in harmonie met de schepping, deel van uit (Rietkerk, 1991).

We leven echter in een wereld waarin dat nog niet het geval is. Op dit moment zal een schaap wat te dicht in de buurt komt van een wolf, zijn laatste momenten meemaken. En een baby die met een adder speelt, zal gebeten en met gif geïnjecteerd worden. Bovendien hebben

Figuur 1: Adder, klaar om toe te slaan. Symbool van de onvolmaakte wereld waarin we nu leven.

we te maken met ziektes, die bijvoorbeeld door bacteriën verspreid worden. In tegenstelling tot de toekomst, is de schepping nu in zichzelf niet meer volmaakt. De schepping is, door het foute handelen van de mens, vervloekt. Niet alleen de mensen, maar de hele schepping heeft daar onder te lijden (Berg, 1998). Dit heeft ook gevolgen voor de christelijke visie op de aarde. De schepping functioneert in zichzelf niet meer als volmaakt, ook niet als mensen de natuur zijn gang laten gaan.

Dat stelt christenen voor een moeilijk dilemma. Moeten besmettelijke bacteriën beschermd worden omdat ze onderdeel uitmaken van Gods schepping? Of moeten ze bestreden worden omdat ze veel ziekte en lijden met zich mee kunnen brengen? En wat te doen met akker(on)kruiden? Bestrijden of beschermen? En zelfs als we diersoorten beschermen levert dit dilemma's op. Beschermen we de tijgers, waar bijvoorbeeld het WNF zich voor inzet, dan houden we ook de dood en het lijden van hun prooidieren in stand. De bijbel stelt dan ook dat de schepping aan vruchteloosheid is onderworpen. Ze zucht en takelt langzaam maar zeker verder af (Berg, 1998).

2.6.2 DE LANDBOUW ALS VOORBEELD

Als voorbeeld wordt de landbouw uitgewerkt, omdat boeren heel direct met bestrijding en bescherming van soorten te maken hebben. In de bijbel kreeg de mens in het begin de opdracht om de aarde te bebouwen en te bewaren. Bebouwen omvatte ook agrarische werkzaamheden en geeft houvast om onze taak op aarde uit te voeren. En bij een akker hoort sinds de zondeval ook onkruidbestrijding, zoals God zelf dat tijdens de vloek over de mensen uitsprak. Het doel van de landbouw is voedselproductie en daarmee levensonderhoud. Het doel moet echter ook zijn om de grond in goede staat over te leveren aan het nageslacht. Rentmeesterschap uit zich in 3 hoofdlijnen: zorg voor de schepping, recht doen aan de dieren en naastenliefde. Scheppingszorg uit zich dan in de wijze van grondgebruik en de mate waarin meststoffen en bestrijdingsmiddelen worden toegepast. Recht doen aan dieren vertaalt zich in een goede huisvesting en veevoeding. Bij naastenliefde hoort het leveren van gezond voedsel, maar ook zorg voor arme bevolkingsgroepen en toekomstige generaties. In Nederland zijn intussen meerdere stromingen binnen de landbouw, namelijk de gangbare landbouw, de biologische (ecologische) landbouw en de biologisch-dynamische landbouw. In onderstaande tabel worden enkele gegevens weergegeven over de gangbare, ecologische en biologisch dynamische landbouw (Berg, 1998).

Tabel 1: Doelstellingen van verschillende stromingen in de landbouw (Berg, 1998).

Doelstellingen	Gangbare landbouw	Ecologische landbouw	Biologisch-dynamisch
Lage kostprijs nodig	++	+	+
Goedkoop voedsel	++	+/-	+/-
Voedselkwaliteit			
Uiterlijk	++	+	+
Innerlijk	+/-	++	++
Vruchtbare grond			
Structuur (fysisch)	++	++	++
Mineralen (chemisch)	++	+	+
Bodemleven (biologisch)	+/-	++	++
Zuinig met energie en grondstoffen	+/-	++	++
Welzijn van dieren	+/-/-	++	++
Natuur en landschap	+/-	++	++
Gesloten kringlopen	-	++	++
Gemengde bedrijfsvoering	-	+/-	++
Grondgebondenheid veehouderij	+/-	++	++
Belangen van Derde Wereld	-	+	+/-
Korte afstand producent en consument	-	+	+
Kleinschaligheid	-	+	+/-
Ontwikkeling van mens en aarde	-	+	++

- = geen doelstelling
- +/- = onbelangrijke doelstelling
- + = belangrijke doelstelling
- ++ = zeer belangrijke doelstelling

Al is bovenstaande beschrijving verre van volledig en deels achterhaald, het geeft wel een eerste indruk van de verschillen. De gangbare landbouw past bestrijdingsmiddelen en kunstmest toe en creëert minder ruimte voor dieren dan de biologische boer. Biologische boeren richten zich echter doelbewust op een milieuvriendelijke bedrijfsvoering, met een gezond bodemleven, een gesloten kringloop van meststoffen en een zuinig omspringen met energie en grondstoffen. De biologische landbouw beantwoordt veel beter aan de zorg voor mensen, dieren en planten. Al met al kan worden geconcludeerd dat de gangbare landbouw zijn opdracht zeer eenzijdig uitvoert. Hoewel economische drijfveren steeds vaker de aanleiding vormen om over te schakelen naar biologische landbouw, is de biologisch werkende agrariër nog steeds minder eenzijdig gericht op technische beheersing van de schepping en economische efficiency. Wat betreft de biologisch-dynamische landbouw, scoort die op sommige punten beter dan de ecologische landbouw. Omdat een deel van de handelingen en maatregelen binnen de biologisch-dynamische landbouw echter occult getint lijken te zijn, is kritische afstand bewaren verstandig. Bij het opmaken van de balans, blijkt de biologische (ecologische) boer het beste te beantwoorden aan de Bijbelse opdracht om de aarde te bouwen en te bewaren (Berg, 1998). Veel pioniers in de biologische landbouw waren dan ook strikt christen (Kristiansen e.a., 2006). Overigens ligt hier uiteraard niet slechts een verantwoordelijkheid bij de producent, maar minstens zoveel bij de consument. Voor een christelijke consument zou een biologisch product de eerste keus moeten zijn, al kunnen er redenen zijn om daar vanaf te wijken (Berg, 1998).

2.6.3 RENTMEESTERSCHAP IN BALANS

Bovenstaand voorbeeld laat zien dat er beperkingen zijn aan het handelen van de mens. Het bebouwen van de aarde is het tegenovergestelde van het aanrichten van een puinhoop. Toch heeft de wereld te maken met grote milieuproblemen, die ten diepste voortkomen uit een verkeerde houding tegenover de schepping. Het moderne heersen over de aarde legt het accent te veel op het aanpassen van de schepping aan economische en technische eisen. Er ligt een eenzijdige nadruk op productiegroei, technische ontwikkeling en efficiency. Dit heeft geleid tot een enorme milieuvervuiling, snelle vermindering van de biodiversiteit en de vernietiging van ecosystemen. Deze ontwikkelingen zijn echter niet in overeenstemming te brengen met de Bijbelse opdracht om te bouwen en te bewaren (Berg, 1998). In het 'handboek christelijk geloof' wordt nog eens extra benadrukt dat de menselijke neiging tot uitbuiting en de weigering om grenzen aan menselijk gedrag en handelen te respecteren, een vijand is van de mensen die om de schepping geven (McGrath & Hoek, 2008). Christenen hoeven echter niet fatalistisch achterover te leunen bij het zien van alle problemen en de toekomst van de aarde. Enerzijds is de weg naar herstel van een volmaakte aarde geblokkeerd. Anderzijds is het geloof in staat om bergen te verzetten. Sommige irrealistische idealen kunnen door het geloof realiteit worden. Geloofsvertrouwen is daarom in geen geval een afgeleide van onze rationele toekomstberekening (Nijkamp, 1980).

2.7 Vleermuizen en rentmeesterschap

De vraag komt naar voren hoe het dan zit met vleermuizen in de kerk. Moeten ze bestreden of beschermd worden? In deze paragraaf wordt een afweging gemaakt.

2.7.1 VLEERMUIZEN IN DE BIJBEL

Vleermuizen worden in de Bijbel drie keer genoemd. In een apocrief boek, geschreven in de periode tussen het oude- en nieuwe testament, komt de vleermuis één keer voor.

Bijbelteksten met vleermuis

Leviticus 11 : 13-19: *'De volgende vogelsoorten gelden voor jullie als oneetbaar; je mag er niet van eten en moet ze als weerszinwekkend beschouwen..... de ooievaar, de verschillende soorten reigers, de hop en de vleermuis'.*

Deuteronomium 14 : 11-20: *'Alle vogelsoorten die rein zijn mag u eten. De volgende vogels mag u niet eten..... de ooievaar, de verschillende soorten reigers, de hop en de vleermuis'.*

Jesaja 2 : 20: *'Op die dag zullen de mensen de afgoden, gesmeed van hun zilver en goud, gemaakt om te vereren, prijsgeven aan ratten en vleermuizen'.*

In de apocriefe boeken komt de vleermuis voor in:

Brief van Jeremia 1 : 19-22: *'Het is met die goden net als met de draagbalken van hun tempels..... op hun kop en hun romp gaan vleermuizen, zwaluwen en andere vogels zitten, en ook wel katten. Daaraan kunnen jullie wel zien dat het geen goden zijn; heb er dus geen ontzag voor'.*

Bron: De Nieuwe Bijbelvertaling, 2005.

In beide eerste Bijbelgedeelten wordt de vleermuis bestempeld als een onrein dier. Mogelijk is dat omdat vleermuizen insecten eten, en vleeseters worden aangemerkt als onreine dieren. Mensen konden in de Oudtestamentische tijd alleen heilig leven als ze zich van onreine dieren onthielden. De onreinheid van vleermuizen heeft alleen betrekking op het verbod op consumptie, maar maakt vleermuizen als Gods schepselen niet minderwaardig (Stavleu, 2008). Overigens geeft Hobrink een aanvullende verklaring voor het verbod op consumptie. Het is niet zozeer het feit dat ze vlees aten, maar het feit dat ze hielpen het biologisch evenwicht te bewaren. Diverse vis- en plantenetende vogels waren wel toegestaan voor consumptie, terwijl vogels die aas, kleine zoogdieren en amfibieën aten verboden waren. Dat de vleermuis onrein was, geeft aan dat de vleermuis beschermd werd. Het is een goede insectenverdelger en daarmee belangrijk voor het evenwicht in de natuur. Daarnaast kunnen vleermuizen ziektes overbrengen, zoals hondsdolheid. Redenen te over om vleermuizen voor consumptie te verbieden. Dat de vleermuis tussen allerlei roofvogels genoemd worden, heeft te maken met het feit dat het een vlieger is. Het Hebreeuwse woord dat gebruikt wordt is geen aanduiding voor vogels, maar betekent 'vlieger' of 'gevleugelte'. Hetzelfde woord wordt even verderop gebruikt voor vliegende insecten (Hobrink, 2005).

Anders dan in het oude testament, verdwijnt in het nieuwe testament het onderscheid tussen rein en onrein voedsel. Het nieuwe testament ademt een heel vernieuwde sfeer. Jezus zegt daar: niet wat de mond in gaat (eten en drinken) maakt mensen onrein, maar wat de mond uitgaat (woorden) maakt de mens onrein. Het spanningsveld tussen goed en kwaad blijft bestaan, maar krijgt een nieuwe dimensie (Berg, 1998). Het is daarbij van belang te bedenken dat de voedselwetten uit het oude testament niet gegeven waren uit religieuze, maar uit biologische motieven. Ze waren ook belangrijk omdat kennis van zaken over bijvoorbeeld voedselveiligheid ontbrak. De voedselwetten en het onderscheid tussen rein en onrein, waren dus gegeven om de mensen te beschermen (Hobrink, 2005).

2.7.2 KERKGEBOUWEN EN NATUUR

De bijbel bevat ook een tekst over de verhouding tussen natuur en de tempel. Kerken in de letterlijke zin bestonden toen nog niet, maar de tempel in de tijd van de bijbel is daarmee vergelijkbaar. De tempel was zelfs nog meer dan een kerk, omdat het de exclusieve en enige woning van God was.

Bijbeltekst natuur en tempel

Palm 84 : 4-5: *'Zelfs de mus vindt een huis en de zwaluw een nest waarin ze haar jongen neerlegt, bij uw altaren, HEER van de hemelse machten, mijn koning en mijn God. Gelukkig wie wonen in uw huis, gedurig mogen zij u loven'* (De Nieuwe Bijbelvertaling, 2005).

De mus en zwaluw worden genoemd in psalm 84 : 4 als bewoners van de tempel. Het volgende vers stelt dat degenen die wonen in de tempel gelukkig zijn omdat ze God mogen loven (Archief SLZ; De Nieuwe Bijbelvertaling, 2005). De tempel blijkt dus naast huis van God ook ruimte te geven voor dieren die er leven. Het is wellicht geen doel op zichzelf dat er dieren in de tempel voorkomen, maar het wordt vastgesteld dat het voorkomt.

2.7.3 VLEERMUIZEN OP DE WEEGSCHAAL

Er zijn kerken waar de zolder in verbinding staat met de kerk. Als de kerkzolder toegankelijk gemaakt wordt of toegankelijk is voor vleermuizen, kunnen de vleermuizen ook de rest van de kerk in. Ondanks het feit dat dieren die verbleven in de tempel van het oude testament waarschijnlijk niet tot een zolder beperkt waren, kunnen dieren in de kerkzaal niet gewenst zijn. Ze kunnen problemen opleveren, omdat de vleermuizenkeuteltjes en urine het meubilair beschadigen. Verder kunnen ze de aandachtige luisteraar, mocht hij of zij zeer opmerkzaam zijn, afleiden tijdens de kerkdiensten (Jacobusse, 2003). Het zou op een zelfde manier geïnterpreteerd kunnen worden als onkruid in een akker, namelijk dat de vleermuizen een directe belemmering vormen om de menselijke doelstellingen te halen. Overigens wil ik hierbij wel opmerken dat de belemmering van vleermuizen waarschijnlijk in veel gevallen wel meevalt. Dat zal echter per kerk afgewogen moeten worden, omdat dit per kerk verschillend kan zijn. Maar de menselijke doelstelling moet dan in zichzelf uiteraard ook verantwoord zijn, al is dat bij christelijke kerkdiensten wel het geval. SLZ heeft voor zulke kerken het beleid om ze niet toegankelijk te maken voor vleermuizen. Als een kerk al toegankelijk is voor vleermuizen, willen ze ook nog wel meewerken aan het weren van vleermuizen. Aangezien vleermuizen eveneens waardevolle schepselen van God zijn, ligt het voor de hand om voor een diervriendelijke optie te kiezen. Een goede mogelijkheid is dan het ontoegankelijk maken van de kerk voor de vleermuizen. In de winterperiode zitten vleermuizen elders in winterslaap en kunnen gaten op de zolder afgesloten worden. Verstoring, vergiftiging of andere methoden doen onvoldoende recht aan de opdracht om de

schepping te bewaren, omdat er in dit geval diervriendelijke alternatieven zijn. Voor de volledigheid: SLZ werkt slechts mee aan diervriendelijke alternatieven.

Het ligt echter anders bij de kerken waar de vleermuizen veilig boven het plafond opgeborgen zijn. Hier houden de vleermuizen de zolders mooi schoon, door spinnen te vangen en hun webben kapot te vliegen. Ook andere insecten vallen hier ten prooi aan deze vliegende dieren. Vleermuizen kunnen dus nuttig zijn in het bestrijden van insectenplagen op de kerkzolder. Op een zolder veroorzaken ze bovendien vrijwel nooit overlast of schade, wat trouwens ook geldt voor de kerktorens. En omdat het insecteneters zijn, knagen ze ook niet aan de houtconstructie (Jacobusse, 2003). Het ligt dan ook niet voor de hand om de vleermuizen te bestrijden zolang ze op een kerkzolder zitten. De vleermuizen vormen dan namelijk geen enkele belemmering voor de kerkdiensten of de constructie van het gebouw. In zo'n geval is het doelloos bestrijden van Gods schepselen, niet in overeenstemming te brengen met het Bijbelse rentmeesterschap. Bovendien zijn vleermuizen beschermd door de Flora- en Faunawet. Dat is een extra motivatie voor Nederlanders, maar voor christenen in het bijzonder, om de vleermuizen te beschermen.

2.7.4 ANDERE KERKBEWONERS

Een kerk biedt soms ook onderdak aan andere dieren (en ook planten), zoals kerkuilen en gierzwaluwen. Er kunnen echter ook insecten voorkomen die de constructie van het gebouw beschadigen. Hierbij valt te denken aan de Bonte knaagkever, de Gewone houtwormkever en de Huisboktor. Ook dan dient de balans opgemaakt te worden: vormen de dieren een bedreiging of geven ze veel overlast om kerkdiensten te houden, dan ligt het voor de hand om voor bestrijding te kiezen. In alle andere gevallen ligt bescherming voor de hand. Bij de keuze van bestrijden, moet zoveel mogelijk rekening gehouden worden met de (andere) dieren. Hoe kunnen ze bestreden worden zonder dat ze onnodig lijden? En hoe kan rekening gehouden worden met niet schadelijke dieren die in de kerk huizen? Dergelijke afwegingen horen bij een goede invulling van het rentmeesterschap.

2.8 Rentmeesterschap in relatie tot God

De schepping zucht als in barensweeën en kijkt met reikhalzend verlangen uit naar het openbaar worden van Gods kinderen. De schepping wordt dan ook geen groter dienst bewezen, als wanneer mensen hun leven toevertrouwen aan de Heere Jezus (Schenau, 2009). Niet-christenen die zich zorgen maken over de schepping, kiezen voor een weg van zelf controle en een milieubewuste levensstijl. Toch mist er een essentieel element. Mensen moeten in zichzelf veranderen. Degenen die het milieu redden, moeten zelf gered worden (Campolo, 1992). Het is echter wel beschamend dat niet-gelovigen de christenen nogal eens voorgaan om voor de schepping te zorgen. Iedereen, zeker in het westen, draagt verantwoordelijkheid. De schuld afschuiven op anderen, is dan ook niet Bijbels (Schenau, 2009). De Rwandese dominee Rutayisire stelde eens dat zonde, wat ten diepste het ondermijnen van Gods wil inhoudt, vervreemding brengt op verschillende niveaus. Zonde leidt tot vervreemding van God (geestelijke problemen), van onszelf (psychische problemen), van elkaar (sociale problemen) en van de natuur (ecologische problemen) (Nederlands Dagblad, 2010). Het misbruiken en uitbuiten van de schepping, heeft dus niet alleen invloed op andere mensen en de natuur. Het beïnvloedt ook onze psychische gezondheid. Maar het belangrijkste is dat de relatie met God beïnvloed wordt. Een goed uitgevoerd christelijk rentmeesterschap kan dus deel uitmaken van groeien in geloof en verbondenheid met God.

En toch zullen mensen de planeet niet redden. De Heere Jezus zal de schepping redden. Daarbij is de Heilige Geest het voorschot op het totale herstel. Het is Zijn werk dat er op deze aarde gelovigen zullen zijn. Dat is waar de schepping naar uitzielt. De schepping zucht niet in doodsnood, maar in barensnood. Ze zucht in een pijnlijk proces, op weg naar een toekomst van herstel. Voor gelovigen breekt er dan ook een heerlijke toekomst aan. Dat betekent niet dat gelovigen zich niet meer druk moeten maken om de schepping. Juist christenen moeten de eerste stap zetten in het concreet maken van goed rentmeesterschap. Niet berekenend omdat zij de aarde zouden moeten redden. Maar slechts uit dankbaarheid aan God. En wie de kleine dingen veracht, heeft nog weinig van de christelijke boodschap begrepen (Schenau, 2009).

Hoofdstuk 3 De westerse samenleving

De westerse maatschappij stempelt het westerse christendom. In dit hoofdstuk wordt vanuit verschillende invalshoeken ingegaan op de westerse maatschappij. Vervolgens worden belangrijke invloeden beschreven die de maatschappij haar huidige vorm gegeven hebben.

3.1 Geschiedenislessen

In de Middeleeuwen was er in Nederland een verticale gerichtheid, van de mensen richting God. De gedachte was: het aardse leven in zichzelf heeft geen zin en is gedoemd om in zonde te blijven liggen. Het krijgt pas zin als het wordt geordend naar en gericht op de hemel en Gods genade. In het heersende geestelijke klimaat van de Middeleeuwen was er weinig plaats voor technische en economische ontwikkeling. Als gevolg van de Renaissance en de Reformatie, is er een meer horizontale gerichtheid gekomen. De Reformatoren stelden dat het natuurlijke (en dus economische) leven als zodanig al door God geheiligd was. Het behoefde niet de constante bemiddeling van de kerk om geheiligd te worden. Wel bleven zij hameren op het belang van duurzaamheid en de uitwerking van Gods wetten op het economische leven. Ze waren zich bewust van de gevaren van verslaving aan geld en rijkdom. De invloed van de Renaissance is nog veel groter geweest. Het schepte een nieuw wereldbeeld, waarin de mens vrij was en de maker van zijn eigen geluk. De mensen keerden zich naar de wereld toe om kennis op te doen van die wereld, maar daardoor ook van zichzelf. Ze streefden naar volstreekte autonomie en volledige beheersing van de natuur. In die tijd werden arbeid, grond en kapitaal afgetekend als productiefactoren. De mens had in economisch opzicht de wereld als eigen domein gekozen, en wenste daarbij geen andere maatstaven te erkennen dan degene die hij zichzelf oplegde. Langzaam trad er een scheiding op tussen het christendom en het humanisme. De gedachte dat God de uitkomst van alles bepaald, werd langzaam vervangen door de gedachte dat de mens zijn uitkomst in eigen handen heeft (Goudzwaard, 1976).

Na de renaissance kwam het tijdperk van de verlichting. Het was een tijd waarin de mensen wisten dat ze omhoog klommen en voortschreden. Het is ook een tijd waarin doelbewust en geleid door het verstand alle onwetendheid, bijgeloof en tradities doorbroken werden. Vooral de bereikte prestaties in de natuurwetenschappen, dwongen een diep respect af bij veel mensen. Op basis van de geboekte vooruitgang in de afgelopen eeuwen, ontstond een vooruitgangsgeloof. Er heerste een vast geloof dat de vooruitgang zich verder zou ontwikkelen. Het menselijk verstand werd niet alleen een gids voor het heden, maar ook een bron van vertrouwen voor de toekomst. In alle opzichten zou de situatie er alleen maar beter op kunnen worden. Het bereiken van het eens verloren paradijs, lag nu binnen de macht van mensen. Door praktische hervormingen en vernieuwingsdrang, is de verlichting de basis geweest voor alle westerse revoluties. Er ontstond een beeld van de mensen dat die niet slecht, maar juist goed zijn. Het kwaad in deze wereld kwam dan ook niet van de mensen zelf, maar van de samenlevingsvorm en maatschappelijke structuren. Dit leidde tot de industriële revolutie, waarbij sterke vernieuwingen doorgevoerd zijn. Het betrof niet alleen technische vernieuwingen, maar een complete vernieuwing van de samenleving als geheel. De industriële revolutie is de grondlegger geweest voor de huidige kapitalistische samenleving (Goudzwaard, 1976).

3.2 Het kapitalisme van Europa

Het kapitalisme is nog steeds gebaseerd op het vooruitgangsgeloof. De machten van economische groei en techniek, worden beschouwd als goed en sturend voor de samenleving. Normen en regels van ethiek en sociale rechtvaardigheid, worden toegesneden op de economische groeifactoren. *'De vooruitgang zelf schrijdt thans onhoudbaar voort, wij kunnen hem niet remmen en tot omkeer dwingen'*, schreef Karl Löwith. Deze zinsnede is opvallend, omdat vooruitgang als zelfstandige en dwingende grootheid wordt gezien. En dat is het ook, want voor vooruitgang is vernieuwing nodig. Het kapitalisme vereist dan ook een voortdurende vernieuwing. Dat maakt het systeem ook kwetsbaar. De aarde is allereerst eindig in het leveren van grondstoffen. Daarnaast zorgt het systeem voor de nodige problemen, zoals werkloosheid en inflatie. Een derde factor is dat mensen vernieuwingsmoe kunnen worden (Goudzwaard, 1976).

3.2.1 GRENZEN VAN DE AARDE

De westerse materiële expansie krijgt vrijwel oneindig de ruimte. Toch loopt de mens vroeg of laat tegen natuurlijke begrenzings aan. Er zijn grenzen aan grondstoffen, energievoorraden, ruimte en het milieu. Dat vormt een spanningsveld met de toenemende productie en consumptie van goederen en met de bevolkingsgroei in diverse delen van de wereld (Goudzwaard, 1976).

Er komen steeds meer schadelijke gassen in het milieu. En per jaar wordt een bos gekapt ter grote van Portugal. Dieren en planten sterven uit, volgens het WNF maar liefst 2 soorten per dag. Mensen

lijden honger en er komen steeds meer oorlogen om de laatste grondstoffen en levensmiddelen. En dat terwijl Nederlanders per persoon per jaar gemiddeld 40-60 kilo eten weggooiden. Als iedereen het consumptiegedrag had van de westerse mensen, zou de wereldbevolking 2 extra aardbollen nodig hebben. De meeste wetenschappers (98 %) zien dan ook een verband tussen het menselijk gedrag en de milieuproblematiek, vooral met het meer willen van de westerse mensen (Schenau, 2009).

Verbeterde technieken kunnen de productie efficiënter en milieuvriendelijker maken. Het prijsmechanisme zal bovendien de vraag kunnen reguleren. Toch zijn deze oplossingen beperkt, omdat ze de materiële vooruitgang blijven ondersteunen. Onze welvaart en hoge levensstandaard dreigen dan ook de ondergang van de aarde te worden (Goudzwaard, 1976).

In een paragraaf genaamd 'kritiek op een corpulente cultuur', geeft professor Nijkamp de volgende beschouwing op de maatschappij zoals die zich sinds de oorlog ontwikkeld heeft: *'De tijd dat het groeiperspectief de mensen als een pastorale in de oren klinkt is welhaast voorbij. In plaats daarvan hoort men steeds meer de sombere tonen van een herfstsonate die de winter aankondigt. Werd in de naoorlogse periode over de geneugten van onze welvaartsmaatschappij de loftrumpet gestoken, thans is het moment aangebroken dat van de nadelen van onze welvaartsmaatschappij een aanklacht gemaakt wordt tegen het pad dat we gezamenlijk hebben gekozen'* (Nijkamp, 1980).

3.2.2 DE GRENZEN VAN BINNENUIT

De kapitalistische samenleving is kwetsbaar in zichzelf. Inflatie en structurele werkloosheid lijken elkaar in stand te houden. Veel van de oplossingen voor het ene probleem, betekenen een verergering voor het andere probleem. Het is een regelrechte blijk van onze vooruitgang, die ons in staat heeft gesteld een enorme goederenstroom te ontwikkelen, met een minimale opoffering van arbeid. In de samenlevingsstructuur zoals die vorm gegeven is, betekent vooruitgang dan ook toenemende werkloosheid (Goudzwaard, 1976). Hier komt een trend bij van toenemende globalisering. Nationale economieën openen zich om deel uit te maken van de wereld economie. Miljarden dollars circuleren dagelijks in een financieel circuit (Goudzwaard e.a., 2009). In 2009 is echter gebleken dat ook een wereldomvattend systeem kwetsbaar is. Financiële banken en instellingen gingen failliet, of hadden steun nodig van nationale overheden. Sommige landen zijn in zijn geheel zwaar in de problemen gekomen door de 'economische crisis', zoals die al snel genoemd werd. Er ontstond paniek onder de mensen, alhoewel de meesten er waarschijnlijk geen boterham minder om hoefden te eten. De consumpties en bestedingen daalden sterk ten opzichte van eerdere jaren. Nederlanders bleken te kiezen voor zekerheid en geld opzij te zetten om te sparen (CBS, 2010). In de Nederlandse media klonk echter veelvuldig de oproep om geld uit te geven. Dit zou de economie stimuleren en uit de crisis helpen. Dit werd bijvoorbeeld onder woorden gebracht in een stukje in Metro, waar Gitta van Duijvenbode zegt: *'dat mensen nu minder gaan uitgeven lijkt mij iets negatiefs. Het is niet goed voor de economie om nu weinig geld uit te geven. Ik denk dat we juist de economie moeten simuleren om het er weer bovenop te krijgen'* (Metro, 3 juni 2010). Het systeem moet draaien, anders stort het in elkaar. Dat maakt het systeem ontzettend kwetsbaar (Goudzwaard, 1976). Daardoor wordt ongebreidelde materialisme welhaast verheven tot goed doel.

Het systeem is echter om nog een andere reden kwetsbaar geworden. Enorme geldstromen circuleren over de wereld. Enorme kapitalen kunnen bij de minste of geringste geruchten, bijvoorbeeld over een mogelijk naderende waardevermindering van een bepaalde munt, een land in grote hoeveelheden verlaten om elders te worden geïnvesteerd. Het is kapitaal wat voortdurend de wereld afstruint op zoek naar het hoogste rendement. Feitelijk heeft geen enkel land, ook de rijke landen niet, de garantie dat er voldoende kapitaal binnen de grenzen blijft. Mondiaal kapitaal volgt zijn eigen, autonome koers. De mobiliteit en wisselvalligheid van de internationale kapitaalstromen neemt nog steeds toe. De economie staat als een soort omgekeerde piramide te zwaaien op de spits van de wisselvallige financiële markten (Goudzwaard e.a., 2009).

3.2.3 DE GRENS VAN DE MENS

In voorgaande paragrafen zijn al enkele problemen aangestipt, waarvoor slechts moeilijk oplossingen voor bedacht kunnen worden. Maar de combinatie van problemen, vormt een welhaast niet te tillen last. De aarde stelt namelijk grenzen aan de steeds verdergaande ontwikkeling van onze samenleving. Maar een lichte verflauwing van de vooruitgang, kan dodelijke gevaren opleveren voor de interne stabiliteit van het systeem. De vooruitgang die de mens zelf op gang heeft gebracht, lijkt de mens van stuurman tot gestuurde man te hebben gemaakt. Het verbijsterende is dat de mens alle greep op het systeem verloren lijkt te hebben. We zitten klem tussen de grenzen die aan groeiende welvaart gesteld worden door de aarde enerzijds en het gevaar dat het systeem in elkaar klappt met alle gevolgen van dien anderzijds. Natuurlijk is er nog een grote groep naïevelingen die met de huidige ontwikkelingen geen moeite heeft. Kennelijk beschouwen zij een toename van eigen inkomen

en luxe nog steeds als de best mogelijke garantie voor hun levensgeluk. Maar daar staan talloze mensen tegenover die het gevoel hebben dat ze geleefd worden in plaats van zelf te leven. Polak heeft het uitgedrukt als een verandering van godvrezende mensen in tijdvrezende mensen. Toch blijft een koerswijziging uit en lijkt de moderne westerse mens in een soort verlamming te zijn geraakt. Wat bezielt hij als bouwer van eigen geluk en schepper van eigen vooruitgang? (Goudzwaard, 1976).

3.2.4 DE KEERZIJDE VAN DE MEDAILLE

De krachtigste suggestie die van de welvaartsideologie uitgaat, is dat meer materiële welvaart altijd gelijk staat aan het verkrijgen van meer geluk. Dat is een geluk wat voor arme mensen en samenlevingen wel aardig klopt, omdat daarmee de zorg over het voorzien in hun basisbehoeften afneemt. Maar materieel rijke samenlevingen worden niet steeds gelukkiger als de productie en consumptie verder toenemen (Goudzwaard e.a., 2009).

In de westerse samenleving heeft vrijwel iedereen een afschuwelijk gebrek aan tijd. En daar speelt de consumptie een rol in, omdat elke consumptie tijd kost. Tijd om het te kopen, te onderhouden en te vervangen. Dit verklaart de opkomst van wegwerpartikelen, met alle gevolgen van dien. Bovendien leidt dit tijdsgebrek tot minder persoonlijk contact met medemensen, wat vereenzaming tot gevolg heeft (Goudzwaard, 1976). De toegenomen welvaart blijkt dus tot een verhoogde tijdsdruk te leiden, waardoor stress- en burnout verschijnselen toenemen. Daarnaast zijn de bedreigingen voor de gezondheid toegenomen, ondanks een ongeëvenaarde medische kennis (Goudzwaard e.a., 2009).

Bovendien blijkt dat, ondanks een ongeëvenaarde groei in rijkdom, er eveneens groeiende armoede zichtbaar wordt. Niet alleen in de derde wereld, maar zelfs in de rijkste landen op deze aarde. In Nederland leefde enkele jaren geleden 11 % onder de armoedegrens en dit percentage loopt op. Toenemende welvaart leidt dus tot verdieping van de armoede van andere mensen. Ook blijkt de zorg voor kwetsbare mensen af te nemen naarmate de koopkracht stijgt (Goudzwaard e.a., 2009).

Tenslotte zijn er de problemen die al in voorgaande paragrafen aan bod geweest zijn, waaronder bijvoorbeeld het milieu. Meer soorten verdwijnen er per dag dan twintig jaar geleden per week. En dat terwijl de mogelijkheden om milieuafbraak te keren nog nooit zo groot geweest zijn. Verbeterde technologieën, meer economische middelen en internationale afspraken, blijken het proces van milieuafbraak niet te kunnen stoppen (Goudzwaard e.a., 2009). Ook grondstoffen en energie zijn eindig. De derde wereld is nog steeds bereid om eigen grondstoffen en energievoorraden volledig ter beschikking te stellen aan het westen. Maar hoe lang zullen ze dit blijven doen? (Goudzwaard, 1976).

3.2.5 KAPITALISME IN WERELDWIJD PERSPECTIEF

Het egoïsme heeft epidemische niveaus bereikt. Mensen proberen te verkrijgen wat ze ook maar willen, zonder dat er verwacht wordt anderen lief te hebben. De schepping lijdt onder de consequenties van het menselijk egoïsme (Campolo, 1992). Critici leggen de schuld van alle problemen bij het kapitalisme. We leven in een situatie waar bijna 1 miljard mensen niet voldoende te eten hebben. Ruim 60 % van de mondiale consumptie komt voor rekening van de Europeanen en Noord-Amerikanen, terwijl zij slechts ruim 10 % van de wereldbevolking uitmaken. (Valerio, 2004).

Figuur 2: Milieuvervuiling in India.

Toch komt corruptie en zelfverrijking overal voor en is dat niet beperkt tot het westen. En de link tussen milieuverwoesting en maatschappij, is toe te passen op meerdere maatschappijvormen. Dr. Manenschijn heeft diverse voorbeelden uitgewerkt. In socialistische samenlevingen zijn voorbeelden te noemen als Tsjernobyl en Zielitz. Kapitalistische samenlevingen hebben te kampen met vervulde rivieren en afstervende bossen. De Derde Wereld heeft het probleem van erosie en de vernietiging van regenwouden. Dat het kapitalisme de schuld is van alle problemen, gaat dan ook niet op. De schuldvraag zit op een dieper niveau, ze heeft te maken algemene drijfveren van menselijk handelen (Manenschijn, 1988).

3.3 De invloeden der groten

Onze kapitalistische samenleving staat onder sterke invloeden, zoals politiek, wetenschap en bedrijfsleven. Deze machtige spelers en hun invloed, wordt in onderstaande paragraaf beschreven.

3.3.1 DE INVLOED VAN DE POLITIEK

Het is naïef om te denken dat, als ieder van ons nu maar wat minder gebruikt, en de hongerigen in de derde wereld het niet in hun hoofd halen naar een consumptie maatschappij te streven, er al heel wat bereikt is. We zullen geen beter milieu krijgen als dat niet gepaard gaat met grotere economische rechtvaardigheid. En daarmee komen we bij de politiek terecht, zowel in nationaal als mondiaal verband (Douma, 1989). Hedendaagse critici beweren dat de huidige problemen simpelweg het gevolg zijn van gebrek aan politieke wil. De meeste kiezers behoren tot de tevreden meerderheid, die niet willen dat hun economische belangen worden geschaad. Dit speelt ook ongetwijfeld een rol, aangezien politiek nu eenmaal niet alleen het volksbelang vertegenwoordigt. Er is naast het volksbelang ook altijd eigen belang, ofwel politieke belangen. Publieke steun voor de partij kan dan belangrijker zijn dan het nastreven van economische rechtvaardigheid. Toch is dat slechts een deel van de waarheid. Tenslotte bepaald de meerderheid van de kiezers in een democratie in belangrijke mate wie er regeert en hoe er geregeerd wordt. De hele samenleving is dus medeverantwoordelijk. Maar er is meer. Naast de belangen van de armen in deze wereld, staan ook de belangen van de rijken op het spel. Ook hun concrete overlevingskansen zijn in het geding. Er zijn dus wel degelijk politici die zich daar oprecht bezorgd over maken (Goudzwaard, e.a., 2009). Diverse politieke partijen en stromingen hebben gepoogd het schip van de maatschappij van koers te doen veranderen. Toch blijft hun succes lager dan verwacht. En dat geldt niet alleen voor Nederland, maar voor heel het westen (Goudzwaard, 1976). Onder politici zijn het vooral de milieuministers die voor actie pleiten. Maar die zijn niet erg invloedrijk in hun regeringen, omdat ze vaak tegenover de veel machtiger stemmen van economische beslissers en financiële ministers staan (Strong, 2010).

Er is, zeker in West Europa, sprake van een tegenstelling tussen liberalisme en socialisme. Beide stromingen ondersteunen echter de vooruitgang en het kapitalisme. De strijd tussen hen heeft zich in toenemende mate beperkt tot de vraag aan wie de vruchten van de technisch-economische vooruitgang toekomen. En als gevolg daarvan natuurlijk ook bij wie de vruchten moeten worden weggeplukt. Het zijn slechts de verdelingsvraagstukken die aan bod komen, de verdeling van inkomen, kennis en macht. De vragen naar de zin, de manier en het tempo van de vooruitgang, blijven buiten discussie. Ook christelijke politieke partijen laten het vraagstuk van de gerichtheid van onze welvaart liggen. Hieruit blijkt dat christenen en humanisten gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de aanwezigheid van goed en kwaad in de westerse samenleving (Goudzwaard, 1976).

In Nederland doen de recente ontwikkelingen daar bovendien ook geen goed aan. Er heerst een egoïstisch en anti-Europees populisme, waarbij de politiek gekenmerkt wordt door versnippering en de opkomst van protestpartijen. Partijbelangen worden voor het nationale belang geplaatst (en dus zeker voor internationale belangen) en regeringen ten val gebracht om de eigen politieke profilering (Bentham, 2010).

Ook internationaal zijn de resultaten op milieuvlak beperkt. Tijdens de klimaatop in Kopenhagen in 2009, is evenveel CO₂ uitgestoten als wat 600.000 Ethiopiërs in een heel jaar produceren. En wat levert het op? (Schenau, 2009). Diverse wetenschappers streven naar mondiale afspraken over behoud en verbetering van natuur en milieu. Het is dan belangrijk dat afspraken nagekomen worden. Om dat te realiseren, moet er een duidelijk controlesysteem komen inclusief boetes en bestraffing (Douma, 1989; Strong, 2010). Dit is echter een vorm van wereldregering en controle, die makkelijk tot angstwekkende proporties uit kan groeien. Historische voorbeelden van grote leiders bieden weinig hoop en verwachting voor de toekomst. Dat het zal leiden tot een menselijker wereld omdat de humaniteit zal overwinnen, klinkt verleidelijk. Het is echter waarschijnlijker dat er vroeg of laat een onmens aan de macht zal komen en de vrome wens een utopie blijkt te zijn (Fernhout, 2005).

3.3.2 DE ROL VAN DE WETENSCHAP

Wetenschap heeft vaak als doel om een zekere orde of wetmatigheid te ontdekken in het grillige patroon van de werkelijkheid om ons heen. Zo kan de wetenschap met meer algemeen geldende uitspraken komen. Dit wordt echter gerelativeerd omdat de schepping zo rijk geschakeerd is en de cultuur in de geschiedenis zover ontplooid is, dat niemand in staat is tot universele kennis (Nijkamp, 1980). Wetenschap heeft ook een drang om innovatief oude vormen van kennis te overstijgen. Ze is tegenwoordig echter primair actief in de samenleving en wordt daarvoor ook vaak betaald door belanghebbende economische, politieke en militaire kringen (Goudzwaard, e.a., 2009).

De ontwikkeling van de wetenschap lijkt in toenemende mate gedegenereerd te zijn tot een wetenschapsreligie. De macht van de wetenschap heeft bij veel mensen geloof, hoop en verwachting opgewekt (Nijkamp, 1980). Toch is ook de onzekerheid onder deskundigen groot, alhoewel de kennis van voorspellers tot grote hoogte gestegen is. Er wordt verwacht dat de wetenschap met antwoorden komt waar de gewone mens tegen problemen aanloopt. Ook wetenschappers zijn echter opgesloten geraakt in een soort cocon van blikvernaauwing. Vanuit een ingekrompen perspectief zijn alleen nog oplossingen acceptabel die in de pas lopen met onze welvarende westerse samenleving (Goudzwaard e.a., 2009). De wetenschap blijkt op moderne vraagstukken (zoals het ontwikkelingsvraagstuk, het energievraagstuk en de technologiebeheersing) het antwoord veelal schuldig te moeten blijven. Het wetenschappelijk denken over de toekomst heeft dan ook slechts een relatieve plaats. De toekomst krijgt pas reliëf tegen de achtergrond van de bijbel. De wetenschap moet dan ook niet in eerste instantie beoordeeld worden op haar vruchten (zoals succes, overwicht en aanzien), maar met name ook op haar motieven. Het vooruitgangsgeloof uit de laatste eeuwen, heeft het autonome denken tot uitgangspunt gekozen. Het karakter van de wetenschap is vaak bepaald door het humanistische motief van vooruitgang en macht. Wetenschap is echter de plaats toebedeeld om de structuur en ontwikkeling van de geschapen werkelijkheid te analyseren (Nijkamp, 1980). Bovendien hebben wetenschap en techniek ons door hun grote bloei en ontwikkeling geconfronteerd met de enorme schaduwzijden ervan, zoals de vernietiging van het leefmilieu. Dan wordt het zaak onze toevlucht voor de redding uit de crisis niet te zoeken bij de wetenschap en de techniek zelf, maar door te stoten naar de religieuze bronnen van ons wetenschappelijk en technisch bezig zijn (Schuurman, 1977).

3.3.3 HET BEDRIJFSLEVEN

Ondernemers en managers moeten voortdurend handelen in termen van economisch meegroeien en technisch voorblijven. De samenleving legt een vergaande claim op de levenshouding van ondernemers en managers. Vanuit het bedrijf bezien moeten managers onverkorte loyaliteit aan het bedrijf bezitten. Wie deze loyaliteit niet op kan brengen, is een mislukte manager. Hun leven wordt door de vooruitgang opgeëist en familie, politiek, soms zelfs alcohol en seks staan op de tweede plaats. Ook voor werknemers en arbeiders kan deze vereiste sociale aanpassing zich voordoen. Sommige arbeiders hebben werk waarbij elk element van keuzemogelijkheid mist en geen beroep meer gedaan wordt op creativiteit. Bovendien is elke vorm van persoonlijke samenwerking en contact tijdens het werk onmogelijk gemaakt. De techniek is dan niet aangepast aan de mens, maar de mens heeft zich met geest en lichaam aangepast aan de techniek. Zowel arbeider als ondernemer ondervinden de voortdurende druk om zich aan te passen aan de voorschrijdende vooruitgang (Goudzwaard, 1976). Ook hier blijkt dus eigendom een centrale spil te vormen. Het vrije, egoïstische concurrentiemodel van het kapitalisme, heeft een verkeerde levensstijl tot gevolg. De basis van het kapitalisme is om naar believen om te gaan met geld en goed. Daarbij regelt de markt de richting en uitkomst van het economisch handelen. Daardoor is de mens in de ban geraakt van de heersende machten in de samenleving. Het recht van de sterkste overheerst (Nijkamp, 1980).

Bovendien bestaan er al enkele decennia multinationale ondernemingen. Deze bedrijven opereren vanuit het moederland en hebben diverse dochtervestigingen in andere landen. De laatste tijd wordt ook de opkomst zichtbaar van transnationale ondernemingen. Zij hebben geen specifieke binding met een land en de plaats van het hoofdkantoor wordt slechts bepaald door efficiency. Deze ondernemingen behoren dan ook niet aan een land toe, maar het zijn primair wereldburgers geworden (Goudzwaard e.a., 2009).

De Amerikaanse reclamepsycholoog Ernest Dichter heeft bovendien de gedachte gelanceerd om onderontwikkelde gebieden tot vooruitgang te stimuleren. Daarbij zou bij hen de begeerte, de 'constructieve ontevredenheid' opgewekt moeten worden. Door een dergelijke mentaliteit zouden mensen meer consumeren dan ze nodig hebben en daarmee een belangrijke bijdrage leveren aan de toekomstige welvaartsdrang en het persoonlijke geluksgevoel. De uitwerking van dit platvloerse materialisme, zal leiden tot een destructieve chaos (Nijkamp, 1980). Producenten en ondernemers, moeten beseffen dat een streven naar vooruitgang op zichzelf geen verkeerde zaak is. Het moet echter geen doel op zichzelf worden. Bovendien moeten de effecten op medemens en milieu betrokken worden bij de bedrijfsplanning. Een eindeloos winst- en expansiestreven is niet in overeenstemming te brengen met het Bijbelse rentmeesterschap. Niet het recht van de sterkste moet zegevieren, maar elke goede ondernemer moet ruimte krijgen om een bedrijf te ontplooiën. Helaas staat de werkelijkheid vaak in schril contrast met deze norm (Nijkamp, 1980).

3.4 Moderne communicatiemiddelen

De communicatiemogelijkheden zijn nog nooit zo veelzijdig en uitgebreid geweest. Ze verschaffen ons kennis en nieuws, maar ook contacten en producten. Toch is communicatie niet neutraal, net zo min als hun uitwerking neutraal is. In deze paragraaf worden invloeden beschreven van de moderne media en van reclame.

3.4.1 DE ROL VAN DE MEDIA

'Het is over ons gekomen. De stortvloed, de gekte, de waanzinnige opwindung... misschien ook wel de even waanzinnige depressie. De god van de ronde bal is grilliger dan welke religieuze grootheid ook' (Oldenhuis, 2010). Dit citaat gaat over het WK in 2010, vlak voordat het losbarst. De televisie verbindt ons met vele gebeurtenissen over de wereld. Het zijn echter niet alleen de krant en televisie die van invloed zijn. Internet, e-mail en twitter veranderen onze samenleving in rap tempo. Enerzijds neemt de individualisering toe door de nieuwe media, omdat contacten anoniemer en onpersoonlijker worden. Alles moet vlot en leuk gebracht worden, anders neemt de interesse snel af. Bovendien moet je oneindig veel met mensen communiceren wil iets goed landen. Anderzijds bieden ze mogelijkheden voor wereldwijde communicatie en netwerkvorming. Mensen scheppen in verhouding tot vroeger, zelf hun sociale context. Mensen halen overal hun inspiratie vandaan en construeren zo hun eigen wereldbeeld (Stoep, 2010). Toch spelen de media in Nederland een belangrijke rol in de opinievorming. Dagbladen en radio kunnen zelfs gezien worden als belangrijke dragers voor de vorming van het verzuijingssysteem (Wagenaar). Daar komt nog een effect bij, namelijk de representativiteit van de werkelijkheid. Mensen halen hun inspiratie uit de media en vormen hun opinie aan de hand van de informatie die de media verstrekt. Als het nieuws niet of slechts gedeeltelijk waar is, wordt de mening van de ontvanger gebaseerd op een subjectieve waarneming van de werkelijkheid. De invloed van de media wordt daarmee onvoorstelbaar groot. Als de waarheid in de media subjectief wordt weergegeven, wordt door veel mensen een verkeerde mening gevormd (Houtch, 2007). Drs. Pijnenburg betoogde in zijn colleges over wetenschapsfilosofie, dat de waarheid doorgaans niet bepaald wordt door de werkelijkheid. In het verleden is gebleken dat iets als waarheid aanvaard werd, als een bepaalde theorie de beste ondersteuning had. Daarmee versloeg het alle andere theorieën. Eén van de middelen die daarin een belangrijke rol kan spelen, is de media. De media zorgt voor opinievorming en aanhang van een bepaalde theorie. Zo wordt iets wat door de media als waarheid gepresenteerd wordt, al snel de algemeen heersende waarheid.

Voorbeelden hiervan zijn er ook nu nog te vinden. In bovenstaande paragraaf is al aangehaald dat de economische crisis tot resultaat had, dat geld besteden goed was in de ogen van veel mensen. Daar heeft de media een belangrijke bijdrage aan geleverd, door dat continu voor het voetlicht te brengen. Ook werd door critici wel gespeculeerd dat de economische crisis in belangrijke mate versterkt werd, doordat de media zoveel paniek zaaide onder de mensen. De invloed en macht van de media zijn in de huidige westerse samenleving dan ook onvoorstelbaar groot. Te groot zelfs, omdat media mensen op verkeerde sporen kan brengen door subjectieve berichtgeving (Houtch, 2007).

De keerzijde hiervan is echter wel dat kerken ook gebruik kunnen maken van de moderne media. Bovendien zijn er milieuprofeten actief op televisie, zoals Llink met het programma Consuminderman. De moderne media kunnen dus ook voor goede doeleinden worden gebruikt, al lijkt hun invloed per saldo negatief.

3.4.2 RECLAME

Menselijk handelen vindt nooit plaats in niemandsland. Het wordt beïnvloedt door de omgeving waarin mensen leven. Het westerse economische systeem vertoont manipulatieve trekken, omdat reclame bewust behoeften creëert. Het dwangmatig karakter van de hang naar welvaart en groei, wordt gevoed door de reclame. Sommigen zien reclame als een nobele vorm van informatieoverdracht, over onbekende producten en de prijzen ervan. Reclame is echter een instrument om de consumptie van goederen te bevorderen en niet om mensen te informeren. Als de primaire levensbehoeften slechts een deel van het inkomen beslaan, bestaat er keuzevrijheid ten aanzien van de rest van het inkomen. Producenten proberen een zo groot mogelijk deel van dat vrij besteedbare inkomen in de wacht te slepen. Hier doen overigens ook producenten van primaire levensbehoeften aan mee, door enorme variatie aan te bieden en te adverteren. Reclame is beslist geen onschuldige uiting van de kapitalistische consumptiemaatschappij, maar heeft het systeem verder versterkt en gerechtvaardigd. De machtigen worden steeds machtiger en de zwakken steeds zwakker (Nijkamp, 1980).

De nationale uitgaven aan reclame zijn dan ook tot grote hoogte gestegen. Hierbij valt overigens te denken aan diverse vormen van reclame, variërend van persreclame in allerlei bladen tot televisiereclames. Ook zijn er specifiek thuisbezorgde drukwerk reclames. Dit illustreert dat verschillende economische sectoren in hoge mate afhankelijk zijn van grootscheepse reclameacties.

De reclame heeft op haar beurt weer een grotere hang naar meer welvaart en luxe als gevolg. Het is echter wel zo dat de invloed van reclame afneemt, naar mate consumenten beter geïnformeerd en georganiseerd zijn. Toch is het ook zo dat de verkoop van nieuwe producten vaak succesvol wordt door een goed opgezette reclamecampagne. Verder hebben reclameboodschappen een gevaarlijk neveneffect. Ze creëren een schijnwereld met ideaaltypen en ideale situaties, die een langdurige invloed op mensen uitoefent. Hebzucht, seks, luxe en genotzucht overheersen vaak in reclames. Met name het gereduceerde mensbeeld in de kunstmatige reclamewereld, betekenen een vervreemding ten opzichte van de medemens en een blokkering van de relatie ten opzichte van God. Het is echter wel zo dat het manipulatieve karakter van reclame vooral invloed heeft op mensen die zich openstellen voor aardse goederen (Nijkamp, 1980).

Ik heb in 's-Gravenpolder (een Zeeuws dorp in de omgeving van Goes) 2 weken lang alle ongeadresseerde reclamefolders verzameld. Hierbij zijn reclames in bladen en kranten buiten beschouwing gelaten, evenals televisie- en internetreclames e.d. De eerste week betrof de week voor kerst 2009. De andere week betrof de tweede week van juli 2010. In de week voor kerst werden 41 folders door de brievenbussen van particulieren geduwd. In de tweede week van juli betrof dit aantal 44 folders. Dit is mogelijk geen representatieve weergave van het hele jaar. Het geeft echter wel een idee van de omvang van reclame, aangezien bijna elke folder ook nog eens tientallen producten bevat. En dat is nog slechts het tipje van de sluier, omdat via andere media en aan bedrijven nog veel meer geadverteerd wordt.

3.5 De rol van de consument

'De mens verzamelt nog wel, maar deelt niet meer. Dat gaat mis, want zo raken de grondstoffen van de aarde op. Er gaan geruchten dat dit het geval zal zijn binnen 50-100 jaar' (Schenau, 2009). De consument speelt een belangrijke rol in de samenleving. Hedonisme, materialisme en genotzucht kunnen de samenleving echter volledig bederven. Voor consumenten zijn 2 dingen van groot belang, namelijk vreemdelingschap en weerbaarheid. Vreemdelingschap komt uit de bijbel en impliceert dat mensen hun heil niet op deze aarde zoeken. Materiële behoeftebevrediging is niet het einddoel van het leven. Het tweede element betreft weerbaarheid ten opzichte van de variëteit aan producten. Een consument dient kritisch te zijn ten opzichte van zijn uitgavenpatroon. Geld is nu eenmaal geen middel om eigen genot na te streven. Consumenten moeten matigheid nastreven (Nijkamp, 1980).

In het algemeen genomen zal dat voor alle westerse mensen betekenen, dat ze moeten minderen. En moeten leren genieten van genoeg. Verantwoord rentmeesterschap uit zich tenslotte niet alleen in bouwen, maar ook in het bewaren van de schepping (Schenau, 2009).

Het is echter bekend dat consumenten zich wel zorgen maken om milieu en dierenwelzijn en dergelijke. Tevens komt daarin de gespletenheid van mensen naar voren. Veel consumenten geven aan dat biologisch geproduceerd voedsel beter is. In de winkel blijken ze echter toch te kiezen voor het goedkope, niet biologisch geproduceerde voedsel. Hier is zelfs een officiële term voor bedacht: het burger consument dilemma. De burger heeft de mond vol van mooie woorden over milieu en dierenwelzijn, maar als consument in de winkel blijkt er iets anders uit zijn aankoopgedrag. De mens is beide personen, maar niet op hetzelfde moment (Borghuis e.a., 2005). Een consument moet echter niet alleen kritisch naar de producent kijken, maar ook kritisch naar zichzelf durven kijken. Bovendien moeten consumenten hun keuzes ten aanzien van consumptie in overeenstemming brengen met duurzaamheid (Nijkamp, 1980).

Hoofdstuk 4 Kerk en samenleving

Dit hoofdstuk beschrijft allereerst de kerkgeschiedenis, om vervolgens het proces van secularisatie te beschrijven. Verder wordt beschreven welke positie de kerk momenteel heeft en hoe zij die invult. Ook de taken en functies van een kerk komen aan bod. Tot slot wordt de weerslag van de secularisatie op de kerkgebouwen beschreven.

4.1 Inleiding op de kerk

De term kerk wordt in diverse contexten gebruikt, wat de term nogal verwarrend maakt. Allereerst wordt de term gebruikt om de gemeenschap van alle gelovigen mee aan te duiden. Geloven doen christenen namelijk niet alleen, maar in gemeenschap met christenen van alle tijden en plaatsen. De term kerk is in deze context niet gebonden aan kerkmuren of de kerk als instituut. Het gaat om alle volgelingen van Jezus Christus, die niet binnen één bepaald kerkverband te vinden zijn. Soms bevinden ze zich zelfs helemaal niet in een kerk. Het is dus een verzamelnaam voor alle gelovigen, verspreid over de tijd en de aarde (Knevel, 1994). Deze uitleg komt terug bij de beschrijving van de identiteit van de kerk.

De term kerk kan echter ook gebruikt worden om een lokale kerkgemeenschap mee aan te duiden. Het gaat dan om de zichtbare kerk en de ambten die daarin beoefend worden (Knevel, 1994). Hierbij kan nog onderscheid gemaakt worden in het kerkgebouw of de gemeenschap van gelovigen die in het kerkgebouw bijeen komen. Deze uitleg wordt gebruikt om de identiteit en functies van kerken weer te geven. Het gaat dan om de taken van lokale geloofsgemeenschappen.

Tot slot kan de term kerk nog gebruikt worden om een kerkverband mee aan te duiden. Het gaat dan om een verzameling kerkgemeenschappen die samen onder een bepaalde noemer vallen (Kole & Leertouwer, 2001). Deze laatste uitleg wordt in dit hoofdstuk vaak gehanteerd om de invloed van de secularisatie op kerkverbanden weer te geven.

Soms lopen de termen enigszins door elkaar heen. Het is uit de context wel duidelijk welke uitleg in dat geval bedoeld wordt. Bovendien wordt dat ook in de tekst aangegeven.

4.2 Ontstaansgeschiedenis van het christendom

Het christelijk geloof is gebaseerd op de bijbel. De ontstaansgeschiedenis begint dan ook bij de joodse geschiedenis. Uit het Jodendom is het christendom ontstaan en heeft zich over de aarde verspreid. De kerk in Nederland heeft sinds de Middeleeuwen een geschiedenis van verdeeldheid achter de rug. Het gevolg is een grote variatie aan kerkverbanden.

4.2.1 DE WORTELS VAN HET CHRISTENDOM

De wortels van het christendom liggen in de joodse geschiedenis. Het Jodendom is gebaseerd op het Oude Testament, wat het eerste deel van de bijbel vormt. Zoals eerder beschreven, is het christelijk geloof gebaseerd op de hele bijbel. In tegenstelling tot de joden, geloven de christenen ook in het Nieuwe Testament. De bijbel omvat het Oude- en Nieuwe Testament, die beiden één geheel vormen en op elkaar voortborduren. De namen oud en nieuw, worden dan ook alleen door christenen gehanteerd om de chronologische volgorde van de testamenten aan te duiden (McConville, 2001).

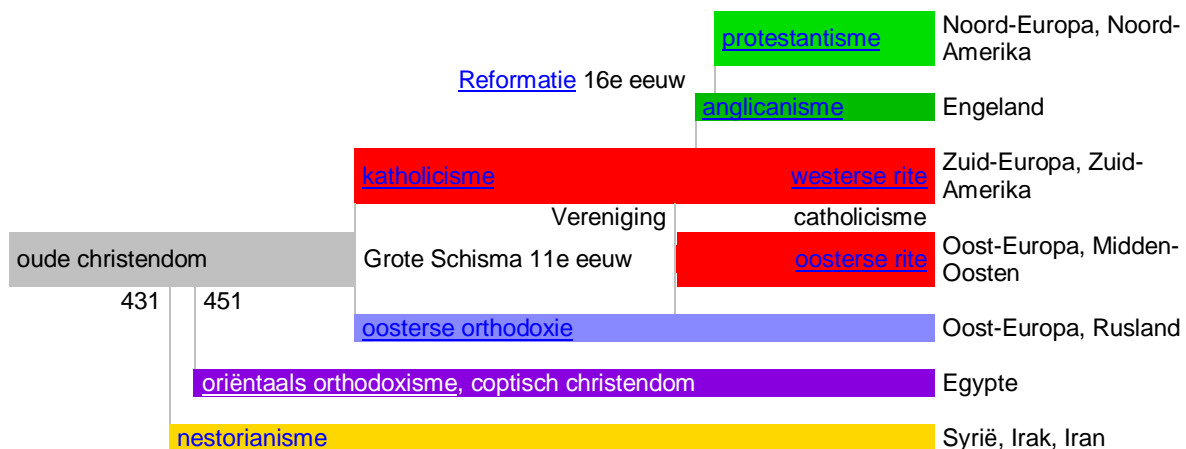
De eerste christenen zagen zichzelf als mede-erfgenamen van de beloften uit het Oude Testament. Het Oude Testament vormde de basis voor de eerste christenen, terwijl het Nieuwe Testament in die periode ontstaan is. Het christendom is ontstaan binnen de Joodse wereld. Hierin stond het christendom aanvankelijk dicht bij het Jodendom. De naam christenen refereert echter aan Jezus Christus, die in Bethlehem (Israel) geboren werd. Christenen zijn volgelingen van Jezus Christus. Hier wordt dan ook het verschil met het Jodendom zichtbaar. Christenen zien Jezus Christus als de Messias (gezalfde die Zijn volk zou verlossen), terwijl Joden hem niet als Messias erkennen. Velen namen aanstoot aan Jezus Christus en uiteindelijk is hij dan ook door de Joden zelf, in samenwerking met de Romeinen, omgebracht. Volgens de Joden moet de Messias nog steeds komen. Dat is ook de reden dat Joden het Nieuwe Testament niet erkennen. Het Nieuwe Testament bestaat uit een beschrijving van het leven van Jezus Christenen en het ontstaan van de eerste kerken. Tevens geeft het veel richtlijnen voor het dagelijks leven en spreekt het over de toekomst en het einde van de aarde. Overigens zijn er ook een aantal Apocriefe boeken, die chronologisch gezien tussen het Oude- en Nieuwe Testament thuis horen. De Rooms Katholieke en sommige Oosters-orthodoxe kerken erkennen deze geschriften eveneens als Heilige geschriften. Voor protestanten hebben ze een historische en religieuze betekenis, maar geen geestelijk gezag (Elwell & Yarbrough, 2000).

Na de kruisiging van Jezus Christus waren zijn volgelingen verslagen. Hij had het weliswaar voorspeld, maar dat nam niet weg dat ze erg ondersteboven waren na zijn dood. Jezus staat echter op uit de dood en legt zijn volgelingen uit dat hij de Heilige Geest zal sturen als hij naar de hemel

opgevaaren is. De Heilige Geest zal Christus' volgelingen leiden, in aanvulling op alles wat hij gezegd heeft en later opgeschreven is in de bijbel. Tijdens het Joodse wekenfeest, het feest van de oogst, is het zover. Uit heel de mediterrane wereld waren joden naar Jeruzalem gekomen om dit feest te vieren. De beloofde Heilige Geest kwam in de harten van Christus' volgelingen, wat hen in staat stelde tot bovenmenselijke prestaties. De voormalige vissers zonder enige opleiding, gaan opeens in allerlei verschillende talen evangeliseren. Op die dag komen 3000 mensen tot geloof en ontvangen eveneens de Heilige Geest (Elwell & Yarbrough, 2000).

4.2.2 VERSPREIDING VAN HET CHRISTENDOM

De volgelingen van Christus' vormden samen een gemeenschap. Ze deelden alle bezittingen met elkaar en richtten zich op de aanbidding van God. Ze vormden een eenheid en waren allemaal eensgezind in het volgen van Jezus Christus. Hierbij hadden de eerste volgelingen van Jezus, de apostelen, de leiding. Zij hadden Jezus nog op aarde gevolgd en bovendien hadden zij de opdracht gekregen om het evangelie verder te vertellen. Opvallend is overigens dat de eerste christenen, die ook jood waren, gebruik maakten van de tempel. Daar werd over Christus verteld. De uitwerking hiervan was enorm. Er was een explosieve groei van volgelingen van Jezus. Ze riepen echter ook weerstand op, omdat ze het oude Joodse erfgoed ondermijnden. Al snel viel het eerste slachtoffer van christenvervolging en werd Stefanus gestenigd. Eén van die vervolgers, Paulus, kwam echter tot geloof en groeide uit tot een groot prediker. Hij ondernam zendingsreizen en stichtte op diverse plaatsen nieuwe gemeentes. Dat was ook tevens een doorbraak naar andere volken. In eerste instantie waren wel enkele 'heidene' tot geloof gekomen, maar de evangelisten richtten zich vooral op de joden. Met de zendingsreizen van Paulus, breidde het evangelie zich uit onder nieuwe volken (Elwell & Yarbrough, 2000). Op veel plaatsen ontstonden kerken. De term kerk komt al uit het Nieuwe Testament. Sommige vertalingen van de oorspronkelijke tekst, zoals de Statenvertaling, hebben dit woord vertaald met 'gemeente'. Andere Bijbelvertalingen hebben dit woord vertaald met 'kerk'. Een voorbeeld hiervan is de Nieuwe Bijbelvertaling. In mattheus 16 wordt bijvoorbeeld beschreven hoe Jezus Christus zegt dat Petrus de rots is waarop hij zijn kerk zal bouwen. Ook in andere Bijbelboeken in het nieuwe testament komt deze term vaker terug (De Nieuwe Bijbelvertaling, 2005).

Figuur 3: De verspreiding van het christendom (Wikipedia, 2010-2).

Sinds de eerste kerken heeft het christendom zich steeds verder over de wereld verspreid, zoals in bovenstaand schema te zien is. De vroege kerk was ontstaan tijdens het Romeinse rijk. De christenen aanvaardden de Romeinse keizer als staatshoofd, maar niet als godheid. Bovendien leefden christenen eenvoudig en hielden zich afzijdig van het Romeinse vermaak. Toen het rijk in verval raakte, werden de christenen aangewezen als de schuldigen. Dit leidde tot vervolgingen van de christelijke gemeenschappen. Dit veranderde met de bekering van de Romeinse keizer Constantijn de Grote. Het christendom werd door hem uitgeroepen tot katholieke (dat betekent 'algemene') kerk. Tegen het eind van de 4^e eeuw werd het christendom als staatsgodsdienst ingevoerd in het Romeinse rijk. Het werd echter al snel gesplitst in een westelijk Latijnssprekend deel en een oostelijk Griekssprekend deel. Tijdens de welvarende Renaissance raakte de katholieke kerk op geestelijk en moreel vlak in verval. Dit leidde tot de reformatie, waarbij in Europa het protestantisme ontstaan is. Grote landsstroken in Europa gingen voor de Rooms-Katholieke kerk verloren, al bleef zij in een deel van Europa sterk aanwezig (Grosheide & Itterzon, 1956; Praamsma, 1979).

4.2.3 ONTSTAANSGESCHIEDENIS VAN KERKEN IN NEDERLAND

Voor de reformatie was de Nederlandse kerk ongedeeld en bestond slechts uit de Rooms katholieke kerk. Toch was er in de Middeleeuwen wel kritiek op de kerk, omdat priesters dronken, gokten en dobbelden op kerkelijke feestdagen. Door het optreden van Maarten Luther in Duitsland en Huldrych Zwingli in Zwitserland, raakte de kerk verdeeld. Ze hadden de bedoeling om de kerk terug te brengen bij de wortels van het christelijk geloof en van binnenuit te hervormen. Dit werd door de paus en andere leiders afgewezen en bestreden.

Figuur 4: Na de reformatie zijn de meeste Middeleeuwse kerken in Zeeland eigendom geworden van de Hervormde kerk. In Goes hebben de Rooms katholieken er later een andere kerk naast gebouwd (links een stukje in beeld).

Dit leidde in de 16^e eeuw tot een breuk tussen de protestanten (toen gereformeerden genoemd) en Rooms katholieken. Ondanks de vervolging had de reformatie grote gevolgen. Ze strekte zich uit over verschillende landen en voedde politieke tegenstellingen. Als gevolg hiervan ontstonden opstanden en oorlogen tussen katholieken en protestanten. De katholieke kerk vervloekte de aanhangers van de reformatie 126 keer en richtte zich op verbetering van priesteropleidingen, herstel van misstanden en onderwijs. Tijdens de reformatie ontstond ook een radicale en soms ook revolutionaire stroming, de wederdopers. Later kregen ze de naam van doopsgezinden. Ze werden zwaar vervolgd en kenmerkten zich door wereldmijding. Als gevolg van het optreden van Menno Simonz, kwam deze kerk later in rustiger vaarwater

terecht (Grosheide & Itterzon, 1956; Praamsma, 1979).

Het calvinisme van Johannes Calvijn zorgde voor een tweede reformatorische golf. De strijdbare calvinistische stroming kreeg binnen het protestantisme de overhand ten koste van de Lutherse stroming. De gereformeerde kerk, zoals de kerk van de reformatie toen genoemd werd, kende een samenvatting van haar geloofsleer in de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Voor het onderwijs in de kerken werd gebruik gemaakt van de Heidelbergse Catechismus. De Rooms-Katholieke kerk kwam eveneens tot een bezinning, waarbij enerzijds de katholieke geloofswaarheden verduidelijkt en verdedigd werden tegenover de reformatoren. Anderzijds werden er belangrijke vernieuwingen tot stand gebracht en wantoestanden veroordeeld. In Nederland was het protestantisme dominant en was de Rooms-Katholieke kerk in de minderheid (Grosheide & Itterzon, 1956; Praamsma, 1979).

In het begin van de 17^e eeuw ontstond een nieuwe splitsing binnen de gereformeerde kerk. Jacobus Arminius vocht de leer van de uitverkiezing aan. Op de nationale synode van Dordrecht (1618-1619) werden zijn volgelingen, de remonstranten, uit de kerk gezet. Om de calvinistische leer te verdedigen, werden de Dordtse Leerregels opgesteld. De gereformeerde kerk werd toen de Nederlands Hervormde Kerk en bleef de enige legitieme kerk. De doopsgezinden, luthers en remonstranten en rooms-katholieken werden getolereerd. Door innerlijke uitholling verzwakte de kerk echter. Predikanten spotten met de belijdenissen van de kerk, wat in 1834 leidde tot een nieuwe breuk. De bemoeienis van de overheid deed hier geen goed aan. Er ontstonden afgescheiden gemeenten, die onderling echter niet tot eenheid wisten te komen. Ze richtten zich op een leven wat in overeenstemming was met de bijbel, maar werden door de overheid vervolgd. Na beëindiging van de vervolgingen kwamen ze weer bij elkaar en vormden de Christelijke Gereformeerde Kerk.

In 1886 kwam een nieuwe afscheidingsbeweging op gang, als reactie op het opkomend modernisme in de kerk. Dit was een gevoelige klap voor de Hervormde Kerk, omdat ze in één klap zo'n 10 % van hun leden verloren. De nieuw afgescheiden gemeenten zochten contact met de Christelijke Gereformeerde Kerk, en ondernamen pogingen om één kerkverband te stichten. Een gedeelte van de Christelijke Gereformeerde Kerk wilde dat niet en bleef verder gaan onder dezelfde naam. Een groot gedeelte ging wel mee in de nieuwe kerk. Gezamenlijk vormden zij de Gereformeerde Kerken in Nederland (Grosheide & Itterzon, 1956; Praamsma, 1979).

In de 20^e eeuw versplinterde het calvinisme steeds verder. Onder andere onder invloed van de secularisatie, verenigden in 2004 de Nederlands Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch Lutherse Kerk zich tot de Protestantse Kerk in Nederland. Ook hierbij

splitten zich echter weer enkele orthodoxe groepen af. Naast de 'gevestigde kerken' is er een zeer diverse 'evangelische beweging' ontstaan, als gevolg van opwekkingen in de Angelsaksische wereld. Hier kunnen onder andere ook de pinkstergemeenten bij gerekend worden.

De dominante positie van het protestantisme is voorbij, al zijn er sterke regionale verschillen. De orthodoxe protestanten vormen een belangrijke groep in een deel van het land, een soort band van Zeeland, via de Zuid-Hollandse eilanden en Utrecht naar de Veluwe en Overijssel. Dit gebied wordt wel de biblebelt genoemd. De Rooms Katholieke Kerk is getalsmatig nog stevig vertegenwoordigd in het zuiden, maar verkeerd in een langdurige crisis. De teruggang verloopt daar zowel qua ledenaantal als betrokkenheid, sneller dan bij de protestanten. De verhoudingen tussen protestanten en katholieken zijn echter sterk veranderd en er is meer een gevoel van verbondenheid ontstaan. Gezamenlijk staan ze voor de uitdaging om het christelijk karakter aan de samenleving duidelijk te maken (Wienen, 2008).

4.3 De secularisatie van Nederland

Rond 1900 was bijna de hele Nederlandse bevolking lid van een kerk. Honderd jaar later is dat percentage gehalveerd. Hieronder volgt een beschrijving van de secularisatie, met specifieke trends voor diverse kerkgenootschappen.

4.3.1 DE LEEGLOOP VAN KERKEN

Hoge percentages onkerkelijken zijn in 1889 nog zeldzaam. In 17 gemeenten ligt dat percentage boven de 10 %, waaronder in 's Gravenpolder (35), Zaandam (21), Schoterland (21) en Opsterland (19). De laatste twee gemeenten zijn bolwerken van radicalisme en socialisme in de veengebieden in de Friese zuidoosthoek. De eerste gemeente is voor dit onderzoek ook vermeldenswaardig, omdat deze in Zeeland gelegen is (CBS, 2009-2). Momenteel is het 4.500 inwoners tellende 's-Gravenpolder relatief behoudend, met naar schatting de helft van de inwoners als trouwe kerkgangers.

In de twintigste eeuw zijn de kerken in Nederland grotendeels leeggestroomd. Was het aantal buitenkerkelijken rond 1900 nog slechts 2-4 %, in 1999 was dat al opgelopen tot meer dan 60 %. Na 1920 zorgde de toenmalige economische crisis voor een versnelling van de kerkverlating. Na 1970 is de kerkverlating zeer sterk toegenomen. Mogelijk heeft dit te maken met gewijzigde normen, invloed van de welvaart en invloed van kritische bewegingen (Kole & Leertouwer, 2001).

Tabel 2: Ontkerkelijking volgens diverse bronnen.

	1879	1899	1920	1960	1970/1	1985/90	1999/2000	2004/5	2008
KL	0,3	2,3	7,8	18,3	23,6	47,0	63	---	---
CBS	---	---	---	---	---	---	41	41	43
SCP	---	---	---	---	25	35,7	49,7	54,6	---

Weergegeven in percentages buitenkerkelijken van de Nederlandse bevolking volgens de volgende bronnen:

KL = Kole & Leertouwer, 2001

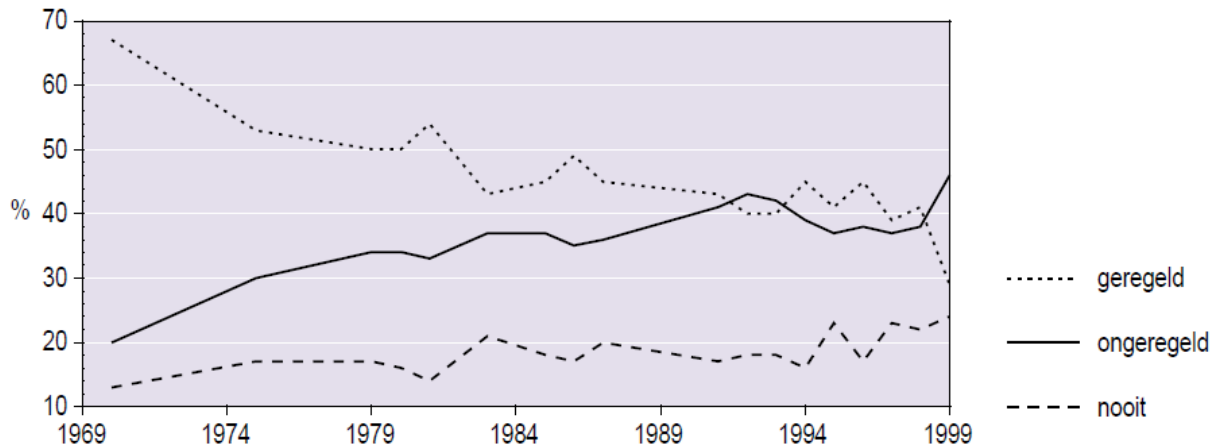
CBS = CBS, 2009

SCP = Becker & Hart, 2006

Overigens bestaat er een verschil tussen de weergegeven aantallen. Kole & Leertouwer geeft de percentages weer van mensen zonder godsdienst, terwijl beide andere bronnen de percentages buitenkerkelijken onderscheiden. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) laat andere getallen zien dan Kole & Leertouwer en komt met een aanzienlijk lager percentage buitenkerkelijken. Het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) komt met cijfers die het midden houden tussen beide bovenstaande bronnen. En geeft het CBS een stabilisering weer van de kerkverlaters, het SCP komt met een nog steeds groeiend aantal buitenkerkelijken. Volgens het SCP is het aantal buitenkerkelijken vanaf 1990-2004/5 zelfs harder gegroeid dan in de 20 jaar daarvoor (Becker & Hart, 2006).

Het is natuurlijk de vraag welke cijfers de juiste zijn. Het verschil van ruim 20 % in 1999 gaat om miljoenen mensen. Daar heeft het SCP echter een rapport over geschreven. Het verschil zit wellicht in de definitie van buitenkerkelijken. Als het lidmaatschap van een kerkverband maatgevend is, zijn wellicht de percentages van het CBS het meest betrouwbaar. Het aantal papieren leden blijft dan min of meer stabiel. Er zijn dan echter veel randkerkelijken die slechts in naam bij een kerk horen, maar nooit meer aan een kerkdienst deelnemen. Dat aantal bedraagt maar liefst tussen de 10 en 25 % van alle kerkleden (Becker & Wit, 2000). Worden zij niet meegerekend als kerkleden, dan is het percentage buitenkerkelijken aanzienlijk hoger. Maar zelfs als de randkerkelijken niet meegerekend worden als kerkleden, gaan veel kerkleden zelden of nooit meer naar de kerk. In 1970 ging van die kerkleden minder dan 20 % slechts enige malen per jaar of nooit naar de kerk. In 2004 kwam dat

onder 44 % van de kerkleden voor. In 2004 ging nog slechts 38 % regelmatig naar de kerk, dat wil zeggen tenminste één dienst per 2 weken (Becker & Hart, 2006). Onregelmatige kerkgang is met name het geval bij kerkleden binnen de Rooms-Katholieke kerk en de Nederlands Hervormde kerk (nu opgegaan in de PKN). In ieder geval is de werkelijke onkerkelijkheid eigenlijk nog vele malen hoger dan alle cijfers laten zien (Kole & Leertouwer, 2001).

Figuur 5: Kerkgang onder kerkleden (Becker & Wit, 2000).

Onder de kerkleden vindt bovendien een vergrijzing plaats, die sterker is dan de vergrijzing in de samenleving. Daarnaast zijn het vooral de oudere kerkgangers die nog regelmatig naar de kerk gaan. Er is dus eigenlijk sprake van een dubbele vergrijzing in de kerken. Anderzijds lijkt er sprake te zijn van een plafondeffect. Het aantal kerkleden is onder jongeren van 22-35 jaar even hoog als in de leeftijdscategorie van 16-30 jaar. De buitenkerkelijkheid onder de jongeren lijkt te stagneren rond de 70 %. Waarschijnlijk wordt op de lange duur de mate waarin de jongste generatie buitenkerkelijk is, maatgevend voor de hele bevolking (Becker & Hart, 2006). In dat geval zal de buitenkerkelijkheid nog verder oplopen.

4.3.2 ANDERE RELIGIES IN NEDERLAND

In tegenstelling tot het christendom, laten de islam en het hindoeïsme een groei van ledenaantallen zien in de afgelopen decennia.

Tabel 3: Trends van de grootste kerkgenootschappen, islam en hindoeïsme (Becker & Hart, 2006).

	1971	1980	1990	2005
Rooms Katholiek	5.274.000	5.453.000	5.560.000	4.645.000
Hervormd	4.055.000	3.834.000	3.495.000	2.002.000
Moslims	54.000	236.000	458.000	944.000
Hindoes	3.000	34.000	61.000	99.000

De trends van de kerken worden later nog uitgebreider besproken. Wel is te zien dat de ledenaantallen van de twee grootste kerken sinds de jaren zestig hard achteruit geheld zijn, met respectievelijk 12 % en 51 %. Daar staat een groei tegenover van 1.648 % aan moslims en 3.200 % aan hindoes (Becker & Hart, 2006). Het boeddhisme heeft in 2006 170.000 aanhangers, het Jodendom 43.000 (Vermeulen, 2007).

Binnen de islam bestaan verschillende stromingen in Nederland. Het soennisme en sjiïsme zijn in Nederland de meest bekende stromingen. Het hindoeïsme en boeddhisme kennen wereldwijd bijzonder veel stromingen, waar Nederland geen uitzondering op vormt. Het zijn dan ook religies die moeilijk te definiëren zijn. Het hindoeïsme omdat herkomst en cultuur zeer nauw verweven zijn met de hindoe-identiteit. Het boeddhisme omdat het in het westen vaak gezien wordt als een filosofie en levenswijze. Het Jodendom is al sinds de Middeleeuwen een bekende godsdienst in Nederland, maar het aantal joden is in en na de tweede wereldoorlog sterk afgenomen. Ook binnen het Jodendom zijn enkele stromingen onderscheiden (Vermeulen, 2007).

De erosie van de kerken staat in schril contrast met de groei van andere religies. In tegenstelling tot het christendom, weten islam en hindoeïsme de bevolkingsgroei bij te houden door geboorteoverschot. Tevens groeien ze door instroom van nieuwe personen in ons land. Hier profiteert echter ook het christendom van, doordat er een groei plaats vindt van migrantenkerken. Het aantal

leden van migrantenkerken wordt geschat op hoogstens enkele honderdduizenden (Becker & Hart, 2006). Toch wordt ook binnen de islam een secularisatie verwacht, met name onder jongeren. Dit bevindt zich echter nog in een beginstadium. Als zij zich echter uit de islam zouden onttrekken, zouden de spanningen in gezinnen en families hoog oplopen (Becker & Wit, 2000).

4.3.3 TRENDS VAN DE GROTE KERKGENOOTSCHAPPEN

De toenemende buitenkerkelijkheid is uiteraard terug te vinden in de afnemende ledenaantallen van de diverse kerken. Toch blijken er nog wel verschillen te bestaan tussen de diverse kerkverbanden. In onderstaande tabellen zijn de trends van de grootste kerkverbanden weergegeven, in percentages van de totale bevolking. Van 1970 tot 2004/2005 zijn cijfers van alle kerkverbanden opgenomen in de bijlage¹, waarbij de daadwerkelijke ledenaantallen gehanteerd zijn.

Tabel 4: De Nederlandse bevolking naar kerkelijke gezindte in percentages (Kole & Leertouwer, 2001).

	1879	1889	1899	1909	1920	1930	1947	1960	1971	1985	1999
RK	35,9	35,4	35,1	35,0	35,6	36,4	38,5	40,4	40,4	28,6	18
NH	54,5	48,6	48,4	44,2	41,2	34,4	31,0	28,3	23,5	13,4	8
Geref.	3,5	8,2	8,1	9,7	9,5	9,4	9,7	9,3	9,4	8,0	7
Overige godsdienst	5,8	6,2	6,0	6,1	5,9	5,4	3,7	3,6	3,1	3,0	4

Tabel 5: De Nederlandse bevolking naar kerkelijke gezindte in percentages (CBS, 2009).

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
RK	32	31	31	31	30	31	30	30	29	30	28	29
PKN	NVT	NVT	NVT	NVT	NVT	NVT	NVT	3	5	5	6	6
NH	14	14	13	13	14	13	13	11	10	9	9	9
Geref.	7	7	7	7	7	7	6	6	5	4	4	4
Overige kerken	8	8	8	8	9	9	9	9	10	10	10	10

In beide tabellen zijn de volgende afkortingen gebruikt:

RK = Rooms-katholiek

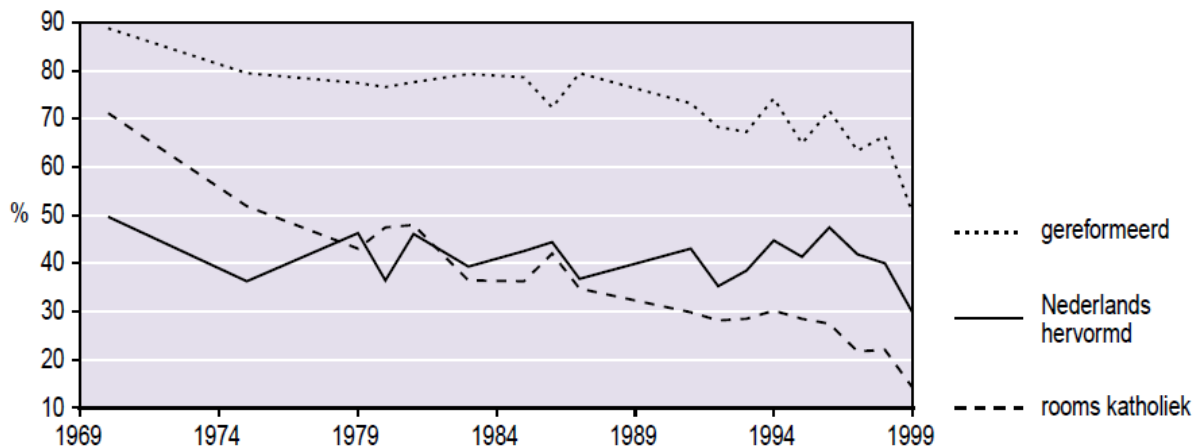
NH = Nederlands Hervormd

PKN = Protestantse kerk in Nederland

Geref. = Gereformeerd. Hieronder worden alle kerkgenootschappen verstaan die de naam Gereformeerd in de titel van het kerkgenootschap dragen.

Nu verdienen bovenstaande tabellen enige toelichting. Er valt een hoofdindeling te maken van Rooms-katholiek en protestant. Vrijwel alle kerken met uitzondering van de RK, vallen onder de protestantse kerken. De RK is tot midden jaren negentig sterk gegroeid, maar heeft daarna veel leden verloren. Vanuit sociaal-culturele oriëntatie op de groep, ging de ontkerkelijking bij de katholieken in eerste instantie langzaam. De kerkelijke betrokkenheid was echter vaak afwezig (Wienen, 2008). De laatste jaren is deze kerk min of meer stabiel volgens het CBS, maar volgens het SCP daalt het ledenaantal nog sterk. Hoe dan ook, veel leden binnen de Rooms-katholieke kerk zijn lid op papier, maar het lidmaatschap betekent weinig. Ze komen nooit of zelden in de kerk (Becker & Hart, 2006; Kole & Leertouwer, 2001). Uit onderstaande figuur blijkt dat in 1999 nog slechts rond de 10 % van de rooms katholieken geregeld naar de kerk ging. Geregelde kerkgang werd in dit onderzoek gedefinieerd als minstens één kerkgang per veertien dagen (Becker & Wit, 2000). Opvallend genoeg is het percentage geregelde kerkgangers van 2000-2004 weer iets hoger, namelijk rond de 20 %. In deze periode zijn echter ook de ledenaantallen van de Rooms Katholieke kerk met bijna 10 % gedaald (Becker & Hart, 2006). Het gaat dus niet om een werkelijke toename van geregelde kerkgangers, maar slechts om een relatieve stijging.

¹ Zie bijlage 1 Nederlandse Kerkgenootschappen

Figuur 6: Geregelde kerkgang onder 3 grote kerkgenootschappen (Becker & Wit, 2000).

Binnen de protestantse kerken zijn de ontwikkelingen aanzienlijk ingewikkelder. Sinds 1 januari 2004 is de PKN ontstaan, wat een fusiekerk is van de Nederlands Hervormde kerk, de Gereformeerde kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse kerk. Hoe de tellingen van het CBS uitgevoerd zijn is onbekend. Mogelijk kunnen in bovenstaande tabel de Nederlands Hervormde kerken vanaf 2004 simpelweg opgeteld worden bij de PKN, maar het is ook mogelijk dat er dubbelstellingen zijn. Feit is in ieder geval dat het grootste gereformeerde kerkverband opgegaan is in de PKN. Anderzijds zijn veel gemeenten wegens bezwaren niet meegegaan in de fusie. Zij hebben andere kerkverbanden gesticht, waarvan de Hersteld Hervormde kerk de grootste is. Mogelijk is deze kerk ingedeeld onder overige kerken, maar mogelijk is ze ook verwisseld met de Nederlands Hervormde kerk en daar bij opgeteld.

De secularisatie verliep bij de protestanten anders dan bij de katholieken. De Nederlands Hervormde Kerk had een vrij brede rand van leden die gemakkelijk afhaakte. Met typisch gereformeerde rechtlijnigheid, braken veel protestanten ook formeel met de kerk als ze niet meer geloofden. De ledentallen zijn dan ook veel sneller gedaald dan bij de katholieken (Wienen, 2008). Toch zijn veel leden van de Nederlands Hervormde kerk, nu de PKN, vergelijkbaar met veel Rooms-katholieke leden. Ze zijn officieel wel lid, maar zouden net zo goed bij de buitenkerkelijken opgeteld kunnen worden omdat ze nooit meer in de kerk komen. Anderzijds blijft het percentage leden wat de kerk regelmatig bezoekt, min of meer stabiel. Dit schommelt tussen 50 % in 1970 en 46 % in 2004. Ook hier geldt echter een sterke daling van ledenaantallen (Becker & Hart, 2006). Waarschijnlijk daalt ook binnen de PKN het werkelijke aantal regelmatige kerkgangers, maar is de trend in deze kerk gelijk aan de kerkverlating. Daardoor blijft het percentage kerkgangers gelijk.

Ook de Gereformeerde kerken in Nederland zijn opgegaan in de PKN. Ze vertoonden op theologisch gebied een zelfde ontwikkeling als de Nederlands Hervormde kerk en kregen te maken met een toenemende vrijzinnigheid. Het aantal gereformeerden is dan ook met name in dit kerkverband gedaald, terwijl de andere gereformeerde kerkverbanden in veel gevallen gegroeid zijn of redelijk op peil bleven (Becker & Hart, 2006; Kole & Leertouwer, 2001). De gereformeerden zijn trouwer in kerkgang dan de hervormden of katholieken, maar ook hier was een sterke afname waar te nemen. In 1970 ging 89 % regelmatig naar de kerk, terwijl dat in 2004 nog maar 63 % was. Het is echter wel zo dat veel van de kerkverbanden met de naam Gereformeerd, sterk gestegen zijn in ledenaantallen. Anderzijds is juist het grootste gereformeerde kerkverband, de Gereformeerde Kerken in Nederland, vrij sterk in ledenaantallen gedaald. Zelfs zo sterk dat het de groei van de andere kerken makkelijk compenseert. Het werkelijke totale ledenaantal is onder de Gereformeerden dus wel degelijk gedaald (Becker & Hart, 2006). Ondanks de trouwe kerkgang in vergelijking met hervormden en katholieken, is er dus in werkelijkheid een zeer sterke afname van trouwe kerkbezoekers.

Overigens hebben ook binnen de gereformeerde kerken nog de nodige verschuivingen plaatsgevonden. Zo zijn de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt in 1944 ontstaan uit een afsplitsing van de Gereformeerde kerken in Nederland. Uit de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt zijn vervolgens ook nog enkele afsplitsingen gevolgd. De Gereformeerde Gemeenten zijn in 1907 ontstaan uit een fusie van enkele kleinere kerkverbanden. Ook hieruit is echter alweer een afsplitsing ontstaan. Om hier een uitgebreide schets van alle kerken te geven gaat echter te ver. Feit is in ieder geval dat er vele kerkverbanden zijn ontstaan in de loop van de geschiedenis. Dat maakt de trends van kerkverbanden ook een stuk ingewikkelder. De oorzaak is dan namelijk niet altijd kerkverlating, maar vaak ook de verandering van kerkverband (Becker & Hart, 2006). Mogelijk heeft het genante feit dat de kerkverbanden met elkaar bekvechten en elkaar letterlijk het kerkverband uitvechten, er mede toe geleid dat er zoveel kerkverlating opgetreden is (Kole & Leertouwer, 2001).

4.3.4 TRENDS VAN ANDERE KERKEN

Onder de protestantse kerken vallen nog veel andere groeperingen, die grotendeels terug te vinden zijn in bijlage 2. De trends zijn gedeeltelijk bekend vanaf 1970 tot 2004/5. Ze kunnen eigenlijk niet onder één noemer geplaatst worden, vanwege de grote theologische verschillen. Het is dan ook niet mijn doel om hier een indeling van kerken te maken, maar om slechts de trend van andere kerken te bespreken. In een later stadium zal ik wat dieper ingaan op diverse kerkculturen.

In het algemeen gesproken valt ook binnen deze kerkverbanden of gemeenten een vergelijkbare daling van ledenaantallen te zien. Uitzonderingen hierop vormen de Remonstrantse Broederschap en de Algemene Doopsgezinde Sociëteit. Beide kerkgenootschappen geven een extreem sterke daling te zien (Becker & Hart, 2006). Beiden staan een ruim kerkbegrip voor en hebben zich ontwikkeld tot vrijzinnige kerken (Kole & Leertouwer, 2001).

Verder zijn de opvallende trends te noemen van de Jehovah's Getuigen, Mormonen, Zevende-Dags Adventisten en de Unie van Baptistengemeenten. Allen vormen een sterke stijging in de periode van 1970 tot 1990, waarna de ledenaantallen min of meer stagneerden (Becker & Hart, 2006). De Unie van Baptistengemeenten is vooral bekend vanwege de nadrukkelijke afwijzing van de kinderdoop. In tegenstelling tot de meeste traditionele kerken, passen zij volwassendoop toe. De andere kerkgenootschappen worden binnen de traditionele kerken doorgaans ingedeeld bij de sekten, al herkennen zij zichzelf daar niet in (Kole & Leertouwer, 2001).

De Evangelische Broedergemeenten en diverse Pinkster en Evangelische gemeenten en de Oosters-Orthodoxe kerken, typeren zich eveneens door een extreem sterke groei. Alleen van de verzamelnaam Pinkster- en Evangelische Gemeenten zijn wat preciezere gegevens bekend. Bij de gehanteerde indeling, worden ook de in 2002 opgerichte Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten meegerekend. Dat verklaart echter hooguit een deel van de groei (Becker & Hart, 2006). Kenmerkend is dat de gemeenten die binnen deze groep vallen, sinds de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw spectaculair gegroeid zijn. Het zijn geen vast georganiseerde kerkverbanden, maar een losse verzameling van allerlei gemeenten. Dat verklaart ook gedeeltelijk de sterke groei: veel gemeenten zijn ontstaan in de afgelopen decennia. Mogelijk is deze groep nog groter, omdat alleen kerken meegeteld zijn met minimaal 1.000 leden. Er vallen binnen deze groep echter ook veel losstaande gemeenten met slechts enkele honderden leden. Deze groep is dan ook zeer divers en valt niet in één woord te typeren. In het algemeen nemen ze een kritische houding aan richting de traditionele kerken en richten zich in sterke mate op geloofsbeleving en het krijgen van de Heilige Geest. Ze willen een voorpost zijn van de traditionele kerken. Voor een deel van de gemeenten zijn met name de bijzondere gaven van de Heilige Geest belangrijk, zoals gebedsgenezing en het spreken van vreemde talen. Onderzoek onder een aantal organisaties, wijst uit dat deze gemeenten vooral jongeren met een kerkelijk verleden weten te bereiken. Ruim de helft van de leden (64 %) was afkomstig uit de Nederlands Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland. Met name het laatste kerkverband was sterk vertegenwoordigd. Slechts een fractie van de leden was niet opgegroeid in een religieuze omgeving. Veel christenen verlaten de evangelische gemeenten na verloop van tijd weer. De kerkverlating is daar dus ook groot, maar de groei overstijgt dit. Ze vormen echter een belangrijk, maar vaak slechts tijdelijk, vangnet voor christenen die de traditionele kerken verlaten (Kole & Leertouwer, 2001). Dit wordt ook bevestigd door het SCP. Als mensen eenmaal buitenkerkelijk zijn opgevoed, keren zij doorgaans niet naar de kerken terug. Van degenen die buitenkerkelijk zijn opgevoed, bleek in 2004 nog 97 % buitenkerkelijk te zijn gebleven. Van de mensen met een katholieke of hervormde opvoeding, werd ongeveer de helft buitenkerkelijk. Van de gereformeerden verliet ongeveer één derde de kerk, maar gingen ook vrij vaak over naar een ander kerkgenootschap (Becker & Hart, 2006).

4.3.5 MIGRANTENKERKEN

Aan de marge van de grootschalige ontwikkelingen zoals de vorming van de PKN en veranderingen in de Rooms-Katholieke kerk, manifesteren zich de migrantenkerken. Binnen deze kerken worden de tradities uit het land van herkomst voortgezet en de etnische identiteit bevestigd. Zo bieden ze een veilig milieu waarbinnen bijstand en begeleiding bij het aanpassingsproces aan de nieuwe cultuur geboden worden. De diversiteit van migrantenkerken is groot en is voornamelijk geconcentreerd in de grote steden. Om te beginnen zijn er de kerken die zijn gesticht na de eerste migratiegolven: de Waalse kerk, de Molukse en Indonesische kerken, de Evangelische Broedergemeente, de Chinese kerken en de orthodoxe kerken. Vervolgens zijn er de intern gemêleerde kerken die zich richten op de tijdelijk in ons land verblijvende migranten (bijvoorbeeld de Anglicaanse en Presbyteriaanse kerk en de zeemanskerken). Tenslotte zijn er de laatste loten aan de stam van de migrantenkerken die

gedragen worden door de nieuwste generaties migranten en vluchtelingen (kerkgemeenschappen gericht op Afrikanen, Aziaten en Latijns-Amerikanen). Het aantal leden varieert tussen de 10 en 10.000. Uit cijfers van de Kamer van Koophandel kan worden opgemaakt, dat er ongeveer 1.000 migrantenkerken zijn. De kerkgemeenschappen komen onder andere samen in leegstaande parkeergarages, buurthuizen en leegstaande gebouwen. Veel migrantenkerken hebben te kampen met huisvestingsproblemen (Becker & Hart, 2006).

4.4 Kerk en samenleving

Vroeger waren de kerken gezaghebbende instanties, al hebben ze die positie intussen verloren. Toch blijken ook buitenkerkelijken nog gedeeltelijk in christelijke leerstellingen te geloven. Onder invloed van de welvaart blijkt het vertrouwen in God echter te verdwijnen. Velen knutselen zelfstandig een wereldbeeld in elkaar. De kerk heeft daar zelf ook gedeeltelijk schuld aan.

4.4.1 POSITIE VAN DE KERK IN DE SAMENLEVING

Vroeger waren de kerken gezaghebbende instanties. Die positie hebben ze echter verloren, zelfs in godsdienstige landen als de Verenigde Staten, Italië en Oostenrijk. De kerk biedt geen goede oplossingen voor gezinsproblemen en sociale problemen, vond in 2002 ongeveer de helft van de Italiaanse bevolking. Bij morele problemen werd in toenemende mate de kerkelijke leiding geaccepteerd. Het gezag van de kerk was het grootst bij geestelijke en levensbeschouwelijke problemen. Het belang van kerken wordt in Europa dus vooral erkend bij hun kernfunctie: geestelijk richting geven aan het leven. Overigens vinden veel mensen dat de kerk juist wel uitspraken moet doen over vraagstukken die nauw samenhangen met het evangelie en naastenliefde. Zo vond 78 % dat de kerken een uitspraak moesten doen over de armoede in de wereld, terwijl 63 % vond dat de kerk op discriminatie moest reageren. Zodra de zelfbeschikking van het individu in het geding is, wordt inmenging van de kerk veel minder geaccepteerd. Slechts 48 % vond dat de kerken stelling moesten nemen met betrekking tot euthanasie (Becker & Hart, 2006).

Het geschetste beeld is ook van toepassing op Nederland. De helft van de Nederlanders ontkent dat de kerk iets zinnigs kan zeggen over levensbeschouwelijke vraagstukken. Het gezag van de kerken wordt sterker erkend onder kerkleden dan onder buitenkerkelijken. Toch laat het gezag van de kerk ook buitenkerkelijken niet helemaal koud, zoals in onderstaande tabel is weergegeven. In het algemeen neemt het gezag van de kerk echter wel af. In 1966 vond 51 % van de Nederlanders dat men zich aan kerkelijke regels diende te houden. In 2004 was dat gedaald tot 28 %. Tot 2002 nam de vrijzinnigheid nog toe, maar van 2002 tot 2004 steeg het percentage gezagsgetrouwen sterk van 18 naar 28 % (Becker & Hart, 2006).

Tabel 6: Mening over de stelling: de Nederlandse kerken hebben een adequaat antwoord op een aantal problemen, 1999 (in percentages) (Becker & Hart, 2006).

	allen	buitenkerkelijken	kerkleden
geestelijke behoeften van de mens	49	37	61
morele problemen van mensen	36	21	51
problemen rond het gezinsleven	31	16	47
sociale problemen van het land	37	22	53

Bron: VWS ('99-'02)

In tegenstelling tot de verwachting, werd rechtzinnigheid vooral aangetroffen bij mensen tussen 16-44 jaar. Toch is het gezag van de kerken verhoudingsgewijs laag. In 2004 had 60 % vertrouwen in de kerken, tegenover 90 % wat vertrouwen had in het onderwijs. Ook het rechtssysteem en bedrijfsleven scoorden aanzienlijk hoger dan de kerken. En in 1991 en 1998 vertrouwden de Nederlanders hun politici meer dan priesters en dominees. In 2004 was het vertrouwen in de regering echter lager dan dat in de kerken. Bovendien moet religie in toenemende mate gescheiden worden van andere functies. De overgrote meerderheid van de Nederlanders geeft de voorkeur aan een politieke partij zonder religieuze grondslag. Voor het onderwijs maakt het niet zoveel uit, is de mening van veel mensen (Becker & Hart, 2006).

4.4.2 SCHEIDING TUSSEN KERK EN STAAT

De scheiding van kerk en staat is historisch bedoeld omdat de kerk niet mag heersen over de staat en omgekeerd. Beiden hebben hun eigen functie en begrenzingen. Maar een deel van de huidige samenleving gaat een stap verder. In discussies rond de Europese Grondwet, wilden velen wel de invloed van de Renaissance en verlichting erkennen. De invloed van de joods-christelijke traditie wilde men niet genoemd hebben. Zij beogen ten diepste een scheiding tussen religie en samenleving. Bovendien wordt religie meer en meer uit het openbare leven gebannen, zoals bijvoorbeeld religieuze kledingstukken die in sommige Europese landen in de ban gedaan zijn. Deze onverdraagzaamheid en intolerantie is in strijd met belangrijke waarden als vrijheid en democratie (Ouweneel, 2005). De christelijke zuilen worden de komende tien jaar waarschijnlijk uit de samenleving geschoten door de seculiere overheid en samenleving. De hele discussie rond homoseksualiteit is symptomatisch. In dat opzicht is de situatie van het huidige Nederland sterk verschillend ten opzichte van de positie van de eerste christenen. Toen was het een pre-christelijke samenleving, terwijl het westen een post-christelijke samenleving vormt (Visscher, 2010).

In Nederland leven we in een democratie en dat kan belangrijke nadelen hebben voor de kerk. Zo blijkt christenvervolgung in het democratische land Indonesië op te laaien. Politieke leiders durven niets te zeggen dat kan worden opgevat als anti-islamitisch, omdat ze sterk afhankelijk zijn van de steun van moslimpartijen in het parlement. Populair zijn is voor hen belangrijker dan het recht handhaven (Karmini, 2010). Overigens is christenvervolgung niet slechts beperkt tot democratieën, maar is in diverse politieke systemen verweven. En in Nederland is het niet zo bar gesteld als in de democratieën Indonesië of India. Wel neemt de tolerantie ten opzichte van christelijke opvattingen momenteel af. Met name een partij als D66 lijkt erop gebrand te zijn om alle christelijke normen en waarden stelselmatig uit de Nederlandse samenleving te verwijderen (Segers, 2010). En al in 1994 stelde minister Dales, de toenmalige minister van binnenlandse zaken, dat ook de Bijbeluitleg moest voldoen aan de wet van gelijke behandeling. Uiteraard betekent dit een ernstige aantasting van de vrijheid om de bijbel uit te leggen. De bijbel maakt bijvoorbeeld onderscheid tussen mensen die in de hemel of de hel komen. En tevens veroordeelt zij de levensstijl van veel westerse mensen, zoals de vrije seksuele moraal. De uitspraak van minister Dales betekent dat dit niet gezegd mag worden, omdat het onderscheid maakt tussen mensen. Voorlopig zal het zo'n vaart nog niet lopen, maar tegelijk moet geconstateerd worden dat dit antichristelijke beginselen zijn die de vrijheid van het christendom sterk aan banden leggen (Kooten, 2005). De bijbel stelt echter zeer duidelijk dat christenen God moeten gehoorzamen als Zijn wetten in strijd zijn met de heersende wetten in een bepaald land. Concreet betekent dit dat christenen de Nederlandse wet moeten gehoorzamen, tot op het punt dat die Gods wet overtreed. Dan moeten ze de Nederlandse wet noodzakelijkerwijs overtreden. Overigens moet dit niet gevoeld worden door een gevoel van rebellie, maar door de wil om God te dienen. Dan domineert zachtmoedigheid en liefde in plaats van hoogmoed. Ongehoorzaamheid aan of zelfs veroordeling van bepaalde wetten of levensstijlen, betekent dus geen veroordeling van personen. Die plaats komt God toe (Vriese, 2001). Toch geeft dit wel in belangrijke mate de positie weer van het christendom. Was zo'n 100 jaar geleden nog vrijwel iedereen christelijk, nu is het een kleine minderheid geworden. Van een dominante positie is het christendom verschoven naar een plek waar religie ondergeschikt is aan de heersende mening van de samenleving. Religie kan in vrijheid beleden worden, zolang het niet in strijd is met de moraal van de meerderheid. Tevens stijgt religie uit boven een maatschappelijke moraal en laat zich niet beheersen. Het ondermijnt dan ook in zekere zin het gezag van regering en samenleving. Dat maakt religie wellicht tot een bedreiging voor een deel van de Nederlandse samenleving.

4.4.3 SAMENLEVING EN RELIGIE

Opvallend is dat een groot aantal van de buitenkerkelijke Nederlanders wel geloofd in christelijke leerstellingen. Met name het geloof in religieuze wonderen is spectaculair toegenomen, al is niet helemaal duidelijk wat met een wonder bedoeld wordt. Hoe dan ook, de verandering van deze opvatting is in elk geval geen onderdeel van een grotere culturele beweging in de richting van intensere religiositeit (Becker & Hart, 2006).

Tabel 7: De mate waarin leerstellingen worden onderschreven door buitenkerkelijken (in procenten) (Becker & Hart, 2006).

	1985	1991	1996	2002
het leven na de dood	27	32	39	37
de hemel	18	17	23	25
de hel	4	4	7	9
de duivel	6	7	7	7
Adam en Eva	16	19	16	14
bijbel is woord van God	16	17	18	15
bidden is zinvol	21	19	24	19
religieuze wonderen bestaan ^a		15	24	31

a Het gegeven van 1996 is dat van 1998.

Overigens blijken juist de naoorlogse generaties van buitenkerkelijken minder afkerig te zijn van religieuze denkbeelden. Er blijkt weinig verschil te zijn tussen buitenkerkelijken van de eerste en tweede generatie. Als buitenkerkelijken van de tweede generatie nog ergens in geloven, is dat vaak geloof in leven na de dood, de hemel en religieuze wonderen. Vooral de positieve en zachtmoedige kant van het geloof wordt dus nog wel geaccepteerd. Randkerkelijken zijn het minst orthodox als ze behoren bij de Rooms-Katholieke kerk, gevolgd door de PKN. Het meest orthodox zijn de gereformeerden, ook als ze de kerk al verlaten hebben (Becker & Hart, 2006).

Verder blijken niet alleen christelijke leerstellingen aanhang te hebben. Ook waarzeggerij, geluksamuletten, astrologie en andere magie wordt wel in geloofd, zelfs door atheïsten en mensen die nooit in God geloofd hebben. Ook alternatieve genezers winnen aan aanhang. Hier blijken vooral mensen in te geloven die ook in een 'hogere macht' geloven of nu, in tegenstelling tot vroeger, wel geloven. Nederlanders die een letterlijke interpretatie van de bijbel huldigen, zijn minder gecharmeerd van dergelijke onderwerpen. Vooral de protestantse reformatie legde de basis voor een radicale afwijzing van het magische denken. In het hedendaagse Nederland behoren met name orthodox gereformeerden en de achterban van de evangelische beweging tot de felste tegenstanders. Tot nu toe heeft de ontkerkelijking en afbrokkeling van de christelijke traditie in ons land vooral geleid tot een toename van het aantal zoekers in spiritueel opzicht (Becker & Hart, 2006). In 1996 was het aantal mensen dat het bestaan van God hard ontkende, slechts een kleine minderheid van 10 %. Het aantal mensen dat in een persoonlijk God geloofd is echter klein. Dat betekent dat het traditionele geloof vervaagt. Veel mensen onderschrijven dat je een gelovig mens kunt zijn, zonder ooit naar de kerk te gaan (Kole & Leertouwer, 2001). Zo knutselen velen binnen en buiten de kerken een wereldbeeld in elkaar, waarin naast christelijke ook magische elementen een plaats krijgen (Becker & Hart, 2006).

4.4.4 OORZAKEN VAN KERKVERLATING

Een deelverklaring van de gesuggereerde kerkverlating per kerkverband bestaat wellicht in de verschuivingen binnen de kerken zelf. Met name binnen de gereformeerde kerkverbanden zijn de nodige verschuivingen opgetreden. Ook de vorming van de PKN heeft tot sterke verschuivingen geleid. Toch neemt de kerkverlating in zijn geheel sterk toe. Het traditionele geloof vervaagt en maakt plaats voor een in elkaar geknutseld wereldbeeld. Het aantal mensen dat geen godsdienst belijdt is vanaf de 19^e eeuw sterk gegroeid. Met name na de tweede wereldoorlog is dat proces enorm versneld. Religiekritiek op het christendom deed het voorbereidende werk. Dit bestond uit kritiek vanuit de wetenschap en kritiek op een te weinig sociaal-kritische kerk vanuit socialistische hoek. De enorme welvaarts-groei was echter de ware motor achter de kerkverlating (Wienen, 2008). Geld en bezit blijken zekerheid te geven in tijden van crisis. De enorme kracht van de emancipatie en welvaart, heeft mensen het gevoel gegeven dat ze op eigen kracht alle problemen op kunnen lossen.

'In de moderne verzorgingsstaat lijkt geen onontkoombaar noodlot meer te bestaan. Dankzij medische techniek en sociale zekerheid hebben mensen kans gezien om dood, rampspoed en ellende uit te bannen, te beheersen of althans naar de marges van het bestaan weg te drukken. Dat leidde op den duur tot een andere houding jegens onzekerheid in het algemeen en jegens de lotsbestemming van ieder mens in het bijzonder. Het besef van tragiek, de erkenning dat er in een leven onontkoombare

gebeurtenissen kunnen plaatsvinden, het lijkt vervangen door het idee dat alles maakbaar is, of herstelbaar, of op zijn minst in geld compenseerbaar' (Mak, 1996). Het christelijke geloof is niet opgewassen tegen het gesecculariseerde levensgevoel, waarin God geen rol meer speelt (Knevel, 1994). Individualisering en verzwakking van sociale banden hebben daarbij een extra rol gespeeld. Mensen verhuizen sneller, zijn mondiger geworden en minder afhankelijk van hun sociale omgeving (Wienen, 2008). Onder invloed van de welvaart is ook het wereldbeeld veranderd. Carl Gustav heeft beschreven hoe de westerse religies langzamerhand hun duivels en hun kwade goden verloren. God werd tot 'goed' verklaard, en het kwade werd bij de mens gelegd (Mak, 1996). Dit is echter in contrast met wat de bijbel zegt. De duivel kan mensen verleiden om God af te wijzen, waardoor zij in de hel komen (Knevel, 1994). Door het heersende wereldbeeld is het moeilijk om afhankelijk te leven in het geloof dat God het leven leidt. In het Nederlandse, kapitalistische systeem zijn mensen het niet gewend om afhankelijk van iemand te zijn. Makkelijker is het om te geloven in een god die vanuit de hemel toekijkt hoe mensen hun leven leiden. Hij is er slechts om hen te redden als de nood echt aan de man komt en om hen tenslotte in de hemel bij zich te nemen. Als de hemel er is tenminste, want ook dat is voor veel mensen nog niet zeker (Becker & Hart, 2006). Door de bijbel krijgen christenen echter juist zicht op de toekomst. Daarbij is het van het grootste belang om het eeuwigheidsperspectief voor ogen te houden. Neem het eeuwigheidsperspectief weg en er blijft weinig over van de prikkel om het evangelie te vertellen, jezelf op te offeren en de rust om te genieten van het leven zoals het nu is. Door het perspectief op de eeuwigheid, zijn er zelfs talloze mannen en vrouwen geweest die zichzelf opgeofferd hebben. Ze stelden doelen als rechtvaardigheid en het verspreiden van het evangelie, boven hun eigen levensbehoud (Lohuis, 2010).

4.4.5 DE ROL VAN DE KERK IN HET ONTKERKELIJKINGSPROCES

Ook binnen de kerken is er een crisis. Christenen worden innerlijk onrustig en onzeker. Westerse christenen dragen de sporen van het moderne denken in zichzelf en vervreemden daardoor van hun eigen geloof. Sommige theologen lossen dit op door het christelijk geloof te herzien. Moeilijke en onbegrijpelijke elementen uit het christelijk geloof worden losgelaten, wat de crisis alleen maar verergert. Het loslaten van een deel van de boodschap van de bijbel, betekent het radicaal loslaten van het wezen ervan (Knevel, 1994). Wanneer er in de geschiedenis liberalisering van het christendom optrad, had dat als doel om het geloof relevant te maken voor de westerse wereld. Het had daarentegen als gevolg dat de kerken irrelevant werden voor de samenleving. Dat geldt ook voor mensen van de twintigste eeuw. Men hoopt zo de mensen voor de kerk te behouden en tegelijk niet-christenen te bereiken. Wanneer denksystemen en populaire nieuwe trends een plek krijgen in de kerk, verliest zij echter haar relevantie. Ze houdt op christelijke kerk te zijn. De geschiedenis leert dat vrijzinnige kerken slechts tijdelijk stand houden. Mensen hebben snel in de gaten dat een kerk weinig te bieden heeft als de kerk niet wezenlijk verschillend is van de samenleving. Compromissen tussen bijbel en samenleving, laat de kerk zijn waarde verliezen (Gilley, 2008).

Tabel 8: De mate waarin leerstellingen worden onderschreven door kerkleden (in procenten) (Becker & Hart, 2006).

	1966	1970	1975	1980	1985	1991	1996	2002
het leven na de dood	83	74	75	75	72	69	76	72
de hemel	94	87	88	90	90	86	90	92
de hel	69	50	48	42	43	40	46	48
de duivel	73	55	58	51	50	51	47	49
Adam en Eva	73	50	53	52	53	56	54	42
bijbel is woord van God	77	67	68	65	64	62	69	62
bidden is zinvol	90	83	80	81	81	83	83	76
religieuze wonderen bestaan ^a						53	64	67

a Het gegeven van 1996 is dat van 1998.

De vrijzinnigheid binnen sommige kerken is dan ook een extra oorzaak waardoor veel kerkleden afhaakten. Het was echter ook weer een gevolg van de toegenomen welvaart, al heeft de reactie daarop dus het averechtse effect gehad. Nog steeds zijn er vrijzinnige kerken en stromingen binnen

kerkverbanden, die een ruim kerkbegrip voor staan en tolerant willen zijn (Kole & Leertouwer, 2001). Vrijzinnigheid blijkt echter ontkerkelijk in de hand te werken (Gilley, 2008). Opvallend is daarbij dat zelfs vrijzinnige theologen dit onderkennen. De atheïstische dominee Klaas Hendrikse is somber over de toekomst voor vrijzinnigen: *'Wij vrijzinnigen hebben niets meer wat ons onderscheidt van anderen. We zijn links en rechts ingehaald. De wereld wordt vrijzinniger, zonder dat wij ervan profiteren. We lopen voorop in de leegloop'* (Hoogendoorn, 2010). Overigens gaat juist de jongste generatie kerkleden meer belang hechten aan de leefregels van hun kerk en werd meer orthodox georiënteerd (Bekker & Hart, 2006).

Mogelijk heeft het genante feit dat de kerkverbanden met elkaar ruziën en elkaar letterlijk het kerkverband uitzetten, ook debet gehad aan de kerkverlating. In de geschiedenis heeft dit dan ook met regelmaat tot radicale afwijzing geleid van de traditionele kerken. Zo stelde Jean de Labadie (1610-1674): *'wij spreken toch niet meer over een schaapskooi, als hierin meer varkens dan schapen zijn'*. Anderzijds hebben pogingen om tot elkaar te komen, vaak geleid tot een compromis ten opzichte van de geloofsleer. Kerken die echter vasthouden aan de leer van de reformatie, kenmerken zich vaak door een gebrek aan broederlijke liefde. Dit kan dan ook makkelijk leiden tot minachting van de kerk. Het fundament van de kerk zijn echter niet de gelovigen, maar Christus (Kole & Leertouwer, 2001). Voor de oppervlakkige observeerder, geeft de kerk zoals die in Nederland zichtbaar geworden is, voldoende aanleiding tot kritiek en kerkverlating.

Verder zijn christenen vaak bezig met het subtiel toepassen en afzwakken van de Bijbelse leer. Christenen hebben zo hun eigen manieren ontwikkeld om met moeilijke thema's om te springen. Zorg voor de armen en het milieu, zijn thema's die offers vragen van de samenleving. Christenen zouden in het bijzonder gemotiveerd moeten zijn om daar een bijdrage aan te leveren. Eigen luxe en welvaart opofferen doet echter pijn. Geld en bezit blijken bovendien het vertrouwen in God te ondermijnen. Niet alleen onder buitenkerkelijken, maar ook onder christenen. Hier ligt dan ook een punt voor de rijke christenen in de westerse samenleving. Ze delen van hun rijkdom, maar giften zijn weer aftrekbaar van de belasting. Van een werkelijk offer is dus nauwelijks sprake (Teeuw, 2010). De moderne technologie is bovendien doordrenkt met christelijke arrogantie ten opzichte van de natuur. Ook hier is nauwelijks sprake van offerbereidheid (Schaeffer, 1973). Er is bovendien een groot gebrek aan blijdschap in het geloof en zekerheid over de waarheid (Knevel, 1994). Een afzwakking van de praktische invulling van het evangelie, is echter evengoed een bedreiging voor de kerk. Als een kerk haar eigen leerstellingen niet in de praktijk weet te brengen, wat heeft haar boodschap dan voor betekenis voor buitenkerkelijken? Zodra leer en leven niet in overeenstemming met elkaar zijn, geeft dat aanleiding tot kritiek en kerkverlating.

4.5 Identiteit van de kerk

Een locale kerk of kerkverband geeft niet per definitie een goede invulling aan het geloof. Het is goed te beseffen dat volgelingen van Christus niet aan één kerk of kerkverband gebonden zijn (Knevel, 1994). Er is binnen de kerken dan ook veel verkeerd gegaan, variërend van ongelof tot fanatisme. Een gemeente staat echter onder Gods zorg en kent geloof, hoop en liefde (Knevel, 1994).

4.5.1 DE VEELZIJDIGHEID VAN DE KERK

Een kerk is geen verzameling van mensen die een hobby bedrijven. God roept Zijn kerk bijeen en Christus vergadert zijn volgelingen uit alle rassen en volken. Ondanks het feit dat ze elkaar nooit zouden hebben uitgekozen, behoren christenen samen tot de ene ware kerk (Knevel, 1994).

De kerk is niet geografisch gebonden. Tevens is de kerk geen machtsinstituut of het streven naar rijkdom. Het is ook niet zo dat de kerk met de oudste rechten de ware kerk is. De kerk is verspreid over alle volken en moet openstaan voor allerlei soorten mensen. Geleerd of ongeleerd, rijk of arm, bruin of wit, het maakt allemaal niet uit. De kerk is echter ook opgeroepen om te strijden tegen zonde en verkeerde dingen. Ook daarin moet ze geen onderscheid maken in personen. Daarin is dan ook de heiligheid van de kerk gelegen. Een locale kerk of kerkverband geeft echter niet per definitie een goede invulling aan het geloof. Het is goed te beseffen dat volgelingen van Christus niet aan één kerk of kerkverband gebonden zijn. Een kerkgemeenschap behoort dan ook bescheiden te zijn. Rechtvaardiging van het eigen kerkelijk standpunt of zelfs kerkisme is uiterst gênant. De Nederlandse kerken behoren zich zelfs diep te schamen vanwege de heilloze versplintering in tal van kerkverbanden. De kerk kan niet gedeeld zijn, evenmin als Christus gedeeld kan worden. Ook al wordt van kerken in meervoud gesproken, de kerk is ten diepste een eenheid. Uiteindelijk heeft de kerk één

belijdenis, namelijk dat ze Jezus Christus volgen. Alles wat de eenheid van de kerk in de weg staat, zijn menselijke bedenksels en obstakels. De kerk moet echter niet alleen een eenheid zijn, maar ook heilig zijn. Heilig betekent afgezonderd om toegewijd aan God te leven. Al moet elke kerk erkennen dat er veel dingen verkeerd gaan (Knevel, 1994).

4.5.2 ONGELOOF EN VRIJZINNIGHEID

In een kerkgemeenschap is vaak veel onverschilligheid te vinden. Weliswaar uit zich dat in verschillende vormen, maar de uitwerking is dezelfde: er is geen levendige relatie met Jezus Christus en er wordt geen inhoud gegeven aan het geloof. De scheiding tussen volgelingen van Christus, is dus niet dezelfde als de scheiding tussen kerkgangers en niet kerkgangers. Maar het onderscheid daartussen is aan de buitenkant vaak niet te maken en mag zelfs niet gemaakt worden. Ongeloof komt echter niet alleen voor binnen een kerkgemeenschap, maar is soms ook terug te vinden in complete kerkverbanden of stromingen binnen kerken. Dat uit zich in het loslaten van moeilijke en onbegrijpelijke leerstellingen. Deze vorm van vrijzinnigheid betekent echter dat het wezen van het geloof losgelaten wordt (Knevel, 1994). Dit is echter al uitgebreid aan bod geweest in bovenstaande paragraaf en wordt hier dus niet opnieuw uitgewerkt.

4.5.3 SEKTARISCH FANATISME

Anderzijds bevat een kerk ook fanatici die de invloedssfeer en het apparaat van de kerk gebruiken om hun standpunten uit te dragen. Dat kunnen overigens ook standpunten zijn die in zichzelf goed zijn, zoals redding van de samenleving of het milieu. Het wordt alleen losgekoppeld van de kern van het geloof (Knevel, 1994). Dit kan echter aanzienlijk minder onschuldige vormen aannemen dan slechts het uitdragen van standpunten, zoals bij sekten het geval is. Dit begint vaak bij een subjectivistische geloofsopvatting. De Bijbelse waarheid vormt de leidraad voor het functioneren van de kerk. Christus heeft echter beloofd dat de Heilige Geest de kerk in de waarheid zal leiden. Er is daarom veel misbruik, juist met een beroep op het werk van de Heilige Geest (Veldhuizen, 1980). Ieder die zich beroept op de leiding van de Heilige Geest, moet aan de hand van de bijbel getoetst worden. Bijbel en Heilige Geest spreken elkaar namelijk niet tegen, maar staan slechts in elkaars verlengde. De Heilige Geest zal dus openbaringen geven die in tegenspraak zijn met de bijbel (Knevel, 1994; Krol, 1998).

Toch bevindt er zich onder de kerken kaf tussen het koren, waarbij de bijbel niet langer de leidraad vormt. Een kerk kan zich dan ontwikkelen tot een sekte, met niet zelden gruwelijke misstanden. Dit betreft niet slechts leerstellige misstanden, al is dat wel de basis ervan. Dat groeit soms echter uit tot misbruik van alcohol en drugs, seksueel misbruik en seks met minderjarigen, isolatie van de leden ten opzichte van familie en vrienden en het treiteren en pesten van mensen. Sommige sekten hebben de wereld in opschudding gebracht. Een berucht voorbeeld is de sekte van Jim Jones, waarbij honderden leden gelijktijdig zelfmoord pleegden in Guyana. Ook andere moordpartijen, dwangtoestanden en aftroggelen van geld, veel geld vaak, zijn geen zeldzaamheden. Er zitten duistere plekken in de menselijke geest. Overigens komen dit soort geheimzinnige, besloten groepen niet alleen onder het christendom voor. Ook allerlei oosters georiënteerde groepen vallen hieronder. Bij seculiere groepen valt bijvoorbeeld te denken aan pedofiele netwerken. In die zin zijn er zorgelijke ontwikkelingen in Nederland waar te nemen. Er is een sterke groei van extreme charismatische groepen en de New Age beweging. Dat zijn broeinesten van subjectivisme en leidersverering. Mensen menen allerlei openbaringen van de Heilige Geest te hebben ontvangen. Waarheid is echter niet wat de gelovige voelt, maar wat in de bijbel staat. Het is dan ook van het grootste belang om alles te toetsen aan de hand van de bijbel (Krol, 1998).

Vaak uiten sekten ook grenzeloze kritiek op de kerken. De kerk heeft eeuwenlang gedwaald en is het werktuig van satan geworden, is dan het argument. God heeft hun organisatie geroepen om de zuivere waarheid opnieuw aan het licht te brengen. Uiteraard dwalen kerken ook regelmatig op diverse punten. Als echter gezegd wordt dat de kerk al eeuwenlang dwaalt en het werktuig van satan geworden is, is dat een regelrechte aanval op het werk van de Heilige Geest (Veldhuizen, 1980). Toch heeft een sekte de kerk ook wat te zeggen. Het wijst de kerk vaak op de zieke en zwakke plekken. Een sekte straalt in eerste instantie vaak warmte uit, wat van een kerk niet altijd gezegd kan worden. Het is dus van belang om ook in de spiegel te durven kijken. En ook het hoofd niet om te keren. Degenen die de misstanden kennen, zwijgen er vaak over. Zwijgen kan mensen schuldig maken, medeplichtig bijna. Het is dus van belang om als kerken open te staan voor sekteleiden en hen te helpen waar nodig en mogelijk (Krol, 1998; Kole & Leertouwer, 2001).

4.5.4 DE ZUIVERE KERK

De kerk krijgt van God een bemiddelende plaats toegewezen. Ze is de plek waar God werkt en zich aan zijn volgelingen openbaart. De kerk blijft van Christus, ondanks alle tekortkomingen. Er is binnen

de kerk echter wel een zichtbaar en een onzichtbaar deel. Het zichtbare deel is de kerk zoals die door iedereen gezien kan worden, inclusief alle kerkleden. De onzichtbare kerk bestaat uit alle ware gelovigen. Er is daarom maar één kerk, die zowel een onzichtbare als zichtbare kant heeft. Binnen de zichtbare kerk bevinden zich echter nog veel ongelovigen (Kole & Leertouwer, 2001).

Overigens moeten kerken wel iets te bieden hebben. De kerk hoeft niet in harmonie te blijven met politiek, wetenschap en samenleving. Het christendom staat nu eenmaal op gespannen voet met veel politieke doelen en veel vormen van wetenschapsbeoefening. En zoals hierboven al vermeldt werd, verliest de kerk zijn waarde als ze een compromis kiest tussen bijbel en samenleving (Gilley, 2008). Een algemeen afwijzende houding ten opzichte van politiek en wetenschap, geeft echter geen stevige positie tegenover het rationalisme van de verlichting. Bij zo'n houding ontbreekt de juiste visie over de functie en reikwijdte van de ratio. Een domweg afwijzen van alle wetenschap is dan ook even zinloos als een domweg volgen van alle wetenschappelijke bevindingen (Nijkamp, 1980). De kerk is een zelfstandige kerk die geleid wordt door Christus. Het christelijk geloof stijgt uit boven de tijd en ruimte zoals die door mensen waar te nemen zijn. Dat geeft ook direct de positie weer van God en mensen: mensen nemen slechts beperkt waar wat God openbaart (Knevel, 1994).

4.6 Functies van de kerk

Het leven van een christen is een voorbereidingstijd waarin zij God moeten zoeken. In verbondenheid met God, moeten christenen op een toegewijde manier omspringen met alles wat God dierbaar is. Dat zijn allereerst andere mensen, waarbij de kerk een belangrijke taak heeft. Maar ook de rest van de schepping hoort daarbij. De kerk moet daarvoor naar buiten treden (Knevel, 1994; Stott, 1995).

4.6.1 AANBIDDING EN GEMEENSCHAP

Het evangelie van Jezus Christus moet verkondigd worden in de kerk. Het preken van Gods woord is de ziel van de kerk, aldus Johannes Calvijn. Dat is dan ook de kerntaak van de kerk (Kole & Leertouwer, 2001). Overigens kunnen themapreken over rentmeesterschap hier ook deel van uitmaken. Zo werd in de Christelijk Gereformeerde Kerk in Goes een preek gehouden over advent in de schepping. Hierbij werd de natuur- en milieuproblematiek vanuit Bijbels perspectief onder de loupe genomen (Schenau, 2009). God roept zijn kerk ook bijeen tot een gemeenschap. In de gemeenschap van de kerk is de enkeling niet een verlengstuk van het systeem. Binnen de kerk heeft elk lid een eigen functie en samen vormen zij de kerk van God. In die gemeenschap is er een geborgenheid en een veilige ruimte om zichzelf te zijn en creatief te uiten. De kerk moet zich afzonderen van de wereld, om zuiver te kunnen leven en zich toe te wijden aan God en zijn dienst. Pas in gemeenschap met elkaar beantwoorden christenen aan hun doel. De positie van christen is dan ook niet vrijblijvend ten opzichte van de kerk. God zelf roept de christenen op om een gemeenschap met elkaar te vormen. En als heilige eenheid heeft de kerk de taak om naar buiten te treden. De realiteit is iets waarvoor christenen zich diep moeten schamen. Dat is echter niet zoals God het bedoeld heeft (Knevel, 1994).

4.6.2 ZENDING EN EVANGELISATIE

De bijbel spreekt over vreugde, vrede en vernieuwing. Deze komen echter pas tot stand door het geloof in Jezus Christus (Nijkamp, 1980). Dat vormt dan ook een belangrijk motief voor evangelisatie en zending. Een levende kerk is een zendingskerk. De kerk moet de bijbel uitleggen en toepassen op concrete situaties waarin mensen leven. Daarbij moet rekening worden gehouden met de samenleving (Knevel, 1994). De westerse samenleving is post-christelijk, wat sterk verschilt van een pre-christelijke samenleving. Christenen moeten daarop inspelen. Wil het gesprek niet blijven steken bij het uitwisselen van meningen en belevingen, dan komt er een moment waarop de waarheid van het evangelie geconfronteerd moet worden met de waarheid die bij de ander leeft. En daar ontstaat een probleem, juist in de westerse samenleving. Vrijgevochten postmoderne mensen laten zich maar moeilijk sturen en zijn vaak tevreden met hun eigen religieuze verworvenheden. Forceren heeft geen zin en heeft een averechtse werking. Is er interesse, dan kan het evangelie gedeeld worden met de ander. Eerlijkheid en oprechtheid zijn daarbij belangrijk, omdat niemand zit te wachten op een standaardverhaal wat een christen zelf nauwelijks geloofd (Visser, 2002). Het is daarbij van belang dat de leer die gebracht wordt, niet in strijd is met de praktijk die men als voorbeeld geeft. Van christenen mag dan ook verwacht worden dat ze goed voor de natuur zorgen. Het is onderdeel van een leven waarmee ze in de praktijk hun leer moeten onderstrepen (Nijkamp, 1980).

4.6.3 DIACONAAAT EN ONTWIKKELINGSHULP

God heeft als schepper de opdracht aan mensen gegeven om de aarde te ontwikkelen en te beheren, zodat de mens in zijn levensonderhoud kan voorzien. Zo kan God daarvoor de eer ontvangen en kunnen medemensen gediend worden zodat de samenleving zich goed kan ontplooiën. Voor veel

mensen is het dagelijks brood niet weggelegd en voor nog meer mensen is een goede ontwikkeling van hun talenten uitgesloten. Ondanks de vele voorbeelden van slechte ontwikkelingshulp, hebben christenen de taak om hulp te geven aan degenen die dat nodig hebben. Ontwikkelingshulp is dan ook bepaald niet neutraal. Een goede ontwikkeling van de aarde tot eer van God, vergt een bestrijding van honger en ellende in de wereld (Nijkamp, 1980).

In de westerse samenleving spreekt men graag over ontwikkelingshulp. Deze term impliceert namelijk dat 'wij' ontwikkelt zijn en 'zij' onderontwikkelt zijn. En dan zijn 'we' best bereid om een foetje te geven. De welvaart in het westen is echter pas van de laatste eeuwen en bovendien ook nog te danken aan uitbuiting van 'ontwikkelingslanden'. De diversiteit onder ontwikkelingslanden is echter groot, al zijn er wel een paar algemene kenmerken te noemen (Nijkamp, 1980):

- Allereerst is er de interne economische structuur, waarbij diverse economische factoren samenspelen. Zo is er vaak een lage voedselproductie, een laag voorzieningspakket ten aanzien van onderwijs en medische verzorging en behuizing, terwijl het gebrek aan deze elementaire zaken niet opgeheven kan worden wegens onvoldoende kapitaal.
- Het tweede kenmerk is de externe economische structuur, waarbij ontwikkelingslanden afhankelijk zijn van de rijke landen. De economische macht van de rijke landen is vaak ingezet om de ontplooiingskansen van arme landen tegen te houden.
- Tot slot is er de interne sociale, ruimtelijke en bestuursstructuur van een land. Hierbij valt te denken aan het onvermogen van de regering om beslissingen door te voeren, corruptie in het ambtenarenkorps en de macht en uitbuiting van grootgrondbezitters. Vaak resulteert dit in een achtergesteld bevolkingsdeel en een beperkte groep die de westerse rijkdom geniet.

Christenen dienen zich in te zetten voor een rechtvaardige samenleving. Afhankelijk van plaats en positie, kan invloed uitgeoefend worden op één van bovenstaande punten. Het is belangrijk om als christenen niet fatalistisch achterover te leunen. Sommige irrealistische idealen kunnen door het geloof realiteit worden (Nijkamp, 1980).

4.6.4 ROEPSTEM VOOR DE SAMENLEVING

De kerk moet strijden tegen onheiligheid binnen de kerk zelf. Maar een kerk moet ook haar stem verheffen tegen valsheid, leugenachtigheid, tegen oneerlijkheid en onrecht, tegen uitbuiting van minderen en discriminatie van ondergeschikten (Knevel, 1994). Het christelijk geloof heeft betrekking op alle facetten van het leven. Christenen moeten zich uitspreken als de samenleving foute wegen kiest (Knevel, 1994). Zij dienen afstand te nemen van de uitbuiting van de aarde en de weigering om grenzen te accepteren aan het menselijk gedrag. De levensstijl van een christen moet bijdragen aan het in stand houden van Gods schepping (McGrath & Hoek, 2008). En de kerk moet een heiligend instrument van God zijn in de samenleving en haar stem laten horen als dat nodig is (Knevel, 1994).

Specifiek met betrekking tot de westerse samenleving, speelt met name ook het thema van de vrije moraal. Slechts 21 % van de Nederlandse buitenkerkelijken gelooft dat de kerk iets zinnigs kan zeggen over morele vraagstukken (Becker & Hart, 2006). Toch heeft de kerk wel degelijk een boodschap met betrekking tot de liberale moraal in Nederland. Statistisch kan worden aangetoond dat elke bloeiende cultuur ten val komt. Eerst ontwikkelt zich een hoogstaande cultuur die tot welvaart en macht leidt. Vervolgens kan men met die macht en weelde niet omgaan en zetten het morele verval en de decadentie in. Dat is het begin van de ondergang van die samenleving. Het dieperliggende motief is echter een religieus motief. Achter de wetmatigheid van het opkomen en ten onder gaan van grote culturen, moet Gods hand gezien worden. Hij laat een cultuur ten onder gaan vanwege de immoraliteit. Wat de westerse cultuur betreft, staat de welvaart op instorten. De macht verschuift momenteel naar andere delen van de wereld, evenals het zwaartepunt van de economie. Het is overigens niet alleen de samenleving tegen wie de kerk moet waarschuwen. Het is misschien wel vooral een waarschuwing tegen christenen. Zij moeten niet meegaan in de vrije moraal en de weelde- en vermaakverslaving van deze maatschappij (Frinsel, 2010).

4.6.5 ONDERDAK VOOR BEHOEFTIGEN

Christenen moeten ook gastvrij zijn, waarbij kerken een belangrijke rol kunnen spelen. Het gaat dan niet slechts om de deur open zetten op zondag, maar het gaat verder. Gastvrijheid betekent dat de kerk hulp biedt als dat nodig is (SDOK-Archief). Zo zijn jongeren binnen de Christelijke Gereformeerde Kerk in Goes actief om mensen uit de wijk te helpen met praktische problemen. Bovendien worden scholen, wijken en plaatselijke overheden vanuit diverse kerken betrokken bij de invulling van het christelijk geloof. In vakantietijd worden projecten georganiseerd zoals de Vakantiebijbelclub en Evangelisatie & Recreatie. Beide projecten richten zich, vanuit verschillende kerkverbanden, op het bieden van een stuk ontspanning en het vertellen van het evangelie aan kinderen.

In een kerk elders in Nederland (anoniem) werden christelijke asielzoekers naar de kerkdiensten gehaald, om met hen over God te spreken. Ook gingen er wekelijks mensen naar het asielzoekerscentrum om mensen te bezoeken. Een gezin wat uitgeprocedeerd was maar niet terug kon, hebben ze onder laten duiken. Verder heeft de kerk financiële ondersteuning geboden. Ook werden bijvoorbeeld boodschappen gedaan en kinderen opgevangen als de ouders het heel moeilijk hadden. Zo fungeerde de kerk als een gastvrij ondersteuningspunt voor mensen in nood (anonieme mededeling). In een Zeeuwse kerk zijn asielzoekers tijdelijk opgevangen, als er twijfel bestond of ze terug konden naar hun land van herkomst. Via legale wegen en in gesprek met de overheid, word dan geprobeerd om alsnog een vergunning te krijgen. De kerk probeerde als vangnet te fungeren voor mensen in moeilijke situaties en daarbij een stap verder te gaan dan de overheid (interview).

Overigens zijn dergelijke voorbeelden ook uit de geschiedenis bekend. Zo is er het Noorse eilandje Kvamsøy, waar een middeleeuws, gotisch kerkje staat. Deze kerk is alleen met een bootje bereikbaar en bezat vroeger het recht van asiel. Iemand die er bijtijds in slaagde zich in de kerk te verschuilen, kon niet aan de autoriteiten worden uitgeleverd (ANWB, 2008). En de kerk van Oost-Souburg was een belangrijke toevluchtsoord in 1944, zowel voor water als oorlogsgeweld. Korte tijd later stond de kerk echter zelf in het water (Vrienden van de historische kerk Souburg). In de tweede wereldoorlog was er ook het gezamenlijk protest van de kerken tegen de Jodenvervolging. En uit religieuze overwegingen waren veel christenen betrokken bij het verbergen van onderduikers en andere verzetsactiviteiten (Grosheide & Itterzon, 1956). In Zuid-Afrika is er de bekende Central Methodist Church in Johannesburg, waar Zimbabwaanse vluchtelingen opgevangen worden.

Dit zijn overigens allemaal voorbeelden over gastvrijheid ten opzichte van de mens. Ook planten en dieren vinden vaak een plekje in en op de kerkgebouwen. Dit is echter al behandeld in hoofdstuk 2.

4.7 Kerkgemeenschap en kerkgebouw

Voor de Hervormde en in mindere mate de Rooms-Katholieke kerkgebouwen worden gekenmerkt door esthetische bouwstijlen. Toch zitten hier wel degelijk religieuze gedachten achter. Een kerk wordt uiteindelijk echter niet gekenmerkt door het gebouw, maar door het geloof.

4.7.1 BOUWSTIJLEN

Veel historische kerken zijn op een bewuste manier architectonisch vormgegeven. Er valt een tweedeling te maken in centraalbouw en dwarsbouw. De centrale bouw legt het accent op de gemeenschappelijke viering van het heil, geconcentreerd rond het woord en/of de sacramenten. In veel gevallen zijn dit koepelkerken, wat de scheiding tussen gelovige en Godheid accentueert. Toen de bestuursmacht van de keizers zich verplaatste naar Rome, werd de bouwstijl een symbool van hun macht. Onder de koepel is de massa namelijk gevangen onder de 'macht'. De koepel werd in eerste instantie afgezwakt door halfkoepels. De lengteas werd opnieuw naar het liturgisch centrum gericht. Zo werden de dwarskerken van grote betekenis voor de westerse kerk. Het criterium daarbij was ontleend aan de rechtszalen, namelijk de ontmoeting op gelijk niveau met de rechter. De avondmaalstafel was centraal opgesteld in het midden van de ruimte. De kerk had echter ook een verticale component. De overmaat aan ruimte en de omhoog strevende zuilen, brachten de menselijke schaal terug. Iedere cultuurperiode drukte vervolgens zijn eigen stempel op de kerkbouw. Na de Romaanse tijd waarin de kerk een rustpunt vormde in een onstuimige wereld, kwam de hartstochtelijke extase en burger trots van de Gotiek. De Renaissance kenmerkte zich door rationalisering en maatgevoel, waarna de bewogenheid van de Barok volgde. Na de Barok werd de ruimte als architectonisch uitgangspunt, vervangen door stijlvormen die de bouwmasse accentueerden. De kerk heeft echter laat de stijlvormen in de bouwkunst gevolgd. In het begin van de twintigste eeuw koos de architectuur een ontwerp, waarbij de kerk werd ingedeeld in een aantal zelfstandige, gescheiden ruimten die alleen aan hun eigen functie beantwoorden. Hiermee werd bouwkundig de zelfstandigheid van elk mens bezegeld. Typerend voor de afgelopen eeuw was de functionele stijl in de kerkbouw. Dit laatste wordt met name in de Gereformeerde kerken pijnlijk gevoeld, omdat zij vaak de nieuwere kerkgebouwen bezitten (Grosheide & Itterzon, 1956).

4.7.2 HET KERKGEBOUW ALS DOELMATIG MIDDEL

De kerk moet allereerst ruimte bieden aan kerkelijke activiteiten, zoals jeugdzorg, gemeentewerk en eventueel recreatie. Veel kerken worden tegenwoordig echter ook voor andere doeleinden gebruikt, zoals toneel-, film- of zelfs turnzaal. Dit druist echter volledig in tegen de wetten der architectuur. Er zijn veel kerkenraden die hiermee akkoord gaan om financiële redenen. De bouwkunst en ruimtelijke presentatie van de kerk worden er echter door aangetast. De kerk heeft een functionele architectuur, en is een symbool en teken in de wereld (Grosheide & Itterzon, 1956).

Toch is er ook een andere kant van de medaille. Tot voor kort was het voor de zichtbaarheid van de kerkelijke gemeente belangrijk om een eigen kerkgebouw te hebben. Bij voorkeur op een opvallende plek in de wijk of het dorp. Inmiddels neemt voor het zichtbaar zijn in de omgeving, het belang van een eigen website toe. Een goede website is een visitekaartje voor de kerkelijke gemeente. Al ligt de aantrekkingskracht uiteindelijk niet in de presentatie, maar in de inhoud en kwaliteit van de kerk zelf (Stoep, 2010). Dit geldt voor zowel het kerkgebouw als de presentatie op een website. Hierbij kan het ook goed zijn om te bedenken dat de eerste christelijke kerken geen eigen kerkgebouwen bezaten. Ze gebruikten wel de Joodse tempel, maar begonnen ook in huizen bij elkaar te komen (Elwell & Yarbrough, 2000). Ook in landen waar christenen vervolgd worden, hebben ze in veel gevallen geen eigen kerkgebouwen. Soms is er zelfs de noodzaak om het christen-zijn te verbergen voor de samenleving en overheid. En juist in die landen groeit het aantal christenen snel (Archief Open Doors; Archief SDOK).

4.7.3 KERKGEBOUWEN ALS LAST

Hebben christenen in andere landen soms gebrek aan kerken, in Nederland zitten sommige kerkgenootschappen met kerkgebouwen in hun maag. Een overzicht van diverse kerkgenootschappen, geeft voor de twee volkskerken een dergelijk beeld.

Tabel 9: Het christendom in Nederland in 2006, of de meest recente cijfers (Vermeulen, 2007).

Kerkgenootschap	Leden	Voorgangers	Gemeenschappen	Gebouwen
Rooms-Katholiek	4.406.000	1908	1450	1740
PKN	1.944.000	2173	1832	2840
Orthodox Gereformeerden	238.000	541	566	
Bevindelijk Gereformeerden	221.000	117	390	
Evangelische en Pinksterkerken	148.000		890	
Vrijzinnige Kerken	19.000	177	225	183
Overige kerken	156.000			

Het blijkt dat zowel de Rooms-Katholieke kerk als de Protestantse kerk in Nederland (PKN), meer gebouwen hebben dan gemeenschappen (Vermeulen, 2007). Dit heeft uiteraard te maken met de leegloop van beide volkskerken, waardoor veel gemeenschappen opgeheven zijn. Van beide kerkgenootschappen zijn al diverse gebouwen afgestoten, maar de leegloop gaat door (Archief SLZ). Overigens heeft de Protestantse Kerk in Nederland ook veel grond in eigendom. Dit verschilt weliswaar sterk per gemeenschap, maar sommige plaatselijke kerken kunnen ronduit rijk gerekend worden. Wel zijn door de waardevermindering van de gulden en door langdurige pachtcontracten met agrariërs (waardoor de pachtsom vaak erg laag is), de relatieve inkomsten uit goederen sterk gedaald. Voor de eerste wereldoorlog kwam nog 50 % van de kerkelijke financiën uit de kerkelijke goederen. In de jaren 50 was dit al gedaald tot 7 %. Ook diverse Rooms-Katholieke kerken verkrijgen gelden uit eigen goederen. In het algemeen is de PKN echter rijker dan de Rooms-Katholieke kerk (Grosheide & Itterzon, 1956). Toch hebben diverse kerken financiële problemen en worden gebouwen afgestoten. Zeker de monumentale kerken zijn bovendien erg duur in onderhoud. Doorgaans zijn die in het bezit van de PKN. Steeds meer kerkgebouwen krijgen dan ook andere functies dan waar ze ooit voor gebouwd waren. Voor beide volkskerken geldt ook dat ze meer voorgangers hebben dan gemeenschappen (Vermeulen, 2007). Daar staat tegenover dat de verdeling niet gelijkmatig is. Sommige gemeenschappen hebben meerdere voorgangers, terwijl andere voorgangers meerdere gemeenschappen dienen. De financiële positie verschilt sterk per plaats.

Voor de Gereformeerde kerken geldt het omgekeerde. Vooral de Bevindelijk Gereformeerde kerkverbanden hebben een groot tekort aan voorgangers (Vermeulen, 2007). Voorgangers worden hier vaak gelokt met rianten salarissen en gunstige arbeidsvoorwaarden. Met name de grotere gemeenschappen bezitten daardoor voorgangers. De vrijgevigheid is binnen deze kerkverbanden overigens groot, waardoor dit ook mogelijk is. Financiën worden namelijk niet of nauwelijks verkregen uit kerkelijke goederen, maar zijn vooral gebaseerd op collecten en vrijwillige bijdragen (Grosheide & Itterzon, 1956). Ook de vrijzinnige kerken zitten met een tekort aan voorgangers en bovendien met een tekort aan gebouwen. Het tekort is verhoudingsgewijs klein. Van de andere kerken is te weinig informatie beschikbaar om hier uitspraken over te kunnen doen (Vermeulen, 2007).

Hoofdstuk 5 Natuur en natuurbescherming in Nederland

Dit hoofdstuk gaat in op de achteruitgang van de natuur in Nederland en het ontstaan van de natuurbeschermingsorganisaties. Tevens gaat het in op gangbare visies ten aanzien van natuurbescherming en de uitwerking daarvan in de praktijk. Tot slot wordt ingegaan hoe de natuurbescherming in Nederland zich verhoudt tot het christelijk rentmeesterschap.

5.1 Natuur of milieu

Het is belangrijk om kort in te gaan op de termen natuur en milieu. Waar gaat het precies over als iemand spreekt over de natuur of het milieu? Geert Mak heeft hierover een treffend citaat geschreven: *'het gebrek aan dagelijkse omgang met weer, wind, aarde, planten en dieren maakte dat in de moderne samenleving de natuur werd gemythologiseerd. Beter gezegd: de natuur werd gesplitst, in een 'goed' deel dat beschermd moest worden en een 'slecht' deel – milieu genaamd – dat we moesten beheersen en intomen'* (Mak, 1996).

Milieu wordt in de Natuur- en Milieucyclopedie omschreven als de omgeving van een organisme, dat wil zeggen alle biotische en abiotische factoren die op het organisme inspelen. Dat iedere plant en ieder dier eisen stelt aan zijn omgeving, is al lang bekend. Toch werd de term milieu in de Nederlandse samenleving oorspronkelijk alleen in sociale betekenis gebruikt, bijvoorbeeld om aan te geven dat iemand in een bepaald milieu opgroeide. In de biologie werd bovenstaande betekenis gebruikt. In de geneeskunde werd onderscheid gemaakt in het 'milieu interieur' (alles wat zich binnen het lichaam afspeelt) en 'milieu exterieur' (alles wat zich buiten het lichaam bevond). In de 19^e eeuw groeide het besef dat het milieu exterieur sterke invloed heeft op de gezondheid. Daardoor ging men de nadruk leggen op hygiëne. Dit werkte lang door in de Nederlandse samenleving. De zorg voor het milieu viel lange tijd onder het Ministerie voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne. Normen voor de uitstoot van milieugevaarlijke stoffen werden gebaseerd op de schadelijkheid voor de mens. De schade die ecosystemen ervan ondervonden telde niet of nauwelijks mee. Dit veranderde in de jaren zestig en zeventig, waarbij aandacht kwam voor de enorme invloed die de mens uitoefende op het milieu. Het verstoren van ecosystemen is vaak een vrijwel onomkeerbaar proces. Bovendien zou zich dit op lange termijn tegen de mens keren. Tegenwoordig kijkt men vooral vanuit ecologische invalshoek naar het milieu. De zorg voor het milieu is nauwer verbonden met het natuurbehoud, dan direct met de gezondheid van de mens. Een schoon milieu is echter zonder twijfel een voorwaarde voor het overleven van de mens (Kloeg e.a., 1991).

Natuur wordt in dezelfde encyclopedie omschreven als de omgeving die door geen enkele vorm van menselijk ingrijpen is beïnvloed. De flora en fauna zijn inheems, ontwikkelen zich spontaan en planten zich voort. Het gaat dus om het natuurlijke landschap, wat in West Europa nauwelijks meer te vinden is. Toch is het begrip natuur nogal een subjectief begrip. De één vindt een park in de stad natuur en de ander vindt alleen een tropisch regenwoud natuur. Hier komt dan ook een indeling om de hoek kijken, in natuurlijke landschappen, halfnatuurlijke landschappen en cultuurlandschappen e.d. (Kloeg e.a., 1991). Dit wordt echter verderop in dit hoofdstuk nog behandeld.

Uit bovenstaande beschrijvingen blijkt dat met natuur en milieu twee verschillende dingen aangeduid kunnen worden. Het verschil is allereerst afhankelijk van de definitie die gekozen wordt, omdat beide termen voor meerderde uitleggingen vatbaar zijn. Toch is juist vanuit de recente ecologische invalshoek op het milieu, de terminologie elkaar dicht genaderd. Er kan nog wel een verschil ontdekt worden in de omvang van de definitie. Milieu omvat de complete leefomgeving, zowel biotische als abiotische factoren. Natuur gaat dan over alles wat leven in zich heeft, de biotische wereld dus. Afhankelijk van de reikwijdte van de definitie 'natuur', vallen hier alleen natuurlijke of ook minder natuurlijke landschappen onder. Onderzoek heeft laten zien dat Nederlanders een brede natuurvisie hebben. Niet alleen ongerepte natuurgebieden, maar ook weidevogels in weilanden, en in mindere mate, zelfs kamerplanten zien Nederlanders als natuur (Elands & Turnhout, 2009).

Voor mij komt het citaat van Geert Mak van pas. Er wordt onderscheid gemaakt tussen natuur en milieu, terwijl het eigenlijk één geheel vormt. Het tropisch regenwoud is een milieu waarin biotische en abiotische factoren op organismen inspelen. De stad is echter natuur, omdat de flora en fauna zich spontaan ontwikkelen en voortplanten. Biotische factoren beïnvloeden de abiotische factoren en vice versa. Naar mijn visie vormen ze samen één geheel, wat zowel het milieu als de natuur genoemd kan worden. Er is één uitzondering: bij het ontbreken van biotische factoren, kan slechts gesproken worden van milieu en niet van natuur. Deze situaties zijn echter zeldzaam, zo niet totaal afwezig op onze planeet. In dit rapport heb ik dan ook gekozen om beide definities door elkaar te gebruiken. Vaak is dat in navolging van bronnen die ik citeer. Een milieuprobleem is ook een natuurprobleem en andersom. De waardering van een bepaald milieu of natuurtype is natuurlijk een andere zaak. Dit doet echter niets af aan de eenheid van natuur en milieu.

5.2 De achteruitgang van de natuur

'Lange tijd was het bewerken van het land een strijd tegen natuurlijke invloeden zoals onkruid en plagen. Het is dan ook begrijpelijk dat cultuur en natuur tegenover elkaar geplaatst werden. Cultuur begint in deze visie waar de natuur verdwijnt' (Vonk, 2005).

5.2.1 ONTWIKKELING VAN HET PLATTELAND

In eerste instantie had de agrarische samenleving een verrijkende invloed op de natuur. Dat veranderde echter in de 20ste eeuw. Nederlanders staan internationaal bekend als 'makers van het land'. Inpolderingen, droogmakerijen, veenaftgravingen en zandontginningen zijn allemaal vormen van doelmatig en stelselmatig het land omzetten naar eigen hand (Hendriks, 1999). *'De religieuze samenleving van de negentiende eeuw hield bloeiende akkers voor bewijzen van de Goddelijke existentie, schreef Auke van der Woud. 'De woeste gronden waren daarentegen, zoals talloze oude volksverhalen steeds weer herhaalden, het domein van de duisternis, onland, de eenzame plaats waar moerasgassen, nevelsluiers, vuurvliegjes en andere verschijnselen zich maar al te licht als rusteloze, naar rust zoekende gestorvenen konden voordoen'. Zelfs in het aangeharkte Nederland werd zo'n honderd jaar geleden het natuurlijke landschap nog algemeen beschouwd als lelijk, woest en leeg, wachtend op de ordenende hand van God en Zijn rentmeester, de mens'* (Mak, 1996).

Dit citaat beschrijft treffend het streven naar vorming en het in cultuur brengen van het landschap. Versnippering van eigendom en een groeiende bevolking, leidden tot een toenemende vraag naar een doeltreffender herindeling van het eigendom. Tussen 1913 en 1916 kwam de eerste op wetgeving gebaseerde ruilverkaveling tot stand. Enkele andere projecten volgden, maar een grootschalige ruilverkaveling kwam nog niet op gang. Daarom werden bestaande commissies voor ontwatering, voor ontginning van woeste gronden en voor ruilverkaveling, in 1935 samengevoegd tot de Centrale Cultuurtechnische Advies-Commissie. De taak van deze nieuwe organisatie omvatte verbetering van de waterhuishouding, ontginning en verbetering van de grond en het bevorderen van ruilverkaveling. Dit leidde al snel tot de beoogde gecoördineerde verbetering en inrichting van het landelijk gebied, onder andere door verder toenemende bevoegdheden van de overheid. Dit leidde echter al bijna vanaf het begin tot een conflict met de natuurbescherming. Allereerst door de verstrekte subsidies voor het ontginnen van natuurterreinen die aan de ruilverkavelingen gekoppeld waren. Maar daarnaast ook door het verdwijnen van het vele landschapsschoon en de flora en fauna, die bestonden bij de gratie van de eigendomsversnippering (Hendriks, 1999).

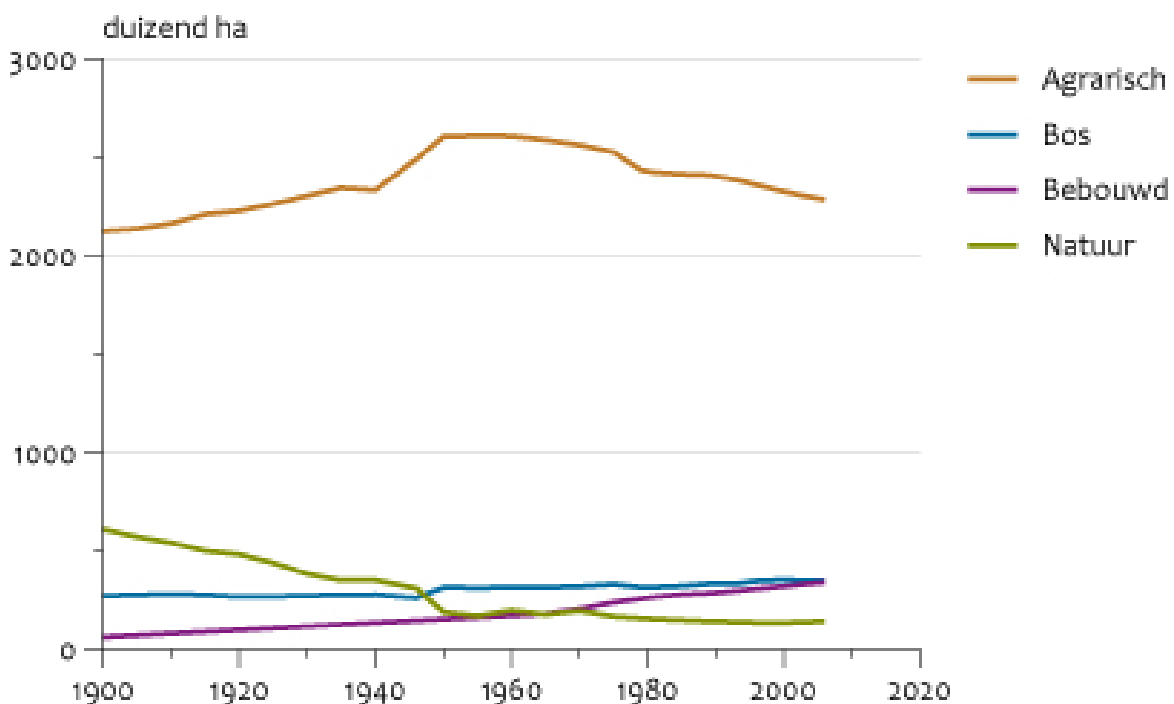
Figuur 7: Een roggeakker met klaprozen en korenbloemen.

In de jaren voor de tweede wereldoorlog verdween het natuurschoon als sneeuw voor de zon. Onder invloed van deze ontwikkeling kwam de inventarisatie van de Nederlandse natuur van de grond. Als men de natuur systematisch wil beschermen, is het van belang om eerst te inventariseren wat er nog aanwezig is. In de jaren na de oorlog is dit verder ontwikkeld en kwam het inzicht dat de mens eeuwenlang een verrijkende rol heeft gespeeld in het cultuurlandschap. Dat gaf tevens zicht op de enorme bedreiging die de grootschaliger wordende landbouw vormde ten opzichte van de natuur. Met name halfnatuurlijke landschappen kregen de aandacht, omdat die sterk bedreigd werden door de ruilverkavelingen (Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek, 1988). Dit leidde in 1954 tot het opnemen van een landschapsplan als vast onderdeel van het totale ruilverkavelingsplan. Bovendien werd er sindsdien nieuwe beplanting aangebracht. In eerste instantie op de boerenerven en langs wegen, maar in de loop van de jaren groeiden in dit opzicht de mogelijkheden. In de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw nam het aantal ruilverkavelingen spectaculair toe. Een relatienota moest de natuurwaarden beschermen. In 1985 werd de landinrichtingswet van kracht, die niet alleen de verbetering van agrarische belangen behartigt, maar tevens natuur en landschap, infrastructuur,

recreatie en cultuurhistorie. Toch heeft de herindeling van het eigendom, die zich uiteindelijk over vrijwel heel Nederland verspreid heeft, geleid tot het verdwijnen van veel landschapselementen en historische kenmerken. Heggen, singels, wallen en solitaire bomen zijn verloren gegaan. Op de Zeeuwse eilanden is de ruilverkaveling ook zeer omvangrijk en ingrijpend geweest (Hendriks, 1999).

5.2.2 ANDERE MAATSCHAPPELIJKE ONTWIKKELINGEN

De jaren zestig waren voor Nederland een tijd van economische bloei als nooit tevoren. Het landschappelijk en stedelijk beeld veranderde in rap tempo. Met name de sectoren landbouw, verkeer, industrie en volkshuisvesting veranderden sterk. Enerzijds vond er een enorme schaalvergroting plaats, anderzijds resulteerde dit in barrièrevorming en een toename van het energieverbruik (Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek, 1988). De uitvinding van de stoommachine, gevolgd door de verbrandingsmotor en elektriciteit, hebben geleid tot een sterke toename in de productie (Berg, 1998). Met de toename van de productie, namen ook de emissies sterk toe. Nederland kreeg te maken met de problematiek van lucht-, water-, en bodemvervuiling (Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek, 1988). Met name regio's in het westen en delen van Gelderland en Brabant, zijn sterk geïndustrialiseerd en geconcentreerd. De sterk groeiende stedelijke bevolking, eiste bovendien veel ruimte van het platteland voor niet agrarische functies (Hooiveld, 1998).

Figuur 8: Ontwikkeling van het bodemgebruik vanaf 1900 (Compendium, 2006).

Uit bovenstaande figuur zijn diverse ontwikkelingen af te lezen. In de eerste helft van de 19^e eeuw neemt de oppervlakte natuur sterk af en is sinds 1945 min of meer stabiel gebleven. Met name de afname van het areaal kwelders, heide, stuifzand en hoogveen is groot. Dit heeft voor een groot deel te maken met de toename in agrarisch gebied. Voor 1940 ging veel natuur verloren aan ontginningen. Hierdoor is het natuurareaal geslonken, terwijl het landbouwareaal toenam. De inpoldering van de Zuiderzee is een andere belangrijke factor in de toename van het landbouwareaal. De hoeveelheid bos is in de eerste helft van de vorige eeuw ongeveer gelijk gebleven en vervolgens geleidelijk toegenomen. De afname van agrarisch gebied na de jaren vijftig, is voornamelijk het gevolg van uitbreidend woonoppervlak, industrie en infrastructuur (Compendium, 2006).

Een ander fenomeen was dat de mensen meer vrije tijd kregen en de mobiliteit nam daardoor toe. De ruimte buitenshuis vormde het onderwerp voor hun ontdekkingstochten. Heidevelden en moerasgebieden kregen nu ook een belangrijke recreatieve functie. De maatschappij kreeg massaal oog voor de waarde van de natuur (Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek, 1988).

5.2.3 LANDBOUWKUNDIGE ONTWIKKELINGEN

Rond 1900 deden zich ook landbouwkundige ontwikkelingen voor, die na de tweede wereldoorlog in een stroomversnelling kwamen. De kunstmest vond algemeen ingang, er kwamen betere rassen en

andere gewassen in de landbouw en de bedrijven raakten gespecialiseerd in tuinbouw, akkerbouw of een bepaalde tak van veehouderij. De opbrengsten in de landbouw stegen daardoor aanzienlijk. Bestrijdingsmiddelen werden ingezet om ziekten en plagen tegen te gaan, die anders tot een opbrengst- of kwaliteitsverlies geleid zouden hebben. Daarnaast ontstonden er coöperaties voor de gezamenlijke en fabrieksmatige verwerking van de producten. Als gevolg van al die ontwikkelingen werden landbouwproducten relatief erg goedkoop. Het algemene prijspeil is in de 2^e helft van de vorige eeuw verzevenvoudigd, maar landbouwproducten zijn slechts in prijs verdubbeld. Eigenlijk zijn in de loop der jaren arbeid en in zeker mate grond, op grote schaal vervangen door chemische producten en fossiele brandstoffen. Deze ontwikkelingen hadden echter ook een keerzijde. Bodem en grondwater raakten vervuild met zware metalen en mineralen en gebieden verdroogden door een grondwaterstanddaling. Nauwe vruchtwisseling en het gebruik van meststoffen en bestrijdingsmiddelen hebben geleid tot een verarming van de bodemfauna (Berg, 1998). Uit een literatuuronderzoek blijkt dat de bodemfauna door het gebruik van kunstmest sterk afneemt. Het gebruik van stalmest of toepassing van biologische landbouw, bleek te resulteren in een betere bodemfauna (Jacobusse, 2009).

Ook de dierenvriendelijke behandeling van dieren in de intensieve veehouderij riep vragen op (Berg, 1998). Manenschijn merkt hierbij op dat de boeren in kwestie vriendelijke en respectabele mensen zijn. *'Dat is het tragische van deze tijd, dat fatsoenlijke mensen stap voor stap zover zijn gekomen dat ze niet meer merken wat ze dieren aandoen. De belangrijkste oorzaak hiervan is dat ze er vanzelfsprekend van uitgaan dat dieren er zijn om mensen het leven te veraangemen'* (Manenschijn, 1988). Het is dan ook onderdeel van de maatschappij waarin wij leven en waarin gestreefd wordt naar een steeds hogere welvaart zonder zich iets van alle gevolgen aan te trekken. Productie en consumptie zijn enorm gestegen de afgelopen eeuw. Dat is met name te danken aan doelbewuste inspanningen van het bedrijfsleven in hun zoektocht naar nieuwe technieken, daarin gesteund door de overheid (Berg, 1998).

Sinds het midden van de jaren tachtig, is er echter een omslag waar te nemen in de landbouw. Landbouw werd te veel een louter economische zaak en de wal heeft het schip gekeerd. De productie groeide nog slechts langzaam, terwijl het verbruik van bijvoorbeeld bestrijdingsmiddelen is gedaald. En als alternatieve vorm van landbouw ontstond de biologische landbouw, die als doel heeft om voedsel op een milieu-, natuur-, mens en diervriendelijker manier te produceren. Het gebruik van kunstmest en bestrijdingsmiddelen is in de biologische landbouw dan ook uit den boze. In het begin kregen ze het stempel van geitenwollen sokken figuren en wereldverbeteraars, met rommelige en onkruidrijke akkers. Ook door het Ministerie van Landbouw en Visserij werd biologische landbouw in eerste instantie niet serieus genomen. Dat is ondertussen echter sterk veranderd. Niet alleen overheid en maatschappij hebben biologische landbouw als beter voor de leefomgeving erkend. Ook de gangbare landbouw heeft intussen veel van de biologische landbouw overgenomen, bijvoorbeeld op het gebied van biologische plagenbestrijding (Berg, 1998; Kristiansen e.a., 2006).

5.3 De Zeeuwse situatie

Ook Zeeland is niet ontkomen aan sterke veranderingen. Allereerst de ruilverkavelingen, maar bovendien ook de Deltawerken. Beiden hebben sterke invloed gehad op de flora en fauna van Zeeland. Deze paragraaf gaat ook in op de ontzorgingskwestie in Zeeuws Vlaanderen. Dit kwam namelijk zeer regelmatig terug in de interviews.

5.3.1 HET VERANDERENDE PLATTELAND

Door de verscheidenheid aan recente polders en oude kernen (oudland) op de Zeeuwse eilanden, is er een enorme verscheidenheid ontstaan aan flora en fauna. Water, wind, bodem en vegetatie hebben in combinatie met de ontginningsgeschiedenis gezorgd voor een enorme diversiteit in het landschap. Zeeland kende gebieden met zeer hoge botanische en ornithologische waarden, zoals bijvoorbeeld de duingebieden en Saeftinghe. Ook voor vlinders en diverse zoogdieren had Zeeland veel te bieden en ongetwijfeld ook voor veel andere diergroepen. Die verscheidenheid is echter sterk verminderd door ruil- en herverkavelingen (Adriani e.a., 1972; Halfwerk, 1996).

Walcheren werd geïnuundeerd in verband met de tweede wereldoorlog. Stond het eerst bekend als de 'tuin van Zeeland', veel van de glorie is toen verdwenen. Na de oorlog vond er in Walcheren bovendien een grootschalige ruilverkaveling plaats, waarna Zeeuws Vlaanderen al snel volgde (Mörzer Bruijns & Benthem, 1979; Halfwerk, 1996). Ingrijpendere waren echter de veranderingen na de watersnoodramp in 1953. Schouwen-Duiveland, Tholen en Sint Philipsland zijn toen flink op de schop gegaan. Veel kenmerken van het Zeeuwse cultuurlandschap zijn toen verloren gegaan. Te denken valt aan vliedbergen, hollestellen (buitendijkse terpen met drinkputten voor het vee), kleine binnendijken die al eeuwenlang geen waterkerende functie meer hadden, poellandschappen, sloten

en veedrinkputten (Halfwerk, 1996). De Bevelanden zijn een apart geval in de geschiedenis. Noord-Beveland en het oostelijk deel van Zuid-Beveland zijn bij de Felixvloed van 1530 verdrongen en pas later weer (deels) ingepolderd. Veel polders op de Bevelanden zijn dan ook relatief nieuw. Van het oudland werd een deel zeer ingrijpend verkaveld. Zuid-Beveland bevat echter nog steeds de grootste onverkavelde stukken binnen de provincie (Mörzer Bruijns & Benthem, 1979).

De watersnoodramp had echter nog andere gevolgen. De Deltawerken waren het antwoord op deze ramp. Veel zeearmen werden geheel of gedeeltelijk afgesloten en dijken werden opgehoogd. Zoute getijdenarmen werden zoet of brak, stukjes schor werden ingedijkt zodat nieuwe inlagen ontstonden en sommige zandplaten, slikken en schorren verdwenen niet meer of juist permanent onder water. Uiteraard zorgde dit voor een sterke verandering in de planten- en dierenwereld. Toch werd er toen al wel enigszins rekening gehouden met natuurwaarden. Zo werd de Oosterschelde slechts gedeeltelijk afgesloten en is Neeltje Jans geschapen. Tevens ontstonden discussies rondom diverse projecten, zoals het ontpolderen van stukken land (Adriani e.a., 1972; Halfwerk, 1996).

5.3.2 GEVOLGEN VOOR DE NATUUR

Toch zijn de effecten van de ruilverkaveling en Deltawerken desastreus geweest voor de biologische rijkdom van Zeeland. Het streekeigen, gevarieerde landschap is veranderd in een uniform, modern productielandschap. De voorspellingen over de invloed op de natuur waren negatief en zijn helaas ook uitgekomen (Adriani e.a., 1972). Zo zijn bijvoorbeeld de akker- en weidevogels sterk achteruit gegaan. De vogelgroep van schorren en zandplaten is eveneens afgenomen. Bos- en struweelvogels zijn toegenomen als gevolg van aangeplante en natuurlijk ontstane bossen en stedelijke beplanting. Wel zijn meer kritische en aan oude bomen gebonden soorten binnen deze groep verdwenen, terwijl met name de meer algemene soorten geprofiteerd hebben van het relatief jonge bos. Water-, riet- en moerasvogels zijn gedeeltelijk achteruit en gedeeltelijk vooruit gegaan. Al met al zijn de ontwikkelingen negatief, al zijn er ook soorten die juist geprofiteerd hebben van de veranderingen (Vergeer & Zuylen, 1994). Ook andere diergroepen zijn achteruit gegaan. Zelfs de moderne planologische ontwikkelingen eisen nog steeds hun tol. Hierbij valt te denken aan een uitgebreide infrastructuur en toenemende bebouwing. Veel grond is veranderd van landbouwgrond in industrieterrein, bebouwing en wegen (Berg, 1998; Hemminga, 2004). Dit effect wordt op een schrikbarende manier zichtbaar wanneer verschillende topografische atlanten naast elkaar gelegd worden en het verloop van de afgelopen eeuw zichtbaar maken. Bovendien is tegelijk met de voortschrijdende urbanisatie en industrialisatie, de belasting van het milieu toegenomen. Dit heeft ook geleid tot een verarming van de natuur. Een herindeling van de ruimte dient dan ook gebaseerd te worden op de potenties van het natuurlijk milieu. Productie, economische groei en werkgelegenheid zijn geen zelfstandige doelstellingen die het nemen van dergelijke risico's rechtvaardigen. De praktijk is momenteel echter anders (Adriani e.a., 1972).

Niettemin blijven er vaste waarden aanwezig in het Zeeuwse land, zoals de geografische ligging en de klimatologische eigenaardigheden. Deze kenmerken geven een eigen draai aan de natuur in Zeeland en dat zal altijd zichtbaar blijven. De natuurwaarden die verbonden zijn aan de woelige ontstaansgeschiedenis van de Delta zijn eveneens onvervangbaar. Patronen van middeleeuwse moereningen, eeuwenoude perceelsscheidingen en middeleeuwse verkavelingsvormen zijn nog weerspiegeld in de flora en fauna (Hemminga, 2004). Een samenvatting van het overzicht van de waarde van de Delta is in onderstaande tabel weergegeven.

Tabel 10: Natuurwaarden van het Deltagebied, inclusief delen van Zuid-Holland (Hemminga, 2004).

Taxonomische groep	Mondiaal aantal soorten	Aantal soorten in Nederland	Aantal soorten in Deltagebied	Aantal soorten waarvoor het Deltagebied van internationale betekenis is
Hogere planten		1.471	>1.000	86
Zoogdieren	4.629	95		6
Vogels	9.600	418	380	63
Amfibieën en reptielen	10.522	23	12	1
Vlinders	160.000	2.2313	1.450	77
Overige groepen	Zie bron	Zie bron	Zie bron	Zie bron
Totaal soorten	ca. 1.300.000	ca. 25.000	>15.000	555

5.3.3 ONTPOLDERING HEDWIGEPOLDER

Tijdens de interviews kwam vaak naar voren dat de natuurbeschermers doorslaan. Als voorbeeld kwam steevast de dreigende ontpoldering van de Hedwigepolder in Zeeuws Vlaanderen naar voren. In Zeeland zijn bovendien tientallen borden te vinden met teksten als 'ontpolderen NEE!' en 'stop de groene leugen'. In 's-Gravenpolder staat ook een bord met de tekst: Ontpolderen nee! 80 % is tegen. Feit is in ieder geval dat het menig Zeeuw een verhit hoofd opgeleverd heeft.

Het gaat om een polder langs de Westerschelde, een uniek estuarium in Noordwest Europa. De Westerschelde is dan ook aangewezen als Natura 2000 gebied. Het is echter niet alleen uniek wat natuur betreft, maar ook in historische zin. Voor veel Zeeuwen staat de Westerschelde symbool voor de strijd tegen het water. Vaak waren er overwinningen, waardoor zich de vele polders gevormd hebben. Ook verliezen behoorden bij de geschiedenis, waaronder Saeftinghe en de watersnoodramp van 1953. De laatste decennia speelt er echter een nieuw fenomeen. Vlaanderen wil de Westerschelde regelmatig verdiepen om de haven van Antwerpen beter toegankelijk te maken voor grote schepen (Nijpels e.a., 2008). De basis van dit verzoek ligt in 1839 waarin de vrije doorvaart van de Westerschelde is afgesproken. Sinds die tijd bleef er echter een concurrentiestrijd tussen de havens Rotterdam en Antwerpen. Belgische verzoeken tot betere toegankelijkheid van de Antwerpse haven, hadden dan ook niet echt de aandacht van de Nederlandse overheid. Door echter een combinatie te maken met onderwerpen die voor Nederland wel interessant waren, kwam ook de verdieping van de Westerschelde hoger op de agenda te staan. Op 17 januari 1995 tekenden Nederland en Vlaanderen een verdrag over de verdieping van de vaarweg in de Westerschelde. Daarmee verplichtte Nederland zich tevens om ongewenste effecten op de natuurwaarden te herstellen. De uitvoer van de tweede verdieping vond plaats met een ongeldige vergunning. De Nederlandse overheid wist een convenant te sluiten met de Zeeuwse natuur- en milieuorganisaties, met uitzondering van de Zeeuwse Milieufederatie. Deze organisatie ging in beroep en dit resulteerde in de vernietiging van de vergunning. Hierdoor moesten de baggerwerkzaamheden worden stilgelegd. Dit werd opgelost met een noodwet, waarmee de benodigde vergunningen overbodig werden. De herstelwerkzaamheden voor de natuur kwamen echter niet van de grond en de Zeeuwse Milieufederatie diende samen met de Stichting Natuur en Milieu een klacht in bij de Europese Commissie. Nederland kreeg in 1998 dan ook een aanmaning van de Europese Commissie om de verloren natuur te compenseren. Deze werd herhaald in 2001 (Floor, 2009).

In 2005 sloten de Vlaamse en Nederlandse regering een akkoord om van de Hedwigepolder een intergetijdengebied te maken. In de lange termijn visie vormt deze eerste ontpoldering echter slechts de eerste stap naar een veel grootschaliger natuurcompensatie. Op langere termijn zijn er namelijk nog verdergaande maatregelen gepland om de vaarweg beter begaanbaar te maken. België is voortvarend aan de slag gegaan om de benodigde grond te onteigenen voor ontpoldering van de Hedwigepolder. In Nederland stuit dit op veel weerstand. Actiegroepen worden opgericht en overall worden borden in de polders geplaatst tegen ontpolderen (Nijpels e.a., 2008).

De procedures voor de derde verdieping worden in gang gezet, maar de natuurcompensatie van de tweede verdieping wordt nog niet uitgevoerd. Het is echter duidelijk dat ontpoldering de meest effectieve natuurherstelmaatregel is. Diverse alternatieven zijn onderzocht, maar blijken minder effectief te zijn dan ontpoldering van de Hedwigepolder. En niet alleen voor herstel van de natuurwaarden, maar ook om op langere termijn de veiligheid en verruiming van de vaarweg te kunnen garanderen. Het 'aan zee teruggeven van landbouwgronden' is echter ongewenst. Toch verloopt een overleg tussen Provincie Zeeland, de ZLTO, de Zeeuwse Milieufederatie, Stichting de Levende Delta en Stichting Het Zeeuwse Landschap voorspoedig. Het struikelblok blijkt echter dat de aankoop van gronden op vrijwillige basis moet gebeuren aldus diverse organisaties. De uitvoeringsdatum van ontpoldering verschuift dan ook van 2007 naar 2010, omdat dit niet haalbaar blijkt te zijn. De enige eigenaar van de Hedwigepolder heeft echter te kennen geven niet mee te werken aan de verkoop van de polder. Daarmee is de discussie in een impasse beland (Nijpels e.a., 2008). De Zeeuwse Milieufederatie roept de overheden in latere stadia op om duidelijk te zijn over de noodzaak van natuurcompensatie en de bijbehorende ontpoldering. Volgens hen is het een onvermijdelijk gevolg van de verdieping van de vaargeul (Floor, 2009).

Het voornemen om te ontpolderen heeft echter veel emoties losgemaakt in Zeeland. Particulieren, belangenorganisaties en lokale overheden zijn sterk betrokken bij de plannen, evenals de media (Floor, 2009). Dit leidt tot onbegrip bij de natuur- en milieuorganisaties. De directeur van St. Het Zeeuwse Landschap Marten Hemminga stelt: *'De jaarlijkse afname in landbouwgrond in Nederland is ca. 9000 ha, maar het grootste deel hiervan is bestemd voor woningbouw (50%) en pas daarna komt omzetting in natuur (ca 35%). Het is verder natuurlijk merkwaardig om alleen bij de omzetting van landbouwgrond in natuur de wereldvoedselsituatie er bij te halen, maar niet als er een golfsterrein*

wordt aangelegd, of een overdadig ruim opgezette woonwijk. Natuur is net zo hard een maatschappelijk belang als recreatie en woningbouw' (De Groenen Deugen, 2010).

Inmiddels zijn de verhoudingen tussen natuur-, milieu- en landbouwbelangen verhard, wat het vinden van oplossingen bemoeilijkt. Ook de interventies van landelijke politici en de verwachtingen die ze daarmee hebben gewekt, bemoeilijken het proces. Er is echter wel één ding waarover geen discussie hoeft te bestaan: Vlaanderen betaalt de uitvoering van de ontpoldering van de Hedwigepolder (Nijpels e.a., 2008). De ZLTO en de Levende Delta komen echter met een rapport waarin zij als alternatief de verlaging van het verdrinken land van Saefthinghe aandragen. Dit heeft in 2009 mede geleid tot het kabinetsbesluit dat de Hedwigepolder niet ontpolderd wordt (Floor, 2009). En volgens de natuur- en milieuorganisaties heeft het ook een bijdrage geleverd aan een andere overwinning van de 'anti's'. De Zeeuwse Milieufederatie was een belangrijke speler in het afdwingen van ontpoldering. Op 13 november 2009 hebben de Provinciale Staten een motie van SGP, Partij voor Zeeland, CDA, VVD en SP aangenomen. In deze motie werd Gedeputeerde Staten opgedragen om in 2010 fors te bezuinigen op de subsidie van de Zeeuwse Milieufederatie (ZMF). Inmiddels is bekend dat de ZMF in 2010 20.000 euro subsidie minder krijgt, in 2015 zelfs olopend tot 80.000 euro (De Groenen Deugen, 2010). In dit beleidsproces heeft de weerstand tegen ontpolderen, dat sterk aanwezig was bij de lokale bevolking en enkele politici, een zeer invloedrijke rol gespeeld (Floor, 2009). Hoe het nu echter afloopt met de ontpolderingsplannen is onbekend en zal afhangen van het nieuwe kabinet. De speelruimte lijkt echter beperkt, gezien de compensatieplicht.

5.4 De ontwikkelingen in de natuurbescherming

Sinds het einde van de achttiende eeuw is de belangstelling en waardering voor de natuur sterk toegenomen. Het is echter de confrontatie tussen enerzijds de waardering voor de natuur en anderzijds de aantasting van de natuur, die de basis legt voor de natuurbescherming (Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek, 1988).

5.4.1 DE OPKOMST VAN HET NATUURBEHEER

In Nederland stammen de eerste officiële instanties tot bescherming van de natuur, uit het eind van de negentiende eeuw en begin 20^e eeuw. Er ontstond meer draagvlak voor natuurbescherming, doordat de natuur aangetast en ondergewaardeerd werd. De beschikbaarheid van veldgidsen en beter onderwijs, versterkten de drijfveer voor het ontstaan van de natuurbescherming (Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek, 1988). In 1899 is de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels opgericht, omdat bepaalde vogelsoorten afgeslacht werden ten behoeve van de damesmode. In 1901 volgde de oprichting van de Nederlandse Natuurhistorische Vereniging en in 1905 de oprichting van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. De laatste vereniging werd bekend om haar strijd om het Naardermeer. De gemeente Amsterdam wilde het meer vol storten met huishoudelijk afval, maar dit werd verhinderd doordat de vereniging het Naardermeer in eigendom kreeg. Het beleid om natuurterreinen op te kopen en veilig te stellen voor de natuur, wordt daarna voortgezet. Rond 1930 zijn de provinciale landschappen opgericht, die een vergelijkbaar doel nastreven. In de jaren voor en na de tweede wereldoorlog groeit het aantal organisaties gestaag verder, maar neemt ook de diversiteit van activiteiten toe. Deze omvatten bijvoorbeeld organisaties die lobbyen in de politiek of voorlichting geven aan een breed publiek (Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek, 1988; Schut, 1997).

Daarnaast wordt in 1965 de Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee opgericht, omdat de Waddenzee geheel of gedeeltelijk ingepolderd dreigt te worden. Bovendien ontstaat een verbreding van pure natuurbescherming naar bescherming van het hele leefmilieu. Het gaat niet meer alleen om natuurbehoud, maar ook milieubehoud wordt erbij betrokken. De toegenomen belangstelling voor milieuproblemen uit zich in een snelle stijging van de ledenaantallen van bestaande natuurbeschermingsorganisaties. Tevens worden er maatschappijkritische organisaties opgericht, zoals Aktie Strohalm, de Kleine Aarde en de Vereniging Milieudefensie. Deze organisaties richten zich op de confrontatie met de overheid en het aandragen van alternatieve oplossingen. Naast deze ontwikkelingen groeide het inzicht dat reservaatbescherming geen garantie betekende voor het behoud van de natuurwaarden. De problematiek van ontwatering, bestrijdingsmiddelen en andere vervuilende stoffen, stopte niet bij de grenzen van natuurreservaten. Dit leidde tot integratie van natuur- en maatschappelijke belangen. Dat uitte zich onder andere in het ontstaan van geïntegreerde landbouw. Tevens werd er aangestuurd op samenwerking tussen boeren en natuur- en milieubeschermers. Dit leidde tot compromissen tussen natuurbelangen en recreatie, boerenbelangen, plezierjacht en visserij, houtproductie etc. Dat was de aanleiding voor het ontstaan van nieuwe organisaties die zich mengden in de discussies rond het beheer van natuurgebieden, zoals Stichting Kritisch Faunabeheer (1975), de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (1979), de

Stichting Kritisch Bosbeheer (1977) en de Stichting Das en Boom (1981). Zij pleiten voor een beheer van natuurgebieden wat puur gericht is op de belangen van de natuur (Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek, 1988).

In de jaren zeventig was een grote verscheidenheid aan organisaties ontstaan. Tevens groeide het besef dat ze vaak dezelfde doelen nastreefden. Er ontstond meer overleg en samenwerking tussen de diverse organisaties. Tevens verdween het sterke cultuurpessimisme uit de milieubeweging. Er groeit een besef dat veel ontwikkelingen noodzakelijk zijn in een geïndustrialiseerde samenleving als Nederland. Ze richten zich dan ook nog sterker op het zoeken naar alternatieven in samenwerking met bewoners, consumentenorganisaties en andere belanghebbenden. Dit zorgt voor een meer constructieve opstelling richting de samenleving (Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek, 1988).

5.4.2 NATUURBESCHERMING EN POLITIEK

De bemoeienis van de overheid met natuur- en landschapsbehoud komt tot uitdrukking in wetgeving. Al in 1880 kwam Nederland met de Wet tot bescherming van diersoorten, nuttig voor landbouw en houtteelt. In 1914 werd deze wet vervangen door de Nuttige Dierenwet (Bekker & Mostert, 1995). In 1912 werd de Vogelwet van kracht, die diverse vogelsoorten en hun nesten beschermde (Schut, 1997). In 1922 werd de Boswet van kracht, die tot doel had het bosareaal in stand te houden. Particulieren vielen echter grotendeels buiten deze wet (Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek, 1988). In 1928 komt de natuurschoonwet die voorziet in belastingvoordelen voor particuliere eigenaren van natuurschoon. Voorwaarde is uiteraard dat ze het natuurschoon in stand houden en als zodanig beheren. In 1968 trad de Natuurbeschermingswet in werking, die zowel gebieden als dier- en plantensoorten beschermde (Schut, 1997). In 1973 trad het 'Besluit beschermde diersoorten' in werking (Bekker & Mostert, 1995). In 1977 kwam de Wet bedreigde uitheemse diersoorten tot stand, die aansloot bij internationale overeenkomsten (Schut, 1997). De huidige Nederlandse wetgeving is gestoeld op internationale verdragen en heeft als doel om de achteruitgang van de biodiversiteit voor 2010 te stoppen. De natuurbeschermingswet uit 1998 en Natura 2000, zijn erop gericht om natuurgebieden te beschermen. Natura 2000 voorziet tevens in de bescherming van diersoorten (Bekker e.a., 2010). In 2002 is de Flora- en Faunawet van kracht geworden, die voorziet in de bescherming van veel diersoorten en hun leefplekken (Bekker e.a., 2010). In de volgende subparagraaf wordt daar verder op ingegaan, omdat deze wet onder andere vleermuizen beschermd. Ze heeft dan ook consequenties voor kerkvertegenwoordigers en is ook in de interviews betrokken.

5.4.3 DE FLORA- EN FAUNAWET

In 2002 is de Flora- en Faunawet van kracht geworden. Deze wet voorziet in de bescherming van de dieren zelf, maar ook in de bescherming van de leefplekken van vleermuizen. Uitgangspunt is dat beschermde diersoorten, waaronder alle vleermuizen, niet verstoord mogen worden. Menselijk handelen mag geen nadelige gevolgen hebben voor flora of fauna. Hiervoor geldt het nee, tenzij-principe (Bekker e.a., 2010). In de oorspronkelijke wet zijn alle inheemse zoogdiersoorten beschermd, met uitzondering van de huismuis, de bruine en de zwarte rat. Omdat sommige zoogdiersoorten wijd verspreid voorkomen, leverde dit nog al eens onwerkbaar situaties op. Zo moest bijvoorbeeld voor het onderhoud van een grasveld een ontheffing voor het verstoren van molshopen aangevraagd worden, voordat men het gras kon maaien. Daarom is de wet in 2005 aangepast en zijn de procedures vereenvoudigd (Zoogdierverseniging, 2009). Het nee, tenzij-principe geldt echter nog steeds. Uitzonderingen zijn mogelijk door Vrijstellingen, Ontheffingen en Gedragscodes. De beschermde soorten zijn ondergebracht in drie beschermingscategorieën. Bij zogenaamd bestendig beheer, wat gericht is op het in stand houden van de situatie, geldt een vrijstelling voor soorten in beschermingscategorie 1. De tweede categorie vereist een goedgekeurde gedragscode, waarbij volgens een manier gewerkt wordt waarbij de schade beperkt blijft. De derde categorie bevat soorten waarvoor een ontheffing nodig is. Alle vleermuizen vallen in de derde categorie. Voor alle ruimtelijke ingrepen die niet onder bestendig beheer vallen, is altijd een ontheffing vereist (Bekker e.a., 2010; Zoogdierverseniging, 2009).

Bij alle ruimtelijke ingrepen kunnen beschermde dieren benadeeld worden. Om de effecten van de ingreep op de flora en fauna in te kunnen schatten, moet eerst een inventarisatie uitgevoerd worden. Aan de hand van de gegevens, kan het nodig zijn om uitgebreider vervolgonderzoek te doen. Veel adviesbedrijven voeren de inventarisaties uit, maar de kwaliteit blijkt onderling behoorlijk te verschillen. De kritiek op de rapportages neemt toe. Het komt opdrachtgevers namelijk goed uit als er geen beschermde dieren voorkomen. En de adviesbedrijven willen hun klant zo goed mogelijk tevreden stellen. Ontheffingen worden dan ook slechts zeer zelden aangevraagd. Er zijn in Zeeland nog maar weinig voorbeelden van plannen die aangepast moesten worden omdat er beschermde zoogdieren in

het geding waren. De effectiviteit van dit beschermingsinstrument is dan ook beperkt, omdat beschermde dieren nog vaak genegeerd worden (Bekker e.a., 2010).

5.5 Hedendaagse natuurbescherming: een balans

'Zo werd daar opnieuw natuur gemaakt, even gemakkelijk als we eeuwenlang het omgekeerde deden. En zo konden de draglines van de Heidemij en de Grontmij weer aan de slag, maar nu met het ongedaan maken van wat ze ooit zelf met zoveel kosten en moeite hadden aangelegd. De directeur (red.: van natuurbeschermingsorganisatie, ze wandelen door een in aanleg zijnde natuurgebied) leerde me ondertussen het verschil tussen natuurlijke, nagenoeg natuurlijke, begeleid natuurlijk, half natuurlijke en culturele gebieden, en ik begreep dat natuurlijk gebied in Nederland allang niet meer voorkwam. Zelfs de Waddenzee kwam op deze natuurladder niet hoger dan de subtop: nagenoeg natuurlijk' (Mak, 1996).

5.5.1 NATUURBESCHERMERS EN DE NATUUR

Bovenstaand citaat bevat ongetwijfeld een kern van waarheid. In Nederland wordt veel natuur geschapen alsof het uit beton bestaat. Eén van de meest wezenlijke eigenschappen van 'natuur' is echter dat ze zichzelf ontwikkelt. De mens kan er door allerlei handelingen zijn stempel op drukken, maar het werk van de natuurlijke ontwikkeling is nooit door mensen over te nemen. De mens kan wel het stuur zijn dat de richting van een ecologische ontwikkeling bepaald, maar de mens is nooit de motor achter die ontwikkeling. De onvoorstelbare complexiteit van de natuur om ons heen, is bovendien door de mens op geen enkele manier te overzien. En juist dat laatste is vaak het doel van ecologen. De werkelijkheid is echter geen optelsom van processen en functies, die je kunt beheersen als je ze maar kent. En dat is precies de pretentie die wetenschap zich altijd heeft gesteld, en die techniek haar gezag heeft gegeven: als je de processen maar bestudeert, dan kun je de toekomst voorspellen. Door dit 'modeldenken' is de mens in staat om in te grijpen en om een doel te bereiken wat hij zichzelf gesteld heeft. Dit modeldenken is jarenlang richtinggevend geweest in onze maatschappij. Het bouwbeleid, de ruilverkavelingen, het waterbeheer en het vervoersbeleid werden ermee verantwoord. En helaas ontkwam ook het natuurbeheer hier niet aan (Schroevers, 1976).

In een artikel van oud-Directeur-Generaal van Rijkswaterstaat lees ik bijvoorbeeld over de mogelijkheid om *'unieke soorten met enige zorg en hopelijk niet te hoge kosten te verhuizen naar een omgeving waar geen aanslag op wordt gepleegd'* (Kerk, 1976). In een ander artikel in 'De Levende Natuur' wordt ingegaan op de mogelijkheden die natuurontwikkeling te bieden heeft. Het gaat over natuurontwikkeling op bijvoorbeeld voormalige landbouwgronden, maar ook over het versnellen van ontwikkelingen in bestaande natuurgebieden. Het is daarbij volgens het artikel van belang te beseffen dat beheer van bestaande natuurgebieden, onvoldoende was om uitsterven van veel planten- en diersoorten te voorkomen. De focus van dit artikel ligt op het afgraven van de bovenste grondlaag, die vaak te veel verrijkt is om soorten van voedselarme milieus een kans te geven. De ervaringen leren dat met het afgraven van de toplaag relatief snel minder nutriëntenrijke milieus gecreëerd kunnen worden. Toch biedt dit geen garantie voor de toekomst, omdat ook bodemprofiel en bodemfauna essentieel zijn. Dit kost echter veel tijd en het succes is onzeker (Klooker e.a., 1995).

Aanleg en inrichting van natuurgebieden kent dus zijn beperkingen. Tegenover dit 'toekomst voorspellen', staat vaak een 'alles-heeft-met-alles-te-maken' filosofie. Het gaat dan niet om de processen, want die zijn toch niet te verklaren. Maar waar het om gaat is het resultaat van die processen. Dat heeft echter als groot nadeel dat de natuur slechts plaatselijk beoordeeld kan worden, zonder de ruimtelijke verbanden in acht te nemen. Negatieve invloeden van buitenaf, zoals bestrijdingsmiddelen, verrijkt en vervuild grondwater etc., vallen buiten het gezichtsveld. Toch moet met het badwater niet het kind weggegooid worden. Door het erkennen en in acht nemen van de zwakke plekken, kunnen studies en waarderingen van natuurgebieden wel degelijk een waardevol middel zijn om de natuur te beschermen (Schroevers, 1976). Bovendien kan het aanleggen en inrichten van natuurgebieden een belangrijk verschil maken voor veel zeldzame soorten. Zelfs projecten die in eerste instantie mislukt lijken te zijn, kunnen zich soms tot een verassend waardevol natuurgebied ontwikkelen. Het tegenovergestelde is echter ook het geval. Natuurontwikkelingsprojecten die er veelbelovend uitzien, kunnen op langere termijn toch tegenvallende ontwikkelingen laten zien (Klooker e.a., 1995). Het is dan ook van belang om te blijven beseffen dat natuur zichzelf ontwikkelt en de mens slechts randvoorwaarden kan scheppen. Dat verkleint de waarde van natuurbescherming echter niet. De geschiedenis heeft ons geleerd dat de westerse maatschappij in strijd handelt met natuurwetten en dat politici een maatschappijbeeld hebben wat niet ecologisch is. In die zin zijn de belangen van onze maatschappij en ecologische belangen vaak vijanden van elkaar. Het zuiver beoefenen van natuurstudie en nastreven van ecologische belangen, kan dan ook slechts resulteren in een maatschappijkritische benadering

(Schroevers, 1976). Bovendien is het van belang om te blijven beseffen dat de natuurbescherming is ontstaan, omdat alle natuur die de economische ontwikkelingen in de weg stonden, verloren dreigde te gaan. Dankzij de natuurbescherming is er nog veel natuur bewaard gebleven (Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek, 1988; Schut, 1997).

5.5.2 DE WAARDE VAN DE NATUUR

De natuur wordt in Nederland wel ingedeeld naar de natuurlijkheid, ofwel spontaniteit van ontstaan en instandhouding. Bij toenemende menselijke beïnvloeding neemt de natuurlijkheid af. Deze indeling stamt al uit 1949, maar wordt nog steeds in verfijnde vorm algemeen toegepast. Het Handboek Natuurdoeltypen onderscheidt vier categorieën, waarna ze verder ingedeeld worden naar natuurtypen (Bal e.a., 2001). Er is echter ook een verfijnde indeling mogelijk, waarin de volgende klassen te onderscheiden zijn (Londo & Wirdum, 1994):

- Natuurlijke landschappen
- Nagenoeg natuurlijke landschappen (vroeger schijnbaar natuurlijk)
- Begeleid natuurlijke landschappen
- Ongeperceelde half natuurlijke landschappen
- Geperceelde half natuurlijke landschappen
- Cultuurlandschappen
- Stedelijke landschappen

Zoals Geert Mak in bovenstaande citaat terecht opmerkte, zijn natuurlijke landschappen in Nederland niet meer te vinden. Nagenoeg natuurlijke eenheden zijn nog wel te vinden en betreffen terreinen waar geen of nauwelijks beheer voor nodig is. Het beste is om er af te blijven en alleen externe invloeden, zoals vervuiling, te weren uit het gebied. Het verschil tussen nagenoeg natuurlijk en begeleid natuurlijk, is dat de abiotische processen bij de laatste categorie worden geïmiteerd. Het gaat dan vooral om hydrologische processen, bijvoorbeeld periodieke overstromingen, of het toepassen van begrazing. Ongeperceelde half natuurlijke landschappen zijn bijvoorbeeld min of meer uitgestrekte heidegebieden of schrale graslanden, maar ook parkachtige landschappen met een lage begrazingsintensiteit. Geperceelde half natuurlijke landschappen zijn door de mens in percelen opgedeelde landschappen. Dat kunnen bijvoorbeeld weilanden zijn gescheiden door watergangen, of percelen cultuurbos gescheiden door paden. Cultuurlandschappen en stedelijke landschappen hebben beiden als kenmerk dat ze intensief gebruikt worden voor andere functies dan natuur. Desondanks ontwikkelt de natuur zich er wel (Londo & Wirdum, 1994).

Wat de waarde van de Nederlandse natuur betreft, kom ik nog even terug op bovenstaand citaat van Geert Mak. Hij suggereert dat de Nederlandse natuur, omdat ze geen compleet natuurlijk ontwikkelde gebieden heeft, daarmee van gering waarde zou zijn. Dat is echter sterk afhankelijk van de criteria die gesteld worden. In het Handboek Natuurdoeltypen worden biodiversiteit en de mate van natuurlijkheid als criteria gebruikt om de natuurkwaliteit te bepalen. Biodiversiteit gaat dan niet alleen om de diversiteit van soorten, maar ook over de verscheidenheid op genetisch niveau en het niveau van ecosystemen. In het algemeen geldt echter dat het behoudt van soorten de norm is. Bij de mate van natuurlijkheid, gaat men ervan uit dat de afhankelijkheid van menselijk ingrijpen de ecosystemen kwetsbaar maakt. Ecosystemen met een hoge mate van natuurlijkheid bieden een betere garantie voor het duurzaam behoud van biodiversiteit. Bij een hogere mate van natuurlijkheid, neemt de minimaal benodigde oppervlakte toe. Omdat veel natuurgebieden van beperkte oppervlakte zijn, is een hoge mate van natuurlijkheid vaak niet haalbaar. Om de verarming van de natuur een halt toe te roepen, volgt de rijksoverheid sinds 1990 een offensieve strategie. De versnipperde natuur in Nederland, wordt met elkaar verbonden door middel van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Een belangrijk voordeel hiervan is dat soorten van het ene gebied in het andere gebied kunnen komen. Hierdoor wordt de kwetsbaarheid van individuele natuurgebieden verkleind en kunnen soorten zich makkelijker verspreiden (Bal e.a., 2001).

Toch zijn er ook andere criteria mogelijk om de natuurkwaliteit te bepalen, zeker voor de versnipperde natuur in Nederland. Soortenrijkdom kan wel degelijk bereikt worden in gebieden die door mensen beheerd worden. Zo heeft de agrarische samenleving enorme potenties geschapen voor veel planten en dieren. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan de extreem hoge weidevogeldichtheid zoals die met name voor de ruilverkaveling aanwezig was. En door de mens gecreëerde heggelandschappen, zoals heggegebied Nisse, blijken tot de soortenrijkste gebieden van Nederland te behoren (Vergeer & Zuylen, 1994). Verder blijken kleine, geïsoleerde gebieden soms verrassende resultaten op te leveren. Juist door isolatie konden Lepelaars lang stand houden in bijvoorbeeld het Naardermeer. Toen de vos diverse kolonies in het meer wist te bereiken, was het afgelopen met de broedsels. Nu blijkt de natuur wel flexibel te zijn, want de Lepelaars hebben zich in groten getale in andere gebieden gevestigd en zijn sterk uitgebreid (Hustings & Vergeer, 2002). En wat soortenrijkdom betreft, kunnen

soortenarme gebieden soms erg waardevol zijn. Dit kan doordat ze bijvoorbeeld erg dynamisch zijn of door bijzondere milieuomstandigheden gekenmerkt worden. Het geeft in ieder geval wel aan dat biodiversiteit en de mate van natuurlijkheid niet per definitie de enig mogelijke criteria zijn. De zeldzaamheid van een bepaald natuurype kan bijvoorbeeld ook een criteria zijn. Of de mate van vervangbaarheid. Hiermee wordt bedoeld hoe snel een natuurype zich kan herstellen of ontwikkelen nadat het aangelegd is. De natuurkwaliteit moet dan ook per natuurgebied vastgesteld worden. Per gebied moet een optimaal beheer gekozen worden wat ten goede komt aan de natuur. Om optimale natuurkwaliteit te bereiken, is het vooral van belang dat natuurkwaliteit de eerste prioriteit heeft. In gebieden waar meerdere belangen nagestreefd worden, is optimale natuurkwaliteit vaak niet mogelijk (Bal e.a., 2001).

5.5.3 AGRARISCHE NATUURBESCHERMERS

De natuur wordt tegenwoordig niet slechts beheerd door natuurbeschermers, maar ook door bijvoorbeeld boeren. Agrarisch natuurbeheer, ofwel natuurbeheer uitgevoerd door boeren, is de laatste tijd sterk in opkomst in Nederland. In ruil voor subsidie worden boeren verplicht om rekening te houden met de natuur. Of, zoals Geert Mak het verwoordde, in ruil voor een vergoeding moeten de boeren zich inhouden bij het gebruik van hun grond (Mak, 1996). Van het totaal aantal landbouwbedrijven in 2008 (75.152), hadden 5.249 bedrijven een overeenkomst gesloten voor agrarisch natuur- en/of landschapsbeheer. Dat komt neer op bijna 7 % van alle landbouwbedrijven. Er zijn diverse mogelijkheden voor agrarisch natuurbeheer, die op grotere of kleinere oppervlakten toegepast kunnen worden. Voorbeelden zijn specifiek soortenbeheer of het beheren van bepaalde landschapselementen. Het motief voor deelname is vaak economisch, al handelen veel boeren ook uit interesse voor de natuur (Groene Ruimte, 2010). Wat LTO Nederland betreft mag het nog wel een stapje verder gaan. In een stukje over het mogelijk verdwijnen van de 'minister van landbouw' (bedoeld wordt de minister van Landbouw, Natuur & Voedselkwaliteit), staat het volgende citaat: *'Maak landbouw verantwoordelijk voor landschapsbeheer en het hele buitengebied in Nederland. Dat is een stuk logischer'*, aldus voorzitter Albert Jan Maat (LTO Nederland, 2010). Er zijn echter studies verricht naar de motivatie van agrariërs om natuurbescherming als neven doel na te streven. Uit een regionaal uitgevoerde studie komt naar voren dat agrariërs weliswaar graag deelnemen aan agrarisch natuurbeheer, maar dat voor de meeste boeren geldt dat de natuurfunctie ondergeschikt is aan de productiefunctie. Beheersovereenkomsten zijn vaak slechts voor een klein gedeelte van de percelen afgesloten (Kenbeek & Wingerden, 2004).

Figuur 9: Grutto.

Dit doet mij ook sterk denken aan een voorval in de Zeeuwse gemeente Reimerswaal. Een agrariër had op een weiland een beheersovereenkomst lopen voor botanisch beheer, wat onder andere inhield dat er geen kunstmest gestrooid mocht worden. Toen de overeenkomst afliep, was er geen geld beschikbaar om dat jaar opnieuw mee te doen. Het weiland werd direct met kunstmest bestrooid, waarmee de verschraling van de afgelopen jaren teniet werd gedaan. Het daaropvolgende jaar probeerde hij weer een beheersovereenkomst af te sluiten, want het brengt wel geld in de la. Het proces van verschraling werd opnieuw gestart. Het resultaat van agrarisch natuurbeheer is sowieso nogal wisselend. Vooral de strengere pakketten blijken soms nog wel een positief resultaat te hebben. In gebieden die al rijk waren, voorkomt het beheerspakket achteruitgang van flora en fauna (Vogelbescherming Nederland e.a., 2002). Toch blijken beheerspakketten voor de vegetatie in veel gevallen geen verschil op te leveren met omliggende percelen. En in stedelijk gebied zijn tegenwoordig meer zeldzame planten te vinden in verhouding tot

agrarisch gebied. Waarschijnlijk heeft dit te maken met ongunstige randvoorwaarden in agrarisch gebied, waardoor soortenrijke vegetaties zich niet kunnen herstellen. Weidevogels blijken ook niet in hogere dichtheden voor te komen op weilanden met beheerspakketten. Het blijkt zelfs dat in de jaren negentig tienduizenden hectares volgens agrarisch natuurbeheer beheerd zijn, terwijl de gruttostand met 30 % afgenomen is (Klein e.a.). Een andere studie laat zien dat weidevogels geen positief effect ondervinden van beheerspakketten, voor sommige soorten zelfs negatief. Ook andere studies blijken vaak negatieve resultaten van agrarisch natuurbeheer te laten zien (Willems, 2004). In het algemeen kan dus geconcludeerd worden dat agrarisch natuurbeheer tekort schiet om de natuurwaarden in het agrarisch landschap te behouden (Klein e.a.).

5.5.4 OVERIG NATUURBEHEER

Tot slot zijn er nog partijen die natuurgebieden beheren of laten beheren, waaronder jagers, bedrijven, waterschappen en particulieren. Met name jagers gaan er altijd prat op goede, zo niet de beste, natuurbeheerders te zijn. Zo is op de site van de KNJV te vinden: Afhankelijk van de omstandigheden en de veranderingen in de maatschappij veranderde het jachtbedrijf van noodzaak om in leven te blijven, via zinvolle vrijetijdsbesteding, naar actieve natuurbescherming met de nadruk op faunabeheer (KNJV, 2010). Toch blijkt in de praktijk nogal wat belangenverstremming plaats te vinden. Zo is de patrijs al sinds midden jaren zeventig aan het afnemen en inmiddels in grote delen van Nederland aan het verdwijnen. In de laatste decennia is de patrijs zodanig achteruit gegaan dat er geen 10 % van de voormalige Nederlandse populatie meer over is. In Zeeland is de dichtheid aan patrijzen nog relatief groot, al zijn ook daar de aantallen sterk aan het kelderen. Mogelijk is de grote dichtheid mede te danken aan de illegale introducties, die in Zeeland op onbekende schaal plaatsvinden. De houtsnip is een ander voorbeeld van een vogel die afgenomen is, zij het in veel minder sterke mate (Hustings & Vergeer, 2002; Vogelbescherming Nederland, 2010). Toch heeft de KNJV sterk gelobbyd om beide soorten zo lang mogelijk bejaagbaar te houden. Zelfs in 1997 heeft dat nog tot ernstige politieke discussie geleid, omdat het CDA de patrijs niet van de wildlijst af wilde voeren. De patrijzenstand was toen al met 90 % afgenomen sinds de jaren zestig (Tweede Kamer, 1997). Het resultaat is dat de patrijs nog steeds op de lijst met bejaagbare soorten staat, al is de jacht voorlopig gesloten vanwege de lage patrijzenstand (KNJV, 2010). Dat bejaging bovendien lang niet altijd effectief is, is al lang bekend. Zo blijkt de vos, onder invloed van bejaging, de worpen sterk te vergroten en zich sterk uit te breiden. Er vindt veel migratie plaats om leeggevallen territoria op te vullen, wat een verhoogd risico van de verspreiding van hondsdolheid met zich meebrengt. Bovendien wordt met de vos een effectieve, natuurlijke jager uitgeschakeld (Oort, 1978). Mogelijk is dat ook een nevendoeel, aangezien het een concurrent van de menselijke jagers kan zijn. De menulijst overlapt elkaar namelijk, dus door vossen uit te schakelen valt een deel van de concurrentie met natuurlijke jagers weg. Ook bij de fazant zijn opvallende cijfers terug te vinden. Er vinden nog steeds illegale uitzettingen plaats. In het jachtseizoen van 1999-2000 is dat op 35 plaatsen vastgesteld. Ook zijn fokkerijen opgespoord met soms een capaciteit van enkele tienduizenden. In combinatie met illegaal bijvoeren, habitatbescherming en het afschieten van roofdieren, lijkt jagen dan ook vooral een hobby te zijn (Hustings & Vergeer, 2002). Ook voor andere partijen geldt dat natuurbeheer slechts optimaal ten bate van de natuur uitgevoerd kan worden, als er geen belangenverstremming plaats vindt. En uiteraard is kennis van zaken nodig, die ingezet wordt ten bate van de natuur. Wordt die ingezet ten bate van eigen belangen, dan betekent dat een compromis richting natuurbelangen. Dat hoeft niet eens de slechtste keus te zijn, al getuigd het van volwassenheid om dat eerlijk te erkennen.

5.6 Visies op natuurbescherming

Nu is het niet eenvoudig om een goed beleid ten opzichte van natuurbescherming uit te stippelen. Binnen de natuurbescherming heerst ook nogal de nodige diversiteit aan meningen. De Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek heeft ooit een vijftal visies geanalyseerd. De grootte van de achterban varieert en bovendien wordt in de praktijk vaak niet één enkele visie aangehangen maar een mix van visies. De volgende visies zijn onderscheiden (Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek, 1988):

- **Klassieke natuurvisie:** Centraal staan de bescherming en ontwikkeling van natuur en landschap, die in het algemeen gebonden zijn aan oude cultuurlandschappen. Menselijke activiteiten zijn essentieel, maar moeten een positieve rol spelen in het behoud van het oude cultuurlandschap.
- **Natuurontwikkelingsvisie:** Hier staan zelfregulatie en herstel van oorspronkelijke processen centraal. Natuurwaarden zijn in deze visie onafhankelijk van landschappelijke waarden. Minimalisering van menselijk ingrijpen wordt gezien als voorwaarde voor maximale natuurwaarden.
- **Functionele natuurvisie:** In deze visie wordt gestreefd naar een harmonie van menselijke activiteiten en functioneel ruimtegebruik. Behoud en ontwikkeling van natuur en landschap komen voort uit functioneel beheer en optimale benutting van de ruimte.
- **Ecosofische natuurvisie:** Centraal staat de kleinschalige menselijke samenleving in harmonie met de natuur. Mondiale verantwoordelijkheid, democratische besluitvorming en spiritualiteit staan in relatie met de natuur. Ook technologie moet functioneel en in harmonie met de natuur worden toegepast.
- **Duurzame technologie-visie:** Het gebruik van innovatieve en duurzame technologie staat in deze visie centraal. Hoogwaardige technologie wordt gezien als voorwaarde voor de overleving van mens en milieu. Er is een optimalisering en ruimtelijke scheiding van productieland en natuurrezervaten.

Een aantal van bovenstaande visies omvatten eveneens compromissen met andere belangen. Binnen de natuurbescherming heerst dus ook de nodige diversiteit. Het geeft ook aan dat natuur- en milieubescherming op verschillende manieren nagestreefd kan worden. Tijdens mijn opleiding Bos- en Natuurbeheer kwam ik ook een grote diversiteit aan meningen tegen. Voor sommigen was natuurbescherming ‘slechts’ een baan om geld mee te verdienen. Voor anderen was het vooral de kunst om natuurbescherming zo in te vullen, dat je nog wel met iedereen door één deur kunt. Voor weer anderen was het een ideologie en een levensdoel en gingen natuurbelangen ver boven menselijke belangen. Toch blijkt uit de ontpolderingskwestie dat natuur- en milieuorganisaties elkaar wel degelijk kunnen vinden als de natuurbelangen in de knel zijn.

5.7 Rentmeesterschap en natuurbescherming

Zoals in hoofdstuk 2 al aan bod kwam, is het christelijke rentmeesterschap een motief voor natuurbescherming. Natuurbescherming kan dan ook onderdeel uitmaken van verantwoord christelijk rentmeesterschap. Al worden de meeste natuurbeschermingsorganisaties niet gedreven door christelijke motieven, ze streven vaak wel naar behoud van de natuur. En dat is precies hetzelfde als waartoe christelijk rentmeesterschap oproept, in een maatschappij die de natuur in zo'n hoog tempo vernietigd ten koste van vergaande welvaart. Natuurbescherming en rentmeesterschap hebben dus een gelijke doelstelling, gedreven door verschillende motieven.

Nu is de uitvoering niet per definitie te verenigen met christelijk rentmeesterschap. Vanuit het christelijk geloof gezien, moet wel rekening gehouden worden met menselijk basisbehoeften. Dat is wel iets anders dan rekening houden met egoïstische zelfverrijking en welvaart waarbij de aarde in hoog tempo degradeert. Dat dit spanning oproept is evident. Maar christelijk rentmeesterschap motiveert christenen om naar een situatie te streven waarbij natuur en menselijke belangen opnieuw in evenwicht zijn. Op veel gebieden betekent dit dat de westerse mensheid in moet leveren. De organisaties voor natuurbescherming in Nederland worden in veel gevallen wellicht gedreven door hetzelfde doel. Al zit er soms wel een stuk PR in de manier waarop het gebeurt. Zo heeft het WWF de panda gekozen als ambassadeur voor de natuurbescherming, waar andere soorten op mee kunnen liften. Het is echter twijfelachtig of de bijbel ruimte geeft voor een verschillende waardering van diersoorten. Ook zijn natuurbeschermings-organisaties soms teveel bezig met het beheersen van de natuur. Toch zijn dat details waarmee de natuurbeschermingsorganisaties allerm minst hun waarde verliezen. Veel organisaties zijn waarschijnlijk goed te verenigen met christelijk rentmeesterschap.

Er is echter ook natuurbeleid, wat de natuurbescherming vanuit de politiek inhoud. En dat is vaak wel heel dubbel. In de praktijk krijgen economische belangen vaak voorrang boven natuurbelangen. Het beleid in Nederland is er op gebaseerd, dat natuur vernietigd mag worden als het maar weer gecompenseerd wordt. Nu is natuurvernietiging op zichzelf soms onvermijdelijk. Toch blijkt in veel gevallen dat de natuur vernietigd wordt, ook als alternatieven beschikbaar zijn. Het is dan echter goedkoper om natuur te vernietigen en te compenseren, dan om de natuur te behouden. Daar komt nog bij dat de natuurcompensatie soms niet van de grond komt, of zeer minimaal uitgevoerd wordt.

Ontpoldering Hedwigepolder

De ontpoldering van de Hedwigepolder is een typerend voorbeeld van het functioneren van overheidsbeleid, waaronder natuurbeleid. De overheid (en veel burgers) heeft geen problemen met de vernietiging van de natuur, maar wel met de compensatie ervan. De politiek blijkt bovendien bewust te kiezen voor het creëren van het probleem, namelijk de noodzaak om natuurcompensatie uit te voeren. Vervolgens wordt in woorden de burgerbelangen nagestreefd, door te suggereren dat ze niet willen ontpolderen. De natuurcompensatie wordt bewust tegengehouden om draagvlak te creëren. De politiek geeft economisch beleid voorrang, terwijl het natuurbeleid jarenlang genegeerd wordt.

Het streven van het natuurbeleid is in zichzelf dus wel goed, omdat het de natuur zou moeten beschermen. De politiek is in zichzelf echter verdeeld en heeft altijd last van belangenverstrengeling. De zuiverheid van het natuurbeleid komt daarmee in het gedrang, omdat de overheid vaak het economisch belang boven natuurbelangen stelt. Daarmee krijgt het streven naar meer welvaart, vaak voorrang boven de bescherming van de natuur. De uitvoering van het natuurbeleid is dan ook in veel minder opzichten te verenigen met het gedachtegoed van christelijk rentmeesterschap.

Voor alle vormen van natuurbeheer geldt dat het een verantwoorde invulling kan zijn van christelijk rentmeesterschap. Een compromis met andere belangen is niet per definitie in strijd met christelijk rentmeesterschap. Wel is de moraal van het christendom om eerlijk te zijn, ook over het eigen handelen. Om als christen verantwoord rentmeester te zijn, is het belangrijk om de eigen motieven onder ogen te zien. Het onderkennen dat eigen handelen mede voortkomt uit eigenbelang, is van belang om goede grenzen te stellen en te handhaven.

Hoofdstuk 6 Religie en Natuurbescherming

Het is interessant om het verschil te analyseren tussen christenen en niet christenen in het omgaan met natuur en milieu. En ook om de uitwerking van diverse theorieën en kerkelijke achtergronden wat beter onder de loupe te nemen. Dit wordt afgesloten met een algemene conclusie. Hierin wordt geanalyseerd hoe de houding van de Nederlandse samenleving zich verhoudt tot rentmeesterschap.

6.1 Wereldvisies en natuur

Filosoof Kockelkoren onderscheidt 4 opvattingen over de natuur. Ze grijpen terug op grondhoudingen, variërend tussen de heerser, de rentmeester, de partner en de participant. De volgorde van de houdingen geeft een toenemende waardering voor de natuur weer. Milieufilosoof Zweers, heeft een uitgebreider schema ontworpen. Dat wordt in onderstaande alinea's uitgewerkt.

6.1.1 DE DESPOOT

De despoot heeft de overtuiging dat de natuur alleen bestaat voor de mens. Natuur en de mens worden compleet uit elkaar getrokken. De mens is een absoluut heerser, die het niet-menselijke aan zich onderwerpt en ermee doet wat hij wil. Beperkingen van morele aard bestaan niet, want planten, dieren en ecosystemen zijn in moreel opzicht niet relevant. Alles draait om de mens, het enige wezen dat waarde heeft in zichzelf. Despoten hebben er dan ook geen moeite mee om de natuur om te vormen voor eigen voordeel. Door middel van wetenschap en techniek, is de mens in staat om een tweede natuur te scheppen (Zweers, 1995).

Deze despotische houding kwam tot volle wasdom met de opkomst van het moderne westerse wereldbeeld in de zeventiende eeuw. Het heeft zijn wortels in sommige aspecten van het Griekse denken en het christendom zoals zich dat als institutie heeft ontwikkeld. Typerend voor dat wereldbeeld is het geloof in de maakbaarheid van de omgeving. Verder kenmerkt het zich door vertrouwen in de onbeperkte mogelijkheden van wetenschap en technologie. Dit optimisme ligt ten grondslag aan de nog altijd dominante ideologie van economisch-technische ontwikkelingen en de groei en vooruitgang in het westen (Zweers, 1995).

6.1.2 DE VERLICHTE HEERSER

Ook een verlicht heerser, heerst over de natuur. Het verschil met de despoten, is dat verlichte heersers wel nadenken over de consequenties van hun handelen. Verlichte heersers zijn zich bewust van de eindigheid van hulpbronnen en de beperkte draagkracht van ecosystemen. Tegelijk beseft de verlichte heerser dat met behulp van de technologie niet de hele wereld naar zijn hand te zetten is. Maar waar dat wel mogelijk is, moet dat vooral niet nagelaten worden. Bovendien gelooft hij dat de natuur door de mens verbeterd kan worden. De natuur is niet af in de staat zoals die nu is. De mens wordt dan ook gezien als bevrijdend meester van de natuur. Dit geeft de mens het recht om in te grijpen in natuurlijke processen, bijvoorbeeld door middel van genetische manipulatie. Op die manier wordt de natuur verrijkt en beter bruikbaar gemaakt voor eigen doeleinden. Uit deze visie vloeit ook voort dat een cultuurlandschap een grotere waarde heeft dan een wilde, onbewerkte natuur. En een bos inruilen voor een industrieterrein, is geoorloofd zolang het gecompenseerd wordt met ecologische herinrichting. Hiermee wordt het scheppen van nieuwe natuur bedoeld, maar dan op een andere plaats (Zweers, 1995).

Het gaat hier dus nog steeds om een instrumentele benadering van de natuur, al ontbreken de scherpe kantjes. Voorzichtigheid in de omgang met de natuur is vooral ingegeven door eigenbelang, omdat de natuur in zichzelf geen waarde bezit. Ze houdt de wereld echter wel geschikt voor menselijke bewoning en gebruik (Zweers, 1995).

6.1.3 DE RENTMEESTER

Een rentmeester is iemand die iets beheert of bestuurt namens of in opdracht van iemand anders. Hij mag gebruik maken van de rente, maar moet het kapitaal onaangetast laten. De schepping heeft binnen deze visie een eigen waarde, die wel ondergeschikt is aan de mens. Daarbij zijn twee varianten te onderscheiden, de christelijke en de wereldlijke rentmeester (Zweers, 1995).

De christelijke variant is in hoofdstuk 3 al uitgewerkt. Kort samengevat is de mens verantwoording schuldig aan God voor het beheer van zijn schepping.

De wereldlijke variant is puur antropocentrisch. De mensheid, zowel de huidige als toekomstige generaties, zijn eigenaar en rentmeester van de natuur. De huidige gebruiker is daarbij verantwoording schuldig aan de hele mensheid. De rentmeester heeft overigens niet het idee dat hij de natuur kan verbeteren, maar slechts in stand houden en bewaren. De mens mag dan ook niet aan

het kapitaal komen, omdat er anders niets overblijft voor toekomstige generaties. Natuurbescherming past dan ook bij het wereldbeeld van rentmeesterschap (Zweers, 1995).

6.1.4 PARTNER VAN DE NATUUR

Binnen deze visie heeft de natuur een eigen status en is niet ondergeschikt aan de mens. De waarde van de natuur wordt dan overigens niet bepaald door de bruikbaarheid voor de mens, maar door een eigen zelfstandige waarde. Als partner van de natuur wordt samengeleefd en samengewerkt aan een gemeenschappelijk doel. De essentie van het partnerschapsmodel is de gelijkwaardigheid en doelgerichtheid van mens en natuur. Nu ligt het doel van de mens waarin de natuur een essentieel element is wat meer voor de hand: de natuur voorziet mensen van voedsel en woonruimte etc. Maar het doel van de natuur, waar de mens aan meewerkt, is wat minder vanzelfsprekend. De natuur wordt echter wel omschreven als een verschijnsel dat zichzelf ordent en rangschikt alsof er een doel is, zonder dat iemand dit voorschrijft. Het doel is dan dat de natuur zichzelf kan ontwikkelen. De mens kan hierin allereerst een rol spelen door de doelen die de natuur zich stelt, te herkennen en erkennen. Het beleid van de mensheid zal dan ook natuurgerichte doelstellingen hebben. Of de mens wel of niet binnen de natuur thuishoort is niet eenduidig. Sommige mensen zeggen dat de natuur zonder de mens niet altijd beter af is. De mens hoeft dus niet buitengesloten te worden van de natuur. Volgens anderen is het essentieel om reservaten te scheppen en mens en natuur gescheiden te houden. Ingrijpen van de mens moet tot een minimum beperkt worden. Soms wordt de aarde beschouwd als een groot, levend organisme (Gaia) (Zweers, 1995).

6.1.5 PARTICIPANT AAN DE NATUUR

Binnen deze visie maakt de mens deel uit van de natuur. De natuur omvat de mens, gaat hem te boven, is groter dan de mens en gaat ook, al dan niet in gewijzigde vorm, door als de mens ontbreekt. De mens is onderdeel van het systeem, zowel fysiek als geestelijk. De zin van de mens ligt in de participatie aan de natuur. Daar ontleent hij zijn zelfbewustzijn, rationaliteit en cultuurscheppend vermogen aan. Deze visie heeft dan ook een belangrijke spirituele component (Zweers, 1995).

Zoals alle participanten streeft de mens ook doelen na. Menselijke normen en waarden, ook wetenschap en technologie, hoeven niet strijdig te zijn met participatie aan de natuur. De mens kan een belangrijke bijdrage leveren aan de natuur, mits ze niet alles naar zich toetrekken. Ze kunnen dus wel beperkt worden door dit begrip (Zweers, 1995).

Overigens onderscheidt Zweers 3 vormen van participatie: biologisch, sociaal-cultureel en psychisch. De biologische participatie is simpelweg een feit omdat ook de mens een lichaam heeft dat afhankelijk is van de natuur. De sociaal-culturele participatie wordt gezien als interventie, waarbij de mens veranderingen aanbrengt in het natuurlijk systeem. Dit doet elk organisme, dus cultuur wordt gezien als de natuur van de mens. Alle andere organismen worden echter in aantal gereguleerd door de hoeveelheid voedsel, roofdieren etc. De mens is deze beperkingen door zijn rationaliteit overschreden. De technologie (meer kunnen), wetenschap (meer weten) en economie (meer hebben) nemen ongebreideld toe. De mens heeft echter de vrijheid om te kiezen en hier komt de psychische participatie om de hoek kijken. Psychische participatie omvat de persoonlijke verhouding van de mens tot de natuur. Hierbinnen passen zowel rationaliteit als reflexie en intuïtie (Zweers, 1995).

6.1.6 UNIO MYSTICA

De mens voelt zich binnen deze visie volledig één met de schepping. De natuur wordt op vergoddelijke wijze beleefd. De eenheid met de natuur wordt gezien als een spirituele ervaring, waarbij de identiteit van de mens wegvalt. De natuur wordt dan aangeduid als God, het Al-Ene, de Grote Geest, Tao of soortgelijke omschrijvingen. Dit goddelijke is dan geen macht die de wereld vanaf een afstand bestuurd. Het is veel meer een scheppend beginsel dat feitelijk vormloos en onnoembaar is en permanent in de natuur aanwezig. De omgeving is een verschijningsvorm van het goddelijke (Zweers, 1995).

6.1.7 WERELDBEELDEN EN NATUURVISIES

In voorgaand hoofdstuk zijn een aantal natuurvisies omschreven. Zweers heeft die natuurvisies gekoppeld aan bovenstaande wereldbeelden. De klassieke natuurvisie is dan een conserverende vorm van rentmeesterschap. De natuurontwikkelingsvisie kan meer of minder radicaal zijn. In zoverre ze verweving van mens en natuur toelaat, is ze te koppelen aan het partnerschapsmodel. Binnen de functionele natuurvisie, domineert het model van verlicht heerser. De ecosofische natuurvisie neigt enigszins naar het participatiemodel, maar is vooral ecocentrisch. De duurzame technologie visie komt nog het meest overeen met het model van verlicht heerser (Zweers, 1995). Hieruit blijkt dat ook

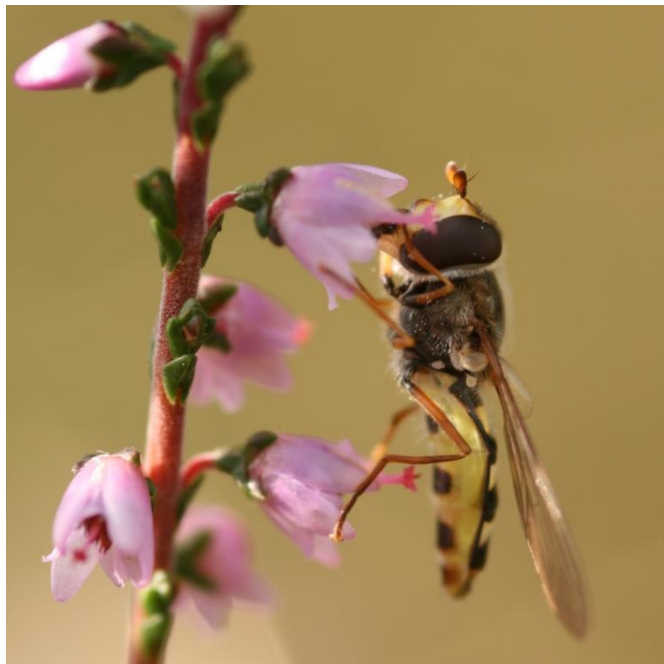
natuurbeschermers niet per definitie het natuurbelang als enige en dominante belang op het oog hebben.

6.2 De Nederlandse samenleving

De balans wordt opgemaakt van de Nederlandse samenleving. Er wordt in navolging van de bronmaterialen generaliserend over de samenleving gesproken. Daarbij worden wereldvisies ingedeeld in een waardering van en gevolgen voor de natuur. Dit wordt verder uitgewerkt in acceptatie voor het natuurbeleid en betrokkenheid bij de natuur. Tot slot wordt de balans opgemaakt van het functioneren van de huidige maatschappij.

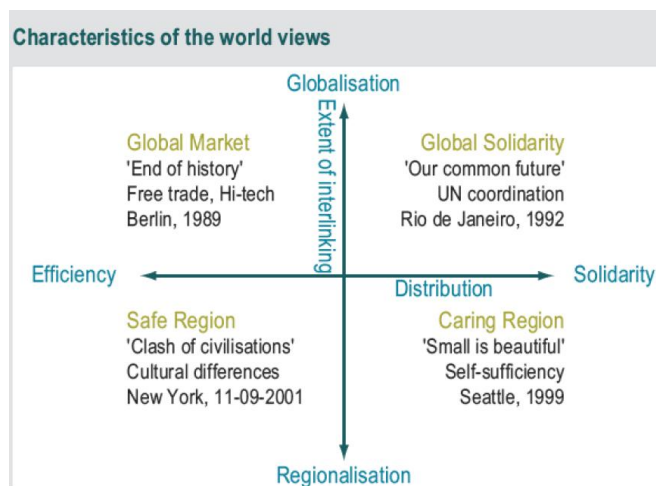
6.2.1 WAARDERINGEN VAN DE NATUUR

Een belangrijk verschil voor de omgang met de natuur is de waardering van de natuur. Bovenstaande visies zijn onder te verdelen in visies die de natuur een instrumentele waardering geven en visies die de natuur een intrinsieke waardering geven. Een instrumentele waardering houdt in dat de waarde van de natuur bepaald wordt, door de mate waarin ze voor de mens bruikbaar is. Een intrinsieke waardering erkent dat de natuur waarde in zichzelf heeft, onafhankelijk van de bruikbaarheid van de natuur voor de mensheid. De despoot en verlicht heerser waarderen de natuur slechts om hun instrumentele waarde. De partner en participant van de natuur, evenals de unio mystica, waarderen de natuur om hun intrinsieke waarde. De rentmeester kiest een middenweg. Hij waardeert de natuur om zijn instrumentele en intrinsieke waarde, al is de natuur ondergeschikt aan de mens. Binnen deze context is het verduidelijkend om de ecofilosofie nog even aan het woord te laten. Binnen de ecofilosofie wordt een verschil gemaakt tussen de mens en de natuur. De waarden liggen in de natuur, de normen in de cultuur van de mens. Binnen de ecofilosofie is de mens gelijkwaardig aan de natuur, maar niet gelijk aan de natuur. Ieder onderdeel van de natuur heeft specifieke kenmerken. Ook de mens is in die zin uniek. Bovendien is alleen de mens in staat tot erkenning van de intrinsieke waarde in de natuur, wat overigens iets anders is dan toekenning van een waarde. De mens heeft ook het vermogen om vanuit die erkenning de eigen verhouding tot de natuur te bepalen (Looijaard, 2010).

Figuur 10: Deze zweefvlieg is waardevol als Gods schepsel.

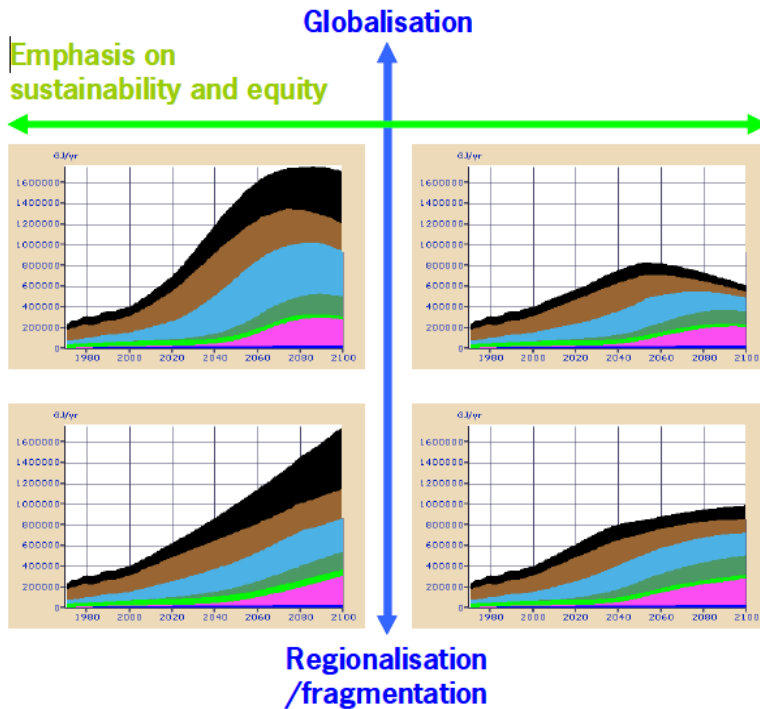
6.2.2 OP WEG NAAR EEN NIEUWE SAMENLEVING

Figuur 11: Basishoudingen ten opzichte van de wereld (Bos e.a., 2008).

Een andere indeling is gebruikt om basishoudingen van de samenleving ten opzichte van de wereld vast te stellen. Ze is gebaseerd op twee keuzemogelijkheden. De eerste keuze betreft een voorkeur tussen globale of regionale oriëntatie, terwijl de tweede keuze de voorkeur betreft tussen solidariteit of efficiëntie. Het schema komt er dan als volgt uit te zien (Bos e.a., 2008). Weliswaar is deze indeling aanzienlijk minder gedetailleerd dan de indeling van Zweers, maar er is wel een onderzoek gedaan naar de hoeveelheid mensen die een bepaalde houding aannemen. Opvallend genoeg blijkt 45 % van de Nederlandse bevolking ervoor te kiezen dat Nederland zich ontwikkelt in de richting van wereldbeeld 'zorgzame regio'.

Voor 'veilige regio' is het draagvlak 27 %, voor 'mondiale solidariteit' kiest 22 % en de overige 6 % kiest voor het wereldbeeld van de 'mondiale markt'. Onder veel economen wordt juist het laatste wereldbeeld gezien als bijna onvermijdelijk. Globalisering en individualisering zijn immers processen die al eeuwenlang de samenleving domineren. Dit wereldbeeld domineert dan ook onder politici en beleidsmakers, al heeft de maatschappij daar een andere mening over. Hoe deze wereldhoudingen zich verhouden tot duurzaamheid is ook gedeeltelijk bepaald. Aan de hand van bovenstaande wereldhoudingen is een wetenschappelijk model ontwikkeld om het verbruik van natuurlijke hulpbronnen te voorspellen. Dat wordt in onderstaande figuur weergegeven (Bos e.a., 2008). Ik moet

Legenda: zwart = kool, bruin = zware olie, lichtblauw = natural gas, lichtgroen = traditionele biomassa, roze = niet chemische energiebronnen, hardblauw (onderaan) = hydro-energie

Figuur 12: Energieverbruik gebaseerd op vier verschillende basishoudingen ten opzichte van de wereld (Bos e.a., 2008).

economische oplossingen te zoeken, is een onderdeel van het probleem. De huidige methoden en theorieën zijn ontwikkeld om problemen uit het verleden op te lossen. Ze zijn vooral gebaseerd op een gebrek aan controle over de natuur en schaarste van goederen. Inmiddels is de context veranderd, maar er worden nog wel ouderwetse methoden gebruikt. Dit komt mede voort uit een basishouding die stamt uit de 17^e eeuw. Sinds die tijd is het 'wetenschappelijk rationalisme' dominant in onze cultuur. Dit gaat uit van een onwettig fundamenteel (ik denk, dus ik ben), van waaruit via strikte logica is vastgesteld wat waar is en wat niet. Sinds die tijd ligt de nadruk op de zekerheid van meetkundige afleidingen en de logica van formele bewijzen. Mens en natuur zijn echter veel complexer dan via deze vorm van rationaliteit verondersteld wordt. Wetenschappers kunnen het zich dan ook niet veroorloven om slechts vanuit één gezichtspunt concurrerende en kritische visies 'objectief' de maat te nemen. De samenleving moet zich dan ook ontwikkelen richting duurzaamheid, waarin ook kwaliteit van leven in de toekomst gewaarborgd blijft (Bos e.a., 2008). Hier is dan ook de overheid geroepen om de overmatige consumptie aan banden te leggen, al blijft er de individuele verantwoordelijkheid van elk mens. Wetenschap en bedrijfsleven moeten zich daarbij aansluiten. De mens moet niet het product zijn van een organisatie en de technologie, maar beiden moeten de mens dienen. Technologie moet een menselijk gezicht krijgen, productieprocessen kleinschalig worden en zowel productiemethoden als consumptiegegewoonten moeten milieuvriendelijk worden (Nijkamp, 1980).

eerlijk bekennen dat ik geen voorstander ben van rekenmodellen die de toekomst uit de doeken doen. Alsof de wereld te vereenvoudigen zou zijn tot een model en alsof de toekomst opeens voorspelbaar zou zijn. Ik beschouw de berekening van het energieverbruik dan ook slechts als indicatie. En dan is het opvallend dat juist bij de solidaire houdingen het energieverbruik het laagst is. Het model van 'mondiale solidariteit' scoort het best, gevolgd door het model van 'zorgzame regio' (Bos e.a., 2008). Het creëren van een duurzame samenleving is dan ook een uitdaging die we niet aankunnen met het huidige instrumentarium. De moderne samenleving is gebaseerd op onduurzaam, collectief menselijk handelen. Om de samenleving duurzaam te maken, zijn de klassieke instrumenten van technische beheersing of marktwerking ontoereikend. Sterker uitgedrukt: de menselijke neiging om technische en

6.2.3 HET CREEREN VAN DRAAGVLAK

Gebrek aan acceptatie verlamd de daadkracht van de overheid. Het is dan ook belangrijk om acceptatie en waardering van het natuur- en milieubeleid en het natuurbeheer te creëren, voordat de schop in de grond gestoken wordt. Bij het creëren van draagvlak, is de volgende indeling bruikbaar:

- Maatschappelijk draagvlak, dat nog onderverdeeld kan worden in institutioneel draagvlak (maatschappelijke organisaties) en sociaal draagvlak (de bevolking).
- Politiek en bestuurlijk draagvlak, wat diverse bestuurslagen en politieke organen omvat.
- Cultureel draagvlak omvat waarden, normen en grondhoudingen van mensen tegenover de natuur.

Grondhoudingen worden gezien als een fundamentele waardenlaag die moeilijk te beïnvloeden is. Natuurvisies kunnen gezien worden als voorspellers van draagvlak (Elands & Turnhout, 2009).

Van draagvlak kan pas sprake zijn als het natuurbeleid ook daadwerkelijk aansluit bij de natuurvisies van de bevolking. Daarnaast is het van belang om de juiste communicatiemiddelen in te zetten. Natuurervaringen uit de jeugd zijn van belang om affiniteit met de natuur te krijgen. De natuur moet daarvoor dichtbij en makkelijk bereikbaar zijn. Juridische en economische instrumenten kunnen veranderingen bewerkstelligen, maar hier ontbreekt vaak wel een duurzaam draagvlak. Natuur en milieueducatie kunnen dit in veel verdere mate bereiken (Elands & Turnhout, 2009).

Draagvlak kan omschreven worden als ondersteuning en goedkeuring van een initiatief door de gemeenschap. Als burgers een overheidsbeleid accepteren, kan dit uitgevoerd worden. Hier wordt echter een verschil zichtbaar tussen acceptatie van een bestuurlijke probleemdefinitie, acceptatie van concrete beleidsmaatregelen en acceptatie van overheidsingrepen. Mensen kunnen het eens zijn met de probleemdefinitie dat de natuur wordt bedreigd, zonder dat ze vinden dat de overheid actief in moet grijpen. En zelfs als overheidsingrepen worden gezien als gerechtvaardigd, kan onenigheid bestaan over concrete maatregelen. Dit maakt natuurbescherming buitengewoon ingewikkeld. Een gebrek aan draagvlak voor, of zelfs actief verzet tegen natuurbeleid, wil dus niet zeggen dat er geen betrokkenheid met de natuur is. Liefde voor de natuur hoeft dus niet samen te gaan met ondersteuning van het natuurbeleid. Dit kan zelfs verzet oproepen. De natuur is echter een dermate belangrijk collectief goed, dat het om landelijke aansturing vraagt. Daarbij is de diversiteit aan meningen te groot om een volledig draagvlak te kunnen creëren. Onvolkomen draagvlak is dus een onvermijdelijk gegeven voor natuurbeleid. Dat is overigens ook zichtbaar in de samenleving. Waren er unaniem geaccepteerde gedragsregels voor het behoud van natuur en milieu, dan zou er geen natuurbeleid nodig zijn. Het streven naar voldoende acceptatie maakt de overheid bovendien erg passief. Het is daarom beter om de burger zelf actief te maken, wat goed past bij de huidige dynamische en interactieve samenleving. Daarbij moet in het achterhoofd gehouden worden dat de combinatie van betrokkenheid en enige zeggenschap, zorgt voor een gevoel van medeverantwoordelijkheid. Dit geldt zowel voor overheden als burgers. Het gaat dus niet zozeer om de passieve waardering van natuurbeleid, maar om activiteiten en uitingen van betrokkenheid bij het beleid (Elands & Turnhout, 2009).

6.2.4 GEEN WOORDEN MAAR DADEN

Een veel gebruikte indeling om de betrokkenheid bij de natuur weer te geven, is de indeling van beschermer, gebruiker en beslisser. De beschermer is lid van een natuurbeschermingsorganisatie of doet vrijwilligerswerk. De gebruikers zijn bezoekers van natuurgebieden of natuurvriendelijk consumentengedrag. De beslissers zijn actief betrokken bij de ontwikkeling van beheersplannen of mensen die met hun stemgedrag betrokkenheid uiten. Betrokkenheid bij natuurbeleid komt dus vooral van de kant van de beslisser. Toch komt hier een bekend probleem terug: er is wel draagvlak voor de natuur bij veel mensen, maar ze zijn niet bereid offers te brengen of vrijwilligerswerk te doen. Er is dus geen directe relatie tussen draagvlak voor de natuur en uitingen van directe betrokkenheid bij het natuurbeleid. Juist betrokken burgers kunnen protesteren tegen natuurbeleid. Overigens kan betrokkenheid bij de natuur voortkomen uit verschillende motieven. Daarbij kunnen ideële, traditionele, economische en emotionele motieven een rol spelen. Betrokkenheid gaat in zekere zin ook verder dan draagvlak, omdat het niet slechts passieve acceptatie is maar gaat over gedrag. In zekere zin is het vrijblijvender omdat het geen inhoudelijke consensus van beleid veronderstelt. Weerstand tegen natuurbeleid komt doorgaans van mensen die er directe hinder van ondervinden. Draagvlak voor natuurbeleid kan echter ook afgedwongen worden. Dit kan via wet- en regelgeving of via subsidies of het beleid kan worden herzien. De mate waarin het beleid geaccepteerd wordt, zal per persoon verschillend zijn. Hierin zijn de volgende gradaties te onderscheiden (Elands & Turnhout, 2009):

- Authentieke acceptatie: gebaseerd op kennis van zaken, overtuiging en inzicht
- Zelfbewuste en onderschrijvende acceptatie: zonder directe eigen betrokkenheid
- Verinnerlijkte, niet-bewuste of halfbewuste acceptatie: uit gegroeide gewoonte

- Opportunistische of berekende acceptatie: gebaseerd op economische motieven
- Emotionele acceptatie: als intrinsieke bevrediging van fysiek/mentale behoeften
- Emotionele acceptatie: als impulsieve (sentimentele) reactie op externe prikkels
- Verlegenheidsacceptatie: voortkomend uit het (vermeende) gebrek aan alternatieven
- Afdgedwongen en geforceerde acceptatie: tegen de wil doorgedreven

Het is aan de overheid om te bepalen of het bij natuurbeleid gaat om een centrale beleidsopgave om collectief en kwetsbaar goed te bewaken (Elands & Turnhout, 2009). Toch draait juist de overheid het hoofd de andere kant op. Onder politici en beleidsmakers domineert het streven naar globalisering en individualisering (Bos e.a., 2008). Vaak laat zij de ontwikkeling en uitvoering van het natuurbeleid dan ook graag over aan degenen die er in een bepaalde situatie bij betrokken zijn. Maar mensen willen van alles in en om de natuur, maar elk op eigen wijze. Bovendien zijn houdingen en gedragingen van mensen verre van eenduidig (Bos e.a., 2008; Elands & Turnhout, 2009).

6.2.5 GEEN DADEN MAAR WOORDEN

In de jaren zeventig waren milieubewegingen vooral druk om milieuproblemen op de politieke agenda te krijgen. Dat is veranderd in de vraag hoe milieuproblemen aangepakt moeten worden. Vooral mobiliteit en natuurbehoud blijken daarbij prioriteit te hebben. Voor een oplossing van deze problemen richten maatschappelijke organisaties zich allereerst tot de overheid. Er bestaat echter weinig animo voor fundamentele maatschappelijke veranderingen. Overheidsbeleid, technologie en de aanpassing van productieprocessen moeten de milieuproblemen verminderen. Hierbij is opvallend dat de verschillen klein zijn tussen organisaties die zich bezig houden met milieuproblematiek en organisaties die zich richten op natuurbehoud. Er bestaat pessimisme over de verwachte termijn waarop de problemen opgelost zullen zijn. Dat wordt voor het grootste gedeelte geweten aan de overheid en politiek, al worden ook oorzaken gezocht bij de publieke opinie. Want juist de publieke opinie wordt gezien als middel om pressie uit te oefenen op overheid en bedrijfsleven. Ook het bedrijfsleven wordt aangesproken op zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid door milieu- en consumentenorganisaties (Nas e.a., 1997).

Tabel 11: Opvattingen over het milieu: steun in de bevolking en percepties van die steun onder zegsglieden van maatschappelijke organisaties, personen van 18 jaar en ouder, 1993-1995 (in procenten en aantallen zegsglieden op 3 niveaus van geschat percentage)(Nas e.a., 1997).

	bevolking (%)			percepties van de zegsglieden ^a			
	1993	1994	1995	gemiddeld geschat %	geschat percentage (n = 27)		
					0-33	34-66	67-100
zegt enigszins of zeer bereid te zijn om veel hogere prijzen te betalen om het milieu te sparen	70	61	58	34	15	10	2
- idem veel hogere belastingen te betalen	48	44	46	23	19	8	0
- idem een lagere levensstandaard te accepteren	48	42	44	19	23	4	0
'door nieuwe technologieën zullen de problemen van ons milieu vanzelf worden opgelost': (zeer) mee eens	.	16	.	43	8	16	3

^a Vermeld zijn de aantallen zegsglieden (van de 27) die dachten dat respectievelijk 0%-33%, 34%-66% en 67%-100% van de bevolking zou instemmen met de gesuggereerde offers.

De bevolking wijst vooral naar de industrie. Zij kunnen het meest bereiken, maar willen het minst doen. De particuliere huishoudens willen het meeste doen, maar zijn tot het minste in staat. Het publiek ziet ook voor de agrarische sector en de overheid veel mogelijkheden om iets te doen, maar is vooral over de bereidheid van de agrarische sector sceptisch (Nas e.a., 1997).

Bedrijven wijzen op hun beurt naar het spanningsveld tussen milieubescherming en het streven naar maximale winst. Milieubeschermende maatregelen treffen, kan een behoorlijke financiële inspanning vergen. In de praktijk wordt vaak maximale winst nagestreefd, waarbij de goodwill voor goede milieubescherming ontbreekt (Nijkamp, 1980). Het zal dan ook vooral wetgeving zijn die bedrijven aanspoort om het milieu te beschermen. Onderzoek heeft uitgewezen dat het huidige milieubeleid in België macro-economisch gezien, niet tot een verlies van arbeidsplaatsen leidt. Er kunnen in

individuele ondernemingen echter wel degelijk problemen ontstaan. De naleving van milieuwetgeving kan zoveel inspanningen vereisen, dat een bedrijf genoodzaakt is om te sluiten. Interessant hierbij is de vrijspraak van twee arrestanten in de jaren negentig, die vervolgd werden wegens overtreding van de milieuwetgeving. Daarbij was de reden voor vrijspraak dat de naleving van de milieuwetgeving financieel niet haalbaar was. Ook fiscale en sociale wetgeving kunnen echter zware financiële lasten met zich meebrengen. Als financiële problemen een rechtvaardigingsgrond vormen voor overtreding van de wet, is naleving van milieuwetgeving niet haalbaar (Faure, 1988).

6.2.6 SPIEGEL VOOR DE MENS

De milieuproblematiek duurt voort en de natuur wordt vernietigd. De westerse mens beheerst de natuur, het goede is onbepaald en wordt rationeel benaderd. De mens bepaalt de doelstellingen waarvoor hij de natuur inzet. Gezondheid, comfort en welzijn vormen vaak onuitgesproken, vanzelfsprekende uitgangspunten (Krans, 2000). Welke visies mensen ook hebben, uit voorgaande hoofdstukken blijkt de natuur sterk bedreigd te worden door het menselijk handelen. Mensen produceren en consumeren overdadig, waarbij vooral de instrumentele waarde van de natuur uitgebuit wordt. Bovendien blijken individuele mensen die de natuur een intrinsieke waarde toekennen, niet in staat te zijn om een oplossing te bieden voor de natuur- en milieuproblematiek. De politiek blijkt zich momenteel vooral druk te maken om economische belangen, terwijl het bedrijfsleven vaak slechts streeft naar maximale winst.

Het is dan ook niet al te moeilijk om te concluderen dat de Nederlandse samenleving gefaald heeft in het duurzaam onderhouden van de natuur. Het gaat in bovenstaande tekst over de samenleving als geheel. In Nederland is het overgrote deel echter niet-christelijk, dus geeft bovenstaande paragraaf weinig informatie over christenen in Nederland. Nederlanders nemen wel massaal deel aan de consumptiecultuur, terwijl het grootste gedeelte niet-christelijk is. Toch is het verstandig als christenen het oordeel nog even op schorten. Allereerst is er Amerika, het land wat in ieder geval in naam veel christelijker is dan Europa. Maar juist in de Verenigde Staten is de milieuvervuiling van nog veel grotere proporties dan in Europa (Groenhuijsen, 2005). Ook in Nederland is het echter maar de vraag of christenen beter met de schepping omgaan. In het kader van milieuverwoesting en dierenmishandeling, is het goed te beseffen dat we allemaal een schakel vormen in een keten van oorzaken die milieuverwoesting tot gevolg hebben. Het systeem bekritisieren en er tegelijk van profiteren is erg goedkoop (Manenschijn, 1988).

6.3 Kerk en rentmeesterschap

White stelde eens: de milieuproblematiek is zo sterk bepaald door religie en levenshouding. De oplossing ligt dan ook niet in betere technologie en wetenschap. De oplossing moet gezocht worden bij religie, of we het nu religie noemen of niet (Vonk, 2005). In deze paragraaf wordt ingegaan op christenen in Nederland en de omgang met de natuur.

6.3.1 RELIGIE EN HET ERVAREN VAN PROBLEMEN

Het CBS heeft onderzoek gedaan naar de rol van religie aan het begin van de eenentwintigste eeuw. Onderdeel daarvan is welke problemen de maatschappij ervaart en hoe christenen daar tegenover staan. In onderstaande tabel is een overzicht weergegeven.

Door rekening te houden met verschillen in bevolkingssamenstelling, verdwijnen de relaties tussen de problemen en kerkverbanden grotendeels. Veel verschillen zijn toe te schrijven aan de samenstelling van de kerkelijke gezindten. De gecorrigeerde waarden laten echter een duidelijke uitzondering zien. Maar liefst tussen de 25-30 % van de Gereformeerden, PKN'ers en de overige gezindten vragen aandacht voor problemen rondom waarden en normen. Nederlands Hervormden, Rooms-Katholieken en niet-christenen scoren hier beduidend lager (CBS, 2009-2). Overigens is de Nederlands Hervormde kerk in 2004 opgegaan in de PKN, dus hoe deze berekeningen plaatsgevonden hebben is niet helemaal duidelijk.

Tabel 12: Nationale problemen naar kerkelijke gezindte (CBS, 2009-2).

	Geen	Katholiek	Nederlands hervormd	Gereformeerd	Pkn	Overig	Totaal
	%						
Economie en financiën	12,6	11,2	10,0	8,2	12,5	11,9	11,9
Sociale zekerheid	15,6	16,0	15,2	13,7	9,0	13,1	15,1
Politiek	14,6	15,0	12,0	19,4	8,7	10,9	14,2
Criminaliteit	21,2	26,0	22,1	18,2	27,4	23,5	22,7
Defensie	2,9	1,4	2,0	1,8	2,2	0,8	2,3
Gezondheidszorg	22,5	26,0	25,9	22,1	25,6	20,2	23,5
Onderwijs	12,6	11,0	7,0	10,6	18,7	9,9	11,9
Inkomen en Prijzen	20,2	19,6	17,2	19,8	22,5	24,8	20,3
Werkgelegenheid	7,2	9,5	8,4	6,8	4,5	16,1	8,3
Verkeer en Vervoer	11,1	9,3	8,1	17,0	10,9	6,4	10,3
Wonen	3,7	3,3	3,8	6,0	3,1	2,2	3,6
Milieu	9,7	6,1	7,3	8,5	12,1	3,8	8,3
Bevolking	5,6	6,7	3,7	4,2	10,6	1,5	5,6
Minderheden	39,1	33,3	32,9	34,6	41,2	35,6	37,0
Waarden en Normen	18,9	16,5	20,0	28,2	29,3	24,5	19,7
Vrijtijdsbesteding	1,9	3,4	4,0	1,9	3,9	5,9	2,8

De verschillen in het benoemen van problemen blijven sterker overeind tussen gelovigen en niet-gelovigen. Gelovigen noemen na correctie vaker dan niet-gelovigen, problemen rondom criminaliteit, werkgelegenheid en waarden en normen. Daar tegenover staat dat gelovigen met 8 % minder aandacht hebben voor het milieu dan niet-gelovigen, waarvan 11 % dit probleem heeft genoemd. Waarna kerkgang erbij betrokken wordt, blijken gelovigen die 'minstens 1 keer per week' naar de kerk gaan, in 7,5 % van de gevallen het milieu een problemen te vinden. Voor gelovigen die '1 tot 3 keer per maand' ter kerke gaan, is dat 6,5 %. Voor bezoekers die 'enkele keren per jaar' een kerk binnengaan, is dat 6,1 %. Voor gelovigen die 'vrijwel nooit' naar de kerk gaan is dat echter weer 6,7 % (CBS, 2009-2). Mogelijk ligt hier ook weer een relatie met de kerkverbanden, omdat Rooms-Katholieken minder naar de kerk gaan dan Gereformeerden. Het milieu heeft namelijk bij de katholieken een relatief lage prioriteit (Becker & Wit, 2000). Het is echter niet duidelijk hoe de Nederlands Hervormde kerk en de PKN zich tot elkaar verhouden. Hierdoor zijn verdere conclusies niet gerechtvaardigd.

6.3.2 GELD EN BEZIT

Protestanten en katholieken sparen meer dan volksgenoten. Daarbij geldt: hoe trouwer de kerkgang, hoe groter het vermogen. Terwijl de katholieken kiezen voor een besteding in dure huizen, kiezen de protestanten ervoor om hun geld op de bank te zetten. Voor de protestanten ligt een verklaring voor hun vermogen in het feit dat ze doorgaans niet uitbundig leven. Bovendien zijn ze vaak goed opgeleid. Daar komt bij dat het onderling vertrouwen groot is, waardoor de markt beter functioneert. En toch klopt het niet. Sparen en geloven hebben geen direct verband (Voet, 2010).

Het heeft waarschijnlijk met cultuur te maken. De sociologie geeft als kenmerken van de traditionele burgerij: een groep van ongeveer twee miljoen mensen, deels vergrijzend. Deze groep hecht aan moraal, beoordeelt het leven vanuit de optiek van goed en kwaad. Het geloof is voor de meesten belangrijk. Kernwaarden zijn: respect, harmonie, plichtsgetrouwheid, discipline, hard werken, rechtvaardigheid. Het financiële beleid wordt bepaald door zuinigheid, zekerheid op de lange termijn en het doen van betrouwbare aankopen. Men is gehecht aan regelmaat, netheid en voorspelbaarheid. Er is veel vrijwilligerswerk. Contact met andersdenkenden is sporadisch (Voet, 2010).

Dit beeld past prima bij de gereformeerde gezindte. Sparen is dan ook geen direct gevolg van geloven, maar heeft te maken met de traditie. Brave burgers houden van een overzichtelijk leven en zekerheid. Zowel kerkgang als een gedegen financieel beleid, passen prima in dit plaatje. Ze houden vast aan tradities, sparen en bouwen mooie huizen. Godsdienstige investeringen bieden daarbij hoop op hemelse heerlijkheid. Zo is de bron voor geld sparen mogelijk dezelfde als de bron om zich in de kerk aan vaste tradities te houden, namelijk onzekerheid. Toch stelt juist de bijbel dat christenen geen schatten moeten verzamelen op aarde. Als geloof werkelijk zou bepalen hoe christenen het geld

besteden, zouden orthodoxe kerken juist de meeste vrijwillige armen tellen. De echte zekerheid ligt namelijk niet in tradities en spaargeld, maar in het geloof in Jezus Christus (Voet, 2010).

Dit wordt bevestigd door Teeuw, wanneer hij stelt dat christenen er in het algemeen warmpjes bij zitten. Als christenen delen, blijven ze rijk. Een gift is aftrekbaar voor de belasting en daarmee ook niet zo'n grote investering. Het is echter ook geen werkelijk offer. Want al heeft God gezegd dat we niet bezorgd moeten zijn voor de volgende dag, toch is het een geruststellend idee om geld achter de hand te houden. Die financiële buffer geeft blijkbaar meer zekerheid dan het woord van God. Christenen kunnen echter niet God dienen en de afgod van het geld (Teeuw, 2010).

Opvallend is wel dat 'inkomen en prijzen' veel vaker als probleem ervaren wordt dan het 'milieu'. Ook 'economie en financiën' scoort hoger op de probleemlijst (Becker & Wit, 2000). Dit zijn opvallende cijfers, omdat Nederland bij de rijke westerse landen hoort. Toenemende welvaart leidt dus niet tot een steeds hoger geluksniveau waarbij zorgen voor de financiën verdwijnen (Goudzwaard e.a., 2009). De zekerheid die de financiële buffer geeft, is dus beperkt. Wellicht zijn ook christenen tijdvrezende mensen geworden, zoals Polak dat uitgedrukt heeft (Goudzwaard, 1976).

6.3.3 ONDERZOEK NAAR NATUUR EN MILIEUZORG

Hand & Van Liere (1984) concludeerden uit onderzoek dat christenen in veel gevallen de heerser-over-de-natuur houding aannemen, al bestaan er grote verschillen tussen individuele christenen. In het algemeen heerste vooral in conservatieve kerkgenootschappen het idee van dominantie en ontbrak reflectie op milieuproblematiek. Vrijzinnige kerkgenootschappen waren veel sterker betrokken bij het milieu. Eckberg & Blocker (1989) vonden een negatieve correlatie tussen het 'geloof in de bijbel als Gods actuele woord' en betrokkenheid bij het milieu. Recenter onderzoek uit de jaren negentig laat een andere tendens zien, namelijk dat het letterlijk geloven in de bijbel geen verband houdt met milieuwaardering. Ook kerkgang houdt geen verband met milieuwaardering. Ook christenen die letterlijk in de bijbel geloven, handelen vanuit andere motieven concludeerde Schulz in 2000. De algemene conclusie dat christenen slecht met de natuur omgaan lijkt dan ook geen stand te houden. Er is daarom verder onderzoek gedaan naar verschillende denominaties en de invloed op het milieu. Ester & Seuren (1992) concludeerden dat er iets meer bezorgdheid over het milieu bestond onder protestanten vergeleken met katholieken. Ook was er een iets grotere welwillendheid om daarvoor iets op te offeren. Deze conclusie hield echter geen stand voor individuele landen. Uit een andere Europese studie van Dekker, Ester & Nas (1999) bleek dat katholieken en protestanten weinig verschillen in hun opvattingen ten aanzien van het milieu. Ze gingen zelfs verder door te stellen dat in de moderne samenleving, het weinig verschil maakt of mensen christen of niet-gelovig zijn. In Engeland bleken volgens Hayes & Marangudakis (2001) katholieken het meest sceptisch te zijn tegenover de natuur ten opzichte van andere christelijke denominaties. Anderen concludeerden juist weer dat katholieken bezorgder zijn ten opzichte van het milieu. Andere onderzoekers concludeerden dat denominatie en kerkgang geen effect hadden op de betrokkenheid bij het milieu. Ook het al dan geen christen-zijn lijkt weinig verschil te maken. Toch blijft bovenstaand onderzoek nog algemeen en ook hun conclusies kunnen in specifieke gevallen weinig houvast bieden (Vonk, 2005).

Specifieker onderzoek van Guth & Kellstedt (1993) laat zien dat er wel degelijk een verband bestaat tussen denominatie en betrokkenheid bij het milieu. Vrijzinnigheid is positief gecorreleerd met milieuwaardering. In Amerika bleek de behoudendheid van christenen een goede voorspeller van hun visie op het milieu te zijn. Andere onderzoeken lieten ook een verband zien tussen de behoudende christenen en hun slechte milieuwaardering. Religieuze participatie en regelmatig gebed zorgden juist voor een positieve invloed op betrokkenheid bij het milieu. Ester & Seuren (1992) vonden echter geen bewijs dat de traditionele christenen slechter omgaan met het milieu. In het algemeen gaat het onderzoek slechts over betrokkenheid bij het milieu, maar niet over daadwerkelijke milieuzorg. Dan blijkt dat orthodoxe christenen weliswaar weinig waardering hebben voor het milieu, maar hun gedrag maakt in de praktijk weinig verschil. Ook andere studies lijken dit te bevestigen. Het gedrag ten opzichte van het milieu, lijkt dan ook geen verband te houden met de betrokkenheid bij het milieu. Gedrag wordt meer bepaald door andere ideeën die een goede zorg voor het milieu uitwerken. Milieuzorg en religie blijkt dus een ingewikkelde relatie te zijn. Bovendien is het moeilijk te meten. Mensen kunnen in het ene geval kiezen voor een milieuvriendelijke benadering, maar in een ander geval toch voor de milieuvriendelijke variant te gaan. Het aantonen van een relatie tussen religie en milieuzorg is dus erg complex. Sommige onderzoekers vonden wel regionale verschillen en verschillen bepaald door opleiding, inkomen, geslacht en leeftijd. Betrokkenheid bij en zorgen voor het milieu lijkt dan ook bepaald te worden door een totale wereldvisie, waarin religie, politiek etc. een plaats hebben (Vonk, 2005).

6.3.4 RENTMEESTERSCHAP IN NEDERLAND

En toch is daarmee niet alles gezegd. Want de wereld is divers, het christendom is divers en de urgente milieuproblematiek is divers. Er valt wellicht wel iets te zeggen over het christendom in een specifiek land. Daarom laat ik graag nog een betrokken persoon aan het woord.

In een gesprek met een medewerker van A Rocha, een christelijke natuurbeschermingsorganisatie, is gevraagd om een indruk te geven van de diverse kerken en hun betrokkenheid bij de natuur. Zijn indruk is dat het grootste deel van de leden orthodox gereformeerd is, al wordt dat niet gevraagd bij aanmelding. Binnen de orthodox gereformeerde cultuur zit zorg voor de aarde ingebakken, waaronder zending, diaconaat enzovoorts. Momenteel is zelfs bij orthodox gereformeerden zorg voor de aarde echter nog onvoldoende opgepakt. In de bevindelijk gereformeerde wereld is zorg voor de schepping veel minder aan de orde. Een bekende uitdrukking is: hoe strenger in de leer, hoe groter de auto en hoe minder de zorg voor het milieu. Binnen de bevindelijk gereformeerde wereld ligt sterk de nadruk op 'hoe wordt ik een kind van God en hoe kom ik in de hemel?' Ook evangelische christenen zijn erg op het geestelijke gericht. Daarbij is er vooral aandacht voor de toekomstige wereld. De vertaalslag naar inhoud geven aan het geloof hier op aarde, ontbreekt in grote mate. In de PKN (toen nog Nederlands Hervormd) is in de jaren 80 veel aandacht geweest voor vrede, gerechtigheid en heilheid van de schepping. Dit heeft een aantal jaren geduurd en veel enthousiasme teweeggebracht. Dit is daarna echter weer snel weggeëbd. Dat komt mede omdat de orthodoxe stromingen binnen de hervormde kerk dit vooral zagen als een praktische vertaling van het geloof, waarbij het geloof zelf echter verdween. Dat zorgde voor een tweedeling tussen 'theoretische gelovigen' en 'praktische gelovigen'. Nu is dat weer deels aan het verdwijnen. Overigens is opvallend dat de Engelse anglicanen al veel langer bezig zijn met het thema rentmeesterschap. In Nederland leeft dit nog veel minder onder christenen, al zijn er positieve uitzonderingen (mededeling E. Messelink).

6.3.5 DE BETREFFENDE REGIO'S

In Nederland begon het christendom met de Rooms Katholieken, maar door de reformatie ontstond de Nederlands Hervormde kerk. Toch vormden de hervormden (toen nog onder de naam gereformeerden) in het begin getalsmatig een minderheid. Uiteindelijk was ruim de helft van de bevolking gereformeerd, vooral in de westelijk en noordelijke gewesten. De gereformeerde tradities hebben dan ook enorme invloed gehad binnen Nederland (Wienen, 2008). Bij de doleantie in 1886 ontstond de Gereformeerde Kerk in Nederland. Slechts in 6 grote gemeenten met 50.000 of meer inwoners, werd gebroken met de hervormde kerk. Bijna 85 % van de Doleantiegemeenten telde nog geen 5.000 inwoners en de helft van deze gemeenten was zelfs kleiner dan 2.000². De impact van het breken met de Hervormde kerk was groot. Juist vanwege de geringe omvang van gemeenten waar een doleantie plaatsvond. In dergelijke kleine, hechte gemeenten zette dit het sociale leven volledig op z'n kop. De scheuring ontstond niet alleen in kerken, maar ook binnen families (CBS, 2009-2).

Opvallend was dat bij een gering aantal kerkelijke richtingen in één plaats, de katholieke kerk bijna per definitie de hoofdkerk was. Maar hoe groter het aantal geloofsrichtingen in een plaats was, hoe groter ook de onkerkelijkheid. Hoge percentages onkerkelijken zijn overigens zeldzaam. Slechts in 17 gemeenten ligt het percentage boven de 10 %, waaronder in de Zeeuwse gemeente 's-Gravenpolder. Orthodoxe streken vormen op de landkaart een herkenbaar patroon, dat ontstaan is in de diverse fasen van verzet tegen de als liberaal ervaren hervormde kerk. Diversiteit is gedeeltelijk ook het gevolg van processen als modernisering, secularisering, individualisering en institutionele differentiatie. Ook toont het de invloed van internationale migratiestromen (CBS, 2009-2).

² Zie bijlage 2 Verspreiding van Gereformeerden in 1889.

Tabel 13: Bevolking van 18 jaar en ouder naar kerkelijke gezindte en kerkbezoek naar provincie in 2008 (CBS, 2009-2).

	Kerkelijke gezindte							Kerkbezoek				
	Geen	Katholiek	Nederlands hervormd	Gereformeerd	PKN	Islam	Andere gezindte	Minstens 1 keer per week	2 tot 3 keer per maand	1 keer per maand	Minder dan 1 keer per maand	Zelden of nooit
	%											
Totaal	42	30	10	4	5	4	5	11	4	4	9	72
Provincie												
Groningen	63	6	10	10	6	1	5	11	3	2	4	79
Friesland	52	8	10	11	13	1	6	13	6	3	5	72
Drenthe	50	9	19	9	6	1	6	12	4	3	5	76
Overijssel	37	26	17	7	5	2	6	15	6	6	9	65
Flevoland	48	16	6	9	6	5	10	14	5	5	6	70
Gelderland	37	28	17	5	6	3	5	13	5	4	9	69
Utrecht	46	20	11	5	7	4	7	13	4	4	7	72
Noord-Holland	56	21	6	2	3	6	6	8	3	3	7	79
Zuid-Holland	45	18	13	5	5	7	7	13	4	3	7	73
Zeeland	40	20	11	9	12	2	5	18	3	3	8	67
Noord-Brabant	27	61	4	1	2	3	3	8	4	5	14	69
Limburg	18	75	1	0	1	3	2	8	5	7	16	63

Uit bovenstaande tabel blijken Limburg en Noord-Brabant voor het grootste deel nog katholiek te zijn. Opnieuw speelt hier het onduidelijke verschil tussen de hervormde kerk en de PKN. Worden ze bij elkaar opgeteld, dan zijn Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Zeeland de meest hervormde provincies. Groningen, Friesland, Drenthe, Flevoland en Zeeland hebben de meeste gereformeerde aanhangers. In stedelijke gebieden is de kerkelijkheid het laagst, maar is tussen 1999 en 2008 wel licht toegenomen. In andere gebieden neemt die juist af. Wat kerkbezoek betreft scoren Overijssel en Zeeland het hoogst, terwijl Noord-Holland relatief de minste kerkgangers heeft. Het regelmatige kerkbezoek neemt overal af, maar is het sterkst op het platteland (CBS, 2009-2).

Orthodoxe protestanten vormen dus nog steeds een belangrijke, beeldbepalende groep in een deel van het land. Het protestantse gebied loopt als een soort band van Zeeland, via de Zuid-Hollandse eilanden en Utrecht naar de Veluwe en Overijssel. Dit gebied wordt de bible-belt genoemd (Wienen, 2008). In deze regio's kunnen orthodoxe protestanten dan ook een belangrijke invloed op de volkscultuur hebben. Zeker omdat juist binnen de orthodox protestantse kerken de betrokkenheid bij de kerk groot is (CBS, 2009-2). In Limburg en Noord-Brabant is de katholieke kerk sterk vertegenwoordigd. Katholieken bleven vaak bij de kerk uit een sociaal-culturele oriëntatie op de groep. Het gevolg is wel dat nu de teruggang bij de katholieken sneller verloopt dan bij de protestanten, zowel qua ledental als betrokkenheid (Wienen, 2008).

6.4 Kerkcultuur en milieuzorg

Binnen deze paragraaf wordt een indeling gehanteerd die wel vaker gebruikt wordt binnen de sociologie. Daarbij worden eerst de twee grote volkskerken besproken, namelijk de Rooms-Katholieke kerk en de Protestantse Kerk in Nederland. Dit wordt vervolgd door een indeling van kerkverbanden in diverse culturen, een indeling die binnen de sociologie wel vaker gebruikt wordt.

6.4.1 DE ROOMS KATHOLIEKE KERK

Binnen de Rooms-Katholieke kerk heerst de nodige diversiteit, al kent zij niet een verdeling in modaliteiten zoals de Nederlands Hervormde Kerk die kent. Er zijn echter wel enkele bewegingen actief, zoals in onderstaande tabel is weergegeven.

De gegevens van de Rooms-katholieke kerk zijn gebaseerd op peilingen uit 1994 en 1995. De Acht Mei Beweging is vrijzinnig gericht, terwijl het Contact Rooms-katholieken meer behoudend van aard is. Toch rekent 82 % van de katholieken zich niet tot enige stroming. De verdeeldheid binnen de Rooms-katholieke kerk lijkt dan ook gering te zijn (Becker & Wit, 2000).

Tabel 14: Levensbeschouwelijke verscheidenheid in Nederland tussen 1985 en 1998 (Becker & Wit, 2000).

	per kerkgenootschap	als % bevolking
buitenkerkelijk (minus islam)	54,4	54,4
rooms-katholiek	20,3	
waarvan		
rk, algemeen	82,1	16,7
Acht Mei	9,5	1,9
contact rk	5,6	1,2
overig, wo Mariënborg	2,8	0,6
Nederlands-hervormd	9,5	
waarvan		
vrijzinnig hervormd	3,2	0,3
middenorthodoxie	62,5	5,9
Confessionele Vereniging	9,4	0,9
Gereformeerde Bond	24,9	2,4
gereformeerd	7	7
overig	4,4	4,4
islam	4,4	

De Rooms Katholieke kerk is ontstaan in de eerste eeuwen van de christelijke kerk, toen het gezag van de bisschop in Rome zich langzaam uitbreidde. Een bisschoppenlijst werd samengesteld, waaruit moest blijken dat de bisschop te Rome de opvolger was van de apostel Petrus. Zo kwam de waarheid bij de bisschop te liggen. In de Middeleeuwen heeft het theologische werk van Thomas van Aquino grote invloed gehad. Hij maakt onderscheid tussen natuur en bovennatuur. Aan het redelijke en goede dat in de mens is overgebleven sinds de zondeval, voegt de kerk door middel van de priester bovennatuurlijke genade toe. De zaligheid vloeit door de handen van de priesters. De reformatoren, waaruit de protestantse kerk zou ontstaan, hadden kritiek op de katholieke kerk. Als reactie op de reformatie stelde Rome dat de traditie van de kerk de norm is voor de Bijbeluitleg, al blijft de Bijbel bovenaan staan. Maar de traditie is door de Heilige Geest bepaald en heeft daarom gezag in zichzelf. In het Eerste Vaticaans Concilie in 1870 werd aan de paus onfeilbaarheid toegekend. Midden jaren negentig ontstond een andere tendens onder leiding van Paus Johannes XXIII. Hij streefde naar meer verantwoordelijkheid voor bisschoppen en een eigentijdse vorm van de waarheid. Door zijn opvolgers werd weer een voorzichtiger koers gekozen. Vooral hun verbod op abortus-provocatus, echtscheiding en priesterhuwelijk riep bij veel moderne katholieken weerstand op (Kole & Leertouwer, 2001).

In Nederland vond de vernieuwingsdrang ingang. De taal van de kerkdiensten werd veranderd in het Nederlands in plaats van Latijn en in 1968 trad de Rooms Katholieke kerk toe tot de Raad van Kerken in Nederland. Het Vaticaan kon dit niet erg waarderen en benoemde twee bisschoppen om de ideeën uit 'Rome' te vertegenwoordigen. Terwijl de katholieke kerk in Nederland meer aansluiting lijkt te zoeken bij de protestanten, wordt de Nederlandse kerkprovincie vanuit 'Rome' nauwelijkt gadeslagen (Kole & Leertouwer, 2001). De Nederlandse kerk staat echter voor nieuwe uitdagingen, waaronder de secularisatie en de komst van grote groepen moslims. Daarbij vervagen oude confessionele tegenstellingen tussen katholieken en protestanten (Wienen, 2008).

Vanouds staan katholieken bekend als vrolijke Bourgondiërs. Een kerkdienst wordt vaak vervolgd door een cafégang. Bovendien is er natuurlijk carnaval, wat voornamelijk een katholiek feest is. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het alcoholgebruik onder katholieken hoger is dan onder andere kerkgenootschappen. Overigens komen zware drinkers zowel onder niet-christenen als katholieken

meer voor dan onder andere groepen christenen en moslims. De zware drinkers bevinden zich voornamelijk onder de kerkgangers die niet frequent ter kerke gaan. Ook rokers zijn meer te vinden in de katholieke kerk dan in andere kerken, al geldt ook daarvoor dat met name de minder frequente kerkbezoekers vaker roken. Kortom, de katholieken leven uitbundiger dan hun protestantse geloofsgenoten (CBS, 2009-2).

Ik heb sterk de indruk dat Rooms-katholieken niet alleen uitbundiger leven, maar zich ook minder zorgen maken dan protestanten. Uit de interviews kreeg ik de indruk dat de katholieken vleermuizen gewoon beschermen of niet beschermen. Geloof speelt daarbij geen rol. De gesprekken bleven vaak ook wat oppervlakkig ten aanzien van alle thema's. Nu zijn er meerdere conclusies uit te trekken. Het kan zijn dat ze weinig nadenken over diepere levensvragen. Het feit dat de kerk historisch gezien de bevoegdheid had om iemand genade te verlenen, kan sterk doorwerken in de huidige levenshouding. Waarom zouden ze zich druk maken als de priester hen vergeving kan toekennen voor wat verkeerd ging? Katholieken lijken dan ook heel anders met dood en sterven om te gaan dan protestanten. De onzekerheid die bij protestanten soms overheerst, is bij de katholieken in veel gevallen vervangen door de zekerheid die de priester geeft. Het kan echter ook zijn dat katholieken erg gesloten zijn, althans dat is mijn indruk uit de interviews. Mijn ervaringen met katholieken zijn echter te beperkt om dat goed in te kunnen schatten. In ieder geval scoren katholieken het laagst van alle gelovigen in het aandacht vragen voor milieuproblematiek (CBS, 2009-2). Overigens hoeft een onbewuste levensstijl geen milieuvriendelijke levensstijl te zijn. Dat katholieken hun vermogen in dure huizen besteden, zou daar wel op kunnen wijzen. En dat terwijl ze toch minder verdienen dan niet-gelovigen en PKN'ers, al speelt opleidingsniveau daar een belangrijke rol in (CBS, 2009-2). In de meeste gevallen zal een onbewuste levensstijl zich waarschijnlijk uiten in een milieuvriendelijke levensstijl. De vraag of katholieken een milieuvriendelijke levensstijl hebben, lijkt ten opzichte van niet-gelovigen en protestanten ontkennend te moeten worden beantwoord. Dat werd ook door diverse onderzoeken bevestigd (niet door allemaal), al is en blijft veel onzeker.

6.4.2 PROTESTANTSE KERK IN NEDERLAND

De Protestantse Kerk in Nederland is een fusiekerk tussen de Nederlands Hervormde kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerken. De Nederlands Hervormde Kerk is de grootste kerk die in dit kerkverband opgegaan is. Bovendien is de cultuur van voormalig hervormden nog beduidend anders dan van de voormalige Gereformeerde Kerken in Nederland, de tweede grootste kerk binnen de PKN. De Gereformeerde Kerken in Nederland komen qua cultuur waarschijnlijk meer overeen met de orthodox gereformeerden. Om de kerkcultuur te kunnen beschrijven, wordt hier dan ook gekozen voor een beschrijving van de voormalige Nederlands Hervormde Kerk. De Gereformeerde Kerken in Nederland vallen bij deze indeling nog onder de orthodox gereformeerde kerkverbanden.

De Nederlands Hervormde Kerk kent modaliteiten. Dat zijn min of meer formeel georganiseerde stromingen met gemeenten van een bepaalde kleur. In tabel 14 is de verhouding tussen de verschillende modaliteiten te zien. De middenorthodoxie is een brede stroming die zich niet met een modaliteit verbonden voelt. Theologisch gezien staan de Confessionele Vereniging en de Gereformeerde Bond ter rechterzijde van de middenorthodoxie. De Vrijzinnige Hervormden staan ter linkerzijde van de middenorthodoxie. Overigens stammen die gegevens uit het midden van de jaren tachtig en zijn dus enigszins verouderd. Onderzoek in 1994 en 1995 leverde een ander beeld op. De vrijzinnige hervormden maakten 8,7 % uit van het totaal. De middenorthodoxie 66,9 %, de Confessionele Vereniging 13,4 % en de Gereformeerde Bond 11,3 %. De omvang van de steekproef was binnen dit onderzoek echter beperkt en bovendien is vooral gekeken naar de affiniteit van respondenten met een bepaalde modaliteit. Dat is een duidelijk andere benadering dan het feitelijk lidmaatschap of de geaardheid van een gemeente, zoals die in bovenstaande tabel is weergegeven (Becker & Wit, 2000). De situatie is met de vorming van de PKN echter sterk verandert. Allereerst zijn er de kerkleden van andere kerkverbanden die toetraden. Anderzijds betekende dit ook de oprichting van de Hersteld Hervormde Kerk, die vooral ontstaan is uit de Gereformeerde Bondsgemeenten.

Kenmerkend voor de Nederlands Hervormde Kerk is dat zij een volkskerk wil zijn. Dat heeft geleid tot de huidige diversiteit aan modaliteiten en de conflicten tussen de diverse modaliteiten. Dit heeft echter ook sterk te maken met de langdurige overheidsbemoediging. De kerk stond diverse keren onder invloed van de staat, wat een grote leervrijheid tot gevolg had. Vanwege het karakter als volkskerk heeft de hervormde kerk altijd diverse stromingen gekend, doorgaans variërend van vrijzinnig tot orthodox. Soms leidde dit tot afscheidingen, zoals in 1834 (afscheiding) en 1886 (doleantie) en 2004 (ontstaan Hersteld Hervormde Kerk). Deze afscheidingen ontstonden doorgaans uit reactie op de toenemende vrijzinnigheid binnen de volkskerk. In het algemeen probeert men echter de eenheid te

bewaren. Er mag dan ook niet meer gesproken worden van richtingen, maar het zijn nog slechts modaliteiten binnen één kerk (Kole & Leertouwer, 2001).

Wat de levensstijl betreft, beschrijft het CBS het volgende over protestanten in het algemeen. De calvinistische leefstijl van sober leven en hard werken is vijfhonderd jaar na de geboorte van Calvijn nog maar in beperkte mate een onderscheidend kenmerk van protestanten in Nederland. Hoofdzakelijk op het gebied van roken en zwaar alcoholgebruik zijn zij duidelijk iets gematigder dan katholieken en mensen zonder kerkelijke gezindte. Bovendien vinden we een sobere leefstijl alleen terug bij protestanten die vaak naar de kerk gaan. Het gaat hier in het algemeen om een wat oudere populatie. De oprukkende secularisatie, die bijvoorbeeld blijkt uit een minder frequente kerkgang, en die zeker de katholieke kerk heftig heeft geraakt, speelt ook de protestantse denominaties danig parten en heeft er mede toe bijgedragen dat de calvinistische leefstijlen verder zijn verwaterd (CBS, 2009-2). Dit speelt waarschijnlijk ook binnen de huidige PKN een rol. De secularisatie is binnen de PKN goed voelbaar, zowel in de kerkverlating als de betrokkenheid van de leden (Becker & Hart, 2006). De kerkverlating voltrok zich binnen de hervormde kerk veel eerder als binnen de katholieke kerk. Met typisch gereformeerde rechtlijnigheid, braken veel protestanten ook formeel met de kerk als ze niet meer geloofden (Wienen, 2008). In dat kader bleek de hervormde kerk te streven naar maatschappelijke relevantie en politieke betekenis. De vrijzinnige stroming werd meer ruimte gegeven, wat ook zichtbaar werd bij de vorming van de PKN. Met name de Gereformeerde Bond protesteerde daar al lange tijd tegen en probeerde de waarheid in de kerk te verbreiden en verdedigen (Kole & Leertouwer, 2001). Ze waren echter een roepende in de woestijn en haakten in 2004 dan ook grootschalig af. Dat leidde tot het ontstaan van de Hersteld Hervormde Kerk.

In dit kader staat ook het milieubewustzijn. Wellicht geldt binnen de PKN dan ook dat vooral de linkse modaliteiten betrokken zijn bij milieuzorg. Binnen de Gereformeerde Bond ligt de prioriteit waarschijnlijk bij het verdedigen van de Bijbel als Gods actuele en letterlijke woord. Dit hoeft uiteraard niet te leiden tot verminderde aandacht voor het Bijbelse rentmeesterschap. Juist omdat de Bijbel ook ten opzichte van rentmeesterschap zeer actueel is. Ik vermoed dat hier echter opgaat wat door diverse onderzoekers verondersteld werd: hoe orthodoxer in het geloof hoe minder betrokken bij het milieu. Temeer omdat dit tijdens de interviews door henzelf soms ook bevestigd werd. Dit kwam ook in diverse onderzoeken naar voren, ondanks dat dit soms ook werd tegengesproken (Vonk, 2005). Anderzijds geeft het CBS aan dat een sobere levensstijl vooral te vinden is bij trouwe kerkgangers. Dit is in het algemeen een wat oudere populatie (CBS, 2009-2). Dat geeft aan dat de Gereformeerde Bond hier wellicht enigszins buiten valt, omdat in die gemeenten doorgaans geen sprake is van vergrijzing. Er is daar nog veel betrokkenheid en trouwe kerkgang onder jongeren. Vergrijzende gemeenten bevinden zich met name onder de linkse modaliteiten. Concluderend kan wellicht gesteld worden dat in een groot deel van de PKN de trouwe kerkgangers een sobere levensstijl hebben. Dat hoeft weliswaar geen milieubewuste levensstijl te zijn, maar zal waarschijnlijk wel leiden tot een geringere belasting van het milieu. De randkerkelijken kunnen in hun levensstijl wellicht beter vergeleken worden met onkerkelijken. In de Gereformeerde Bond is waarschijnlijk minder aandacht voor het thema duurzaam rentmeesterschap.

6.4.3 GEREFORMEERDE KERKEN

De gereformeerden legden vanouds de nadruk op moraal, ethiek, innerlijke disciplineren en zelftucht. Ze namen de Bijbelse geboden zeer ernstig. Dat heeft in Nederland doorgewerkt in de nadruk op principes. Rechtlijnigheid wordt gezien als een deugd. De gereformeerde kerkstructuur heeft een democratische inslag, waarbij de verkozen ouderlingen formeel de leiding van de kerk vormen. Tegelijk kent de gereformeerde traditie een sterke nadruk op gehoorzaamheid. Dat brengt respect met zich mee voor de eigen gewetenskeuzes. Deze combinatie heeft geleid tot principiële verdraagzaamheid, zoals dat ook in de Nederlandse politiek zichtbaar werd. Vanwege christenen met gewetensbezwaren zijn ook diverse regelingen getroffen. Ook de zondag is lange tijd een exclusieve rustdag geweest in de Nederlandse samenleving (Wienen, 2008).

Vanouds is het gereformeerde protestantisme soberheid, spaarzaamheid en hard werken toegeschreven. De soberheid past in het gereformeerde levensbesef, waarin overdaad al snel zondige trekken krijgt. De eenvoudige kerkinterieurs hebben daar ook hun steentje aan bijgedragen (Wienen, 2008). Toch gaat het materialisme de gereformeerde gezindte niet voorbij, terwijl vreemdelingschap op deze aarde een wezenlijk onderdeel is van het christelijk geloof (Vries, 1999).

Een andere kant van de gereformeerden is het sterke besef van zondigheid. Een mens is in zichzelf en aan zichzelf overgelaten een verloren schepsel en kan slechts door Gods genade gered worden. Deze genade geeft God alleen aan uitverkoren mensen. En deze uitverkorenheid kan dan soms weer een gevoel van superioriteit geven. Zo was er ooit de opvatting dat Nederland het door God uitverkoren land was, zoals eens Israël dat was (Wienen, 2008).

Later werd een bijzonder fenomeen zichtbaar in de Nederlandse samenleving. Er ontstonden zuilen, waarbij iedereen trouw bleef aan de eigen zuil. Nederland kenmerkte zich door een grote diversiteit en tevens voor veel ruimte voor de eigen opvattingen (Wienen, 2008). Ook nu nog zijn de zuilen gedeeltelijk zichtbaar in de samenleving. Zo is de reformatorische zuil, ook vaak de bevindelijk gereformeerde traditie genoemd, nog sterk aanwezig in Nederland. Vandaar ook dat ik onderscheid gemaakt heb tussen de orthodox gereformeerde en bevindelijk gereformeerde kerken. Het is ook een vaker gebruikt sociologisch onderscheid.

6.4.3.1 Orthodox gereformeerde kerken

Onder de orthodox gereformeerde kerken reken ik ook nog de Gereformeerde Kerken in Nederland, ondanks dat ze sinds 2004 in de PKN zijn opgegaan. De reden hiervoor is in bovenstaande paragraaf beschreven. Verder vallen hier de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt en de Nederlands Gereformeerde Kerken onder. De Christelijke Gereformeerde Kerken kunnen voor een deel meegerekend worden onder de orthodox gereformeerden.

De Gereformeerde Kerken in Nederland vormen hiervan de grootste groep. Abraham Kuyper die de leiding had bij de doleantie, leerde over een veronderstelde wedergeboorte. Dit leidde al snel tot wrijvingen, maar de eenheid bleef nog lange tijd bewaard. Voor het uitbreken van de tweede wereldoorlog begon het echter hevig te rommelen. In 1942 wordt een synode belegd met als belangrijkste thema de verhouding tussen doop en wedergeboorte. Dit heeft uiteindelijk niet mogen baten. Prof Schilder (een toonaangevende criticus) werd door de synode afgezet, wat in strijd was met het kerkrecht. In 1944 is er daardoor een nieuwe kerk ontstaan, die tegenwoordig de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt heet. Na de tweede wereldoorlog worden binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland vernieuwingen doorgevoerd en meer contact gezocht met de hervormden. In 1971 treedt men toe tot de Wereldraad van Kerken. Dit leidde ook tot het ontstaan van verontruste groepen. De kerk als geheel koos echter een richting waarin verdere modernisering van de theologie centraal stond. De Gereformeerde Kerken in Nederland werden daardoor in toenemende mate vrijzinnig. Sinds 1982 is aangewerkt op een vereniging met de hervormde kerk, wat in 2004 geleid heeft tot de PKN. De Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt stonden vooral onder invloed van prof. Schilder. Schilder bestreed de leer van de Gereformeerde Kerken in NLD, maar ook van bijvoorbeeld de Christelijke Gereformeerde Kerken en de NSB. Wat dat laatste betreft heeft hij dat vanaf de kansel openlijk afgewezen. De sterke afwijzing van andere kerken, leidde al snel tot kerkisme. De enige ware kerk was de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt, al bevonden zich ook gelovigen in andere kerken. Ze waren echter dwalende omdat ze niet bij de ware kerk hoorden. Er waren dan ook leden die een ruimere opstelling nastreefden, maar zij kwamen in 1979 buiten de kerk te staan. Een nieuwe kerk, de Nederlands Gereformeerde Kerk, was geboren. Ze kenmerken zich doordat ze niet over andere kerken willen heersen. De plaatselijke kerkenraad is dan ook het hoogste gezaghebbende orgaan. De Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Nederlands Gereformeerde Kerken werken tegenwoordig plaatselijk samen. Ze voeren ook op landelijk niveau officiële samensprekingen of verkenningen, maar van een samengaan is momenteel nog geen sprake (Kole & Leertouwer, 2001).

De Gereformeerde Kerken in Nederland zijn in toenemende mate ontwikkelt richting vrijzinnigheid. De Nederlands Gereformeerden gaan eigentijdse vragen niet uit de weg. Doordat er landelijk vrijwel geen regelingen zijn, kan dit plaatselijk leiden tot enige vrijzinnigheid (Kole & Leertouwer, 2001). De Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt worstelen met hun identiteit, omdat de vrijgemaakte zuil langzaam afbrokkelt. Recent heeft dit nog tot afscheidingen geleid, als reactie op te vergaande wereldse levensstijlen. Ook de eenheid binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken lijkt slechts met moeite gewaarborgd te worden (Kole & Leertouwer, 2001). Kortom, de orthodoxe gereformeerden worstelen met hun identiteit. Enerzijds willen ze behoudend zijn en aan Bijbelse lijnen vasthouden. Anderzijds willen ze meegaan met de tijd, wat plaatselijk leidt tot vrijzinnigheid. Dat wordt nog versterkt door de zichtbare worsteling van de bevindelijk gereformeerden met de genade van God. Hierdoor worden Gods beloften in de orthodox gereformeerde kerken sterk benadrukt en kan men door Gods genade dankbaar voortleven (Kole & Leertouwer, 2001). Dit leidt soms tot een vergaande wereldse levensstijl, omdat het volgen van God geen offer van de menselijke kant meer vereist.

Wat de levensstijl betreft, is er beperkt enthousiasme voor een praktische vertaling van het geloof. Dit vertaalt zich in betrokkenheid bij zending, politiek en rentmeesterschap. In de orthodox gereformeerde kerken is dan ook relatief veel aandacht voor dit onderwerp. Ook hier is het echter nog dweilen met de kraan open, omdat slechts een kleine minderheid zich echt druk maakt om het milieu. Een Gereformeerd Vrijgemaakte christen elders in het land, bracht me zelfs een nieuwe invalshoek van rentmeesterschap voor het voetlicht. Tijdens een bezoek ging het over de collecte. Er wordt tijdens kerkdiensten vaak geld opgehaald, de zogenoemde collecte. Nu had hij aan de kerkenraad

voorgesteld dat er collectebonnen kwamen. De mensen konden dan bonnen bestellen en het geld overmaken. In plaats van geld, deponeerden de mensen dan bonnen in de zakken. Het voordeel van het bonnensysteem is de aftrekbaarheid van de belasting. Toen de kerkenraad meerdere jaren achter elkaar het bonnensysteem niet in wilde voeren, kwam het bewuste kerklid met een nieuw argument. Het was volgens hem slecht rentmeesterschap, om geld wat zo voor het oprapen lag te laten liggen. En toen hij het begrip 'slecht rentmeesterschap' gebruikte, was de kerkenraad wel bereid om het bonnensysteem in te voeren. Nog geen kwartier later kwam zijn vrouw met een verslag hoe hij een reiger om zeep geholpen had. De reiger kon de vissen in de vijver niet weerstaan en dus moest de reiger uit de weg geruimd worden. Hij bleek niet goed gedood te zijn, dus werd het uiteindelijk een geval voor de dierenambulance. Even later zag ik een eekhoorn in de tuin. Het ging vervolgens over de dieren in hun tuin. Er bleken 2 ransuilen in de boom boven ons hoofd te zitten. Ons bewuste kerklid was niet enthousiast. De straat werd namelijk regelmatig bevuurd met witte poep en braakballen. Dat was maar hinderlijk. Er volgde ook nog een verslag over de snode eksters die met jongen uit een vogelnestje in de tuin wegvlogen. Wat waren het toch een rotbeesten. Zo kwam het begrip rentmeesterschap in een totaal nieuw daglicht te staan.

6.4.3.2 *Bevindelijk gereformeerde kerken*

De bevindelijk gereformeerde kerken worden ook wel reformatorische kerken genoemd. Verreweg de grootste reformatorisch kerk, ook in Zeeland, is de Gereformeerde Gemeenten. Zij is in Zeeland op veel plaatsen beeldbepalend aanwezig. Andere kerkverbanden die hieronder vallen zijn o.a. de Oud-Gereformeerde Gemeenten in Nederland en de Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Ook een deel van de Christelijke Gereformeerde Kerken valt onder deze noemer. De in 2004 ontstane Hersteld Hervormde Kerk kan hier ook onder geschaard worden, evenals diverse kleinere kerkverbanden die in de loop van de jaren ontstaan zijn.

In de bevindelijk gereformeerde kerken is een sterk besef van zondigheid aanwezig. Zo sterk zelfs dat dit geleidt heeft tot een somber mensbeeld en in veel gevallen ook tot een somber Godsbeeld (Wienen, 2008). Het leidt tot grote onzekerheid of men wel bij de oprechte volgelingen van Jezus Christus hoort. Bij het geloofsleven horen namelijk bepaalde ervaringen. Zonder die ervaringen is er geen persoonlijke zekerheid wat betreft Gods beloften voor zijn volgelingen (Grosheide & Ilterson, 1956). Dat kan verlamdend werken. Het calvinisme krijgt dan een hard, somber gezicht zoals dat in diverse romans aan papier is toevertrouwd. De ontevredenheid en klagerigheid van de Nederlanders wordt hier dan ook wel mee in verband gebracht (Wienen, 2008).

Toch is het juist deze onzekerheid die de cultuur stempelt. Bij het zoeken naar zekerheid, wordt er een nadruk gelegd op tradities. Ook sparen geeft zekerheid, wat dan ook veelvuldig gebeurt. Zowel kerkgang als een gedegen financieel beleid, passen prima in dit plaatje. Ze houden vast aan tradities, sparen en bouwen mooie huizen. Godsdienstige investeringen bieden daarbij hoop op hemelse heerlijkheid. Zo is de bron voor geld sparen mogelijk dezelfde als de bron om zich in de kerk aan vaste tradities te houden, namelijk onzekerheid (Voet, 2010).

Wat hun levenshouding ten opzichte van het milieu betreft, valt dit dan ook niet al te gunstig uit. De

Figuur 13: Binnen de bevindelijk gereformeerde wereld wordt bij rentmeesterschap al snel gedacht aan de aarde bebouwen. Er is veel aandacht en steun voor de landbouw en weinig voor natuurbescherming.

theologie heeft in deze kerken geleidt tot een levensstijl die op deze aarde gericht is. Het lijkt er veel op dat bevindelijk gereformeerden zich uit wanhoop maar richten op het leven hier en nu. Als de kans om in de hemel te komen toch nihil is, wordt er uit dit leven maar gehaald wat erin zit. En omdat God slechts weinig mensen als volgeling uitgekozen heeft, wordt de rest genoodzaakt om voor zichzelf te zorgen. Dat heeft geleidt tot een levensstijl, waarin zorg voor de schepping vrijwel ontbreekt.

Er is een bekend voorbeeld van de oliecrisis in 1973, die de Arabische landen om politieke en economische redenen veroorzaakten. Nederland werd vanwege steun aan Israël extra hard getroffen, ofwel om politieke redenen zoals dat netjes verwoord is. Hoe dan ook, er ontstond een gebrek aan olie. Er werden autolozes zondagen ingevoerd, waarop het niet toegestaan was om de auto te gebruiken. Sommige beroepsgroepen, waaronder predikanten, kregen een ontheffing om op zondag te rijden. Op het Zeeuwse platteland waren dominees vrijwel de enigen die op zondag nog in een auto rondreden. Er werd echter wel gecontroleerd door agenten, die tijdens de controles speculeerden tot welk kerkverband een dominee zou horen. Hiervoor gebruikten ze de auto als middel om dat in te schatten. Het bleek dat juist de reformatorisch dominees eruit sprongen, omdat zij de dikste en duurste auto's hadden.

6.4.4 EVANGELISCHE EN PINKSTERKERKEN

Wereldwijd vormt de evangelische beweging steeds minder een eenheid. Het is inmiddels vrijwel onmogelijk om een gezamenlijke kern te vinden die alle evangelische christenen gemeenschappelijk hebben. In Nederland valt allereerst te denken aan allerlei stromingen en groepen die buiten de vanouds gevestigde kerken met een gereformeerde belijdenis staan. Hier vallen dan de Vrije Evangelische Gemeenten, de Vergadering der Gelovigen en allerlei Pinkstergemeenten onder. Ook binnen de gereformeerde gezindte zijn er veel christenen die zich evangelische noemen. Toch wil ik me binnen deze paragraaf beperken tot de evangelische gemeenschappen en leden daarvan.

Evangelische christenen leggen de nadruk op de persoonlijke kant van het geloof. In evangelische gemeenten is vaak een sterke betrokkenheid op elkaar. Dit komt allereerst omdat de gemeenschappen vaak klein zijn, maar het heeft ook iets te maken met de houding van evangelische christenen. Evangelische gemeenschappen bieden een stuk warmte, wat in veel gereformeerde kerken nogal eens gemist wordt (Vries, 1999).

Evangelische gemeenten zijn minder gestructureerd en willen een voorpost zijn van de traditionele kerken (Kole & Leertouwer, 2001). Ze willen af van de sterk geïsoleerde positie van veel traditionele christenen en dichter bij niet-christenen komen. Het resultaat is vaak een vergaande wereldse levensstijl wat betreft zondagsheiliging, kleding, muziekkeuze en de houding ten opzichte van moderne media. Meer dan eens gaat dit gepaard met een weg groeien van een stuk eenvoud in de levensstijl. Toch is er ook een grote groep evangelische christenen die verontrust zijn over de wereldse levensstijl van veel medechristenen. Bovendien nemen wereldwijd veel evangelische christenen wel een eenvoudige levensstijl aan (Vries, 1999).

Maar zoals al beschreven werd, is de diversiteit groot. Er zijn gemeenschappen waar Bijbeluitleg centraal staat, bij anderen staat de terugkomst van Jezus Christus centraal. Weer anderen, vooral pinkstergemeenten, leggen de nadruk op de doop met de Heilige Geest. Dit uit zich vroeger of later in bijzondere geestesgaven, voornamelijk het spreken in vreemde talen. Ook gebedsgenezing, wonderen en profetie krijgen binnen deze stroming een belangrijke plaats. Er is ook een radicale stroming die het geloof wil verbinden met een radicale benadering van maatschappelijke en politieke vraagstukken. Ze keren zich tegen kernbewapening, houden zich bezig met bestrijding van armoede en bepleiten een radicale leefwijze ten opzichte van het milieu (bijv. afzien van het gebruik van de auto) (Kole & Leertouwer, 2001). Onder evangelische christenen heerst dan ook zo'n grote diversiteit dat algemene conclusies niet gerechtvaardigd zijn. Sommige christenen zijn heel erg betrokken bij het milieu, anderen richten zich meer op de toekomstige wereld en Christus wederkomst. De nadruk ligt bij evangelische gemeenten meer op individuele oplossingen in plaats van collectieve aansturing. Dit heeft als voordeel flexibiliteit en individuele verantwoordelijkheid, waardoor bijvoorbeeld milieuvriendelijke levensstijlen makkelijker ingang zouden kunnen vinden. Anderzijds is het gevaar van een subjectivistische interpretatie groter, wat in de praktijk vaak leidt tot een slechte invulling van het christelijke geloof. Kortom, diversiteit in deze wereld.

6.4.5 VRIJZINNIGE KERKEN

Onder vrijzinnige kerken kunnen de Doopsgezinde Broederschap en Remonstrantse Broederschap en dergelijke gerekend worden. Uiteraard zijn er ook vrijzinnige stromingen binnen de volkskerken, maar die heb ik al eerder behandeld. Ook andere stromingen kunnen hier onder gerekend worden, zoals Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB. Overigens is de diversiteit onder vrijzinnigen groot. Dit is mede te danken aan het feit dat een herinterpretatie van de bijbel bij de één verder gaat dan bij de ander. De grens wat vrijzinnig geïnterpreteerd kan worden, is moeilijk te bepalen (Hoogendoorn, 2010).

De Doopsgezinde Broederschap is ontstaan tijdens de reformatie. De 'wederdopers' zoals ze vaak genoemd werden, stapten ook uit de Rooms-katholieke kerk. Ze zetten zich echter ook af tegen de reformatoren, omdat die in hun ogen niet ver genoeg gingen. Ze kenmerkten zich niet alleen door de ontkenning van de kinderdoop, maar ook door afwijzing van overheidsgezag en voorspellingen ten

opzichte van de wederkomst van Jezus Christus. Om hun extreme en revolutionaire opvattingen werden ze zwaar vervolgd. Onder leiding van Menno Simons kwam deze beweging in wat rustiger vaarwater terecht. Ze bleven zich echter afzetten tegen de gevestigde kerken. Het loslaten van de tradities ging binnen de hervormde kerk niet ver genoeg. Alleen vertrouwen en gehoorzaamheid telden, tradities waren overbodig. Wel benadrukken ze de uitwerking van het geloof in de praktijk van het leven. Ze richten zich op een toekomst waarin de mensheid verenigd wordt en God zal belijden als bron van vrede en leven. Daarin zoeken ze naar gelijkgezinden in de wereld. De Remonstrantse Broederschap legt de nadruk op tolerantie, waardoor ze zich ontwikkelt hebben tot een vrijzinnige kerk. Christenen moeten elkaar de ruimte geven. Daarbij staat de persoonlijke geloofsbeleving centraal. Ze staan een ruim kerkbegrip voor, waarbij ze een gemeenschap zijn die samen vorm willen geven aan hun geloof. Ten opzichte van de wereld streeft men naar het bewoonbaar maken van de wereld. Ze werken daarbij veel samen met doopsgezinden, vrijzinnig hervormden en de Nederlandse Protestant Bond op het plaatselijke vlak (Kole & Leertouwer, 2001).

Ik heb over deze kerken geen gegevens over hoe ze omgaan met de aarde. Uit bovenstaande beschrijving mag veronderstelt worden, dat zorg voor de aarde een belangrijk thema is. Wellicht dat rentmeesterschap binnen deze kerken relatief goed in de praktijk wordt gebracht.

6.4.6 GEBREKKIG CHRISTENDOM

Christenen blijken over het algemeen weinig verschil te maken in hun zorg voor de natuur. Christenen van het ene kerkverband gaan er weliswaar beter mee om dan van andere kerkverbanden, maar over het algemeen overheerst een overdadige levensstijl. Daarbij lijkt dat in een deel van de kerken te komen door een theologische en culturele afwijking van de kern van de bijbel. Doctor Visser omschreef het als volgt: *'Het succes van de autonome mens (zonder God gaat het ook) en de natuurwetenschappelijke logica (ingrijpen van God is onvoorstelbaar) eisen hun tol. Velen hebben steeds meer moeite om te geloven dat God zich persoonlijk met hen inlaat. Zo wordt het ook niet meer beleefd. De welvaart verkregen zij buiten Hem om en in de misère van het bestaan merken zij bitter weinig van hem. De manier waarop de bijbel spreekt over schepping en het einde van de wereld, wordt steeds twijfelachtiger en onmogelijker. Christenen leven gaandeweg steeds meer op een manier alsof God niet bestaat. Veel gelovigen onderscheiden zich niet significant van niet-gelovigen als het gaat over levensoriëntatie, amusement, tijdsbesteding, toekomstvisie, consumptiepatroon of beleving van ziekte en ramp'* (Visser, 2002). Overigens is deze tendens zowel bij vrijzinnigen als orthodoxe christenen waar te nemen. Hun levensstijl, soms zelfs de leer, getuigt van een leven alsof God zich niet met individuele mensen bemoeit.

6.5 Rentmeesterschap in Nederland

De Nederlandse samenleving kiest massaal voor eigen geluk en welvaart. Maar waarom? Deze paragraaf geeft een aantal argumenten die misbruikt worden om het milieu te vervuilen. Tevens wordt de verhouding aangegeven tussen de praktijk van christelijk Nederland en het gedachtegoed achter christelijk rentmeesterschap.

6.5.1 DE NEDERLANDSE SAMENLEVING

Wat de algemene praktijk in Nederland betreft, kan dit niet in overeenstemming gebracht worden met het christelijk geloof. De ongebreidelde productie en consumptie zoals die in Nederland in praktijk gebracht wordt, houdt te weinig rekening met Gods schepping. De schepping wordt slechts gebruikt voor eigen genot, wat leidt tot vernietiging van het milieu. De kapitalistische droom kon bestaan dankzij massale milieuvervuiling en een onbekommerde jacht op geld en materiële luxe (Groenhuijsen, 2005).

Wat de seculiere wereldvisies betreft, springt voor christenen de variant van rentmeesterschap er positief uit. Christenen moeten geen houding van heerser of despoot aannemen, al mogen zij gebruik maken van de instrumentele waarde van de natuur. Bij de partner, participant en de unio mystica is er te weinig afstand tussen mens en schepping (Berg, 1998). Mensen en de natuur zijn niet gelijkwaardig geschapen. In Matheus staat dat mensen zich geen zorgen moeten maken, omdat ze meer zijn dan een hele zwerm mussen. En toch valt zelfs geen enkele mus op de grond zonder de wil van God. Dit geeft aan dat de schepping wel waarde heeft, maar ondergeschikt is aan de mens (Campolo, 1992). Dat legt echter wel beperkingen op ten aanzien van het ingrijpen in de schepping (Berg, 1998).

Dat christenen hier weinig verschil in maken, mag dus op z'n minst verbazing oproepen. Juist omdat de schepping van God zelf is, zouden christenen daar op een goede manier mee om moeten gaan. Er is echter een kloof tussen de boodschap van de bijbel en hoe christenen in de praktijk handelen. Natuur en milieu lijken geen prioriteit te hebben. Christenen blijken zich in het algemeen niet te onderscheiden van niet christenen als het gaat om zorg voor de natuur. Gemiddeld genomen doen

christenen niet meer en niet minder. Het is een vorm van gelijkheid aan de wereld, terwijl juist de Bijbel oproept dat christenen zich moeten onderscheiden van de wereld. Het is dan ook opvallend dat veel specifieke vraagstukken zoals abortus wel aandacht krijgen, maar een groot vraagstuk als rentmeesterschap te weinig aandacht krijgt (Vonk, 2009). Kalbheim (2000) concludeerde dat christelijke kerkbezoekers geen andere levensstijl hanteerden ten opzichte van het milieu. Ze hebben alleen andere motieven voor hun acties (Vonk, 2005).

6.5.2 CHRISTELIJKE MOTIEVEN OM NIETS TE DOEN

Enkele schrijvers hebben ook een aantal motieven uitgewerkt, waarom christenen niets doen. Veel argumenten zijn overigens niet alleen van toepassing op christenen, maar op de westerse mens in het algemeen. Het is dus een mix van christelijke en algemene argumenten. En dan blijken christenen zelfs creatief genoeg te zijn, om nalatigheid ten opzichte van het milieu met de bijbel in de hand te verdedigen. Hieronder een overzicht (Vonk, 2009; Voet, 2010-2):

- Theologisch argument 1: Er komt een nieuwe hemel en een nieuwe aarde. Waarom zouden we ons druk maken? Dit argument doet echter geen recht aan het rentmeesterschap. De aarde is van God en niet van de mensen. Bovendien zal alles wat goed is, waarschijnlijk voor de nieuwe aarde behouden worden.
- Theologisch argument 2: Mensen redden is belangrijker dan aandacht besteden aan planten en dieren. We moeten ons dus druk maken over zending en evangelisatie. Evangelisatie is echter meer dan het evangelie doorvertellen. Juist met daden onderstrepen christenen hun woorden. Door zorgvuldig om te gaan met Gods schepping, wordt Gods grootheid zichtbaar. Zorg voor Gods schepping moet daarom deel uitmaken van een christelijke levensstijl en onderstreept het belang van het evangelie.
- Geluk is maakbaar: In onze cultuur heerst de gedachte dat geluk maakbaar is. We willen niets tekort komen en genieten van consumeren en een avontuurlijke en materialistische levensstijl.
- Gewoontegedrag: Veel handelingen van mensen worden bepaald door gewoontes. Het is een vast patroon van terugkerende keuzes, zoals bijvoorbeeld de boodschappen. Onbewust worden continu dezelfde producten gekocht. Dit patroon kan door bewustwording doorbroken worden.
- Het probleem is zo groot: Via moderne media komt er veel kennis op de mensen af. En de wereldwijde met elkaar samenhangende problematiek, kan mensen murw slaan. Het is daarbij echter belangrijk om het eigen gedrag te veranderen. Elk mens is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen daden. Daarin zijn alle keuzes wel degelijk van betekenis.
- Gebrek aan kennis: Veel mensen hebben te weinig praktische kennis in huis over de keuzemogelijkheden. En ook kennis over de consequenties van de keuzes die gemaakt worden ontbreekt vaak. Daarbij speelt een belangrijke rol dat de afstand tussen natuur en mensen toeneemt. Er treed vervreemding op tussen mens en natuur. Het is dan ook van belang om informatie in te winnen.
- Gebrek aan mogelijkheden: Het ontbreekt soms aan mogelijkheden om duurzame keuzes te maken. Toch wordt hier ook veel misbruik van gemaakt. Het kost soms meer moeite. Duurzame alternatieven ontbreken dan, omdat er alleen gekeken wordt naar de makkelijke oplossingen. Gemakzucht is echter een slecht excuus voor milieubelasting.
- Het is zo duur: Duurzame en fair-trade producten zijn vaak duurder dan gangbaar geproduceerde producten. De prijs wordt echter hoe dan ook betaald. Als de consument niet betaald, is het de producent die te weinig geld krijgt. Of de natuur betaald de prijs. Of de oplossing wordt collectief betaald, door middel van milieubescherpende overheidsmaatregelen. Het is dus de vraag of het inderdaad duurder is. Bovendien heeft het vaak te maken met prioriteiten stellen.
- Sociale dilemma's: De mensheid neemt massaal deel aan een milieuvervuilende levensstijl. Wat heeft het dan voor zin om als individu duurzame keuzes te maken? Iedereen blijft echter verantwoordelijk voor de eigen keuzes. Daarbij helpt het om gelijkgezinden op te zoeken en elkaar te stimuleren.
- Luiheid: Er zijn veel hulpmiddelen beschikbaar en die worden gretig gebruikt om zo weinig mogelijk handarbeid te verrichten. Het gevolg is bovendien dat mensen zich verschuilen achter het optimisme dat de techniek ook wel een oplossing zal vinden voor de milieuproblematiek.

De diepste, algemene oorzaak is dat mensen zich te veel richten op het eigen belang op de korte termijn. Veel mensen zoeken hun geluk en status in materiële zaken en sluiten de ogen voor de gevolgen van hebzucht voor de aarde en medemensen. Daarbij ontbreekt een gevoel van urgentie. Het tempo waarin diersoorten uitsterven is ongeëvenaard hoog. En het milieu wordt ernstig aangetast door de CO₂ uitstoot. Jezus leert echter dat het onmogelijk is om God te dienen en de afgod van het geld. De schepping doet er toe omdat ze van God zelf is. De keuzes van individuele mensen zijn

daarbij wel degelijk van belang. Daarbij kan stapsgewijs de levensstijl aangepast worden, net zoals het mogelijk is om stapsgewijs Jezus Christus te leren volgen (Vonk, 2009).

6.5.3 RENTMEESTERSCHAP EN RELIGIE

De mensheid blijkt nergens in staat te zijn om collectief op een goede manier om te gaan met natuur en milieu. Op alle continenten blijken er problemen te spelen. Latijns Amerika is in bovenstaande paragraaf niet aan bod geweest, maar hier speelt de snelle ontbossing van het Amazonewoud. Politieke systemen blijken te falen in het beschermen van de natuur, of het nu kapitalisme, socialisme of communisme betreft (Manenschijn, 1988).

In Nederland blijkt slechts een kleine minderheid het milieu als probleem te ervaren. Wel is er een groot draagvlak voor solidariteit ten koste van efficiency. Een daadkrachtige aanpak om dat te bewerkstelligen blijft echter uit. De maatschappij lijkt verlamd te zijn en af te wachten tot een andere partij actie onderneemt. Ook christenen blijken daar weinig verschil in te maken. Inkomen is belangrijker dan de milieuproblematiek. Blijkbaar geloven zelfs christenen in de kapitalistische suggestie dat toenemende welvaart leidt tot meer geluk.

Het maakt waarschijnlijk wel een groot verschil of mensen zich inspannen om een milieuvriendelijke levensstijl aan te nemen. De balans zal bij diverse dilemma's dan doorslaan ten goede van het milieu, al gaat dat soms ten koste van eigen belangen. Het is daarbij van belang om eerlijk naar het eigen handelen te kijken. De motieven die daarachter schuilgaan zijn van belang, omdat een motief in zichzelf verkeerd kan zijn. Ook de gevolgen zijn van belang. De vraag is dan of de gevolgen in proportie staan tot de nagestreefde motieven. Een bewuste levensstijl met onderkenning van motieven en gevolgen, zal wellicht resulteren in een duurzamere invulling van christelijk rentmeesterschap.

Deel 2

Gegevens Veldwerk

Hoofdstuk 7 Onderzoeksmethode veldwerk

Binnen sociale studies zijn voornamelijk twee onderzoeksmethodes te onderscheiden, namelijk kwalitatief en kwantitatief onderzoek. Elke methode van onderzoek maakt gebruik van eigen methodes en technieken om tot het gewenste onderzoeksresultaat te komen. Dit hoofdstuk gaat in op de onderzoeksmethode en gebruikte technieken binnen dit onderzoek.

7.1 Verantwoording onderzoekstype

Het onderzoek gaat over betekenisgeving, omdat het onderzoek ingaat op de motivatie van kerkvertegenwoordigers. Daarbij ligt de focus niet op statistische aantallen, maar op de soorten argumenten die gegeven worden. Dit vraagstuk leidt daarmee automatisch naar kwalitatief onderzoek. Het doel van kwalitatief onderzoek is om diepgaand inzicht te krijgen in een bepaald onderwerp. Afwijkende gevallen zijn binnen kwalitatief onderzoek van groot belang, omdat ze onderdeel uitmaken van de diversiteit aan meningen. Dat betekent dat er geen statistisch betrouwbare conclusies aan de onderzoeksresultaten ontleent kunnen worden. Dit in tegenstelling tot kwantitatief onderzoek, waarbij de focus zou liggen op vraagstukken als: wat zijn de kansen dat een bepaalde kerk meewerkt aan de bescherming van vleermuizen? De aandacht gaat dan vooral uit naar kenmerken van bepaalde kerken waardoor de kans groter of kleiner wordt op medewerking aan de bescherming van vleermuizen. Dit is echter al voor een belangrijk gedeelte bekend, omdat er al een overzicht bestaat van kerken die wel of niet meewerkten aan de bescherming van vleermuizen. Van die kerken zijn bovendien al een aantal aanvullende gegevens bekend, zoals de regio, het kerkverband, functie van de benaderde kerkvertegenwoordiger binnen de kerk etc. Wat nog niet bekend was, zijn de dieperliggende gedachtes en motivaties van christenen om wel of niet mee te werken. Deze onderwerpen komen aan bod bij kwalitatief onderzoek. Er is daarom voor gekozen om een kwalitatief onderzoek uit te voeren. De gegevens die al bekend waren en wel statistisch verwerkt konden worden, zijn gebruikt ter ondersteuning van dit onderzoek.

7.2 Onderzoekstechnieken

Binnen sociologisch onderzoek zijn drie onderzoekstechnieken die vaak gebruikt worden, namelijk interviews afnemen, enquêtes afnemen en observeren (course materials RDS-33306, 2008; Southwold-Llewellyn, 2009). Enquêtes afnemen is echter een methode die goed past binnen kwantitatief onderzoek, maar niet binnen kwalitatief onderzoek. De methodes die binnen dit onderzoek toegepast zijn, omvatten interviewen en observeren. Een laatste methode die in dit onderzoek toegepast werd, is het doornemen van tijdschriften, aantekeningen uit het archief van SLZ en kranten. De combinatie van methoden heeft uiteindelijk de meest volledige en gedetailleerde informatie opgeleverd.

7.2.1 INTERVIEWEN

Interviewen is een goede methode om gedetailleerde informatie over de kerkvertegenwoordigers te krijgen. Voor het afnemen van de interviews is kennis genomen van het boek *Interviewen, theorie, techniek en training* (Emans, 2002). De informatie die van toepassing was voor die onderzoek, is waar mogelijk in praktijk gebracht. Er is gebruik gemaakt van semigestructureerde interviews. Deze vorm van interviewen zorgt namelijk voor een goede balans tussen voldoende structuur en anderzijds ruimte voor een stuk spontaniteit in het interview (course materials RDS-33306, 2008). Omdat het contact slechts van korte duur was en het onderwerp soms gevoelig kon liggen, met name voor personen die niet mee wilden werken aan de bescherming van vleermuizen, is geprobeerd om een informele sfeer te scheppen. Er is gewerkt met een vragenlijst, gebaseerd op de onderzoeksvragen³. De vragenlijst is op basis van opgedane ervaringen nog twee keer enigszins aangepast. De vragen zijn echter vaak niet letterlijk gesteld, maar de thema's van de vragen zijn wel allemaal aan bod gekomen. De volgorde van de vragen is soms ook anders verlopen, omdat de geïnterviewden zoveel mogelijk ruimte gegeven is om te vertellen. Door daar wat sturing aan te geven, kwamen vaak al diverse thema's vanzelf aan bod. In het algemeen is de richtlijn gehanteerd om te starten met brede, open vragen en specifiek in te zoomen tijdens het gesprek. Verder zijn gevoelige thema's zoveel mogelijk aan het eind van een gesprek aan de orde gesteld.

Overigens wordt een interview niet alleen gestuurd door de interviewer, maar ook door de geïnterviewde. Het kan daardoor moeilijk zijn om bepaalde informatie boven water te krijgen. Bovendien beïnvloedt de interviewer het verloop van het gesprek door onbewust emoties te uiten.

³ Zie bijlage 3 Lijst met interviewvragen

Uiteraard mag van de interviewer verwacht worden, dat die zich zo objectief mogelijk opstelt. Maar met name de uiting van non-verbale communicatie is soms erg subtiel. Dit is echter zo goed als mogelijk tot een minimum beperkt.

De interviews zijn zoveel mogelijk opgenomen, om alles achteraf nog letterlijk te kunnen beluisteren en citeren. Bovendien is het voordeel dat, vooral als iemand snel praat, achteraf alles uitgewerkt kan worden. Een aantal opnames zijn echter mislukt of niet gemaakt, omdat de opname apparatuur kapot was. Daarnaast zijn enkele interviews niet mondeling afgenomen, maar per post is een vragenlijst toegestuurd. Dit betrof personen waarbij er niet de mogelijkheid was om ze persoonlijk te interviewen, maar die wel van belang waren voor het onderzoek. Het ging daarbij in totaal om 2 gevallen. Eén interview is telefonisch afgenomen, omdat de desbetreffende persoon herhaaldelijk weinig tijd bleek te hebben om af te spreken. Dat is achteraf zo goed mogelijk uitgewerkt.

Tijdens de interviews is in een aantal gevallen het hele interview direct uitgetypt op een laptop. Dit was in sommige gevallen noodzakelijk, wegens het ontbreken van opnameapparatuur. In de meeste andere gevallen is ervoor gekozen om het interview gedeeltelijk uit te typen tijdens het gesprek. Dit had een tweetal voordelen. Allereerst kostte het achteraf uitwerken minder tijd. Daarnaast was het voor mij makkelijker in verband met mijn gezondheidsproblemen (in overleg met begeleiders WUR). In enkele gevallen bleek de geïnterviewde persoon stil te vallen als ik begon te typen. In die gevallen is alleen een opname gemaakt en is de opname achteraf helemaal uitgewerkt.

Na het afnemen van een interview zijn veldnotities gemaakt. Dat is een belangrijk hulpmiddel om indrukken en gevoelens later terug te kunnen halen (Southwold-Llewellyn, 2009). In enkele gevallen was er tussen de interviews geen tijd om notities te maken en is het pas aan het eind van de dag gedaan. Een ander hulpmiddel om de sfeer terug te halen, zijn de opnames. Die blijken het gevoerde gesprek niet alleen in bewoordingen terug te brengen, maar ook in sfeer en de manier waarop dingen uitgesproken werden en dergelijke. Ook daarvoor zijn de opnames erg bruikbaar gebleken.

7.2.2 OBSERVEREN

Observeren is een relatief makkelijk uitvoerbare methode, die zeer effectief kan zijn. Binnen dit onderzoek zijn observaties gecombineerd met werkzaamheden van medewerkers van SLZ. In Oost Zeeuws Vlaanderen moesten er opnieuw kerkzolders geïnventariseerd worden om vleermuizen en potentiële maatregelen vast te stellen. Ik ben met de medewerkers van SLZ meegegaan de zolder op. Het observatiegebied was daardoor wel beperkt tot Oost Zeeuws Vlaanderen.

In een aantal gevallen werd er een sleutel afgegeven en kwam ik dus nauwelijks in contact met de kerkvertegenwoordiger. In andere gevallen ging de kerkvertegenwoordiger, vaak de koster, mee de zolder op. Om het informele karakter te behouden, zijn er slechts enkele vragen gesteld tijdens het zolderbezoek. De informatie die daarbij naar boven kwam, was soms uiterst miniem. Maar in sommige gevallen kwamen er verrassende uitspraken naar voren. Uiteindelijk bleef de informatie die uit observaties verkregen werd beperkt, doordat het zolderbezoek meestal kort was. Bovendien was er doorgaans slechts contact met één kerkvertegenwoordiger per kerk. Het contact was oppervlakkig.

Een nadeel van observaties is bovendien dat het moeilijk is om afstand te bewaren, objectief te blijven en de kerkvertegenwoordiger niet te beïnvloeden (course materials RDS-33306, 2008). Ik werd vaak gezien als hulpje van de medewerker van SLZ, ondanks dat ik mezelf vaak wel voorstelde als student van de Wageningen Universiteit. Dat gaf mij enerzijds de kans om te integreren in het onderzoek van SLZ. Anderzijds was het daardoor lastig om vragen te stellen en kon dat vreemd over komen. Hierdoor kon ik slechts enkele vragen stellen zonder de kerkvertegenwoordigers teveel te beïnvloeden. Om het verloop van het gesprek zo min mogelijk te verstoren, zijn de gesprekken tijdens de observaties niet opgenomen. Indrukken en gevoelens zijn tussen de kerkbezoeken door zoveel mogelijk uitgewerkt. Soms was daar geen tijd voor en is het achteraf voor een aantal bezoeken tegelijk gedaan.

7.2.3 ACHTERGRONDINFORMATIE DOORNEMEN

Als aanvullende informatie had ik de beschikking over aantekeningen uit het archief van SLZ. In de meeste gevallen betrof dit slechts aantekeningen over de vleermuizen of de kerkzolder, maar in enkele gevallen ging het ook over de kerkvertegenwoordigers. Bijvoorbeeld opmerkingen over de houding van de persoon of over opvallende reacties. Die zijn gebruikt voor het rapport.

7.3 Contrastgroep

Het onderzoek richt zich op christenen die lid zijn van een kerk. Dat betreft voornamelijk leden die binnen de kerk een functie hebben. Om echter iets over christenen te kunnen concluderen, is het van belang om ook een contrastgroep te hebben. Zonder contrastgroep valt er alleen iets te zeggen over de mate waarin christenen zich beroepen op het christendom voor hun motivatie. De contrastgroep

maakte het mogelijk om een vergelijking te maken tussen christenen en niet christenen. De contrastgroep moest bestaan uit personen met min of meer dezelfde vraagstukken, maar die geen christen waren. De keus viel op vertegenwoordigers van burgerlijke gemeenten. Binnen de inventarisatie van SLZ waren namelijk ook burgerlijke gemeenten betrokken, omdat zij vaak in het bezit zijn van de monumentale kerktorens. En vleermuizen prefereren weliswaar de kerkzolder als leefgebied, maar zitten ook heel regelmatig in kerktorens (mededeling N.J. Honingh). De kerktorens zijn dan ook geïnventariseerd door medewerkers van SLZ, waarvoor contact gezocht is met vertegenwoordigers van burgerlijke gemeenten. De vertegenwoordigers van burgerlijke gemeenten kwamen dus in belangrijke mate overeen met vertegenwoordigers van kerkelijke gemeenten. Beiden hadden het kerkgebouw niet in hun privé bezit, maar bij beiden viel het ambtelijk onder hun hoede. Bovendien kon hier mooi het verschil blijken tussen motivatie vanuit geloof of vanuit beroep. Alleen zijn er veel meer kerkvertegenwoordigers benaderd dan vertegenwoordigers van burgerlijke gemeenten. Dit had te maken met het feit dat de burgerlijke gemeenten vaak meerdere kerktorens in hun bezit hadden. Er was binnen de burgerlijke gemeente doorgaans één contactpersoon voor alle kerktorens binnen die gemeente.

7.4 Steekproef voor het onderzoek

Binnen kwalitatief onderzoek geldt geen minimale steekproef. Voor kwalitatief onderzoek is het vooral van belang om te zoeken naar variatie. Vooral voor de interviews bestond de mogelijkheid om variatie te creëren en daar gericht in te selecteren.

7.4.1 OMVANG VAN DE STEEKPROEF

Aangezien voor een afstudeeronderzoek slechts een half jaar staat ingepland, is besloten om als richtlijn 20-30 interviews aan te houden. Uiteindelijk zijn in totaal 24 interviews afgenomen, waarvan 2 schriftelijk en 1 telefonisch. Voor het afnemen van de interviews is gezocht naar zoveel mogelijk variatie. Allereerst variatie in regio's, waarbij Zeeland in dezelfde regio's is onderverdeeld als tijdens de inventarisatie van SLZ. Voor het aantal interviews per regio zijn ongeveer dezelfde verhoudingen tussen de regio's aangehouden als de aantallen door SLZ geïnventariseerde kerken. Daarnaast is er gelet op variatie in kerkverbanden, variatie in wel of geen samenwerking met SLZ en variatie in functie van de kerkvertegenwoordigers. In overleg met medewerkers van SLZ zijn speciale of afwijkende gevallen zoveel mogelijk in het onderzoek opgenomen.

Voor de observaties is een maximum aangehouden van vier dagen meelopen met een medewerker van SLZ. Het aantal dagen observeren is uiteindelijk teruggebracht tot drie, mede omdat er geen nieuwe inzichten meer bij kwamen na 2 dagen. Het aantal kerken waar observaties uitgevoerd zijn bedraagt 11 stuks. De observaties waren afhankelijk van de inventarisatie van SLZ en zijn daardoor beperkt tot Oost Zeeuws Vlaanderen.

7.4.2 SAMENSTELLING VAN DE STEEKPROEF

Voor de inventarisatie van SLZ is vaak contact gezocht met de koster van een plaatselijke kerk. In veel gevallen, vooral wanneer er maatregelen voorgesteld werden, is het voorstel voorgelegd aan de kerkenraad/kerkvoogdij. In enkele gevallen zijn dominees benaderd. Een kerkgemeenschap bestaat echter ook uit heel veel leden die geen specifieke functie hebben.

Voor het onderzoek is gezocht naar een verdeling tussen kerkvertegenwoordigers met een sturende en/of bestuurlijke functie en kerkvertegenwoordigers die onder het gezag van het kerkbestuur vallen. De achterliggende gedachte was dat kerkbesturen besluiten kunnen nemen, waarvoor onder de leden weinig draagvlak bestaat. De besturende kerkvertegenwoordigers bestaan uit dominee, kerkenraadsleden of kerkvoogdijleden. De niet besturende kerkvertegenwoordigers bestaan uit koster en gemeenteleden zonder functie. Ongeveer de helft van de interviews onder kerkvertegenwoordigers is afgenomen onder bestuurders en de andere helft onder gemeenteleden en koster. In de praktijk zijn er echter maar enkele gemeenteleden geïnterviewd. Het is vaak lastig om in contact te komen met gemeenteleden. In enkele gevallen is dat wel gelukt, maar werd medewerking geweigerd. Als tweede contactpersoon van een kerk was dit soms wel mogelijk, omdat dan via de al geïnterviewde persoon contact gelegd werd. De toegevoegde waarde leek echter gering, omdat de geïnterviewde persoon wellicht iemand uitkiest die er hetzelfde over denkt. Een ander punt om weinig gemeenteleden te interviewen, is de geringe betrokkenheid bij het onderwerp. In de meeste gevallen zijn zij waarschijnlijk niet bij de inventarisatie of maatregelen betrokken en weten er dus niets van. In plaats van vragen stellen over de motivatie, moet uitleg gegeven worden over de uitkomst. Uiteindelijk zijn van de niet besturende kerkvertegenwoordigers voornamelijk koster geïnterviewd.

Tijdens de observaties was er vrijwel alleen contact met kosters. Kosters zijn vaak de sleutelbeheerders en de eerst aangewezen persoon om toegang te verlenen tot een kerkgebouw. In enkele situaties was er echter contact met bestuursleden.

Verder zijn er vertegenwoordigers van burgerlijke gemeenten in het onderzoek betrokken. Voor de inventarisatie van SLZ is vaak slechts contact geweest met één contactpersoon. Voor de interviews is dezelfde contactpersoon aangehouden. Dit leverde nog wel eens verwarring op, omdat het onderwerp vleermuizen vaak gekoppeld werd aan natuurbeheer. Na uitleg te hebben gegeven, kon ik doorgaans de contactpersoon voor de kerkgebouwen interviewen. In één geval stond de medewerker groenvoorziening voor mijn neus toen ik arriveerde. Dat is toen nog rechtgezet en uiteindelijk kon ik alsnog de goede medewerker interviewen. In een andere gemeente werd de betreffende persoon vervangen wegens ziekte. Het interview is toen afgenomen met zijn vervanger. Overigens is voor vertegenwoordigers van burgerlijke gemeenten vrijwel dezelfde vragenlijst gebruikt, met enkele uitzonderingen. Zo is aanvullend bijvoorbeeld gevraagd hoe ze vinden dat kerkvertegenwoordigers met de natuur omgaan.

Tot slot zijn er nog andere betrokkenen, zoals bijvoorbeeld medewerkers van het SCEZ, beter bekend als monumentenwacht. Zij zijn echter niet in het onderzoek betrokken wegens tijdgebrek. Wel is een medewerker van SLZ geïnterviewd om de andere kant van het verhaal te horen. Aanvullend zijn aan enkele medewerkers van SLZ een aantal vragen per e-mail gesteld. De vragen die gesteld zijn aan de medewerkers van SLZ waren vooral gericht op hun ervaringen met kerkvertegenwoordigers.

7.4.3 SELECTIE VAN DE STEEKPROEF

Voor de selectie van de kerkvertegenwoordigers die geïnterviewd zijn, is assistentie verkregen van medewerkers van SLZ. Dit valt onder het zogenaamde 'sneeuwbalselecteren' (Schipper, 2008). Dit houdt in dat ik met behulp van anderen mijn selectie gemaakt heb. Binnen SLZ was al kennis aanwezig over kerkvertegenwoordigers die wel of niet meewerkten aan de inventarisatie. Dit geldt natuurlijk in eerste instantie voor de inventarisatie naar vleermuizen. Maar de medewerkers van SLZ hebben veel kerkvertegenwoordigers daardoor ook leren kennen en konden vaak een goede inschatting maken of kerkvertegenwoordigers al dan niet aan dit onderzoek mee wilden werken. Medewerkers van SLZ hebben dus een belangrijke rol gespeeld bij het selecteren van kerkvertegenwoordigers. Het gevaar van niet representatieve selectie lag daarbij op de loer. SLZ was echter zelf ook gebaat bij een onderzoek onder zeer diverse personen. Ze hebben dus vooral personen geselecteerd op de te verwachten openheid en niet op hun standpunten en motieven (waarvan doorgaans de kennis ontbrak). De bijzondere gevallen zijn daarbij zoveel mogelijk meegenomen in het onderzoek. In enkele situaties gaven kerkvertegenwoordigers informatie over andere kerkvertegenwoordigers die interessant konden zijn voor het onderzoek. Die kerkvertegenwoordigers zijn gedeeltelijk meegenomen in het onderzoek.

Binnen de kerken die niet meegewerkt hebben aan de inventarisaties van SLZ, is er ook weinig kennis beschikbaar over de kerkvertegenwoordigers. Kerkvertegenwoordigers uit deze kerken zijn dan ook op goed geluk benaderd. Ook binnen de kerken die wel meegewerkt hebben aan de inventarisatie van SLZ, zijn een aantal kerkvertegenwoordigers willekeurig geselecteerd. Deze methode van selectie wordt willekeurige selectie genoemd (Schipper, 2008). Hierdoor werden ook kerkvertegenwoordigers in het onderzoek betrokken waar SLZ geen specifieke binding mee had. Dat maakte het gevaar van niet representatieve selectie aanzienlijk kleiner. Overigens wilden niet alle benaderde kerkvertegenwoordigers meewerken aan het onderzoek. De selectie werd dus ook voor een klein gedeelte bepaald door de medewerking van kerkvertegenwoordigers.

Tot slot zijn er nog een aantal kerkvertegenwoordigers geselecteerd als tweede vertegenwoordiger van een specifieke kerk. Deze vorm van selectie valt onder doelgericht selecteren (Schipper, 2008). Dit gaf een extra dimensie aan het onderzoek, omdat beide kerkvertegenwoordigers een verschillend verhaal konden vertellen. Dit kan nieuwe inzichten geven, met name met betrekking tot hiërarchie en besluitvorming binnen een kerk. In dergelijke gevallen zijn een kerkvertegenwoordiger met en zonder bestuurlijke functie in het onderzoek opgenomen. Een kerkbestuur heeft namelijk vaak één gezicht naar buiten toe. De combinatie van twee kerkvertegenwoordigers met verschillende functies kan meer extra informatie opleveren.

Vertegenwoordigers van burgerlijke gemeenten zijn op dezelfde manieren geselecteerd, namelijk door middel van sneeuwbalselectie en willekeurige selectie (Schipper, 2008). Er is voor gekozen om van de burgerlijke gemeenten slechts één persoon te interviewen. Allereerst omdat in veel gemeentes slechts één persoon verantwoordelijk is voor gebouwen. Daarnaast speelt mee dat burgerlijke gemeentes waarschijnlijk een specifieke visie hebben op kerkgebouwen, die door alle medewerkers, al dan niet met hun steun, uitgedragen word. Tot slot heeft meegespeeld dat het thema van onderzoek gericht

was op kerkvertegenwoordigers en vertegenwoordigers van burgerlijke gemeenten slechts opgenomen zijn als contrastgroep voor de kerkvertegenwoordigers.

De selectie voor de observaties is bepaald door de inventarisatie die door SLZ uitgevoerd moesten worden. Deze vorm van selecteren valt eveneens onder doelgericht selecteren (Schipper, 2008). Dat wil zeggen dat de selectie bepaald is, door het feit of ze al dan niet in de inventarisatie van SLZ meegenomen zijn. Overigens is er binnen deze kerken niet meer specifiek geselecteerd. Er zijn enkele dagen gepland waarop ik meegegaan ben. De kerken die tijdens die dagen geïnterviewd zijn, heb ik meegenomen in het onderzoek. De kerken die (in Oost Zeeuws Vlaanderen) niet binnen die dagen geïnterviewd zijn, vielen buiten mijn onderzoek.

7.5 Ethische dilemma's

Ik heb me doorgaans geïntroduceerd als een student van de Wageningen Universiteit (WUR), omdat ik het belangrijk vond om als onafhankelijk van SLZ gezien te worden. Tijdens de observaties was dat in de meeste gevallen totaal niet interessant en werd ik gezien als een soort hulpje van de medewerkers van SLZ. Tijdens de interviews introduceerde ik mezelf al tijdens het maken van de afspraken als student van de WUR. Nu zat er echter een addertje onder het gras. Ik heb in het verleden ook bij SLZ gewerkt en ben toen ook betrokken geweest bij de inventarisatie van diverse kerkzolders. Ik heb tijdens de interviews in veel gevallen niet specifiek vermeld dat ik ook bij SLZ gewerkt heb, alleen achteraf heb ik soms wel wat meer informatie gegeven. Wel werd ik tijdens de interviews enkele keren ontmaskert als ex-werknemer van SLZ. Ik legde dan uit dat ik nu vanuit de WUR werk en los sta van SLZ. Om dat extra te benadrukken, heb ik op een gegeven moment een T-shirt van de WUR aangetrokken. Dat werkte redelijk goed, al werd ik door sommigen nog wel aangesproken als natuurbeheerder. Overigens had ik dat niet alleen aan mijn verleden te danken. Een oom van me is ook een bekende binnen de natuurbeschermingswereld. Mijn achternaam werd daardoor niet zelden automatisch gekoppeld aan natuurbeheer, mede doordat het thema ook met natuurbescherming te maken had.

Een ander dilemma was de anonimiteit van de kerkvertegenwoordigers. Enerzijds kon SLZ de informatie die ik over kerkvertegenwoordigers verzamelde, goed gebruiken voor hun eigen inventarisaties. Anderzijds kon het kerkvertegenwoordigers belemmeren om vrijuit te spreken. Bovendien is het ook de vraag of het helemaal eerlijk is om informatie die mij toevertrouwd is, aan het grote publiek te openbaren. Ik heb daarom de keus gemaakt om de interviews anoniem te houden. Dit betekent dat uitspraken van kerkvertegenwoordigers niet tot een bepaalde kerk te herleiden zullen zijn. Dit heb ik ook expliciet bij de start van elk interview vermeldt, al maakte het in veel gevallen volgens mij weinig uit. In enkele gevallen waarbij specifiek aangegeven werd samen te willen werken met SLZ, heb ik dat doorgegeven aan medewerkers van SLZ.

7.6 Analyse van de gegevens

In deze paragraaf wordt ingegaan op de volledigheid van de interviews en de uitwerking ervan. Tevens wordt ingegaan op de manier waarop interviews gebruikt zijn bij het schrijven van dit rapport.

7.6.1 VOLLEDIGHEID VAN DE INTERVIEWS

Tijdens de interviews zijn de thema's van de vragenlijst aan bod gekomen, maar de volgorde was niet altijd dezelfde als in de vragenlijst. Vaak zijn de vragen ook niet letterlijk gesteld. In sommige gevallen vertelde een kerkvertegenwoordiger uit zichzelf hele verhalen, waarbij al diverse thema's aan bod kwamen. Er is wel sturing aan gegeven door alle onderwerpen zo goed mogelijk aan bod te laten komen. Het voordeel van semi-gestructureerde interviews, is de vrijheid voor een stuk spontaniteit. Het nadeel hiervan is echter de vereiste concentratie om alle thema's goed uit te diepen. Dat is tijdens het ene interview beter gelukt dan tijdens het andere interview. Daarbij speelde mijn stemming een rol, omdat ik me niet in alle gevallen op mijn gemak voelde. Maar ook de aansluiting op elkaar is belangrijk. Met sommige personen is het makkelijker praten dan met andere personen. Al met al is het ene interview completer en zijn de thema's beter aan bod gekomen, dan in andere interviews.

Daar komt bij dat er een aantal schriftelijke vragenlijsten opgestuurd zijn, waarbij soms oppervlakkige, korte antwoorden gegeven werden. Er is in enkele gevallen telefonisch contact geweest om meer informatie te verkrijgen, maar daarbij kon niet meer op alle onderwerpen even diep ingegaan worden. Soms speelde overigens tijdens de interviews ook het tijdsgebrek van de kerk- of gemeentevertegenwoordiger een rol. In die gevallen zijn sommige onderwerpen slechts beperkt aan de orde gekomen. Verder zijn de opnames van de interviews soms mislukt. De uitwerking werd dan zoveel mogelijk tijdens het interview gedaan en nadien zo snel mogelijk aangevuld. Het nadeel is dat het dan geen letterlijke citaten betreffen, maar slechts mijn waarneming van de citaten. Dit geldt echter slechts voor een minderheid van de interviews. Bovendien was dit moeilijk te voorkomen, omdat de

apparatuur dienst weigerde. De volledigheid en betrouwbaarheid van die interviews is daardoor echter wel minder dan de achteraf uitgewerkte interviews.

7.6.2 UITWERKING VAN DE INTERVIEWS

Ik heb geprobeerd om tijdens de interviews al zoveel mogelijk het verhaal uit te werken. Dat was in eerste instantie voor mezelf, om me goed te kunnen concentreren op wat verteld werd. Tevens maakte het de interviews makkelijker in verband met mijn gezondheid. Het voordeel hiervan was dat de geïnterviewden de stiltes vaak op gingen vullen, waardoor de interviews completer werden. Het nadeel was dat sommigen mijn aandacht wilden en niet meer spraken als ik me over mijn laptop boog. Zodra dit gebeurde, stopte ik met het rechtstreeks uitwerken van de interviews. Bovendien werden slechts gedeeltes direct uitgewerkt, omdat de tijd ontbrak om alles direct uit te typen.

In gevallen waarbij een opname ontbrak, is de uitwerking zo snel mogelijk na het afnemen van het interview gedaan. Het resultaat was echter geen letterlijke weergave van het gesprek, maar een zo goed mogelijke weergave van het verhaal. Het is daarbij echter onvermijdelijk dat er een stuk interpretatie van mijn kant bij zit. Het is mijn waarneming van wat verteld werd, maar dat kan enigszins afwijken van de werkelijkheid. De weergave is echter zo letterlijk mogelijk gedaan.

De andere interviews zijn achteraf verder uitgewerkt en aangevuld. Daarbij werd de opname afgespeeld en letterlijk uitgetypt. Omdat verhalen vaak niet volgens de volgorde van de vragenlijst verteld zijn, is gekozen om de verhalen op te delen in thema's. Het verhaal werd zoveel mogelijk opgeknipt en onder de vragen in de vragenlijst geplaatst. Dit doet natuurlijk enigszins afbreuk aan de samenhang en context van de citaten. Anderzijds was een opsplitsing in thema's nodig, om uiteindelijk te komen tot thematische hoofdstukken. In gevallen waarbij de context nodig of veelzeggend was om het citaat te begrijpen, is ervoor gekozen om het één geheel te laten. Sommige citaten hadden echter betrekking op meerdere vragen, waarbij een keus gemaakt is onder welk thema het geplaatst werd. Dit is tijdens het schrijven van het rapport zoveel mogelijk gecorrigeerd, door per thema te bekijken of er iets over gezegd is in de rest van het interview.

7.6.3 ANALYSE VAN DE INTERVIEWS

Tijdens het schrijven van het rapport, zijn zoveel mogelijk alle onderwerpen behandeld die in de vragenlijst aan de orde kwamen. Daarbij is min of meer dezelfde volgorde aangehouden, omdat er al een duidelijke structuur in de vragenlijst zat. Het veldwerk is dus per thema uitgewerkt, waarbij observaties, interviews en archiefinformatie van SLZ gebruikt zijn. Overigens zijn niet alle thema's uit de interviews aan bod gekomen. Wegens tijdsgebrek is niet dieper ingegaan op het thema 'duurzame levensstijl'.

In eerste instantie is alle beschikbare informatie gebruikt en onder diverse alinea's ingedeeld. Uit de interviews is per thema elk citaat gebruikt en bovendien zijn alle interviews voor elk thema gebruikt. Ook alle informatie over een bepaald onderwerp in het SLZ Archief is gebruikt. De observaties leverden beperkte informatie op, maar die is ook compleet gebruikt. Het geheel bestond dus uit een thematische weergave van alle citaten uit de interviews, aangevuld met observaties en informatie uit het SLZ Archief. Om de leesbaarheid te vergroten, zijn naderhand citaten uit de interviews ingekort of geschrapt. Tevens is commentaar toegevoegd, waarbij de informatie geïnterpreteerd werd en patronen weergegeven werden. De citaten inkorten was relatief eenvoudig, door informatie te schrappen die afweek van het thema. Citaten schrappen is minder eenvoudig, omdat een keus gemaakt moest worden uit diverse citaten. Daarbij is als norm aangehouden, dat alles wat gezegd is aan bod moest komen. Kerkvertegenwoordigers die verschillende argumenten gebruikten, kwamen dus per definitie aan bod. Als dezelfde argumenten gebruikt waren, is een keus gemaakt uit de citaten. Daarbij is gekozen voor het meest karakteristieke citaat. Citaten die het achterliggende gevoel het best verwoordden, of nog net een stukje extra informatie gaven, kregen de voorrang. Overigens zijn soms ook wel diverse citaten met dezelfde boodschap gehandhaafd. Wanneer dit op diverse manieren op karakteristieke wijze verwoord werd, bleven ze in het rapport staan. Het resultaat was uiteindelijk een thematische weergave van de informatie, ondersteund met citaten uit de interviews.

7.7 Opbouw deel 2

Het veldwerkgedeelte begint met een theoretisch hoofdstuk over vleermuizen. Dat geeft achtergrondinformatie van de dieren en de plaatsen waar ze voorkomen. Daarna volgt een hoofdstuk over de motivatie van kerk- en gemeentevertegenwoordigers om wel of geen vleermuizen te beschermen. Dit is gebaseerd op de interviews, observaties en het SLZ-Archief. Het volgende hoofdstuk gaat in op de visie van kerk- en gemeentevertegenwoordigers op kerken, kerkgebouwen en vleermuizen. Tot slot volgt er een hoofdstuk met de visie van de geïnterviewde personen op de natuur en natuurbescherming in Nederland.

Hoofdstuk 8 Vleermuizen in kerken

In de geschiedenis van de mens wordt de vleermuis al vroeg genoemd. Ook in de bijbel komt de vleermuis enkele keren naar voren. Tegenwoordig komen kerkvertegenwoordigers met deze dieren in aanraking, omdat vleermuizen vaak op kerkzolders en in kerktorens verblijven. Dit hoofdstuk gaat verder in op de ecologie van vleermuizen en de relatie tussen vleermuizen en mensen.

8.1 Ecologie van vleermuizen

Vleermuizen zijn een relatief onbekende groep. Deze paragraaf gaat beknopt in op de ecologie van deze dieren. Daarbij komt hun bouw, seizoensritme en dagritme aan de orde. Bovendien wordt nog het nachtelijke jagersleven beschreven.

8.1.1 OP HANDEN GEDRAGEN ZOOGDIEREN

Vleermuizen zijn uniek in de zoogdierenwereld, omdat ze kunnen vliegen. De vleugels zijn verschillend van vogelvleugels. De vleugels van vogels bestaan uit veren, terwijl de vleugels van vleermuizen bestaan uit een vlieghuid van goed doorbloed, levend weefsel. De staart zit, net als de achterpoten, helemaal ingebouwd in de vlieghuid. De vertaling van de wetenschappelijke naam typeert deze diergroep, namelijk handvleugeligen. De vleugel bestaat uit een hand, met de vlieghuid tussen de vingers. De vleugels kunnen parapluachtig opgevouwen worden, door de vingers tegen de onderarm te klappen. Met de kleine voeten en korte, uitstekende duimen, kunnen vleermuizen uitstekend klimmen. In rust hangen vleermuizen aan hun klauwtjes, die samengetrokken worden door het eigen gewicht. Dit kost dus geen energie. Veel soorten kunnen ook goed lopen op hun vier poten en zelfs springen. Verschillende soorten kunnen ook zwemmen of zelfs uit het water opstijgen (Bongers e.a., 1997; Kapteyn, 1995).

Het lichaam van vleermuizen is, in tegenstelling tot de kale vlieghuid, dicht behaard. Vleermuizen hebben een groot hart, om het bloed snel door het lichaam te kunnen pompen. De vliegspieren liggen immers relatief ver van het lichaam af en moeten van zuurstof voorzien worden. Het hart van vleermuizen klopt daarom honderden keren per minuut. Om oververhitting te voorkomen, kunnen vleermuizen afkoelen via bloedvaten in de vleugels. In de vlucht onttrekken koude luchtstromen de warmte aan de bloedvaten (Kapteyn, 1995).

8.1.2 VLEERMUIZEN IN DE WINTER

In gematigde streken, waaronder Nederland, houden vleermuizen een winterslaap ook wel lethargie genoemd. Alle vleermuissoorten in Nederland zijn insecteneters. 's Winters is er een tekort aan voedsel, waardoor de vleermuizen in winterslaap gaan (Bekker & Mostert, 1995; Bongers e.a., 1997; Kapteyn, 1995). In de late herfst bouwen vleermuizen een vetreserve op, die gebruikt wordt om de winterperiode door te komen. Studies hebben uitgewezen dat het lichaamsvet in 10 dagen bijna vertienvoudigd kan worden. Uiteindelijk gaan vleermuizen de winter in met ruim een kwart extra lichaamsgewicht. Door een daling van de temperatuur tot beneden de 10 °C., wordt de stofwisseling van vleermuizen vertraagd. De hartslag gaat omlaag, de bloeddruk en bloedcirculatie gaan omlaag en de ademhaling vertraagd. Als de omgevingstemperatuur te ver onder het vriespunt zakt, zijn de vleermuizen genooddaakt om te verhuizen (Kapteyn, 1995). Vleermuizen moeten hun winterslaap door zien te komen op hun vetreserves en opwarmen kost veel energie. Een vleermuis kan zijn lichaamstemperatuur met ongeveer 1 graad per minuut laten stijgen als ze wakker moeten worden. Voordat ze voldoende opgewarmd zijn om actief te kunnen zijn, duurt tussen de 15 en 60 minuten. Dit maakt overwinterende vleermuizen erg kwetsbaar voor roofdieren of verstoring. Bovendien werken de zintuigen tijdens de winterslaap niet of nauwelijks. De winter is voor vleermuizen dan ook een kritieke periode. De duur van de winterslaap is per vleermuissoort verschillend, afhankelijk van het type insecten wat de verschillende soorten consumeren. Vleermuizen worden tussentijds regelmatig wakker. Ze drinken dan condens uit de omgeving en paren met soortgenoten. Regelmatig verhuizen ze naar plaatsen met een betere omgevingstemperatuur. Elke keer dat een vleermuis wakker wordt, kost echter veel energie. Sommige soorten zijn echter in staat om hun gewichtsverlies aan te vullen door op jacht te gaan. De winterslaap duurt in Nederland globaal van oktober-november tot februari-maart (Bekker & Mostert, 1995; Bongers e.a., 1997; Kapteyn, 1995).

8.1.3 SEIZOENSRITME VAN VLEERMUIZEN

In het vroege voorjaar worden de vleermuizen wakker. Voor de ene soort is dit afhankelijk van het weer, omdat de winterverblijfplaats opwarmt. Bij andere soorten die in winterverblijfplaatsen verblijven met een min of meer constante temperatuur, is het ontwaken afhankelijk van het tijdstip van het jaar. In het voorjaar is er een seizoenstrek waar te nemen, waarbij de vleermuizen van hun winterverblijf

naar hun voortplantingsverblijven trekken. De informatie over vleermuistrek is beperkt, maar van sommige soorten is bekend dat ze afstanden van honderden kilometers afleggen, tot zelfs 1200 kilometer (Bongers e.a., 1997). De mannetjes gaan alleen of in kleine groepjes op zoek naar een geschikt territorium. De vrouwtjes groeperen zich tot de zogenoemde kraamkolonies, waar zich soms ook onvolwassen mannetjes bij aansluiten. Bij sommige soorten woont de hele kolonie op één plek, terwijl andere soorten zich verdelen over meerdere verblijfplaatsen. Tussen de verblijfplaatsen van zo'n kolonie vindt voortdurende uitwisseling plaats, waarbij continu slechts enkele verblijfplaatsen bezet zijn. De soorten die ver kunnen vliegen, vormen doorgaans grotere kolonies dan soorten die dichtbij de kraamkamer op jacht gaan. Dit is noodzakelijk omdat er anders onvoldoende voedsel in de directe omgeving aanwezig is. Sommige soorten vliegen tientallen kilometers per nacht. De kolonievorming vindt plaats in mei, terwijl in de tweede helft van juni de jongen geboren worden. De jongen komen naakt en met gesloten ogen ter wereld. De vrouwtjes hebben 2 melkklieren op de borst, maar werpen doorgaans één jong per jaar. Sommige soorten krijgen regelmatig tweelingen, maar drielingen zijn zeldzaam. Vanaf eind juli of begin augustus kunnen de jongen meevliegen met de ouders. Tot die tijd verblijven de jongen in de kraamkamer wanneer de vrouwtjes op jacht gaan. Als de vrouwtjes terug komen van de jacht, herkennen ze hun jongen aan het geluid en de lichaamsgeur. Doorgaans verplaatsen de kolonies zich gedurende het zomerseizoen een aantal keren, zelfs wanneer er jongen zijn. Als de jongen nog niet kunnen vliegen, worden ze meegedragen door de moeders (Bekker & Mostert, 1995; Bongers e.a., 1997; Kapteyn, 1995). Dit houdt mogelijk verband met de kwetsbaarheid van een kolonie. Een kolonie is namelijk een aantrekkelijk doelwit voor roofdieren. Er is bij dwergvleermuizen vastgesteld dat het aantal vrouwtjes wat ten prooi valt aan huiskatten, in de zomer hoger is dan mannetjes die door katten gepakt worden. Buiten de kraamtijd zijn de verhoudingen omgedraaid en vallen er meer mannetjes ten prooi aan de poezen (Bekker & Mostert, 1995). Een andere kwetsbaarheid is de gevoeligheid voor parasieten. De overdracht van parasieten komt in een kraamkolonie sneller tot stand in vergelijking met individueel gehuisveste vleermuizen. Het is echter ook mogelijk dat de vleermuizen verhuizen naar plaatsen in of nabij jachtgebieden waar op dat moment veel te halen is. Een laatste reden om te verhuizen is de concurrentie met boombewonende vogels (Bekker & Mostert, 1995; Kapteyn, 1995).

De jongen zijn gevoelig voor koude weersomstandigheden. De mogelijkheid om energie te besparen door in lethargie te gaan, wordt soms ook toegepast tijdens koele dagen of nachten in voor- en najaar. De jongen kunnen ook in lethargie gaan, maar houden dit minder lang vol (Bongers e.a., 1997). Vleermuizen zijn echter uitstekend in staat om kleine temperatuurschommelingen op te vangen. Bij koud weer kruipen ze bijvoorbeeld dichter tegen elkaar aan, terwijl ze losser of individueel hangen bij warmer weer. Bovendien zoeken de vleermuizen binnen hun kraamkamer de beste omgevingstemperatuur op. Voedseltekorten zijn echter een nog grotere bedreiging voor de jongen. Ze zijn dan niet in staat om voldoende reserves op te bouwen om de winter door te komen (Kapteyn, 1995). De voortplantingssnelheid van vleermuizen is laag in vergelijking met sommige andere zoogdieren. In een voorjaar met slechte weersomstandigheden ovuleert een vrouwtje niet eens en kan dat jaar geen jong krijgen. Daar staan echter een lage sterfte en lange levensduur tegenover. Van sommige soorten zijn leeftijden bekend van 20 en zelfs 35 jaar, al ligt de gemiddelde leeftijd rond een jaar of zes. Bovendien lijken in vleermuizenpopulaties met hogere risico's, meer jongen geboren te worden. Het hogere geboortecijfer compenseert dan de hogere sterfte (Bongers e.a., 1997).

Na het uitvliegen van de jongen begin augustus valt de kolonie min of meer uiteen. De vrouwtjes gaan op zoek naar de mannetjes om te paren. De mannetjes hebben vaak een eigen territorium op een strategische plek langs vliegroutes van de vrouwtjes. Hier paren ze vaak met meerdere vrouwtjes. De eisprong en de bevruchting van het eitje vindt plaats in het daaropvolgende voorjaar. De zaadcellen worden zo lang opgeslagen. Na de paring, in september of oktober, zoeken de vleermuizen geleidelijk hun winterverblijven weer op. Tijdens de najaarstrek vliegen de vleermuizen alle kanten op, op zoek naar geschikte winterverblijven. Sommige soorten trekken in zuidelijke richting waar de winters minder streng zijn, zodat de risico's van de overwintering kleiner zijn (Bekker & Mostert, 1995; Bongers e.a., 1997; Kapteyn, 1995).

8.1.4 DAGRITME EN ORIENTATIE

Vleermuizen zijn 's nachts actief en houden zich overdag verborgen. Alle Europese vleermuissoorten zijn insectenetters en 's nachts gaan ze dan ook op jacht. Veel soorten oriënteren zich met behulp van een sonarsysteem (Bongers e.a., 1997; Kapteyn, 1995). De vleermuizen maken korte geluiden met een hoge frequentie. Door de echo op te vangen die obstakels terugkaatsen, krijgen vleermuizen een beeld van de omgeving. Vleermuizen krijgen dus waarnemingsflitsen, maar kunnen niet onafgebroken waarnemen. Het geluid dat vleermuizen produceren tijdens de echolocatie is te hoog om als mensen waar te kunnen nemen. Daarom wordt het ook wel ultrasoon genoemd. De afstand waarop

vleermuizen obstakels waarnemen, is afhankelijk van het formaat van het obstakel, de pulsduur, de frequentie van de puls en de intensiteit van het geluid. Grote objecten zoals gebouwen, worden op enkele tientallen meters waargenomen. Kleine insecten worden op slechts enkele meters afstand waargenomen. Wanneer vleermuizen een insect naderen, worden de pulsen steeds korter om frequenter waarnemingen van het insect te krijgen. Vleermuizen kunnen hun echolocatie aanpassen aan de omgeving waarin ze vliegen. Met name soorten die in open gebieden jagen hebben dat vermogen (Kapteyn, 1995). Vleermuizen maken soms ook geluiden om te communiceren met soortgenoten. Deze zijn lager van frequentie, zodat ze over een grotere afstand te horen zijn. Sommige geluiden zijn ook voor mensen waarneembaar (Bongers e.a., 1997; Kapteyn, 1995). Vleermuizen luisteren soms ook elkaars echolocatie af. Zo weten ze waar de goede foerageerplekken te vinden zijn (Kapteyn, 1995).

Vleermuizen zijn over het algemeen erg wendbaar. Dit is ook nodig omdat insecten pas van dichtbij waargenomen kunnen worden. Soms moeten vleermuizen flinke capriolen uithalen om ze te kunnen bemachtigen. Toch bestaan er grote verschillen in vliegsnelheid en wendbaarheid tussen de verschillende soorten. Dit wordt voornamelijk bepaald door het gewicht van de vleermuis en de vleugelvorm. Hun wendbaarheid varieert in grote mate met de habitats waarin zij jagen. Overigens maken ze hierbij niet alleen gebruik van hun echolocatie, maar ook van hun gezichtsvermogen. In bekende foerageergebieden jagen grootoorvleermuizen vaak alleen met behulp van hun gezichtsvermogen. Vooral in het donker kunnen vleermuizen goed zien. Ook het reukvermogen van vleermuizen is redelijk goed ontwikkeld. Dit is vooral van belang voor herkenning en onderlinge communicatie tussen de dieren. De meest opvallende geuren worden door mannetjes geproduceerd in de paartijd. Dit gebruiken ze, naast geluiden, om de vrouwtjes mee te lokken (Kapteyn, 1995).

Na hun nachtelijke foerageertochten verzamelen de vleermuizen zich rond hun verblijfplaats. Tijdens dit zogenoemde zwermen communiceren ze intensief en maken daarbij ook gebruik van andere geluiden dan de ultrasone geluiden. Eenmaal terug in hun verblijfplaats blijven ze daar de hele dag rusten. Ze zoeken plekken op waar ze veilig zijn voor roofdieren en kruipen daarbij vaak diep weg in spleten. Dit verschilt echter per soort, omdat de ene soort dieper wegkruipt dan de andere. Tegen de avond vliegen ze weer uit, waarbij het tijdstip van uitvliegen verschilt per soort (Bongers e.a., 1997; Kapteyn, 1995).

8.1.5 FOERAGEERTECHNIEKEN

Vleermuizen verbruiken zoveel energie, dat ze iedere nacht bijna de helft van hun eigen lichaamsgewicht eten. Voor lacterende vrouwtjes geldt dat ze dagelijks zelfs meer dan hun eigen lichaamsgewicht naar binnen kunnen werken. Dit is ook nodig, omdat de jonge vleermuizen ook met gemak hun eigen lichaamsgewicht aan melk drinken, wat overigens verschillend is van het gewicht van volwassen vrouwtjes. Jaarlijks consumeren de vleermuizen tonnen insecten.

Wanneer de vleermuizen uitvliegen naar hun jachtgebieden, blijken ze in veel gevallen een vaste vliegroute te volgen. Ze oriënteren zich op vaste elementen in het landschap. Hagen en singels bieden niet alleen meer voedsel dan in het open veld te vinden is, ze bieden ook meer beschutting tegen roofdieren. Overigens vliegen niet alle soorten dicht langs deze verbindingsroutes, maar ze gebruiken ze vermoedelijk wel om zich te oriënteren. Vleermuizen hebben een uitstekend ruimtelijk geheugen. De afstand tussen verblijfplaats en foerageergebied verschilt sterk per soort. Vliegt de ene soort nog geen kilometer van zijn verblijfplaats weg, andere soorten bevinden zich soms op 15 kilometer afstand. De afstand die vleermuizen vliegen is medebepalend voor de koloniegrootte. Vleermuizen die ver vliegen, ondervinden minder concurrentie van elkaar en kunnen in grotere aantallen bij elkaar leven. Zogende vrouwtjes gaan in het algemeen minder ver, omdat ze tussentijds de jongen van melk moeten voorzien. De hoeveelheid beschikbare insecten is uiteraard ook bepalend voor de afstand die ze vliegen. Bij hoge dichtheden van insecten, blijven de vleermuizen lang op één plek fourageren. Wanneer er weinig insecten zijn, hebben vleermuizen soms een territorium wat ze agressief verdedigen tegen soortgenoten. Veel vleermuizen vliegen ook langs een fourageerroute.

Vleermuizen gebruiken verschillende foerageertechnieken om hun voedsel te bemachtigen. Welke technieken ze gebruiken, verschilt per soort. De diverse technieken zijn:

- Vlucht-scheppen, wat inhoudt dat ze hun prooi opsporen en volgen met behulp van echolocatie. De prooi wordt in de lucht gevangen met behulp van hun vleugel- of staartvlieghuid, die fungeert als een soort vangzak. De meeste soorten maken gebruik van deze techniek.
- Struinen is een methode waarbij vleermuizen langs bladeren en takken vliegen en de aanwezige prooidieren ervan plukken. Sommige struiners zijn goede vliegers, zoals bijvoorbeeld de grootoorvleermuizen. Deze soorten kunnen bidden als een kolibrie, of als een helikoptertje loodrecht omhoog of omlaag langs bomen en struiken vliegen.

- Het bodemduiken of bodemspeuren wordt zo genoemd voor vleermuizen die dicht boven de grond jagen. Ze vliegen ongeveer 80 cm boven de grond en land boven op een prooi. Soms achtervolgen ze een prooi nog nadat ze geland zijn.
- Bij harken vliegen de vleermuizen vlak boven water en harken de insecten die op het wateroppervlak zitten. Ze doen dit door met hun achterpoten de prooi van het water te harken.
- Het postjagen is een techniek waarbij de vleermuizen op een vaste post zitten, meestal op een tak in een boom. Ze speuren de omgeving af naar insecten, die ze in een korte uitval vangen. Na het vangen van de prooi gaan ze terug naar hun post en wachten op het volgende slachtoffer.

Vleermuizen kunnen onderscheid maken in prooidieren. Grote prooidieren leveren meer energie op, maar kosten meer tijd om te verorberen. Kleine prooidieren gaan sneller, maar daarvan moeten er veel meer gevangen worden. Volwassen vleermuizen zijn efficiënter dan de jongen in het vangen van insecten. De efficiëntie van hoogzwangere vrouwtjes neemt eveneens af. In het algemeen zijn vleermuizen echter goed in staat om de goede plekken uit te kiezen waar veel prooidieren zijn. Daarbij zijn er sterke verschillen tussen de soorten, wat concurrentie minimaliseert. De jachttechniek, foeragegebied en prooikeuze verschilt per soort (Kapteyn, 1995).

8.2 Verblijfplaatsen van vleermuizen

Vleermuizen in Nederland houden een winterslaap. Hiervoor zoeken ze ruimtes op waar de temperatuur en luchtvochtigheid optimaal zijn. In de zomerperiode wordt de keuze van hun verblijfplaats ook sterk beïnvloedt door de aanwezigheid van voedsel in de omgeving.

8.2.2 WINTERVERBLIJVEN

In het algemeen geldt echter dat vleermuizen voor hun winterslaap een ruimte op zoeken met een hoge luchtvochtigheid, waar het bovendien koel en donker is met weinig tocht en een kleine kans op verstoring. De temperatuurschommelingen mogen variëren van ongeveer 8 °C tot vlak onder het vriespunt. De winterverblijven voor vleermuizen verschillen echter per soort, maar ook tussen verschillende individuen. Sommige soorten geven de voorkeur aan grote kwartieren met een zeer stabiele temperatuur, waarbij ze gedurende lange periode in slaap zijn. Andere soorten hangen op minder beschutte plekken of in kleine winterverblijven, met soms sterke temperatuurschommelingen. Ze worden bij zacht weer regelmatig wakker en gaan soms zelfs op jacht. Dieren die in grote, temperatuurstabiele winterverblijven hangen, vliegen vrijwel onafhankelijk van het weer op vaste tijdstippen in het jaar uit. Bij dieren die in verblijven hangen waar de temperatuur fluctueert, wordt het tijdstip van uitvliegen ook beïnvloedt door het weer (Bekker & Mostert, 1995; Bongers e.a., 1997; Kapteyn, 1995).

Winterverblijven bestaan in Nederland uit mergelgroeven, allerlei kelders, oude forten en bunkers en ook bruggen en dergelijke. Op kleinere schaal overwinteren vleermuizen ook in spleten (bijvoorbeeld tussen de balken op kerkzolders), in en om woonhuizen en andere bouwwerken. Er zijn ook vleermuizen die in holle bomen overwinteren en een enkele keer in vleermuiskasten. Sommige soorten hangen vrij tegen de wand of aan het plafond van hun verblijf. Andere soorten kruipen weg in spleten en kieren. Sommige soorten hangen in grotere groepen dicht bij elkaar. Hierdoor is het warmteverlies minder en wordt er energie bespaart. Andere soorten hangen individueel (Bekker & Mostert, 1995; Bongers e.a., 1997).

In Zeeland ontbreken natuurlijke grotten die als winterverblijf kunnen dienen. Er wordt dan ook aangenomen dat vleermuizen in Zeeland pas goed konden gedijen met de komst van menselijke bouwwerken. Een goede isolatie is belangrijk, wat bereikt kan worden door dikke muren of ondergrondse ligging van bouwwerken. In Zeeland bestaan de winterverblijven van vleermuizen vooral uit forten, ruïnes, kelders en bunkers. Sommige soorten slapen in spouwmuren of onder dakpannen. Vaak is een temperatuurgradient aanwezig, waarbij vleermuizen een plek met het optimale microklimaat uitkiezen voor hun winterslaap (Bekker & Mostert, 1995).

8.2.3 ZOMERVERBLIJVEN

De zomerverblijven worden door de vleermuizen vaak strategisch gekozen in de nabijheid van goede foerageerplaatsen. Ook voor zomerverblijven geldt dat het een rustige plek moet zijn, waar roofdieren en mensen moeilijk kunnen komen. Vleermuizen hebben een platte kop en kunnen goed klimmen, zodat ze van nauwe en moeilijk bereikbare ruimten gebruik kunnen maken. Het is belangrijk dat de plekken warm, donker en tochtvrij zijn. De Nederlandse vleermuizen zijn niet in staat eigen verblijfplaatsen te creëren en zijn dus volledig afhankelijk van bestaande verblijfplaatsen. Vleermuizen worden in holten en spleten van bomen gevonden, of zelfs achter loshangende schors. Met vleermuiskasten of vogelnestkasten, zorgt de mens voor kunstmatige woningen. Vleermuizen worden ook aangetroffen op (kerk-)zolders, onder dakpannen, in spouwmuren, achter vensterluiken, achter

houten betimmering, in brugpijlers enzovoorts. Grote verblijfplaatsen hebben vleermuizen meer mogelijkheden, omdat er vaak een temperatuurgradiënt is (Bekker & Moster, 1995; Bongers e.a., 1997; Kapteyn, 1995).

Boombewonende vleermuizen stellen hoge eisen aan de toestand en ouderdom van de koloniebomen. Dit hangt samen met het feit dat boomholtes een beperkte temperatuurgradient hebben. Boombewonende soorten verhuizen vaak en splitsen regelmatig op in kleine groepjes. Om die reden kiezen ze vaak gebieden uit waar meerdere holle bomen zijn, vrijwel altijd oude bossen. Het overgrote deel van de kolonies wordt aangetroffen in oude, verlaten spechtenholten in bomen van meer dan 80 jaar oud. Ook holtes ontstaan door inrotting of onweerinslag en dergelijke kunnen geschikt zijn. Vaak wordt een eik of beuk uitgekozen. Het is niet zozeer een voorkeur voor boomsoort, maar deze soorten zijn vaak oud genoeg om holtes te hebben. Acacia is één van de weinige soorten die op vroege leeftijd spleten en scheuren heeft en wordt daarom ook regelmatig uitgekozen (Bekker & Moster, 1995; Kapteyn, 1995). Van de watervleermuis is bekend dat ze niet altijd de verblijfplaats uitkiezen die het dichtst bij het foerageergebied ligt. Ze prefereren koloniebomen die in de zuidwestrand of op zuidelijk georiënteerde hellingen groeien. Vleermuizen kiezen een kolonieplaats die beschut ligt en warm is (Bongers e.a., 1997).

Figuur 14: Grootoorvleermuizen hangen vaak goed zichtbaar op kerkzolders.

gebouwen bewoond waar mensen weinig kwamen, zoals kerkzolders, oude schuren en ruines. Het gebruik van houtconserveringsmiddelen, het verlichten van gebouwen of een steeds intensiever gebruik van veel ruimten, heeft ertoe geleid dat veel van die ruimten niet meer geschikt zijn voor vleermuizen. Bovendien zijn veel oude gebouwen afgebroken. Veel kolonies worden tegenwoordig gevonden in spouwmuren van woonhuizen, waarbij de ouderdom van de huizen geen rol meer speelt (Bekker & Mostert, 1995).

8.3 Onderzoek naar vleermuizen

Nederland herbergt negentien soorten vleermuizen, waarbij het voorkomen varieert van dwaalgast tot algemeen. Om een beter beeld te krijgen van de verspreiding en leefwijze van vleermuizen, wordt er op diverse manieren onderzoek naar gedaan. Ook SLZ levert daar een bijdrage aan door middel van het kerkzolderonderzoek.

Om uiteenlopende redenen verhuizen vleermuizen regelmatig van verblijfplaats. Van sommige soorten verblijft de hele kolonie op dezelfde plek, terwijl andere soorten verdeeld zijn over meerdere verblijfplaatsen. Over het algemeen hangen vleermuizen dicht bij elkaar, waarbij sommige soorten aan en op elkaar hangen. Andere soorten mijden het lichaamscontact en hangen vrij. In Nederland verschillen de aantallen van enkele individuen tot hooguit enkele honderden exemplaren per kolonie (Bongers e.a., 1997; Kapteyn, 1995).

In Zeeland zijn slechts beperkte gebieden geschikt voor boombewonende soorten. In veel regio's ontbreken geschikte koloniebomen, wat samenhangt met de geringe ouderdom van veel bomen. Dit is te wijten aan de overstromingen van delen van Zeeland in de tweede wereldoorlog en tijdens de watersnoodramp van 1953, waarbij veel bomen gedood zijn door het zoute water (Bekker & Mostert, 1995). Daar komt bij dat de concurrentie voor boomholtes groot is. Ook diverse soorten vogels, zoogdieren en insecten verblijven in boomholtes en concurreren met de vleermuizen (Kapteyn, 1995). Vleermuizen die in gebouwen verblijven, hebben een uitgesproken voorkeur voor warme, donkere en rustige gedeelten. Vroeger allerlei oude

8.3.1 VERSPREIDING

Nederland is een belangrijk vleermuizengebied binnen Europa. Van de 30 verschillende soorten vleermuizen die in Europa voorkomen, kwamen er in de jaren negentig 19 soorten in Nederland voor. Sommige van deze soorten werden slechts sporadisch aangetroffen, maar van de grootoorvleermuis, baardvleermuis, watervleermuis, meervleermuis, dwergvleermuis, ruige dwergvleermuis, laatvlieger, rosse vleermuis en franjestaart komen de grootste populaties in Nederland voor. Er zijn echter ook soorten verdwenen of sterk achteruit gegaan. Sinds de jaren veertig zijn de grote- en kleinhoefijzerneus achteruit gegaan en uiteindelijk uitgestorven. De vale vleermuis en ingekorven vleermuis zijn in de jaren veertig en vijftig sterk achteruit gegaan. De bechstein's vleermuis, mopsvleermuis en de bosvleermuis waren vermoedelijk altijd al zeldzaam en zijn dat nog steeds (Kapteyn, 1995).

Tabel 15: Voorkomen van vleermuizen in NL en Zeeland (Bongers e.a., 1997; Kapteyn, 1995; Bekker e.a., 2010).

NL naam	Wetenschap. naam	Nederland	Zeeland
Kleine hoefijzerneus	Rhinolophus hipposideros	Verdwenen	
Grote hoefijzerneus	R. ferrumequinum	Verdwenen	
Watervleermuis	Myotis daubentoni	Algemeen	Vrij algemeen
Meervleermuis	M. dasycneme	Vrij algemeen	Vrij zeldzaam
Brandt's vleermuis	M. brandti	Zeer zeldzaam	
Baardvleermuis	M. mystacinus	Vrij algemeen	Vrij zeldzaam
Ingekorven vleermuis	M. emarginatus	Zeldzaam	
Franjestaart	M. nattereri	Vrij zeldzaam	Zeldzaam
Bechstein's vleermuis	M. bechsteini	Zeer zeldzaam	
Vale vleermuis	M. myotis	Zeldzaam	
Rosse vleermuis	Nyctalus noctula	Vrij algemeen	Vrij zeldzaam
Bosvleermuis	N. leisleri	Zeldzaam	
Grote rosse vleermuis	N. lasiopterus	Dwaalgast	
Laatvlieger	Eptesicus serotinus	Algemeen	Vrij algemeen
Noordse vleermuis	E. nilssoni	Dwaalgast	
Tweekleurige vleermuis	Vespertilio murinus	Zeer zeldzaam	Zeer zeldzaam
Dwergvleermuis	Pipistrellus pipistrellus	Algemeen	Algemeen
Ruige dwergvleermuis	P. nathusii	Algemeen	Vrij algemeen
Kuhls dwergvleermuis	P. kuhlii	Dwaalgast	
Grootoorvleermuis	Plecotus auritus	Vrij algemeen	Vrij algemeen
Grijze grootoorvleermuis	P. austriacus	Zeer zeldzaam	Zeer zeldzaam
Mopsvleermuis	Barbastella barbastellus	Zeer zeldzaam	Zeer zeldzaam

Van de 19 in Nederland voorkomende soorten, komen er 12 in Zeeland voor. In Zeeland zijn slechts beperkte gebieden geschikt voor boombewonende soorten. In veel regio's ontbreken geschikte koloniebomen, wat samenhangt met de geringe ouderdom van veel bomen (Bekker & Mostert, 1995). De volgende in Zeeland voorkomende soorten maken in de zomerperiode meer of minder gebruik van gebouwen: Baardvleermuis, Brandt's vleermuis, Meervleermuis, Dwergvleermuis, Laatvlieger, Mopsvleermuis, Grootoorvleermuis en Grijze grootoorvleermuis. Dit zijn acht van de dertien in Zeeland voorkomende soorten. In de winterperiode worden gebouwen alleen als overwinteringsplaats gebruikt door Dwergvleermuis en Laatvlieger (Bekker, J.P. & K. Mostert, 1994). Vleermuizen krijgen in Zeeland veel aandacht. Zo worden winter- en zomerverblijven ingericht en beheerd en is er een klachtafhandeling voor vleermuizen die overlast veroorzaken. Dit is met name het geval als de vleermuizen zich in woonhuizen gevestigd hebben, wat vooral het geval is bij de dwergvleermuis. Voor de soorten grootoorvleermuis, grijze grootoorvleermuis, laatvlieger en meervleermuis zijn kerkzolders van groot belang. Het is voor vleermuizen belangrijk dat de zolders met rust gelaten worden en niet teveel in de schijnwerpers geplaatst worden (Bekker e.a., 2010).

8.3.2 MOGELIJKE ONDERZOEKSMETHODEN

Er zijn diverse mogelijkheden om onderzoek te doen naar vleermuizen zodat meer informatie verkregen wordt over deze relatief onbekende zoogdiergroep. Allereerst zijn er oude meldingen, die ook in Zeeland bruikbare informatie opgeleverd hebben (Bekker & Mostert, 1995).

Daarnaast kan er gebruik gemaakt worden van een bat-detector. Deze detector zet het ultrasone geluid van vleermuizen om in voor mensen hoorbare geluiden. Door interpretatie van ritme, klank en het bereik van de geluiden, is het mogelijk de meeste in Nederland voorkomende soorten op naam te brengen. Hier is overigens behoorlijke ervaring voor nodig. Deze detectors maken het mogelijk om op zomernachten in het volledige donker, vleermuizen te determineren. Sinds 1986 zijn grote delen van Zeeland onderzocht met bat-detectors (Bekker & Mostert, 1995).

Door meldingen en klachten van bewoners zijn in de loop van de jaren veel verblijfplaatsen van vleermuizen ontdekt. Het betreft in Zeeland voor het grootste deel kolonies van dwergvleermuizen, aangevuld met een enkele kolonie laatvliegers (Bekker & Mostert, 1995).

Vleermuizen worden ook wel geringd, waarbij een ring aan de onderarm bevestigd wordt. Leo Bels promoveerde in 1952 als eerste Nederlander op een uitgebreid ringenonderzoek onder vleermuizen. Hij heeft duizenden vleermuizen geringd en teruggevonden, wat een schat aan informatie opgeleverd heeft. De beestjes hebben hem ook eens het leven gered, toen hij in de oorlog gevangen genomen werd tijdens voorbereidingen voor een vlucht poging naar Engeland. Hij bevond zich op verboden gebied en werd gearresteerd. Hij hield stug vol dat hij onderzoek aan het doen was naar vleermuizen, waardoor hij 'slechts' in de gevangenis terecht kwam. Dit onderzoek werd in 1957 grotendeels stopgezet vanwege de snelle achteruitgang van veel vleermuissoorten (Kapteyn, 1995). In Zeeland zijn incidenteel vleermuizen geringd, maar op heel kleine schaal (Bekker e.a., 2010).

Een andere methode is braakballen van uilen en roofvogels uitpluizen en de gevonden resten van dieren determineren. Dit is een erg arbeidsintensieve methode, maar kan specifieke informatie opleveren over de predatie van vleermuizen door vogels. Zo zijn in de jaren tachtig schedelresten van dwergvleermuizen in braakballen van een kerkuil. Er zijn echter ook meldingen die veel verder teruggaan, waarbij verschillende soorten vleermuizen werden aangetroffen in braakballen (Bekker & Mostert, 1995).

Sinds de jaren tachtig worden ook vleermuiskasten opgehangen en gecontroleerd op vleermuizen. In 1990 bleek Zeeland de eerste provincie in Nederland te zijn waar een kraamkolonie in een vleermuiskast werd aangetroffen (Bekker & Mostert, 1995).

Een andere methode is het controleren van (potentiële) winterverblijven van vleermuizen. In Zeeland zijn dit onder andere forten, bunkers en kelders. Tegenwoordig zijn er ook nieuw aangelegde winterverblijven bijgekomen. Een winterverblijventelling vind in Zeeland sinds de jaren tachtig plaats, die in de jaren negentig echter sterk is uitgebreid qua aantal objecten (Bekker & Mostert, 1995).

In Zeeland zijn ook vleermuizen gevangen met mistnetten. Dit hing samen met een telemetrisch onderzoek, waarbij enkele gevangen meervleermuizen voorzien werden van een zender en enkele dagen gevolgd zijn (Bekker e.a., 2010).

De laatste methode die al sinds decennia in Zeeland toegepast wordt, is het onderzoeken van kerkzolders. Tot een aantal jaren geleden betrof dit een gering aantal kerken die sporadisch onderzocht werden. Dit onderzoek wordt pas de laatste jaren systematisch uitgevoerd door SLZ (archief SLZ).

8.3.3 ONDERZOEK VAN SLZ

Stichting Landschapsbeheer Zeeland (SLZ) doet al een aantal jaren onderzoek naar vleermuizen op kerkzolders. Oude kerken hebben vaak een ruimte tussen het halfronde plafond en het (punt-)dak, wat de kerkzolder genoemd wordt. Deze ruimtes zijn potentieel vaak geschikt voor vleermuizen. Om meer kennis te verkrijgen over vleermuizen in Zeeland, heeft Stichting Landschapsbeheer Zeeland de meeste Zeeuwse kerkzolders onderzocht op de aanwezigheid van vleermuizen.

Hiervoor werd een lijst opgesteld met alle kerken in Zeeland, ingedeeld in 6 regio's. Uit de totaallijst met alle kerken is een selectie gemaakt, van de kerken die mogelijk geschikt zouden zijn voor vleermuizen. Nieuwe kerken hebben doorgaans geen zolder en vielen daardoor af. De overige kerken zijn vrijwel allemaal benaderd met de vraag of er onderzoek gedaan mocht worden naar de aanwezigheid van vleermuizen. Door een klein gedeelte van die kerken werd geen toestemming verleend voor het onderzoek. De kerken waar wel toestemming verleend werd, zijn op afspraak onderzocht op de aanwezigheid van vleermuizen of uitwerpselen ervan. Vleermuizen zitten vaak in niet-toegankelijke spleten, waardoor de aanwezigheid slechts vastgesteld kon worden aan de hand van de aanwezige keuteltjes. Met de verkregen kennis uit het onderzoek is vervolgens besloten om de Zeeuwse vleermuispopulatie te beschermen en waar mogelijk te versterken. Er is opnieuw contact opgenomen met een aantal kerken en in sommige regio's is gestart met het uitvoeren van maatregelen om een kerkzolder geschikt(er) te maken voor vleermuizen. Hiervoor werden alleen kerken benaderd, waar in het verleden toestemming gegeven was voor onderzoek. Een gedeelte van de kerkvertegenwoordigers die wel meegewerkt had aan het onderzoek wilde niet meewerken aan maatregelen ten behoeve van vleermuizen op kerkzolders (Archief SLZ).

8.3.4 ONDERZOEKSRESULTATEN KERKZOLDERINVENTARISATIE

In Zeeland zijn in totaal ongeveer 259 kerkgebouwen, al kan het exacte aantal enigszins afwijken. Soms zijn er namelijk kerkgenootschappen die gebruik maken van een schoolgebouw en anderzijds zijn er soms voormalige kerkgebouwen die nu een andere functie gekregen hebben. Dit kan tot kleine afwijkingen leiden op het totale aantal kerken. Zeeland is voor het onderzoek naar vleermuizen onderverdeeld in 6 regio's. In onderstaande tabel zijn de onderzoeksresultaten per regio weergegeven (archief SLZ).

Tabel 16: Onderzoeksresultaten van het kerkzolderonderzoek per Zeeuwse regio (Archief SLZ).

	Zuid-Beveland	Noord-Beveland	Zeeuws Vlaanderen	Schouwen Duiveland	Walcheren	Tholen, St. Philipsland
Ongeschikt	24	5	35	6	13	15
Onbekend	5	3	7	1	8	1
Geen vleermuis	26	2	16	5	14	5
Wel vleermuis	20	2	31	4	8	3
Totaal	75	12	89	16	43	24

De categorie ongeschikt bevat kerken die niet geschikt zijn voor vleermuizen, wat in veel gevallen al geconstateerd kon worden zonder onderzoek te verrichten. In de meeste gevallen hadden deze kerken geen zolder en geschikte toren. Overigens was de inventarisatie gericht op vleermuizen op kerkzolders en in kerktorens. In spouwmuren en dergelijke zouden zich wel vleermuizen kunnen bevinden, ook binnen de kerken van de categorie ongeschikt. De categorie onbekend staat voor kerken die mogelijk wel geschikt zijn voor vleermuizen, maar waar geen toestemming is verleend om onderzoek te verrichten. Het is dus onbekend of er zich wel of geen vleermuizen bevinden. Dan zijn er kerken waar geen vleermuizen aangetroffen zijn, maar die potentieel in veel gevallen wel geschikt zijn voor vleermuizen. Tenslotte zijn er kerken waar daadwerkelijk vleermuizen of sporen van vleermuizen aangetroffen zijn (archief SLZ).

Zowel binnen de categorie 'geen vleermuis' als 'wel vleermuis', bieden de kerkzolders soms grotere potenties voor vleermuizen, nadat kleine maatregelen uitgevoerd werden. Het ging in veel gevallen om het toegankelijk maken van kerkzolders (bijvoorbeeld een spleet in een luik zagen) of om het verduisteren van ramen. In kerken waar daadwerkelijk vleermuizen aangetroffen zijn, werd voorgesteld om een informatiebordje op te hangen. Zo weten bezoekers, maar ook bijvoorbeeld monumentenwacht, dat er vleermuizen zitten en kunnen ze er rekening mee houden. Ook is het een manier van het informeren van het kerkbestuur, wat van belang is als er bijvoorbeeld een restauratie gepland staat. In een aantal regio's zijn ook daadwerkelijk maatregelen voorgesteld en uitgevoerd als er toestemming verleend werd, namelijk op Zuid-Beveland, Zeeuws Vlaanderen en Noord-Beveland. Op Zuid-Beveland zijn ongeveer 25 kerken benaderd voor maatregelen, waarvan 17 kerken toestemming verleenden voor de uitvoering van de maatregelen. Op Zeeuws Vlaanderen zijn 21 kerken benaderd, waarvan 14 kerken toestemming verleenden om maatregelen uit te voeren. Op Noord-Beveland zijn drie kerken benaderd, waarvan 2 kerken toestemming hebben verleend om de maatregelen uit te voeren. Soms betrof dit toestemming om bepaalde maatregelen wel uit te voeren en andere niet. En in bepaalde gevallen was de toren eigendom van de burgerlijke gemeente en de zolder van de kerkelijke gemeente. Verleende slechts één van de twee toestemming voor de maatregelen, dan konden ze in sommige gevallen toch niet uitgevoerd worden. In enkele gevallen is nog niet bekend of er toestemming verleend zal worden of niet, maar deze kerken zijn niet meegeteld in bovenstaande opsomming (archief SLZ).

8.4 Bescherming en bedreigingen van vleermuizen

Door biotoopvernietiging gingen veel soorten achteruit of verdwenen zelfs uit ons land. Daarom kwam de bescherming van diersoorten op gang.

8.4.1 WETGEVING EN VLEERMUIZEN

Al in 1880 kregen de vleermuizen in Nederland een wettelijk beschermde status. Daarmee was Nederland het eerste Europese land wat vleermuizen beschermde. De vleermuis werd beschermd door de 'Wet tot bescherming van diersoorten, nuttig voor landbouw en houtteelt'. In 1914 werd deze wet ingetrokken en vervangen door de 'Nuttige Dierenwet'. De vleermuizen waren daar niet in opgenomen en werden dus niet langer beschermd. In 1973 trad het 'Besluit beschermde diersoorten' in werking en werden de vleermuizen opnieuw beschermd. Tevens werd in de

Natuurbeschermingswet uit 1968 geregeld dat bepaalde leefgebieden beschermd werden (Bekker & Mostert, 1995). De huidige Nederlandse wetgeving is gestoeld op internationale verdragen en heeft als doel om de achteruitgang van de biodiversiteit voor 2010 te stoppen. De natuurbeschermingswet uit 1998 en Natura 2000, zijn erop gericht om natuurgebieden te beschermen. Natura 2000 voorziet tevens in de bescherming van vleermuizen, waarbij vooral de meervleermuis een hoge bescherming geniet. In 2002 is de Flora- en Faunawet van kracht geworden. Deze wet voorziet in de bescherming van vleermuizen zelf, maar ook in de bescherming van hun leefplekken (Bekker e.a., 2010).

8.4.2 BEDREIGINGEN VOOR VLEERMUIZEN

Vleermuispopulaties zijn in de tweede helft van de vorige eeuw sterk achteruitgegaan (Kapteyn, 1995). Tot op de dag van vandaag worden vleermuispopulaties bedreigd en staan diverse soorten op de rode lijst van beschermde diersoorten (Wikipedia, 2010). Een belangrijke factor die verantwoordelijk is voor de achteruitgang van vleermuizen, is de verandering van het landschap. Zoals al eerder beschreven werd, is in Zeeland een gebrek aan koloniebomen. Het kappen van de bestaande koloniebomen, vormt een bedreiging van het voortbestaan van de boombewonende vleermuissoorten in Zeeland (Bekker & Mostert, 1995). Ook het verwijderen van allerlei oude gebouwen, zoals kerkzolders, oude schuren en ruines, vormt een bedreiging voor vleermuizen. De bedreiging kan zich echter ook in het gebouw zelf voordoen. Het gebruik van houtconserveringsmiddelen, het verlichten van gebouwen of een steeds intensiever gebruik van veel ruimten, heeft ertoe geleid dat veel van die ruimten niet meer geschikt zijn voor vleermuizen. Ook het restaureren van oude gebouwen, zoals kerken, kan een probleem opleveren voor vleermuizen. Vaak worden alle kieren afgesloten en verliezen vleermuizen hun verblijfplaats. In het slechtste geval worden ze opgesloten (Jacobusse, 2006).

Het landschap rondom de verblijfplaatsen van vleermuizen is eveneens van groot belang. Veel foerageergebieden zijn verklein of in kwaliteit achteruit gegaan. Veel vleermuizen zijn afhankelijk van een groot gebied met veel variatie. Bij het verdwijnen van insectenrijke plekken, neemt de kwaliteit van het leefgebied sterk af. Met name de schaalvergroting en intensivering van de landbouw, hebben geleid tot versnippering en verkleining van de leefgebieden. Doorgaans geldt namelijk: hoe kleinschaliger een landschap, hoe beter voor vleermuizen. Het gebruik van bestrijdingsmiddelen in de landbouw heeft daarnaast geleid tot vergiftiging van vleermuizen. Ook op kerkzolders zijn vleermuizen wel vergiftigd door het gebruik van houtconserveringsmiddelen in de verkeerde periode (Jacobusse, 2006; Kapteyn, 1995).

8.5 Vleermuizen in de Zeeuwse cultuur

Bekker & Mostert (1995) beschrijven dat al in de 17^e eeuw melding gemaakt is van vleermuizen. Op het wapen van Bath is namelijk een vleermuis afgebeeld, op een rood veld met zilveren sterren. De betekenis van dit wapen is onbekend. Wel is de vleermuis in een beschrijving uit 1840 veranderd in een uil. Tot het midden van de 19e eeuw, werd de vleermuis echter beschouwd als een soort vogel. Vleermuizen werden ook wel beschreven als 'vogel van de nacht'. Andere afbeeldingen zijn die van vleermuisvleugels op grafmonumenten in de kerk van Dreischor. Eén van de graven dateert uit 1756. Het gaat om een zandloper met een vleugel van een vleermuis aan één kant en aan de andere kant een vleugel van een vogel. Het symboliseert de wacht zowel over de dag als de nacht.

Ook in Zeeuwse literatuur wordt de vleermuis genoemd. Beversluis publiceerde in 1925 een dichtbundel onder de titel 'de ballade van de vleermuis'. Dit beschrijft een aantal aspecten van het vleermuizengedrag. In Hansweert is een kort volksrijmpje over de vleermuis, waarvan de betekenis niet achterhaald is. Annie M.G. Schmidt noemt de kerktoeren van Kapelle het domein van vleermuizen, uilen en zwarte kraaien. Een andere interessante melding is die van een middeleeuws aandoende moordpartij onder vleermuizen in Nieuwland uit 1986. Dit werd vermeld in de Provinciale Zeeuwse Courant (Bekker & Mostert, 1995).

Hoofdstuk 9 Samenwerking tussen SLZ en kerken of gemeenten

In dit hoofdstuk komt de samenwerking tussen SLZ en kerken en burgerlijke gemeenten aan de orde. Daarbij wordt aandacht besteed aan de motivatie om wel of niet met SLZ samen te werken. Er is zoveel mogelijk vanuit verschillende perspectieven naar het onderwerp gekeken, namelijk vanuit SLZ, vanuit kerkvertegenwoordigers en vanuit vertegenwoordigers van burgerlijke gemeenten.

9.1 Medewerking aan inventarisatie door SLZ

Stichting Landschapsbeheer Zeeland heeft de afgelopen jaren de kerken in Zeeland geïnventariseerd op vleermuizen. Niet iedere kerk wilde meewerken aan de inventarisatie. Deze paragraaf geeft een wat specifiekere weergave van de resultaten en motivaties om wel of niet mee te werken. Allereerst wordt ingegaan op de verschillen in medewerking per regio of kerkverband. Vervolgens worden motieven om wel of niet mee te werken beschreven, aan de hand van het SLZ-Archief. Daarna volgt een weergave van de observaties. Tot slot worden de resultaten kort samengevat weergegeven.

9.1.1 RESULTATEN INVENTARISATIE SLZ

De inventarisatie van SLZ is in heel Zeeland uitgevoerd. De resultaten van de inventarisatie zijn in enkele tabellen uitgewerkt⁴. Alle niet benaderde, voor vleermuizen ongeschikte kerken zijn hierbij achterwege gelaten. Alleen de kerken die geïnventariseerd zijn of waar geen medewerking verleend werd voor de inventarisatie, zijn opgenomen in de tabellen. In gevallen waar meerdere kerken onder één contactpersoon vielen, is dat meegerekend als één kerk. In de bijlage is zowel een tabel opgenomen met de resultaten per regio als per kerkverband.

Het blijkt dat vooral op Zuid-Beveland en Zeeuws Vlaanderen veel potentieel geschikte kerken voor vleermuizen zijn. Tweederde van alle kerken die benaderd zijn voor de inventarisatie, bevindt zich op één van die eilanden. De medewerking aan de inventarisatie is op beide eilanden vrij massaal. Op Zuid-Beveland werkten iets meer kerken mee dan op Zeeuws Vlaanderen. Op Walcheren bevinden zich ook relatief veel onderzochte kerken, waarvan relatief veel meer kerken niet meewerkten aan de inventarisatie. Op de andere eilanden zijn de aantallen gering en werkte er telkens één kerk niet mee aan de inventarisatie. Het overgrote deel van de Zeeuwse kerken, namelijk 87 %, heeft medewerking verleend aan de inventarisatie van SLZ.

De Nederlands Hervormde/PKN kerken zijn op alle eilanden dominant vertegenwoordigd, met uitzondering van oostelijk Zeeuws Vlaanderen. Hier domineren de Rooms Katholieke kerken. Beide kerkverbanden gezamenlijk beslaan 60 % van alle kerken geïnventariseerde kerken. Relatief werkten iets meer Hervormde/PKN kerken mee in vergelijking met Rooms katholieke kerken, al zijn de verschillen klein. Overigens liggen beide katholieke kerken die niet meewerkten, juist niet in oost Zeeuws Vlaanderen. Verder blijkt dat alle kerkverbanden voor het overgrote deel meewerkten aan de inventarisaties.

9.1.2 MOTIEVEN OM WEL OF NIET MEE TE WERKEN

In de meeste gevallen bevat het archief van SLZ slechts de uitkomsten van de inventarisatie, inclusief eventuele opmerkingen met betrekking tot de bescherming van vleermuizen. Er zijn echter enkele uitzonderingen, waarbij argumenten of indrukken vermeldt zijn. Allereerst is vermeldenswaardig dat in veel gevallen de sleutel opgehaald kon worden, zonder dat de kerkvertegenwoordiger meeding naar de kerk. Er spreekt vertrouwen uit in de medewerkers van SLZ. Verder zijn er positieve reacties te lezen waarbij kosters soms met verhalen over vleermuizen aankwamen. En een kleine maatregel werd in een kerk al tijdens de inventarisatie voorgesteld. Dit wilde de koster zelf wel even een keer uitvoeren. Ook was er een kerk waar de vliegen in zulke grote aantallen voorkwamen, dat de kerk ze liever kwijt dan rijk was. Als oplossing voor het vliegenprobleem wilde hij graag vleermuizen. In een andere kerk werden er wekelijks wel dode of verzwakte vleermuizen gevonden. De laatste lieten ze vaak liggen omdat ze niet wisten wat ze ermee aan moesten, maar ze gingen dan alsnog dood. Hier spreekt niet zozeer de bereidheid uit om mee te werken met SLZ, maar ook geen vleermuisvriendelijke houding (Archief SLZ).

Er zijn echter ook andere gevallen bekend. Zo deed een beheerder ontzettend moeilijk, al was wel toestemming verleend voor de inventarisatie. In een ander geval was de beheerder erg vriendelijk, maar wilde beslist niets veranderen. Ze hadden elke cent nodig om rond te komen en hij was bang dat ze bijvoorbeeld meer moesten stoken. Hij wilde zelfs geen brief meer ontvangen met verdere informatie over de vleermuizen. Dan waren er nog enkele opmerkingen over kerken waar niet geïnventariseerd mocht worden. Zo was in enkele gevallen de inventarisatie van de zolder geweigerd

⁴ Zie bijlage 4 Samenwerking van kerken met SLZ

om veiligheidsredenen. De zolder was te slecht begaanbaar, wat onveilige situaties op zou kunnen leveren. In één geval kwam daar nog de angst voor eventuele schade bij. In een andere kerk was er in eerste instantie toestemming verleend. Toen de organist hiervan hoorde, is de toestemming echter ingetrokken. De zolder was alleen te bereiken via het orgel en dat wilde de organist niet hebben. Overigens hebben de meeste opmerkingen betrekking op Zuid-Beveland, omdat uit deze regio de aantekeningen uitgebreider zijn (Archief SLZ).

9.1.3 BESCHRIJVING OBSERVATIES

Tijdens mijn onderzoeksperiode heeft SLZ inventarisaties uitgevoerd in de oostelijke helft van Zeeuws Vlaanderen. Ik heb tijdens de inventarisaties een aantal dagen met medewerkers meegelopen. De indrukken die ik daarbij opgedaan heb, worden hieronder kort weergegeven. Het betreft kerken die al eerder geïnventariseerd waren en waar dus al langer contact bestond. Deze paragraaf geeft een beschrijving van de observaties, om een indruk te geven hoe complex het onderwerp is.

Tijdens de inventarisaties gingen verschillende kosters mee de zolder op. In het eerste geval wist de koster dat er vleermuizen zaten en vond dat wel best. Hij maakte er verder weinig woorden aan vuil. Bij de tweede kerk wist de koster het niet. Toen we het hem vertelden vond hij het ook wel prima. *'Je hebt er toch geen last van'*, was zijn commentaar. Hij werd bijna verontwaardigd bij het idee alleen al dat ze weg moesten.

In een andere kerk liepen we zo maar op goed geluk naar binnen. Er waren 2 vrijwilligers aanwezig, waarbij de één enthousiast en de ander terughoudend reageerde. Na telefonisch contact met de beheerder mochten we de zolder op, al werd ons verzekerd dat we geen vleermuizen zouden vinden. Na het zolderbezoek kwamen we beneden, waar de vrijwilligers vergezeld werden door een netjes geklede meneer. Op de mededeling dat er wel enkele keuteltjes aangetroffen waren, reageerde hij wat minachtend en smalend. Bij een naburige kerk van een ander kerkverband waren wel vleermuizen aangetroffen. Ik suggereerde dat hij daar eens moest gaan kijken. Dit voorstel wees hij echter van de hand.

Figuur 15: Een loopplank maakt de meeste zolders begaanbaar.

In een andere kerk werden we ontvangen door een kerkrentmeester, die slechts af en toe in de kerk kwam om *'zijn gezicht nog eens te laten zien'*. Hij vond het wel best dat er vleermuizen in de kerk zaten. Volgens hem vond de kerkelijke gemeenschap het ook wel leuk.

De volgende ronde begon met een kerk waarvoor we de sleutel op konden halen. Het contact was daardoor minimaal, maar de kostersvrouw luisterde achteraf wel geïnteresseerd naar de uitkomsten van de inventarisatie. Overigens had de medewerker van SLZ een jas aan van St. Het Zeeuws Landschap, omdat hij daar ook werkzaam was. Bij het volgende adres waar we de sleutel op gingen halen, werd eerst de jas even verwisseld. De reden was volgens hem een sticker op de ruit geplakt met *'ontpolderen NEE!'*. Voor we de zolder opliepen werd de Zeeuws Landschap jas weer even aangetrokken. We vonden niets op zolder. Ik bracht de sleutel terug en deelde hem de uitkomsten mee. Hij vertelde dat ze wel achter een schilderij in de kerk zelf zaten. Hij was daar niet zo blij mee, want ze veroorzaakten nogal wat schade door hun urine. Op zolder mochten ze best zitten, maar blijktbaar waren ze naar de kerk verhuisd.

De volgende inventarisatieronde begon bij een kerk waar ooit maatregelen uitgevoerd waren ten behoeve van de vleermuizen. Ze hadden de zolder nog niet gekoloniseerd, maar de betrokken persoon zou het wel prima vinden als ze kwamen.

Een kerk met een verleden van een miscommunicatie met SLZ

De volgende kerk was een verhaal apart, omdat hier een wat langere historie aan vast zat. In het verleden was hier al eerder geïnventariseerd en naar aanleiding daarvan waren maatregelen voorgesteld voor de kerktoren. De kerktoren was echter van de burgerlijke gemeente en per abuis zijn de voorgestelde maatregelen in samenwerking met de burgerlijke gemeente uitgevoerd. Vervolgens kwam er nog een reactie van de kerk, dat ze niet mee wilden werken aan de voorgestelde maatregelen. Er is toen door SLZ aangegeven dat de maatregelen al uitgevoerd waren met de burgerlijke gemeente, omdat de toren hun eigendom was. Toen we de kerk dus opnieuw binnenstapten, was het even afwachten hoe ze zouden reageren. Er waren veel vrijwilligers actief en die vonden het prima dat we naar boven gingen. Het kan zijn dat ze er niets van afwisten, maar het kan ook zijn dat ze daarin geen aanleiding zagen om de inventarisatie te weigeren.

De volgende kerk was goed bezet met vleermuizen, maar de zolder was vrij licht. We stelden direct voor aan de koster om de ramen te verduisteren met vuilniszakken. Hij reageerde rustig en vond het wel best. We wilden even naar een naburige winkel voor de benodigde materialen, maar hij had in de kerk nog wel wat. Hij kwam met de materialen aanzetten en de ramen zijn direct verduisterd.

De laatste kerk was eveneens een bezoek op goed geluk. Via wat gevraagd kwamen we bij een sleutelbeheerder terecht. Hij reageerde nogal wantrouwend, omdat hij niet wist of we werkelijk medewerkers van SLZ waren. Op vertoning van telformulieren was hij half overtuigd, maar bleef wat wantrouwend. De medewerker van SLZ liep naar zijn auto en haalde zijn kaart van St. Het Zeeuws Landschap te voorschijn. Toen was alle wantrouwen verdwenen, ondanks dat het officieel een andere stichting betrof. Hij ging weg en we konden de sleutel nadien door de brievenbus duwen. Bij het terugbrengen reageerde hij erg vriendelijk en was alle wantrouwen verdwenen.

Aan een aantal personen werd ook gevraagd of ze door hun geloof gemotiveerd werden om vleermuizen te helpen beschermen. Vaak was dit een inbreuk op de spontaniteit van het gesprek en ze is dan ook niet altijd gesteld. In alle gevallen werd de vraag echter met bevreemding ontvangen. Hun geloof had er niets mee te maken. Het was gewoon wel prima dat ze er zaten. In één geval had de contactpersoon gelezen dat ze bedreigd waren en vond hij het dus goed om iets ze te doen.

9.1.4 DE RESULTATEN SAMENGEVAT

De medewerking aan de inventarisatie van SLZ blijkt in het algemeen goed te zijn. Op Walcheren is de medewerking relatief een stuk minder. Uit het SLZ Archief, wat vooral informatie geeft over Zuid-Beveland, blijkt dat kerkvertegenwoordigers soms erg positief reageren op het onderzoek. De weigering om mee te werken aan de inventarisatie, komt voort uit gevreesde onveilige situaties of zuinigheid op het gebouw. Uit de observaties blijkt verder dat in oost Zeeuws Vlaanderen de meeste mensen het wel prima vinden als er vleermuizen op de kerkzolder zitten. Maar er werd geen link tussen geloof en bescherming van vleermuizen gelegd door de betrokken contactpersonen. Opvallend is verder dat SLZ medewerkers enkele keren spullen van St. Het Zeeuws Landschap gebruikten, ondanks het feit dat ze op dat moment voor SLZ werkzaam waren.

9.2 Medewerking aan voorgestelde maatregelen

Stichting Landschapsbeheer Zeeland heeft naar aanleiding van de inventarisaties, aan diverse kerken maatregelen voorgesteld. Ook aan de voorstellen voor maatregelen bleek een gedeelte wel en een ander gedeelte geen gehoor te geven. Deze paragraaf geeft een wat specifiekere weergave van de resultaten per regio en per kerkverband. Vervolgens worden motieven uit het SLZ-Archief weergegeven, om wel of niet mee te werken aan maatregelen. Tot slot wordt het verschil tussen medewerking aan de inventarisatie of maatregelen kort toegelicht.

9.2.1 RESULTATEN VAN VOORGESTELDE MAATREGELLEN

Van de kerken die meegewerkt hebben aan de inventarisatie, zijn een aantal kerken opnieuw benaderd. Het doel hiervan was om maatregelen uit te voeren om het verblijf voor de vleermuizen geschikter te maken. De benaderde kerken betrof dus al een selectie uit bovenstaande kerken, omdat alleen kerken gekozen werden waar al eerder mee samen gewerkt was in het kader van de inventarisaties. De voorstellen zijn slechts op drie eilanden gedaan en ook in beperkte aantallen. Vanwege de kortere reistijd, zijn vooral op Zuid-Beveland veel maatregelen voorgesteld.

Tabel 17: Medewerking van kerken aan voorgestelde maatregelen van SLZ per regio (Archief SLZ)⁵.

	Medewerking verleend?		Totaal aantal kerken	
	Ja	Nee	Aantal	Percentage
Zuid-Beveland	13	7	20	64 %
Noord-Beveland	2	1	3	10 %
Zeeuws Vlaanderen	6	2	8	26 %
Totaal	21	10	31	100 %

Wat Zuid-Beveland betreft, is het opvallend dat vooral kerken uit het oostelijk deel van Zuid-Beveland weigerden om mee te werken aan voorgestelde maatregelen. Kerken uit het westelijk deel verleenden vrijwel allemaal hun medewerking. De Hervormde kerken in het oostelijk deel zijn aanzienlijk behoudender dan in het westelijk deel. Voor Zuid-Beveland lijkt te gelden dat met name de behoudende kerken weigerden om mee te werken aan maatregelen. Verder valt het grote verschil op in vergelijking met de medewerking voor de inventarisatie. Werkte toen slechts 13 % niet mee aan de inventarisatie, nu is dat percentage opgelopen tot 32 %. Voor veel kerken is inventariseren geen probleem, maar het nemen van maatregelen ten behoeve van vleermuizen gaat blijkbaar een stap te ver. Overigens zijn sommige ingrepen aanmerkelijk ingrijpender dan andere. Dit varieert van het ophangen van een informatiebordje voor potentiële zolderbezoekers, tot het aanbrengen van spleten en monnikskappen. Wellicht speelt de aard van de maatregel ook een rol in de keuze van het bestuur om al dan niet mee te werken. Bovendien speelt soms mee dat de maatregelen gelijktijdig uitgevoerd kunnen worden met een restauratie, wat de drempel lager maakt (Archief SLZ).

9.2.2 RESULTATEN PER KERKVERBAND

De resultaten worden nog een keer weergegeven, maar dan per kerkverband. Ook hierbij is een splitsing gemaakt in kerken die wel mee wilden werken aan de maatregelen en kerken die dat niet wilden. In gevallen waar meerdere kerken onder één contactpersoon vielen, is dat meegerekend als één kerk.

Tabel 18: Medewerking van kerken per kerkverband aan voorgestelde maatregelen van SLZ (Archief SLZ)⁶.

	Medewerking verleend?		Totaal aantal kerken	
	Ja	Nee	Aantal	Percentage
PKN	7	0	7	24 %
Hervormde Kerk	7	5	12	41 %
Rooms Katholiek	6	1	7	24 %
Gereformeerde Gemeente	0	2	2	7 %
Vrij Evangelisch	0	1	1	4 %

Uit de bovenstaande tabel valt ook weer de oververtegenwoordiging van sommige kerkverbanden op. De PKN en Nederlands Hervormde Kerk zijn sterk oververtegenwoordigd. Ook de Rooms Katholieke

⁵ In deze tabel zijn de resultaten wel representatief. In gevallen waar toestemming gegeven was of de maatregelen zelfs al uitgevoerd waren, is dat als verleende medewerking beschouwd. Een weigering om de maatregelen uit te voeren, is als weigering tot medewerking weergegeven. In gevallen waarbij de uitkomst nog niet duidelijk was of waar eerst nog een nieuw bezoek afgelegd moest worden, zijn de kerken niet meegeteld. Ook particuliere kerken zijn niet meegeteld. In Zeeuws Vlaanderen betrof het een groter aantal kerken dan in bovenstaande tabel is weergegeven. Vaak vielen meerdere kerken echter onder één kerkbestuur. De toestemming of weigering voor de voorgestelde maatregelen, is in zo'n geval slechts één keer voor alle kerken onder het betreffende bestuur meegeteld. Wat Zuid-Beveland betreft, is het opvallend dat vooral kerken uit het oostelijk deel van Zuid-Beveland weigerden om mee te werken aan voorgestelde maatregelen. Kerken uit het westelijk deel verleenden vrijwel allemaal hun medewerking. Op Walcheren is ooit wel een kerkuilkast geplaatst. Dat betrof weliswaar geen medewerking aan de bescherming van vleermuizen, maar wel aan natuurbescherming.

⁶ Voor het verband tussen de PKN en de Nederlands Hervormde Kerk, wordt verwezen naar de uitleg van voorgaande paragraaf. Wat de naamgeving betreft, is het mogelijk dat deze kerken zich niet of pas later bezig gingen houden met de toetreding tot de PKN. Wellicht speelt hierbij een rol dat juist in de behoudende hoek van de Hervormde Kerken behoorlijke weerstand bestond tegen de vorming van de PKN. Wat ook een rol kan spelen, is de registratie van SLZ. Wat de namen van kerkverbanden betreft, is ze doorgaans niet helemaal up-to-date. Ook nu geldt dat de Rooms Katholieke kerken voornamelijk in de oostelijke helft van Zeeuws Vlaanderen gesitueerd zijn. De Gereformeerde Gemeenten en de Vrij Evangelische gemeenten zijn daarentegen allemaal op Zuid-Beveland gesitueerd. De PKN/Hervormde kerken zijn overal gesitueerd, maar sterk in de minderheid in oostelijk Zeeuws Vlaanderen.

kerken zijn sterk aanwezig. Dat heeft te maken met de ouderdom en potenties die deze kerkgebouwen hebben. Beide kerkgenootschappen bezitten vaak de oudere kerken, die de meeste potenties bieden voor vleermuizen. Hier geldt dus, nog meer dan bij de inventarisaties, dat de geselecteerde kerken niet representatief zijn voor de werkelijke verdeling van kerkverbanden.

Opvallend is het grote verschil tussen de PKN en Hervormde Kerken. Beiden behoren tot hetzelfde kerkverband, al heerst er binnen het kerkverband nogal wat diversiteit wat betreft de behoudendheid. Wat Zuid-Beveland betreft zijn het vooral de kerken in oost Zuid-Beveland die niet mee wilden werken aan de maatregelen. Dit zijn eveneens kerken die, mits ze bij de PKN behoren, nog als hervormd in de archieven van SLZ te boek staan. Dit heeft wellicht te maken met de regionale behoudendheid. Ook de behoudende Gereformeerde Gemeenten en een behoudende Vrij Evangelische gemeente werkten niet mee aan de maatregelen.

9.2.3 MOTIEVEN OM WEL OF GEEN MAATREGELEN TE NEMEN

Uit het archief van SLZ zijn diverse reacties overgenomen, al is vaak slechts de uitkomst vermeld. Over kerken op Zuid-Beveland en Zeeuws Vlaanderen zijn echter ook vrij veel aanvullende opmerkingen gemaakt. Onder de positieve reacties was een vertegenwoordiger die het leuk vond dat er vleermuizen in de kerk zaten. De voorgestelde maatregel, een informatiebordje ophangen, was geen enkel probleem. In een kerk waar de vleermuizen in de kerkzaal zelf kwamen, werd ook toestemming gegeven om een informatiebordje op te hangen. In een andere kerk kon in overleg een oplossing gezocht worden om de vleermuizen uit de kerk te weren, maar wel op de zolder te behouden. Een andere kerk had de vleermuizen onbewust om zeep geholpen. De kieren waren afgesloten en de vleermuizen mogelijk vergiftigd door insectengif. Ze waren echter wel bereid om mee te werken aan maatregelen ten behoeve van vleermuizen. In een andere kerk was het precies andersom. Ze wilden wel meewerken aan maatregelen, maar wisten niet of ze in de toekomst ook rekening wilden houden met de vleermuizen. Vooral omdat de kerkvertegenwoordiger gelezen had dat de zolder in voorjaar en zomer zoveel mogelijk met rust gelaten moest worden. In veel gevallen was het echter gewoon prima om iets te doen, zonder dat er specifieke redenen bij vermeld waren. Soms werd het zelfs door henzelf uitgevoerd. In een aantal gevallen werd de sleutel meegegeven, waaruit vertrouwen in de SLZ medewerkers spreekt (Archief SLZ).

Negatieve reacties waren er ook veel. In een kerk bestonden er plannen om het gebouw op te knappen en ze waren niet bereid om rekening te houden met de vleermuizen. In een andere kerk werd ook verbouwd, waardoor ze geen pottenkijkers wilden. Waarschijnlijk speelde angst voor het stilleggen van het bouwproject een rol. Een ander argument was de angst dat de vleermuizen in het kerkgebouw zelf zouden komen. Een vergelijkbaar argument was de angst dat er vliegen in de kerk zouden komen. Om die reden mocht gaas voor een ventilatierooster niet weggeknipt worden. In weer een andere kerk mocht geen spleet voor vleermuizen gemaakt worden. Het argument luidde: *'alleen het idee al dat er vleermuizen boven je hoofd zitten'* (Archief SLZ).

Er waren ook enkele kerken waar de onveiligheid van de zolder aanleiding gaf om medewerking aan maatregelen te weigeren. Ook de financiering gaf nog een keer aanleiding om niet mee te werken, omdat de maatregelen gedeeltelijk worden gefinancierd door de Postcodeloterij. Kerkelijke aangelegenheden behoorden niet door een loterij gefinancierd te worden, omdat een loterij in zichzelf niet goed is. Wat soms ook een rol speelde, was de vermeende afwezigheid van vleermuizen. Kerkvertegenwoordigers zagen nooit meer vleermuizen of keuteltjes, dus maatregelen nemen had dan geen zin meer. Uit de inventarisaties van SLZ blijkt echter dat dit lang niet altijd klopt. In een aantal kerken waar meegedeeld werd dat er geen vleermuizen zaten, werden toch vleermuizen vastgesteld. Ook vermeende expertise over maatregelen kon een rol spelen. Zo zouden bepaalde maatregelen geen zin hebben voor vleermuizen, aldus sommige kerkvertegenwoordigers (Archief SLZ).

9.2.4 VERSCHIL IN BENADERING

Er bestaat een belangrijk verschil tussen de inventarisaties en voorgestelde maatregelen. De inventarisaties konden in veel gevallen met de koster of een andere contactpersoon uitgevoerd worden, zonder voorafgaande toestemming van een kerkbestuur. Maatregelen moesten veel vaker officieel door een kerkbestuur beoordeeld worden. In het eerste geval speelt dus vooral de houding van de contactpersoon een rol. In het geval van maatregelen, wordt de uitkomst bepaald door een heel bestuur. Al maakt het ook dan waarschijnlijk verschil hoe een contactpersoon er zelf tegenover staat. In gevallen waar de contactpersoon al negatief tegenover vleermuizen stond werd, voor zover uit de aantekeningen blijkt, ook nooit toestemming gegeven door een kerkbestuur. Het tegenovergestelde gold ook. Als de contactpersoon enthousiast was over vleermuizen, kwam de toestemming in de meeste gevallen vanzelf wel (Archief SLZ). Dit kwam ook naar voren uit informatie van SLZ medewerkers. Overigens kunnen maatregelen soms ook direct met de contactpersoon

geregeld worden. Eenvoudige maatregelen mochten soms direct uitgevoerd worden tijdens inventarisaties. Dit werd ook zichtbaar tijdens de observaties.

Al met al blijkt dat het nemen van maatregelen vaker geweigerd wordt dan het inventariseren van de kerkzolder. Er worden bovendien meer motieven aangedragen voor de weigering, zoals financiering, veiligheid, angst voor vleermuizen in de kerkzaal zelf en angst om belemmerd te worden in toekomstige werkzaamheden. Bij de weigering voor inventarisaties, is alleen het argument van onveilige situaties genoemd. Waarschijnlijk wordt er beter nagedacht over de gevolgen van de maatregelen, terwijl een inventarisatie doorgaans niet als probleem ervaren wordt. Op Zuid-Beveland blijken met name de behoudende kerken niet mee te werken aan maatregelen.

9.3 Motivatie weergegeven in de interviews

Deze paragraaf gaat wat dieper in op de motivatie van kerkvertegenwoordigers om wel of niet mee te werken aan de inventarisatie en/of maatregelen. Door middel van de interviews komen ze zelf aan het woord. Het begint met een introductie over de geïnterviewde kerkvertegenwoordigers. Vervolgens komen motieven aan bod die genoemd zijn tijdens de interviews. Tot slot volgen mijn indrukken opgedaan tijdens de gesprekken.

9.3.1 WIE WAREN ZIJ

Allereerst even een introductie van de geïnterviewde kerkvertegenwoordigers. Zoals toegezegd is, blijft iedereen anoniem. De informatie is dan ook slechts algemeen van aard. Er is gestreefd naar een gebalanceerde verdeling tussen bestuurders (dominee of kerkbestuur) en leden (koster of gemeentelid). Dat is redelijk gelukt, al zijn de bestuurders enigszins in de meerderheid.

Tabel 19: Functie en kerkverband van de geïnterviewde kerkvertegenwoordigers

	Dominee/pastor	Kerkbestuur	Koster	Gemeentelid
PKN	4	4	4	1
Rooms katholiek	1	1	2	1
Geref. Gemeente	---	1	---	---
Vrij evangelisch	---	1	---	---
Totaal	5	7	6	2

De PKN omvat alle gemeenten die vallen onder PKN, Nederlands Hervormd of Samen op Weg.

Verder zijn de kerkvertegenwoordigers gekozen uit de diverse regio's waar SLZ de inventarisaties uitgevoerd heeft. Daarbij is dezelfde verdeling aangehouden als de aantallen kerken die SLZ in de diverse regio's geïnventariseerd heeft.

Tabel 20: De geïnterviewde kerkvertegenwoordigers ingedeeld naar functie en medewerking⁷.

	Medewerking onderzoek		Medewerking maatregelen	
	Wel	Geen	Wel	Geen
Zeeuws Vlaanderen	4	1	3	1
Walcheren	3	---	---	---
Zuid-Beveland	6	1	3	3
Noord-Beveland	1	---	1	---
Tholen/St. Philipsland	1	---	---	---
Schouwen Duiveland	2	---	---	---
Totaal	17	2	7	4

Van sommige kerken zijn 2 personen geïnterviewd, waardoor ze dubbel tellen bij de aantallen per kerk. Het gaat in de tabellen dus niet om het aantal kerken wat is benaderd, maar om het aantal personen. Bovendien waren die personen niet altijd bevoegd om de besluiten te nemen. Zo waren kosteren in veel gevallen wel bereid om mee te werken aan inventarisaties. Maatregelen moesten echter voorgesteld worden aan het kerkbestuur. Of het kerkbestuur dan wel of niet meewerkt, zegt niet

⁷ Nu geeft bovenstaande tabel mogelijk een ietwat vertekend beeld. Aan alle kerken is een voorstel gedaan om mee te werken aan onderzoek. Er zijn slechts een aantal kerken benaderd om maatregelen uit te kunnen voeren. En dat zijn bovendien alleen kerken die sowieso meegewerkt hadden aan maatregelen. Zo blijken dus alle kerken op Zuid-Beveland, Noord-Beveland en Zeeuws Vlaanderen die meegewerkt hebben aan de inventarisaties, ook benaderd te zijn voor maatregelen. Dat geldt echter in geen enkel geval voor de kerken op de andere eilanden.

zoveel over die kosten. Hij behoort echter wel bij de kerk die wel of niet meegewerkt heeft en is ook als zodanig meegerekend.

Tot slot nog een opmerking over de medewerking aan interviews. Opvallend was de geringe bereidheid op Noord-Beveland om mee te werken aan interviews. Als redenen werden tijdsgebrek of gebrek aan interesse voor de vleermuizen genoemd. Ook op Zuid-Beveland waren twee personen die niet mee wilden werken. Eén wegens tijdsgebrek, een ander zag het niet meer zitten wegens haar leeftijd. Ook op Walcheren wilde iemand niet meewerken wegens zijn leeftijd. Verder speelde onzekerheid soms een grote rol. Veel personen zeiden niets van vleermuizen af te weten en daarom niet de juiste persoon te zijn. In de meeste gevallen voldeed de uitleg dat kennis over vleermuizen niet nodig was en werkten ze toch mee.

9.3.2 ARGUMENTEN OM MEE TE WERKEN AAN DE INVENTARISATIE

Er waren veel positieve reacties op de vleermuisinventarisaties. Een kerkrentmeesteres, tevens IVN-gids, twijfelde niet lang toen het verzoek kwam.

'Er zit echter niet echt een visie achter, maar het is gewoon goed. Zo'n zwaarwegende vraag is het nou ook weer niet'.

Een kosteres die altijd al geïnteresseerd was in de natuur, vond de combinatie kerkzolders en vleermuizen wel leuk. Er is zelfs een radio-uitzending van gemaakt door de Evangelische Omroep. Een kerkrentmeester die ervan hoorde, vond deze positieve aandacht voor de kerk mooi, zeker omdat kerken een beetje ondergeschoven kindjes aan het worden zijn. Ook werd door haar toegezegd dat het treffen van maatregelen ten behoeve van vleermuizen geen enkel probleem was.

Een dominee verleende bewust medewerking op Bijbelse gronden. De natuur en dierenwereld droeg hij een warm hart toe, dus moet je ook als kerk iets doen wanneer die mogelijkheid zich voordoet. En al waren de vleermuizen niet zijn favoriete dieren, het waren wel schepselen van God.

'En daarmee verdienen ze onze bescherming. Tenslotte werden in de ark ook meer beesten behouden dan mensen. En vergeet niet: de beesten waren er voor de mensen. De mens is het kroonjuweel op de schepping, maar de hele dierenwereld hoort erbij. En Ninevé en haar gemeenschap werd gespaard omdat er zoveel kinderen waren en veel vee. Dan zijn er nog teksten als: de rechtvaardige kent het leven van zijn beest. En als er een ezel door zijn benen zakt, moet je hem van zijn last bevrijden'.

Deze dominee zat aardig op zijn praatstoel en begon ook nog over de nieuwe hemel en de nieuwe aarde. Daar is geen slang meer die bijt of een wolf die een lam doodt.

'Ik ben een rare vent wat dat betreft, maar met goud ben ik niet blij. Maar wel met een leeuw die niet bijt. Dat vind ik veel mooier. Ik zou ook liever mijn armen over de kop van een leeuw leggen, dan lopen over een straat van goud'.

Een kerkbeheerder legde uit dat een inventarisatie verplicht was omdat ze gingen restaureren. In het verleden was er al eens een inventarisatie zonder medeweten van het bestuur uitgevoerd. Maar daaruit was wel gebleken dat er vleermuizen zaten. Om de wet na te leven, lieten ze SLZ opnieuw inventariseren. Een andere dominee, die bovendien meegewerkt heeft aan een artikel over vleermuizen in het kerkblad, benadrukte het belang van onderzoek.

'Het lijkt me van belang dat mensen die onderzoek doen naar vleermuizen, in de gelegenheid gesteld worden om die kennis te verzamelen'.

Om mee te werken aan de inventarisaties, werd door veel kerkvertegenwoordigers gezegd dat er geen reden was om dat niet te doen. Er werden niet al teveel woorden aan besteed, het was gewoon wel prima. Sommigen interesseerde het niet en ze waren onverschillig of er wel of niet geïnventariseerd werd.

9.3.3 ARGUMENTEN OM DE INVENTARISATIE TE WEIGEREN

Argumenten om niet te mogen inventariseren, betreffen vaak de toegankelijkheid van de zolder. In één geval was de zolder slechts te bereiken via het orgel. Het kerkbestuur had al toestemming verleend voor de inventarisatie, maar die werd ingetrokken nadat de organist protesteerde.

Hij stelde zelf dat *'dan alles staat te trillen en te schudden. En dan gaat de stemming van het orgel eraan. Sommige kerkbesturen nemen het ook niet zo nou met de muziek. En de meeste mensen horen dat ook niet, maar ik was er geen voorstander van'.*

Een andere vertegenwoordiger kwam met de vraag:

'moet je overal aan meewerken, dat is eigenlijk de vraag. En we hadden zelf ook zoiets van, we zijn volop met onze gebouwen bezig. En we zaten eigenlijk niet te wachten op een onderzoek naar vleermuizen. Ook met de gedachte van: stel dat er vleermuizen ontdekt worden en we willen iets met onze gebouwen gaan doen, dan was eigenlijk ook een beetje de angst van: welke beperking

kunnen ze nu weer opleggen als je dus wel vleermuizen op de zolder hebt. En vanuit die gedachte is er eigenlijk ook gezegd, we gaan er niet aan meewerken'.

Dit is overigens verschillend van het argument wat het SLZ archief genoemd heeft. Daar stond vermeldt dat de inventarisatie in deze kerk geweigerd was om veiligheidsredenen, vanwege de slechte staat van de zolder. In dit geval was ik toevallig degene die hem destijds gebeld heb en weet ik dus zeker dat hij dit argument toen aangevoerd heeft. Een opvallend verschil.

9.3.4 ARGUMENTEN OM MEE TE WERKEN AAN MAATREGELLEN

Een dominee merkte op dat vleermuizen er gewoon bij horen.

'Mens en dier horen bij elkaar, wat ook zichtbaar wordt in psalm 84: zelfs vindt de mus een woning. Het is een wezenlijk christelijke element om het dier dier te laten zijn. Kijk als je een dorsende os niet mag muilbanden, zou je dat nu best in een hele nieuwe vertaling mogen vertalen. Van mijn part: gij zult een vleermuis niet het recht op een plek ontzeggen'.

De mens is volgens hem, zonder de hemel mee te rekenen, wel de hoogste van de schepselen. Maar mensen zijn gehouden om *'de vleermuis te helpen om God te danken voor een woning bijvoorbeeld. Zonder het romantisch te maken hoor, dat we bijvoorbeeld oesters zwemvesten aan moeten doen zodat ze niet verzuipen'.*

De koster van die kerk was ook wel voorstander van de uitgevoerde maatregelen.

'Als je de vleermuizen wilt behouden, moet je er wel wat moeite voor doen natuurlijk'.

In een katholieke kerk was het uitvoeren van de maatregelen wel prima, als ze er zelf maar niet teveel achteraan moesten zitten. In een andere kerk was het ophangen van een bordje prima.

'Ik vind het hele mooie bestjes. Behalve als ze in de kerk zitten en ze doen een plasje op het orgel, dan vind ik het minder leuk. We waren ook niet van plan om veel maatregelen te nemen, niet ten gunste of ten ongunste van de vleermuizen'.

Het bordje ophangen was wel prima, dan weet iedereen dat er vleermuizen zitten.

'Ze komen ook wel in de kerk zelf, maar daar ziet niemand wat van'.

In een andere kerk werd gewoon toestemming gegeven, mede omdat het geen ingrijpende maatregelen waren. Deze dominee heeft ook meegewerkt aan een artikel over vleermuizen in het kerkblad. Een bestuurder van een andere kerk kondigt aan dat ze maatregelen nemen ten behoeve van vleermuizen in verband met een restauratie. Er hebben vleermuizen gezeten en de Flora- en faunawet verplicht om zorg te dragen voor de vleermuizen. Er worden extra openingen gemaakt om de vleermuizenwoning ook na de restauratie geschikt te maken. Ondanks het feit dat niet met zekerheid vastgesteld is of ze er nog steeds zitten en of die verplichting dus ook nog geldig is. Maar op zolder maakt het weinig uit, dus waarom ook niet.

9.3.5 ARGUMENTEN OM GEEN MAATREGELLEN TE NEMEN

Veel kerken hebben wel meegewerkt aan de inventarisaties, maar niet aan de maatregelen. Om niet mee te werken aan maatregelen, varieerden de argumenten behoorlijk. In één geval werd gesteld dat er momenteel geen vleermuizen zaten, want dat had de zaak wel anders gemaakt. Maar om de kerk toegankelijk te maken wilden ze niet, wegens het risico op bijenzwermen. Bovendien was het moeilijk uit te voeren. Dit argument is opvallend, omdat SLZ de uitvoer doorgaans voor zijn rekening neemt. Bovendien bleek uit het SLZ archief dat als argument gegeven werd, dat de maatregelen door de postcodeloterij gefinancierd werden. Toen ik hem daaraan herinnerde, wist hij het ook weer. Dat was inderdaad het belangrijkste argument geweest, gaf hij toe. Maar nu hadden ze ook een afzuigstelsel op zolder, waarvan de elektromotor veel herrie maakte. Dus dat was waarschijnlijk toch niet aantrekkelijk voor vleermuizen.

Een koster van een andere kerk gaf aan dat er een voorstel gekomen was om een spleet in een luik te maken. Dat was echter op de regenkant, dus daar is hij toen tegenin gegaan. Bovendien was de maatregel overbodig, want de vleermuizen kunnen al van de toren naar de zolder. Overigens was hij wel lid van natuurbeschermingsvereniging 'anoniem', dus wat dat betreft is hij niet tegen vleermuizen. In een andere kerk wekte de inventarisatie al de indruk dat er vleermuizen zaten. De betrokken kerkbestuurder dacht toen: *'hé, hebben wij vleermuizen'.*

Gemeenteleden reageerden soms wat angstig en dachten dat er misschien een vleermuis op hun hoofd kwam vliegen. Toen bleek dat ze er niet zaten en maatregelen voorgesteld werden, was iedereen er absoluut op tegen.

'Alleen het idee, dat je ergens zit waar vleermuizen vliegen of hangen'.

In een andere kerk werd het argument genoemd dat ze de kerk schoon wilden houden. Er hadden in het verleden vleermuizen gezeten en toen kon elke zondagochtend voor aanvang van de kerkdienst eerst de avondmaalstafel schoongemaakt worden. Vanwege kiertjes in de zoldervloer, vielen er namelijk keuteltjes op de tafel.

‘En dat soort toestanden, daar zitten we niet op te wachten’.

In een kerk waar de vleermuizen wel zitten, vallen ook wel eens keuteltjes door de kieren van het plafond. Ze merken slechts op: *‘dat vinden wij dus regelmatig. Daarom weten we dat ze er zitten’.*

9.3.6 INDRUKKEN TIJDENS DE INTERVIEWS

Tijdens de interviews vertelden kerkvertegenwoordigers soms enthousiast hun verhaal. Sommigen waren erg geïnteresseerd in de vleermuizen en soms ook in mijn onderzoek. Een enkeling vond het interview wat onzinnig. Wat liep ik toch te zeuren over die simpele dingen, leken ze dan te willen zeggen. Sommige kerkvertegenwoordigers vonden het ook moeilijk, omdat ze nooit zo diep over dergelijke zaken nadachten. Met name dominees lijken een duidelijk visie te hebben over rentmeesterschap. Uiteraard waren er ook kosteren en kerkrentmeesters die zich wel degelijk met hart en ziel inzetten voor een doelbewust rentmeesterschap. Maar de dominees hadden gemiddeld genomen het beste nagedacht over de theorie en praktische consequenties van rentmeesterschap. Alle kerken met geïnterviewde dominees hadden meegewerkt aan de inventarisatie en indien van toepassing ook aan maatregelen ten behoeve van vleermuizen. Dominees hebben hun geloof wellicht bewuster geïntegreerd in hun keuzes. Andere vertegenwoordigers leken hun geloof niet te integreren in dagelijkse keuzes, of minder bewust in ieder geval. Ze leefden wel uit hun geloof, maar dat stond min of meer los van de natuur. Dit gold overigens niet voor iedereen, maar uitzonderingen bevestigen nu eenmaal de regel.

Schuldgevoelens

Tijdens de interviews leken veel kerkvertegenwoordigers die niet meegewerkt hadden aan onderzoek of maatregelen zich schuldig te voelen. Dit kwam tot uiting tijdens sommige interviews, waarbij allerhande argumenten verzonnen werden die niet richting SLZ genoemd waren. Toen ik een kerkvertegenwoordiger daarmee confronteerde, herinnerde hij zich het belangrijkste argument ook weer. Dat kan natuurlijk het geval zijn. Maar vervolgens begon hij met een nieuwe serie argumenten te benoemen. Een andere kerkvertegenwoordiger was volgens het SLZ archief stevig van leer getrokken toen de maatregelen voorgesteld werden. Bovendien hadden hij en het bestuur ruzie, omdat naar hij vermeldde één bestuurslid met iedereen ruzie kreeg. Hij benadrukte echter dat hij wel bij de natuur betrokken was, want hij was wel lid van een natuurbeschermingsclub. Een ander stelde het gesprek tot drie keer toe uit omdat hij zo druk was. Ik belde hem op, want het was toch wat merkwaardig gelopen elke keer. Tijdens het telefoongesprek gaf hij wat onzeker toe dat hij ook wat wantrouwend was om interviews af te geven. Hij had nogal een geheime functie en wilde daar niet veel over vertellen. Ik had echter duidelijk aangegeven dat het over een totaal ander onderwerp ging. In ieder geval stond hij me telefonisch wel te woord. Hij voelde zich in eerste instantie onzeker toen het over de vleermuizen op de kerkzolder ging en gaf uitgebreid uitleg over het orgel. Dat deed hij op een verontschuldigende, uitleggende manier. Vervolgens ging het over wat meer algemene zaken en werd hij wat losser. Uiteindelijk kwam hij zelf warempel met plekken waar vleermuizen zaten. Een andere vertegenwoordiger vond sommige vragen op den duur niet meer zo leuk. Hij voelde zichzelf in een positie van waaruit hij als gelovige dingen uit moest leggen aan een ongelovige. Er was ook een kerk waar het kerkbestuur niet aan maatregelen mee wilde werken, maar de burgerlijke gemeente wel. De maatregelen zijn toen met de burgerlijke gemeente uitgevoerd. Tijdens het telefonisch contact gaf de kerkvertegenwoordiger aan dat ze destijds besloten hadden om aan maatregelen mee te werken. Daar werd de waarheid dus wel heel erg verdraaid. Diverse personen lijken het gevoel te hebben zich te moeten verantwoorden of verontschuldigen. Hadden ze het gevoel dat rentmeesterschap en vleermuizenbescherming samen moesten gaan? Zo ja, waarom deden ze dat dan niet? Of was aan mijn houding te zien hoe ik erover dacht? Ik vermoed meestal niet, tenzij ik als ex-medewerker van SLZ met ze te maken gehad heb. Maar dan geldt nog, waarom lijken ze zich dan schuldig te voelen?

Overigens voelde niet iedereen zich schuldig over gebrek aan medewerking. Eén persoon leek vooral onderzoeksmoe te zijn en had er geen zin in. Een andere beheerder begon wat aarzelend en gaf korte antwoorden. Gaandeweg werden zijn verhalen uitgebreider en kwam er wat meer bedekte frustratie over natuurbeheer bij. Ik had vooraf niet mijn positie uitgelegd. Daardoor bleef hij rustig zijn standpunten uitleggen. Ik vroeg of hij dieren mocht bestrijden, omdat ze schepselen zijn van God. Maar dat was geen enkel probleem, want veel dieren dragen niets positiefs bij. Zo rukt de wolf op vanuit Duitsland. Maar ze leveren alleen maar schade op en leveren geen positieve bijdrage. Op de vraag of dan alleen schade voor mensen bedoeld werd, antwoordde hij ontkennend.

‘Nee de bonte knaagkever beschadigd gebouwen, maar die bestrijden we ook’.

Dat was ook niet in strijd met de bijbel. Gekker nog, soms liep het uit de hand en moesten mensen wel bestrijden. Dat was een plicht en zo ging dat ook in Bijbelse tijden.

Tot slot is er soms nog een ander argument om niet mee te werken aan maatregelen ten behoeve van vleermuizen. Uit de interviews blijkt de veronderstelde expertise die sommige kerkvertegenwoordigers denken te hebben. En mogelijk hebben ze die ook. Opvallend is dan wel dat slechts hun expertise telt, zonder dat daar enige onzekerheid over gevoeld wordt. Bovendien is met de inventarisaties regelmatig gebleken dat hun expertise niet altijd klopt. Als ze nooit een vleermuis gezien hebben, gaan ze er al snel vanuit dat ze er niet zitten. Want zij komen regelmatig op de zolders dus zouden ze moeten zien, is dan de redenatie. Toch werden in veel gevallen wel keuteltjes of zelfs vleermuizen aangetroffen, terwijl die er volgens de kerkvertegenwoordiger niet zouden zitten. Uiteraard werden lang niet altijd vleermuizen aangetroffen en dan had de kerkvertegenwoordiger gelijk. Dat wist ik al, werd dan regelmatig gezegd. Maar het feit dat ze gelijk hadden, wil niet zeggen dat ze er ook iets van afweten. Al kan dit uiteraard wel.

9.3.7 DE ARGUMENTEN SAMENGEVAT

In veel gevallen zijn inventarisaties en maatregelen gewoon wel prima. Soms zit hier een duidelijke visie achter, waar vooral dominees goed over nagedacht hebben. Om niet mee te werken aan inventarisaties of maatregelen, worden allerlei argumenten genoemd. Dat blijken overigens niet altijd motieven te zijn om vleermuizen te weren, maar soms is betreding van de zolder ongewenst. Het feit dat niet samengewerkt wordt met SLZ, betekent dus niet automatisch dat vleermuizen op de zolder niet welkom zijn. Het is echter wel opvallend dat diverse kerkvertegenwoordigers zich schuldig lijken te voelen omdat ze niet meewerkten aan de inventarisatie of maatregelen. Anderzijds blijken kerkvertegenwoordigers die wel samenwerkten met SLZ, niet altijd begaan te zijn met vleermuizen.

9.4 Motieven van kerkvertegenwoordigers volgens directe betrokkenen

Aan vertegenwoordigers van burgerlijke gemeenten en SLZ medewerkers is gevraagd naar hun mening over de bereidwilligheid van kerkvertegenwoordigers. Tevens is ingegaan op de motieven om wel of geen medewerking te verlenen aan de inventarisatie of voorgestelde maatregelen.

9.4.1 WAT VERTELLEN BURGERLIJKE GEMEENTES OVER KERKEN

Een aantal vertegenwoordigers van burgerlijke gemeenten, geeft aan dat ze over deze kwestie geen contact gehad hebben met de kerken. Ze vinden dat doorgaans een taak van SLZ, omdat zij de initiatiefnemer waren. Eén vertegenwoordiger van een burgerlijke gemeente was zelfs niet van de inventarisatie op de hoogte, laat staan dat hij contact gehad heeft met de kerken. Een andere vertegenwoordiger heeft in een later stadium wel een reactie gekregen van kerken.

‘Op zich waren daar geen negatieve reacties bij. Ze vonden het allemaal wel prima voor zover ik me herinner’.

Eén gemeentevertegenwoordiger noemt ook het voorbeeld van de kerk die gerestaureerd moet worden, waarvan ook de kerkvertegenwoordiger geïnterviewd is. Nu was de subsidie geregeld en zou een jaar nodig zijn voor de werkelijke restauratie. Maar wellicht zitten er vleermuizen in de kerk. Ik stelde de vraag hoe het kerkbestuur dan wel niet reageerde.

‘Wat denk je dat die zeggen? “We hebben nog nooit een vleermuis gezien, dus daar moet je helemaal niet achteraan lopen”. Als je bij een gemeente werkt dan weet je dat wetten en regels soms strikt nageleefd kunnen worden. Een kerkbestuur kan zich in dit geval denk ik niet voorstellen dat we straks bezig zijn en dat ineens die bouw stilgelegd wordt. Bovendien is een restauratie een hele klus voor zo’n bestuur. Die kun je echt niet opzadelen met: jongens jullie moeten zorgen dat er iets voor die vleermuizen gedaan wordt. Dat pakken wij als gemeente dan maar over’.

Hier had de kerkvertegenwoordiger echter heel andere dingen over te vertellen. Ze wisten als kerkbestuur inderdaad niet van de Flora- en Faunawet af. Maar ze waren wel degelijk bereid om maatregelen te treffen ten behoeve van vleermuizen, aldus de kerkbestuurder van die kerk. Zijn houding was aanzienlijk minder negatief. Hij stelde dat ze door maatregelen te treffen, de vleermuizen terug probeerden te krijgen. En dat was prima, want op zolder heb je er toch geen last van.

Over hoe kerkgemeenschappen er in het algemeen mee omgaan, hoort de vertegenwoordiger van de burgerlijke gemeente verder nooit iets. Maar hij vermoed dat het afhankelijk is van *‘een enthousiasteling die begaan is met uilen en vleermuizen en weet ik wat allemaal. Ik heb ook het idee dat kerkbesturen veel grotere problemen hebben als zich druk te maken over vleermuizen of die er wel of niet zitten. Ik geloof niet dat er bij de meeste kerkbestuursleden iemand boeit om het zo maar uit te drukken’.*

9.4.2 MOTIVATIE TOT SAMENWERKING VOLGENS SLZ

Volgens SLZ medewerkers is het heel verschillend per kerk. Voor de inventarisaties is met name de houding van de contactpersoon van belang. Als hij of zij geen positief beeld heeft van vleermuizen of de natuur, is het lastiger om een onderzoek uit te voeren. Als ze echter al eens in aanraking zijn gekomen met het thema biodiversiteit, gaat het soms makkelijker. En het hangt ook wel af van het humeur van een contactpersoon als hij of zij voor het eerst benaderd wordt. Het vinden van de contactpersoon is overigens niet altijd even eenvoudig.

‘De interne verhoudingen tussen de actieve vrijwilligers en het kerkbestuur zijn daarbij belangrijk, maar soms van buitenaf redelijk moeilijk te doorgronden’.

En als de contactpersoon gevonden is, variëren de reacties behoorlijk. Het is heel pragmatisch en persoonsafhankelijk. Sommige mensen hebben thuis zelf ook vleermuizen en dan horen ze opeens dat ze ook in de kerk zitten. Omdat ze een link met hun eigen ervaring kunnen leggen, staan die er vaak wel gunstig tegenover.

‘Maar anders blijft het een abstractie en ben je afhankelijk van wat iemand zelf aan bagage heeft meegekregen. Dan is een vleermuis al gauw ongedierte. Ik denk dat de onbekendheid zo groot is. Wat eigenlijk verbazingwekkend is, want vleermuizen zijn beschermde diersoorten’.

Er zijn ook uiterst negatieve reacties, zoals *‘ik wil niets met vleermuizen te maken hebben en ze zitten er niet en ze komen er ook niet. En meneer, waar bemoeit u zich eigenlijk mee. Dat zit er eigenlijk achter’.*

Bovendien zijn er waarschijnlijk al heel wat diertjes het slachtoffer geworden van restauraties en insectenbestrijding. En soms mogelijk ook bewust.

‘Soms willen ze in eerste instantie gewoonweg van die beesten af vanwege de overlast (poepjes, urine) en dan is dat natuurlijk makkelijker als er geen “pottenkijkers” zijn. Wat je ook wel eens tegen komt is de gedachte dat als er dan bijzondere beestjes gevonden worden dat ze dan van alles moeten, of niet meer mogen. Ze vertrouwen het dan gewoon niet helemaal’.

Overigens maakt het ook wel uit welke persoon vanuit SLZ het onderzoek uitvoert. Is de SLZ medewerker christelijk en van het juiste kerkverband, dan heeft diegene een streepje voor. Ook het aspect of de kerkvertegenwoordiger al ervaringen met die persoon of met SLZ hebben maakt verschil. Vooral welke ervaringen ze hebben is dan uiteraard bepalend. Al het bovenstaande geldt voor maatregelen in sterkere mate dan voor onderzoek. Maatregelen nemen gaat namelijk alweer een stapje verder dan alleen waarnemen. Bovendien kost het meer tijd en hebben ze het idee dat ze er meer aan vast zitten. Wat ook mee kan spelen is de angst voor boktor, duiven, kauwen of lekkages.

In ieder geval maakt vleermuisbescherming geen deel uit van het geestelijk leven is de indruk van SLZ medewerkers. Vleermuisbescherming in gebouwen en rentmeesterschap, worden nooit met elkaar verbonden.

‘Ik heb dat nog nooit gehoord. Nog nooit’.

9.4.3 DE MENINGEN SAMENGEVAT

Gemeentevertegenwoordigers blijken weinig informatie te kunnen geven over de houding van kerkvertegenwoordigers tegenover vleermuizen. Volgens één van hen vinden kerken het wel prima als er geïnventariseerd wordt. Volgens een andere gemeentevertegenwoordiger interesseert het de kerkvertegenwoordigers niet. In een kerk waar ze willen restaureren, zijn de kerkvertegenwoordigers volgens hem niet gemotiveerd om rekening met de vleermuizen te houden. Dit is tegengesteld aan de informatie die de kerkvertegenwoordiger uit die kerk zelf gaf. Bovendien bleek tijdens de interviews juist de gemeentevertegenwoordiger erg negatief te zijn over de vleermuizen in die kerk. Wellicht projecteert hij zijn mening teveel op kerkvertegenwoordigers.

Volgens SLZ vertegenwoordigers verschilt het sterk per kerkvertegenwoordiger waarom ze wel of niet meewerken. Het varieert van negatieve reacties omdat ze van de vleermuizen af willen, tot enthousiaste reacties. Dit komt wel ongeveer overeen met wat de kerkvertegenwoordigers zelf aangeven. Wel onderschatten ze de link tussen rentmeesterschap en vleermuisbescherming. Die wordt met name door dominees soms wel degelijk gemaakt. Over het algemeen blijken SLZ medewerkers echter een goede inschatting te hebben gemaakt van de motivatie van kerkvertegenwoordigers.

9.5 Burgerlijke gemeenten onder de loupe

In deze alinea wordt de samenwerking met de burgerlijke gemeenten geanalyseerd. Allereerst wordt een overzicht gegeven van de gemeentes waar mee samen gewerkt is. Vervolgens wordt ingegaan op de motieven om al dan niet mee te werken. Dit wordt vanuit verschillende invalshoeken belicht, zowel vanuit het SLZ-Archief, vanuit de interviews met gemeentevertegenwoordigers zelf en vanuit SLZ medewerkers. Tot slot worden de resultaten kort samengevat.

9.5.1 SAMENWERKING MET SLZ

Op Zuid-Beveland is het contact met een aantal burgerlijke gemeentes wat intensiever geweest in de afgelopen jaren. In Zeeuws Vlaanderen is het contact vaak slechts eenmalig geweest.

Tabel 21: Aantal burgerlijke gemeenten ingedeeld per regio en hun medewerking met SLZ⁸.

	Medewerking onderzoek		Medewerking maatregelen	
	Wel	Geen	Wel	Geen
Zuid-Beveland	4	0	3	1
Zeeuws Vlaanderen	3	0	1	---
Totaal	7	0	4	1

In de ene gemeente is slechts contact geweest met één persoon en met die persoon kan alles geregeld worden. In andere gevallen gaan er meerdere personen over. In weer andere gevallen is er een medewerker op kantoor die, al dan niet in samenwerking met de veldmedewerker, de besluiten neemt. De veldmedewerker is vaak echter weer degene die mee gaat met inventarisaties en maatregelen uitvoeren. Er is ook nog een gemeente waar per plaats een contactpersoon aangesteld is. De besluiten worden echter weer genomen door anderen. Dit maakt de samenwerking met de ene gemeente nogal wat ingewikkelder dan met de andere gemeente. Binnen sommige gemeenten is het een kwestie van een belletje met de contactpersoon, terwijl in andere gemeenten een ondoorzichtige structuur het verzoek in behandeling neemt. Dat heeft gedeeltelijk ook geleid in een verschil om maatregelen voor te stellen. Zo was in één gemeente de lokale contactpersoon niet bevoegd om over maatregelen te beslissen. Zijn voorstel was om voor alle kerken tegelijk maatregelen voor te leggen aan de bevoegde personen. Daarvoor ontbrak echter onvoldoende informatie en dus werd er daardoor in eerste instantie niets gedaan. De structuur binnen een gemeente heeft dan ook invloed op de samenwerking met SLZ.

9.5.2 MOTIEVEN UIT HET SLZ ARCHIEF

Er zijn geen gegevens teruggevonden over samenwerking met burgerlijke gemeentes in de inventarisatiefase. Wellicht is dus pas contact opgenomen met de gemeenten, toen maatregelen uitgevoerd zouden worden. Uitzondering betreft gemeenten met specifieke eigenschappen waar anderen geen sleutel van hebben. De inventarisaties worden doorgaans echter uitgevoerd met de kerkelijke gemeenten. De gevonden informatie in het archief gaat alleen in op de maatregelen.

Het blijkt verschil te maken welke maatregelen voorgesteld werden. Dat is niet nader geëvalueerd bij de kerken, omdat de reactie daar doorgaans wel of geen medewerking inhield. Dit ligt echter anders bij de burgerlijke gemeenten, omdat zij meerdere torens in bezit hebben. Voor het ophangen van informatiebordjes, werd in de meeste gemeenten direct toestemming verleend. Zo gaf een vertegenwoordiger van een burgerlijke gemeente direct toestemming om informatiebordjes op te hangen bij de ingang naar vleermuizenverblijven. Andere maatregelen waren op zichzelf geen probleem, maar moesten toegelicht worden met behulp van een schets. De schets was afdoende en de maatregelen konden later zelfstandig uitgevoerd worden.

Een andere burgerlijke gemeente gaf direct toestemming, zowel om bordjes op te hangen als spleten te maken. Dit is in samenwerking uitgevoerd.

Een andere gemeente gaf in eerste instantie direct toestemming om bordjes op te hangen. Voorstellen voor andere maatregelen moesten even intern besproken worden. Tijdens een later contact werd nog eens bevestigd dat ze samen wel even een keer langs de kerken zouden rijden om de bordjes op te hangen. Na overleg met een collega veranderde die toestemming opeens. Ze waren bang voor de Flora- en Faunawet en wilden dan ook zo min mogelijk ruchtbaarheid geven aan vleermuizen die in de kerken zaten. Bordjes in de kerken waren dan ook niet langer gewenst. Uiteindelijk zijn ook de meeste andere maatregelen afgewezen. Slechts een zeer kleine ingreep mocht worden uitgevoerd. De andere maatregelen werden deels afgewezen door brandwerende lagen in deuren, waardoor een spleet afbreuk zou doen aan de brandwerende functie. Sommige maatregelen werd gewoon geen toestemming voor verleend, zonder dat er een reden bij vermeld stond. In verband met toekomstige restauraties werd aangegeven dat de gemeente sowieso met de Flora- en Faunawet te maken had.

⁸ In Zeeland bevinden zich dertien burgerlijke gemeenten. Het SLZ archief geeft slechts informatie over zeven van de burgerlijke gemeenten, namelijk op Zuid-Beveland en Zeeuws Vlaanderen. De rest is waarschijnlijk niet benaderd door SLZ, omdat vooral de kerkzolders vaak van belang zijn voor vleermuizen.

Ze beloofden contact op te nemen met SLZ als het zo ver was. Wat de eerste kerk betreft hebben ze in ieder geval woord gehouden.

9.5.3 MOTIEVEN UIT INTERVIEWS

Om mee te werken aan onderzoek naar vleermuizen, noemt de eerste vertegenwoordiger van een burgerlijke gemeente zijn belangstelling voor de natuur. Hij komt uit een familie met veel biologen en weet dat *'kerkzolders één van de weinige geschikte plekken zijn voor vleermuizen. Het zijn nuttige dieren en laat ze maar gewoon overleven. Er zijn al genoeg diersoorten die uitsterven. Dus waarom zouden we dan niet bijdragen. Het ging om kleine maatregelen, daar ondervindt een kerk ook geen schade van'*.

Enkele gemeentevertegenwoordigers weten zich niets te herinneren van een inventarisatie. Wel vindt één van hen het handig om te weten waar ze zitten, want het zijn beschermde dieren. Een ander weet zich over de maatregelen nog wel wat te herinneren.

'Het maatschappelijke doel was ermee gediend. Een doel had ik er zelf niet mee. Maar ik had er ook niets op tegen, dus waarom zou ik het niet doen. En als je aan een onderzoek meedoet, dan komen daar maatregelen uit voort. Dat was een logisch gevolg van het onderzoek, dus heb ik daar ook medewerking aan verleend'.

Een andere vertegenwoordiger geeft aan dat SLZ een keer geweest is voor de kerktorens. Dit is overigens een gemeente waarover niets in het SLZ-archief te vinden was. Waarschijnlijk haalt hij SLZ door elkaar met de monumentenwacht, want hij komt met een map van monumentenwacht aanzetten. Hierin staat beschreven hoe rekening gehouden kan worden met diverse diersoorten, waaronder een paragraaf over vleermuizen. Zonder inbreng van SLZ lijkt deze gemeente dus al bewust te werken aan bescherming van vleermuizen. Het was van belang dat de vogels niet door deze gaten naar binnen konden komen, maar dat was niet zo moeilijk.

'Ze hebben wat maatregelen gegeven en die hebben we overgenomen. Zoveel mogelijk tenminste, zeker natuurlijk in een restauratie. Dan kunnen ze een plekje zoeken. Daar is zoveel mogelijk rekening mee gehouden'.

Figuur 16: Kerkuilen zijn andere bewoners die sporadisch nog wel in kerktorens voorkomen, zoals hier in een nestkast. Ook deze soort werd beschreven in de map van monumentenwacht.

Geconfronteerd met de Flora- en Faunawet

Een andere gemeentevertegenwoordiger die in aanraking kwam met de Flora- en Faunawet toen ze een kerk wilden restaureren, geeft het volgende verhaal.

'Als gemeente kijken we positief aan tegen alles wat met flora en fauna te maken heeft. We wilden ook graag weten of er vleermuizen zitten. Het is natuurlijk leuk om te weten dat er een populatie vleermuizen zitten. Anderzijds is het is ook makkelijk dat je met die info dan iets kan doen, moest er in de kerk iets aan de hand zijn. Stel bij restaureren of iets anders dan is het makkelijk om te weten dat ze er rondfladderen'.

In zijn optiek zijn de kerken slechts geïnventariseerd om maatregelen te bekijken en eventueel uit te voeren. Dat klopt waarschijnlijk ook, omdat voor het eerste onderzoek zeer waarschijnlijk geen contact geweest is met de burgerlijke gemeente. Wellicht zijn ze pas bij een volgende inventarisatieronde betrokken om potentiële maatregelen langs te lopen. Dat realiseerde ik me niet tijdens het interview, dus legde ik uit dat het doel van het onderzoek was om kennis over bedreigde vleermuizen te verkrijgen. Hij reageert dan wat sceptisch en ziet een taak weggelegd voor SLZ om beter in kaart te brengen welke soorten op welke plekken zitten. De miscommunicatie over het onderzoek speelt hier wellicht continu een rol. Hij heeft namelijk geen idee dat SLZ slechts recent een eerste inventarisatie uitgevoerd heeft. Wat mij dan weer verbaasd, is waarom hij hier geen vraag over stelt. In ieder geval volgt er een verslag van een kerk die op het punt staat gerestaureerd te worden.

'Als gemeente zijn wij, vind ik zelf, redelijk vleermuis minded. Het is ons er ook absoluut niet aan gelegen om die beesten weg te jagen of zoiets. Maar er zijn ook wel eens andere belangen. Maar ja, je voelt al een beetje aan hè. Het is niet meer 100 % zeker te zeggen of er nu vleermuizen overwinteren of niet. We denken van wel. Maar denken en praktijk is wat anders natuurlijk. Dus dat betekent dan eigenlijk dat wij een ontheffing moeten hebben in het kader van de flora en fauna van het ministerie van LNV. En je denkt van dat is een formulier invullen en dan krijg je per retour een ontheffing. Nou, je weet ook als geen ander denk ik dat dat niet zo is. Op zo'n moment, en gezien hoeveel tijd je er al in gestoken hebt, op zo'n moment ben je bijna geneigd om te zeggen: alle vleermuizen die in de kerken zitten die moeten we zo snel mogelijk weggagen. Nogmaals: wij zijn redelijk vleermuis minded. Het is absoluut niet de bedoeling dat we die beesten weg willen jagen of weet ik veel wat. Maar het moet wel een beetje werkbaar blijven, dus ik hoop dat we het zodanig kunnen motiveren dat we geen ontheffing nodig hebben. Ik vind dat het toch heel veel trek- en sleurwerk is om er straks voor te zorgen dat die bouw niet stilgelegd kan worden. Ik denk dat het ook heel slecht is voor je draagvlak om vleermuisvriendelijk te zijn. Wij laten die beesten hun gang gaan. Waar nodig maken wij nog ergens een spleet of weet ik veel wat. Dat je eigenlijk een soort van vleermuis-minded beleid heb, daar wordt je eigenlijk bijna voor gestraft. En gooi je je eigenlijk bijna in je eigen zwaard'.

Dit klopt overigens niet, deze gemeente heeft slechts aan een minimale maatregel medewerking verleend en de rest afgewezen. Om niet mee te werken aan maatregelen in het verleden, geeft hij als motivatie de brandwerende laag in deuren. Een spleet ondermijnd de brandwerende functie van zo'n deur. Dit is ook een argument wat in het SLZ Archief teruggevonden is.

'Een ander argument is dat het monumenten betreffen. Monumenten ben je toch zuinig op. Het is natuurlijk vreemd als vroeger deuren op maat gemaakt zijn en dat je daar 2 centimeter afschaaft om te zeggen dan kan er een vleermuis door. Dat staat dan weer op gespannen voet met de monumentale waarde van zo'n deur zeg maar. Dat zijn toch onomkeerbare ingrepen. Weg is weg, dat krijg je nooit meer terug'.

Dit geldt natuurlijk ook voor vleermuissoorten die uitsterven. Maar daar moet natuurlijk een keus in gemaakt worden. In dit geval: een complete deur of een vleermuis.

9.5.4 INDRIKKEN TIJDENS INTERVIEWS

In het algemeen verliepen de gesprekken goed. Eén persoon vond het wel leuk om zijn mening te ventileren. Hij had ook meegewerkt aan maatregelen ten behoeve van vleermuizen en was daar wel positief over. Een andere vertegenwoordiger was ook open over de vleermuizen. Toen het over kerken ging, werd hij wat schuchter. Hij uitte zich duidelijker over natuurbeheer dan over kerken. Ook een andere persoon was niet zo scheutig met bepaalde informatie, maar dan meer zijn persoonlijke mening. Hij zat daar namens de gemeente en het ging niet op persoonlijke titel.

Degene die nauwelijks meegewerkt had aan maatregelen, leek in het begin wat gespannen. Al snel kwam er echter een heel verhaal over de Flora- en Faunawet. Deze wetgeving leek hem behoorlijk te frustreren en ook te demotiveren om nog veel voor vleermuizen te doen. In de praktijk is het verschil wellicht nihil, omdat die gemeente toch al nauwelijks meegewerkt had aan maatregelen. Wel is het opvallend dat juist iemand van een burgerlijke gemeente zich zo ergert aan wetgeving.

9.5.5 MOTIEVEN VOLGENS SLZ MEDEWERKERS

Eén medewerker geeft aan nog weinig ervaring te hebben met burgerlijke gemeenten.

'Burgerlijke gemeentes zijn wel wat meer op de hoogte van regelgeving enz. Vleermuizen zijn beschermd. Dat weten ze misschien nog net wel als ik ze dat uitleg. Dat zullen ze ook wel accepteren. Het is heel lastig als het gaat om restauraties. Als er niks aan de hand is, dan is er niks aan de hand. Dan mag je gewoon de toren beklimmen en misschien nog wel wat aanpassingen doen. Maar als het gedonder begint, als ze subsidie hebben aangevraagd en willen restaureren, dan zijn vleermuizen opeens heel erg lastig. En dat komt waarschijnlijk ook wel omdat ze daar in het algemeen steeds meer mee worden geconfronteerd. Dus als er iets anders gesloopt moet worden, of ze willen een woonwijkje bouwen, dan komt de Flora- en Faunawet om de hoek kijken en dan moet er weer onderzoek gedaan worden'.

Hij kan het zich ook wel voorstellen dat ambtenaren er zo tegenover staan.

'En het is ook een beetje een naschok van de eerste jaren dat de Flora- en Faunawet bestond. Dat er meteen aversie was tegen de Flora- en Faunawet en de consequenties daarvan. Heel veel onderzoek wat veel geld kost. En het ministerie van Landbouw is natuurlijk een buitengewoon stroperige club. Veel plaatselijke bewoners pakken juist de Flora- en Faunawet aan om actie te voeren tot zelfs in de Raad van State. Dat komt er dan ook weer allemaal bij. Vleermuizen daar krijgen mensen gewoon een hekel aan. Anderzijds is het ook niet terecht, want er zijn vanouds al regels. De wet op de ruimtelijke ordening en allerlei andere veiligheidsaspecten waar je rekening mee moet houden. En nu komt de Flora- en Faunawet er nog eens bij. Dat wordt nog steeds niet, in mijn optiek, serieus genomen. De brandveiligheid van een gebouw bijvoorbeeld dat spreekt voor zich. Dat gaat over mensen en stel dat er brand komt dan moet er een goed protocol liggen en er moeten nooduitgangen zijn. Maar als je dat soort maatregelen ook voor vleermuizen zou moeten treffen, dan wordt het begrip gewoon veel minder'.

Hij geeft echter ook aan dat het sterk afhankelijk is van de contactpersoon. Toch lijkt zijn mening sterk gestempeld te zijn door het contact met de gemeentevertegenwoordiger die in bovenstaande alinea uitgebreid aan het woord geweest is. Wellicht heeft ook hij al wat frustraties met betrekking tot de Flora- en Faunawet aan moeten horen.

Een andere medewerker van SLZ geeft aan dat het contact met de Zeeuws Vlaamse gemeenten over het algemeen goed is.

'Er is een onderscheid te maken in onderzoek in de eigen gebouwen, en meer beleidsmatig. Bijvoorbeeld het ondersteunen van dit onderzoek binnen de gemeente op verschillende manieren. De ene gemeente heeft daar een duidelijk beleid in, terwijl dit bij andere gemeenten ontbreekt. Bij gemeenten met een duidelijk natuurbeleidsplan gaat het wat makkelijker. Al speelt bij gemeenten vanzelfsprekend ook de politieke samenstelling van het college een rol. Maar ook de instelling van de betrokken ambtenaren speelt een rol'.

Wel is er een soort afhankelijkheidsrelatie met gemeenten. Ze hebben de klachtafhandeling over vleermuizen bij SLZ gedelegeerd.

'Als je hen dan vanuit SLZ vervolgens aanspreekt op vleermuisbeleid, dan ben je al wel in de positie om dat te doen'.

Dat betekent niet dat ze altijd meewerken aan maatregelen. Sommige panden hebben een monumentale status, waardoor er weinig verandert mag worden. Daardoor worden maatregelen soms niet toegestaan. Wel verschilt de betrokkenheid van het onderwerp per gemeente en per persoon. Uiteindelijk geeft hij echter aan nog nooit betrokken te zijn geweest bij verzoeken aan de gemeente om onderzoek of maatregelen uit te kunnen voeren. Wellicht zijn de argumenten die hij noemt dan ook meer gebaseerd op vermoedens dan op ervaring.

9.5.6 SAMENWERKING MET GEMEENTES SAMENGEVAT

Allereerst valt op dat voor de inventarisaties vaak geen contact gezocht is met de burgerlijke gemeenten, terwijl wel hun eigendommen onderzocht zijn. Burgerlijke gemeentes blijken in het algemeen wel bereid om maatregelen te treffen ten behoeve van vleermuizen. Argumenten die daarbij genoemd worden, variëren van het voorkomen dat er weer een diersoort uitsterft tot het dienen van het maatschappelijk belang. Wellicht speelt dit laatste sterker bij burgerlijke gemeenten in vergelijking met kerken, omdat zij zichzelf wellicht sneller een servicefunctie ten opzichte van de maatschappij toekennen.

Een uitzondering betreft een burgerlijke gemeente waar ze te maken kregen met de Flora- en Faunawet toen ze een kerk wilden restaureren. Er volgde een gefrustreerd verslag van de moeiten die dat gaf. Deze gemeente was overigens toch al niet erg bereidwillig om maatregelen te treffen ten

behoefte van vleermuizen, ook niet voordat deze kwestie speelde. De genoemde argumenten varieerden, maar de angst voor de Flora- en Faunawet was één van de argumenten.

9.6 De samenwerking samengevat

De meeste kerken blijken wel bereid te zijn om mee te werken aan een inventarisatie. Als het inventariseren geweigerd wordt, spelen vaak de angst voor onveilige situaties of schade aan het gebouw. Maatregelen gaan echter een stap verder en medewerking wordt dan ook veel vaker geweigerd. Er wordt beter nagedacht over de consequenties van de maatregelen. Dit kan leiden tot een bewuste instemming, omdat vleermuizen bijvoorbeeld bedreigde diersoorten zijn. Het tegenovergestelde is echter ook waar. Voor het weigeren om maatregelen te nemen, blijken kerkvertegenwoordigers allerhande argumenten te noemen. Op Zuid-Beveland blijkt dat vooral de behoudende kerken niet meegewerkt hebben aan maatregelen ten behoeve van vleermuizen. Als dominees betrokken waren bij de gang van zaken, blijkt dat, voor zover bekend, bijna altijd te leiden tot toestemming om te inventariseren of maatregelen te treffen ten behoeve van vleermuizen. Uitzondering betreft een dominee van een behoudend kerkverband. Met name dominees blijken ook een link te leggen met rentmeesterschap en de consequenties die dat heeft voor de vleermuizen op de kerkzolder. Overigens blijkt samenwerking met SLZ niet te betekenen dat kerkvertegenwoordigers begaan zijn met vleermuizen. En als ze niet samenwerkten met SLZ, kunnen ze de vleermuizen nog wel een plekje gunnen op de kerkzolder.

Gemeentevertegenwoordigers zijn doorgaans niet betrokken bij de inventarisatie. Burgerlijke gemeentes blijken in het algemeen wel bereid om maatregelen te treffen ten behoeve van vleermuizen. Argumenten die daarbij genoemd worden, variëren van het voorkomen dat er weer een diersoort uitsterft tot het dienen van het maatschappelijk belang. Een uitzondering betreft een burgerlijke gemeente waar ze te maken kregen met de Flora- en Faunawet toen ze een kerk wilden restaureren. Deze gemeente was echter daarvoor toch al niet bereid om samen te werken met SLZ. Tot slot is het vermeldenswaardig dat één gemeente uit zichzelf al maatregelen nam ten behoeve van vleermuizen.

Hoofdstuk 10 Besluitvorming en communicatie

In dit hoofdstuk komt de samenwerking tussen SLZ en kerken en burgerlijke gemeenten aan de orde. Hierbij ligt echter de nadruk op de besluitvorming van kerken en burgerlijke gemeenten. Bovendien wordt de communicatie tussen SLZ en kerken of burgerlijke gemeenten geanalyseerd. Er is zoveel mogelijk vanuit verschillende perspectieven naar het onderwerp gekeken, namelijk vanuit SLZ, vanuit kerkvertegenwoordigers en vanuit vertegenwoordigers van burgerlijke gemeenten.

10.1 Besluitvorming binnen kerken

De informatie over besluitvorming en machtsverhoudingen ligt natuurlijk gevoelig bij kerkvertegenwoordigers. Als dat soepel verloopt, is het niet zo erg om erover te vertellen. Maar als dat niet soepel gaat, hangen ze waarschijnlijk niet graag de vuile was buiten. De informatie van SLZ en burgerlijke gemeenten is dan ook een waardevolle aanvulling op wat kerkvertegenwoordigers zelf vertellen, al zijn ook daarvan diverse personen betrokken bij kerken.

10.1.1 INFORMATIE UIT ARCHIEF SLZ

Er blijkt een groot verschil te bestaan in de besluitvorming. De inventarisaties konden in veel gevallen met de koster of een andere contactpersoon uitgevoerd worden, zonder voorafgaande toestemming van een kerkbestuur. Ook maatregelen konden soms direct met de contactpersoon geregeld worden, al moesten die vaker officieel door een kerkbestuur beoordeeld worden. In de ene kerk blijkt een individuele vertegenwoordiger meer zeggenschap te hebben dan in een andere kerk. Kerkbesturen bleken echter ook verschillend te functioneren. De ene kerk is aanzienlijk bureaucratischer ingesteld, terwijl andere kerken heel praktisch ingesteld zijn. In bureaucratische kerken is het soms een hele zoektocht om de juiste persoon te pakken te krijgen. Bovendien moet soms vaak teruggebeld worden voordat de officiële vergadering geweest is. In praktische kerken is het vaak snel geregeld. Er wordt direct toestemming gegeven of even gebeld met een andere persoon. En in gevallen waar het wel in een bestuursvergadering besproken moest worden, werd het besluit ook goed teruggekoppeld. Of de koster vroeg het even aan het bestuur en het was ook zo geregeld (Archief SLZ). Naast een gebrek aan besluitvaardigheid van individuele kerkvertegenwoordigers, kan ook tijdgebrek een rol spelen. Veel kerkenwerk wordt namelijk op vrijwillige basis gedaan. Zeker in kerken waar de taken slecht verdeeld zijn, kunnen kerkbesturen zwaar belast worden met taken. Het besluit terugkoppelen schiet er dan makkelijk bij in, vooral wanneer vleermuizen toch al laag op het prioriteitenlijstje staan. Het blijft echter opvallend dat de ene kerk zo besluitvaardig is, terwijl andere kerkbesturen er zo lang over doen om een besluit te nemen. Daar komt echter ook de vraag bij kijken welke aanpak succesvoller is. Uiteraard is de praktische aanpak voor het korte termijn succes wel handig. Het kan echter ook leiden tot miscommunicaties. Anderzijds kan de bureaucratische aanpak leiden tot onnodig veel tijdsverlies en een zeer moeizame samenwerking. Uit informatie van SLZ medewerkers blijkt vooral het laatste vervelend te zijn. Miscommunicaties worden makkelijker voor lief genomen.

10.1.2 INFORMATIE UIT INTERVIEWS

De besluitvorming gaat volgens de meeste kerkvertegenwoordigers wel goed. Een lid van een tweepersoons kerkenraad, gaf aan dat ze vaak samen overleggen. En dat gaat prima.

'Eens per jaar wordt een ledenvergadering belegd waar ook dingen besloten worden. Maar voor vleermuizen wordt natuurlijk niet speciaal een ledenvergadering belegd.'

Soms wordt het echter ook onderling besloten, of door één persoon die erbij betrokken is. Vaak neemt de contactpersoon zelf het besluit. Een kerkrentmeesteres vertelde dat *'het geen vergaderstuk geweest is. Met enkele personen die er nauw bij betrokken zijn, hebben we besloten dat het goed is. Maar niet alle kerkrentmeesters zijn erin betrokken. Maar dat hoeft ook niet binnen de structuur van de kerk. Voor grote dingen neemt het totale college besluiten. Voor dit soort zaken kan de beheerder individueel instemmen'*.

Diverse kerkvertegenwoordigers geven aan dat de kerkgemeenschap het wel weet, omdat die bijvoorbeeld heel klein is. Een koster geeft dat het kerkbestuur ook wel op de hoogte is.

'Dit gaat een beetje buiten de kerkenraad om eigenlijk. Ze weten het wel. Het staat allemaal op de lijst van mensen die kunnen komen. Van monumentenwacht kunnen ze komen en van de uilenwacht kunnen ze komen. En van de brandweer. Er is een hele lijst.'

Wie de besluiten neemt is verschillend. Soms is dat de koster, soms de dominee, soms een kerkbestuurder en soms een heel kerkbestuur. Een dominee is enigszins sceptisch over de besluitvorming, al zou hij het ook niet anders willen. Hij vertelt het volgende.

'De kerkrentmeesters die besluiten het en die moeten eigenlijk goedkeuring hebben van de kerkenraad. Maar dat weten ze zelf niet meer, dus die zeggen: we hebben dat besloten en zo gaan'

we het doen. De kerkenraad kan het in theorie terug draaien, maar ik kan me niet herinneren dat het ooit gebeurt. En een kerkrentmeester zegt dan ook al snel: ja wat heb jij eigenlijk voor verstand van gebouwen'.

De houding van de contactpersoon blijkt ook bepalend voor de uitkomst van een bestuursbesluit te zijn. Een kerkbestuurder die niet mee wilde werken aan maatregelen, legde dit nog wel voor aan de kerkrentmeesters. Het besluit werd echter unaniem genomen om niet mee te werken, wat wellicht makkelijker gemaakt werd door het feit dat ze met 2 personen waren. In een ander bestuur waren ze met 7 personen, maar ook daar stond iedereen achter het besluit. De contactpersoon was positief en de uitkomst van het bestuur was dan ook om medewerking te verlenen.

'Dat gaat gewoon soepel bij ons. Iedereen vind het vervelend als ze op het orgel piesen. Dat is dan vervelend. Maar dan nog, heeft niemand de intentie om de vleermuizen te verdelen of zoiets'.

Zij gaven echter niet aan dat ze zelf die beslissende rol vervulden. Een bestuurslid van een katholieke kerk gaf zichzelf wel de hoofdrol in de weigering om mee te werken aan onderzoek of maatregelen.

'Veel van dat soort dingen kwam eigenlijk toch bij mij terecht, omdat ik me dat soort dingen meestal aantrok. En iemand die het stuurt, die leidt het ook meestal. Dat is vaak het verhaal natuurlijk. Ik had er zelf niks mee. Mocht ik nu geweldig geïnteresseerd geweest zijn, dan breng je dat anders'.

Het vleermuizenbesluit was echter wel democratisch genomen.

'Het is niet dat dat met stemmen of hand opsteken gebeurt. Dat wordt eigenlijk gewoon in een beslissing gedaan van god werken we daar aan mee of werken we daar niet aan mee. Dan wordt er gevraagd van ben je het daarmee eens. En dan wordt er geknikt aan tafel. Het is ook niet zo dat daar een halszaak van gemaakt word hoor'.

Moeilijke besluitvorming

Een kerkbestuur van een katholieke parochie had besloten om mee te werken aan maatregelen, terwijl de beheerder daar felle tegenstander van was. Uiteindelijk zijn in de betreffende kerk volgens SLZ geen maatregelen uitgevoerd, omdat de potenties voor vleermuizen gering waren. De beheerder geeft aan dat hij besloten heeft dat er niet meegewerkt werd aan maatregelen. Op de vraag hoe breed dit besluit gedragen werd door de betrokken kerkbestuurders, geeft hij *'geen probleem'* als reactie. Wel is het besluit volgens hem genomen in overleg met de kerkelijke gemeente. De besluitvorming binnen de kerk is *'goed'*. Dat er problemen bestaan tussen koster en kerkbestuur werd hier dus verzwegen. Toen ik hem daarmee confronteerde, gaf hij de kerkbestuurder de schuld. Die had altijd met iedereen ruzie. Hij had slechts problemen met één bestuurslid, want dat was een moeilijke persoon. SLZ had echter geen problemen met het bewuste bestuurslid, maar wel met de koster. Bovendien gaf de bestuurder aan dat de koster zichzelf in de positie achtte dat hij besluiten kon nemen. In ieder geval verloopt de besluitvorming in deze kerk niet helemaal vlekkeloos.

In een andere katholieke kerk was er toestemming gegeven door het bestuur, maar heeft de organist het uiteindelijk tegen gehouden. Hij vertelde hierover dat *'het aan het zittende parochiebestuur gevraagd is. En die vragen het ook aan de organist. En toen is het gelopen zoals het gelopen is'.*

In eerste instantie was het bestuur echter akkoord. Ik vroeg daarom of hij dat beslist heeft.

'Als het erop aan komt wel ja, dan zijn ze mij gevolgd. Als er iemand op het orgel wil, dan moet ik altijd mee'.

Een katholieke koster vertelde ook dat het *'nu één grote parochie geworden is. En nu hebben wij heel weinig meer in te brengen. Er is wel inspraak, maar daar wordt niet echt altijd gehoor aan gegeven. Zij zien natuurlijk het geheel. Maar ik hoor wel klachten erover, van we kunnen wel dit of dat, maar we mogen niks'.*

10.1.3 INDRUKKEN TIJDENS DE INTERVIEWS

Opvallend is dat diverse kerkvertegenwoordigers benadrukten dat de besluitvorming heel democratisch plaats vind. Blijkbaar is democratische besluitvorming in hun ogen de goede manier van besturen. Verbazingwekkend is echter de vanzelfsprekendheid waarmee dat gezegd wordt. Alsof iedereen dat maar moet vinden. Wellicht is dat sterk gestempeld door onze democratische samenleving. Daar tegenover staan kerken waar door individuele personen beslissingen genomen worden. Ze vinden de besluitvorming soepel en hun kerk doet niet zo moeilijk. Daar heerst onderling vertrouwen dat iedereen zijn of haar taak goed uitvoert.

Verder is opvallend dat in de meeste gevallen de kerkelijke gemeente niet op de hoogte gesteld is. Soms was het wel informeel tegen een aantal gemeenteleden verteld. Afhankelijk van de omvang van de gemeenschap, wisten er veel of weinig leden vanaf. In veel gevallen wisten de kerkvertegenwoordigers niet precies of het aan de gemeente meegedeeld was. Hooguit via een mededeling via het kerkblad, maar in veel gevallen waarschijnlijk helemaal niet. Er is echter in één kerk ook een artikel in het kerkblad aan gewijd. Door één kerkvertegenwoordiger werd ook

geredeneerd dat *'het de gemeente niet aangaat. Het is meer een bestuursbesluit, omdat het niets met geloof te maken heeft'*.

Tot slot valt op dat in een aantal katholieke kerken de besluitvorming moeizaam gaat. Wellicht heeft dit te maken met de samenvoegingen van veel gemeenten, waardoor de zeggenschap onder een parochie valt in plaats van onder een plaatselijk kerkbestuur. De afstand tussen het bestuur en de plaatselijke kerk wordt daardoor veel groter, wat wellicht een onbevredigend gevoel geeft bij de leden van een plaatselijke kerk. In protestantse kerken worden veel besluiten plaatselijk genomen, waardoor de interactie tussen bestuur en gemeente wellicht groter is.

10.1.4 INFORMATIE VAN SLZ MEDEWERKERS

Volgens SLZ medewerkers gaan kerken er heel verschillend mee om. Als het contact met de koster goed is, kunnen soms direct zaken gedaan worden. Veel verzoeken komen echter uiteindelijk bij het bestuur terecht. Het bestuur gaat soms wel af op het oordeel van de koster, al is ook dat verschillend per kerk. Volgens een christelijke medewerker is het sowieso te betreuren dat er machtsverhoudingen zijn binnen een kerk.

'Van oudsher heeft de kerkelijke gemeente, de burgerlijke organisatie van het Romeinse rijk overgenomen. Dat heeft natuurlijk te maken met de rooms katholieke kerk. Op een gegeven moment is die staatskerk geworden. Sterker nog, af en toe was het zelfs de staat. Dus die hele organisatiestructuur die heeft de rooms katholieke kerk overgenomen van het Romeinse rijk. En de protestanten hebben het uiteindelijk vrijwel gekopieerd, door bestuurslagen te maken. Vanuit de bijbel natuurlijk een diaconie en een kerkbestuur. Maar het is volgens mij absoluut onchristelijk om zeg maar ook een politieke macht binnen je kerk te krijgen. Dat is vragen om moeilijkheden'.

De besluitvorming moet dan ook veel kleinschaliger en geestelijker zijn. De kerk is een gemeenschap die het geloof deelt.

'Ik heb veel liever dat ik dat op een avond aan een klein publiek presenteer met plaatjes. En de noodzaak daarvan vertel en een Bijbelse motivatie, dan dat ik dat als officieel stuk inbreng bij een college van kerkrentmeesters die daar eens ingewikkeld over gaat zitten praten. Ik vind het eigenlijk absoluut ondemocratisch. Het moet democratischer en veel simpeler'.

Het lijkt vaak alsof het christelijke leven niet om God draait, maar om het gebouw. En het draait niet om Bijbelstudie, maar om het besturen.

'Dus als je actief bent in een kerk, betekent dat automatisch dat je in een diaconie of kerkenraad zit. En daarbuiten gebeurt niks'.

10.1.5 INFORMATIE VAN BURGERLIJKE GEMEENTEN

Over besluitvorming in kerken, geeft de eerste vertegenwoordiger van een burgerlijke gemeente de volgende reactie.

'Weinig ervaring ermee. Vanwege de verwevenheid van gebouwen, hebben we alleen voor onderhoud en logistiek met elkaar te maken. Maar dat loopt altijd prima. Ik heb altijd contact met één persoon en die regelt het dan'.

Een andere persoon geeft aan dat hij vooral met de koster communiceert, want dat is vooral makkelijk.

'Maar officiële stukken waar je even een briefje naar toe moet doen, gaat naar het kerkbestuur. Meestal is de koster namelijk niet bevoegd om zelf besluiten te nemen. Dat doen de kerkrentmeesters, maar meestal wel in goed overleg met de koster'.

Een andere gemeentevertegenwoordiger communiceert altijd met iemand van het kerkbestuur.

'Net wie we op dat moment in het archief hebben. Het kerkbestuur neemt altijd de besluiten. Ik krijg alleen de besluiten te horen. Maar wat er zich daar binnen afspeelt weet ik niet'.

Een andere persoon merkt nog op dat *'niemand van de kerk in zijn eentje een besluit neemt. Dan is daar toch een bepaald college die daar beslissingen over neemt. Kleinere zaken kun je soms wel regelen'*.

Over kerken die vleermuizen beschermen is een gemeentevertegenwoordiger vrij negatief, omdat het volgens hem een lage prioriteit heeft.

'Een gemiddeld kerkbestuur bestaat uit gewone mensen van de straat. De meeste kerken zijn al blij als ze een aantal mensen bij elkaar kunnen schrapen. Die hebben echt niet de kennis en de drive om wat voor vleermuizen te doen'.

10.1.6 BESLUITVORMING IN KERKEN SAMENGEVAT

De besluitvorming in kerken is voornamelijk op te splitsen in democratische kerken en kerken waar individuele kerkvertegenwoordigers beslissingen nemen. In democratische kerken vindt de besluitvorming plaats binnen een kerkbestuur, al speelt de mening van de contactpersoon een grote rol in het uiteindelijke besluit. In andere kerken zijn individuele kerkvertegenwoordigers bevoegd om

besluiten te nemen. Voor SLZ medewerkers verloopt het contact hier overzichtelijker. Doorgaans lijkt de besluitvorming soepel te verlopen, of in ieder geval zodanig dat kerkvertegenwoordigers er tevreden over zijn. Uitzonderingen zijn een aantal Rooms katholieke kerken, waar meerdere kerken onder één parochiebestuur vallen. De afstand tussen bestuur en plaatselijke kerkleden is toegenomen, waardoor ook de ontevredenheid gegroeid lijkt te zijn.

10.2 Besluitvorming in burgerlijke gemeenten

De informatie over besluitvorming en machtsverhoudingen in burgerlijke gemeenten ligt wellicht minder gevoelig. Toch wordt ook hiervoor informatie gewonnen vanuit meerdere invalshoeken, namelijk vanuit burgerlijke gemeenten zelf en vanuit SLZ medewerkers.

10.2.1 INFORMATIE UIT INTERVIEWS

De eerste gemeentevertegenwoordiger geeft aan dat het verzoek voor onderzoek en maatregelen bij hem terecht kwam. Hij heeft daar alleen over besloten. Een andere vertegenwoordiger geeft aan dat het besluit door hemzelf en een andere ambtenaar genomen is. Een andere persoon merkt op dat alles *'gericht is aan het college van burgemeester en wethouders. Maar als het om kleine maatregelen gaat, komt het niet altijd bij het college terecht. Dus waarschijnlijk heb ik besloten om hieraan mee te werken'*.

In een volgende gemeente hebben ze een afdeling accommodatiebeheer.

'Die beheert dus de gebouwen van de gemeente. En daar spreken we dingen mee af. Voor belangrijke zaken wordt een beleid uitgestippeld. En dan naar de raad. Maar maatregelen voor vleermuizen besluit je eigenlijk niet, die neem je gewoon mee in je vakgebied. We hebben natuurlijk wel milieu, dat is een afdeling van ons. Maar die gaat niet over zulk soort zaken. We hebben ook een afdeling groen en openbare ruimte. Die gaan natuurlijk wel over het ongedierte. Die doen dus aan bestrijding ook. Dat is een stukje zorgplicht van de gemeente. Maar specifiek over vleermuizen en dan om die te behouden of een plekje te houden, nee dat is niet zo specifiek benoemd in een beleidsplan. Daar staat het niet in. We nemen dat mee bij een stukje restauratie. Het is een kleine aanpassing en ze kunnen vrijelijk leven'.

In een andere gemeente is er een cluster van vier personen verantwoordelijk voor gebouwenbeheer.

'Het hoofd van onze afdeling zou dus zo'n rapport binnenkrijgen. In overleg zouden we dan kijken wat er gedaan kan worden'.

10.2.2 INFORMATIE VAN SLZ MEDEWERKERS

Een christelijke SLZ medewerker gaat allereerst in op het ongemak van de kerktorens.

'Het beheer dat is ooit door Napoleon bedacht. Wat moet de burgerlijke gemeente met zo'n toren. Voor Napoleon was dat natuurlijk een strategische uitkijkpost ten tijde van oorlog'.

De toren is volgens hem dus een blok aan het been van een gemeente. Als daar ook nog vleermuizen bij komen, wordt dat nog extra versterkt door de Flora- en Faunawet. Burgerlijke gemeenten hebben bovendien vaak nog geen echt groenbeleid, geen actief groenbeleid. Hij geeft verder aan dat de besluitvorming erg ondoorzichtig is.

'Daar zouden we als SLZ veel meer mee moeten doen. Maar dat kost heel veel tijd en heel veel moeite. De besluitvorming is bovendien erg ondoorzichtig. Wij zijn een stichting die heel pragmatisch te werk gaat. Dus wij hebben vaak contacten, één op één met een bepaalde ambtenaar. Wij zitten niet in allerlei overleggen met hun. Dat geldt niet alleen voor vleermuizen, dat geldt ook voor andere soorten. Maar dat moet heel onderhands gebeuren. Maar stel dat je dat officieel moet gaan aanvragen. Nou dan komt er niks tot stand. Maar goed dat is het algemene probleem bij gemeenten, bij veel gemeenten. Als je snel iets gedaan wilt hebben, dan moet je via de onofficiële kanalen iets doen'.

Een andere medewerker van SLZ stelt dat sommige gemeenten wel een groenbeleid hebben, waardoor de communicatie makkelijker loopt.

'De raad is uiteindelijk de baas, maar veel van dit soort projecten is teveel op detailniveau voor de raad. Het is dan uiteindelijk de wethouder die beslist'.

10.2.3 BESLUITVORMING IN GEMEENTEN SAMENGEVAT

Met betrekking tot de vleermuizenkwestie, blijkt de besluitvorming binnen burgerlijke gemeenten vooral te liggen bij de verantwoordelijke ambtenaren. Soms is dat één ambtenaar, soms een groepje ambtenaren. Dat maakt de samenwerking ook erg persoonsafhankelijk. Eén SLZ medewerker heeft vooral ervaring met de gemeentevertegenwoordiger die de kerk wilde restaureren. Dat blijkt ook uit zijn commentaar, waarbij de toren vooral een last is. Over de besluitvorming geven ze echter dezelfde mening, voor vleermuizen moet je bij individuele ambtenaren zijn.

10.3 Communicatie tussen SLZ en kerkbesturen

Bij communicatie zijn altijd meerdere partijen betrokken, in dit geval SLZ en kerken. Er wordt dan ook naar de communicatie gekeken vanuit het perspectief van SLZ, als vanuit het perspectief van de kerkvertegenwoordigers.

10.3.1 SLZ ARCHIEF OVER COMMUNICATIE VANUIT SLZ

Allereerst valt op dat veel contacten slechts eenmalig geweest zijn. Er is contact opgenomen om de zolder te kunnen inventariseren. Als daar toestemming voor gegeven werd, is de zolder geïnterviewd. Sommige kerkbesturen zijn vervolgens per brief op de hoogte gesteld van de bevindingen, al dan niet in combinatie met een rapport of voorstel voor maatregelen. In eerste instantie valt hier weinig structuur in te ontdekken. Naarmate de inventarisaties later uitgevoerd zijn, is de terugkoppeling door middel van een brief gestructureerd uitgevoerd. Wel blijft het in veel gevallen bij dit 'eenmalige' contact. Een ander opvallend punt is dat soms een voorstel gedaan werd om maatregelen uit te voeren. In veel gevallen zijn de maatregelen uitgevoerd kort nadat de toestemming verleend was. In enkele gevallen is vervolcontact erbij ingeschoten. Het kerkbestuur had hier wel een besluit over genomen, maar dit is door SLZ niet meer opgepakt. En zelfs wanneer maatregelen wel uitgevoerd zijn, is vervolcontact vaak uitgebleven. Terwijl juist die kerken potentie bieden wegens hun welwillendheid. Bovendien is het voor SLZ van belang om te weten te komen of bepaalde maatregelen zin hebben. Latere inventarisaties zijn dan ook van belang om het effect van bepaalde maatregelen vast te stellen. Dit is overigens in een deel van Zeeuws Vlaanderen wel goed opgepakt. In Walcheren gaat dit, door de aanmelding van diverse vrijwilligers, wellicht ook lukken.

Miscommunicaties van SLZ

Het SLZ archief maakt ook nog melding van enkele pijnlijke miscommunicaties. Zo is er een kerk waar toestemming verleend werd om maatregelen uit te voeren. Het contact met die persoon verliep wat traag, dus werd contact opgenomen met de koster om de maatregelen uit te kunnen voeren. Die keerde zich echter fel tegen de maatregelen. Toen weer contact opgenomen werd met de kerkbestuurder, reageerde die dan ook wat gebelgd. Uiteindelijk is dit contact goed gebleven en de samenwerking bestendig.

Een andere miscommunicatie betreft een kerk waar maatregelen voorgesteld werden. De maatregelen betroffen de toren die echter van de burgerlijke gemeente was. Door een vergissing werden de maatregelen in de toren uitgevoerd in samenwerking met de burgerlijke gemeente, voordat er een reactie was van het kerkbestuur. De reactie van het kerkbestuur was nadien negatief. Daarop is gereageerd met de mededeling dat de maatregelen al uitgevoerd waren in samenwerking met de burgerlijke gemeente, omdat de toren van hen was. Wel lijken dergelijke miscommunicaties een uitzondering te blijven. Overigens is de contactpersoon die vanuit de kerk hierbij betrokken was, gebeld voor een interview. Telefonisch gaf hij kort aan dat de kerk destijds besloten had om mee te werken aan maatregelen. Zo was er onder andere een spleet in het gaas gemaakt. Aangezien de waarheid enigszins geweld aangedaan werd, zag ik uit naar het interview. Dat is er niet meer van gekomen, omdat de betreffende persoon in de tussentijd overleed.

10.3.2 SLZ ARCHIEF OVER COMMUNICATIE VAN KERKEN

Slechte communicatie valt niet alleen SLZ te verwijten. Ook kerkbesturen blijken soms slecht te communiceren. In één geval was een brief, met een verzoek om toestemming voor een inventarisatie, weggegooid. Vaak werd de informatie echter ook niet of slecht doorgenomen. Bovendien was de zoektocht naar de juiste contactpersoon van de kerk vaak een hele onderneming. Diverse contactpersonen moesten gebeld worden voordat de juiste persoon gevonden was. Daar komt dan nog bij dat voor de inventarisatie in veel gevallen de koster benaderd moest worden. Voor maatregelen moest SLZ zich dan weer richten tot het kerkbestuur. Als er toestemming verleend werd, moesten de maatregelen dan weer uitgevoerd worden in samenwerking met de koster. In veel gevallen werd er echter niet teruggebeld als een besluit genomen was. SLZ moest hier zelf achteraan bellen. En zeker wanneer vergaderingen een aantal kerken uitgesteld werden, kon het aantal telefoontjes aardig oplopen. Kortom, veel kerken moesten stevig achter de broek gezeten worden om duidelijkheid te krijgen.

Er waren ook kerken waar het kerkbestuur niet op de hoogte gesteld was van een inventarisatie. De koster was gebeld om de inventarisatie te doen. Vervolgens was de inventarisatie uitgevoerd zonder dat het kerkbestuur hier iets vanaf wist. Als dan maatregelen voorgesteld werden, moest het kerkbestuur benaderd worden. In enkele gevallen dreigde dit te ontaarden in verontwaardigde

reacties. Ze voelden zich gepasseerd omdat het kerkgebouw betreden was zonder hun medeweten. Nadat dit kort uitgelegd was, werd de verontwaardiging meestal wel gedoofd. Mogelijk had dit echter voorkomen kunnen worden door vanuit SLZ even een informatiebrief te sturen met de bevindingen. Brieven worden vaak wel doorgespeeld. Eventuele miscommunicaties worden dan bovendien waarschijnlijk intern afgehandeld tussen koster en kerkbestuur, en zijn wellicht afgehandeld als er in een later stadium een voorstel gedaan wordt voor maatregelen. Slechte communicatie kan in deze gevallen dus ook enigszins aan SLZ geweten worden, maar vooral aan de kerken.

In dit kader wil ik ook nog even terug naar het beschreven voorbeeld van het kerkbestuur wat toestemming gaf voor maatregelen. Toen de koster gebeld werd om de maatregelen uit te voeren, kwam er een ronduit woedende reactie. Uiteraard blijkt hieruit de onhandige aanpak van SLZ. Toch is dit ook veelzeggend over de kerk. Het kerkbestuur had toestemming gegeven zonder de koster hierin te betrekken. Bovendien bleek uit latere reacties de samenwerking tussen koster en kerkbestuur toch al niet al te best. De slechte relatie tussen koster en kerkbestuur, kan leiden tot een zeer complexe verhouding richting SLZ. Voor SLZ wordt het uitvoeren van maatregelen dan ook lastig.

10.3.3 INFORMATIE VAN KERKVERTEGENWOORDIGERS

In veel gevallen is de communicatie al enige tijd geleden. Niet iedereen weet dus nog even goed hoe de communicatie verliep. Wel zegt dit feit op zichzelf al veel over de communicatie, of beter gezegd over het ontbreken van communicatie. Sommige kerkvertegenwoordigers geven dat ook wel aan.

'Ja dat is al lang geleden, maar dat is wel prima verlopen. Ik was er al gelijk enthousiast voor. Dat is weer eens iets heel anders. Veel mensen komen voor het orgel. Ik vond het gelijk heel grappig, dat is echt aan mij besteed'.

Een ander merkt op dat ze een jaar of 3 of 4 geleden geweest zijn.

'Sindsdien hebben we nooit meer wat gehoord'.

De meesten geven aan dat de communicatie wel goed verlopen is, al is het meestal slechts kort van duur. Een katholieke kerkvertegenwoordiger heeft slechts de opmerking dat de communicatie 'goed' verlopen is. Al is juist in dat geval de communicatie niet vlekkeloos verlopen, omdat zowel contact met het kerkbestuur als de koster gelegd was. En die twee hadden juist ruzie met elkaar, wat dus niet zo goed uitpakte. Een ander merkt op dat het contact wel goed verlopen was.

'Ik heb altijd weinig problemen met zulk soort mensen. Alleen als ze eisen gaan stellen die geld kosten, dan doen we niet mee'.

Een kerkvoogd merkt op dat het contact oppervlakkig geweest is.

'Net als in jou geval. Ze zijn geweest om te kijken, ze zijn in de kerk geweest en hebben wat vragen gesteld en dat was het'.

In deze kerk is niet meegewerkt aan maatregelen, maar de communicatie heeft daar geen invloed op gehad.

'Ik heb daar gewoon een mening over. Dan moeten ze van goede huize komen om die te veranderen. En als die dan in het college gedeeld word, dan is dat geen probleem verder'.

Niet iedereen is overigens op de hoogte van de communicatie. Soms wordt informatie niet doorgespeeld en weten kerkvertegenwoordigers er niets van. Bovendien loopt het contact soms over meerdere schijven, namelijk met koster en kerkbestuur. De koster weet dan vaak alleen van het telefonisch contact om de sleutel te halen. Het contact met het kerkbestuur gaat dan meer inhoudelijk over de besluitvorming. Dit geldt overigens niet in kerken waar de contactpersoon direct de besluiten neemt. Dan is hij de enige contactpersoon, ook voor mijn interviews.

'In principe is dat een hele makkelijke relatie. Als je het direct regelt op persoonlijk niveau, dat scheelt dan een stuk. Maar we verlenen altijd aan wie dan ook medewerking hoor. We hebben ook het beheer van de toren, maar die is niet meer ons eigendom. Dat is wel de toegang naar de kerk. Maar de eigenaar weet niet eens dat dat gedaan wordt'.

10.3.4 INFORMATIE VAN SLZ MEDEWERKERS

De eerste stap is bepalen welke kerken er zijn en de vertegenwoordigers daarvan vinden. Kerken zijn echter moeilijk te vinden, mede door alle verschillende namen. Evangelisch, protestants, hervormd, Nederlands hervormd, gereformeerd en rooms katholiek. Dat is erg verwarrend. Ze zijn niet duidelijk aanwezig op internet, wat heel modern is. Ook in het telefoonboek zijn ze moeilijk te vinden. Opvallend is dat dit gezegd wordt door een christelijke medewerker. Hij merkt dan ook op dat hij als lid van een kerk daar veel kritiek op heeft.

'Als je brenger bent van het evangelie en je bent dan zo verschrikkelijk onvindbaar. Ik heb wel eens bij mezelf gedacht: als ik in geestelijke nood zit, dan red je het niet met de kerken in Nederland. Want ze zijn onvindbaar. Als je daar als leek voor staat, dan gaat er een wereld voor je open'.

Dat geldt echter niet alleen voor de kerken, maar ook voor de contactpersonen. Op enkele uitzonderingen na, is er geen informatie te vinden over de diverse contactpersonen voor diverse taken. Als er eenmaal contact was, verliep de communicatie doorgaans wel goed. Zeker als eenmaal een geschikte persoon gevonden is. Vooral de bereidwilligheid voor de inventarisaties was groot. Soms speelt echter het probleem dat informatie intern niet doorgegeven wordt, of dat er intern meningsverschillen bestaan. Dat ligt soms ook aan SLZ, doordat er lang geen vervolcontact geweest is. Het streven is dan ook om een rapportage te maken en naar alle kerken op te sturen.

‘Om ook te laten zien dat ze eigenlijk ook best hun eigen kerk aan kunnen passen om vleermuizen binnen te laten. Kerken hebben daarbij geen idee in welk verband ze staan. Nu beslissen ze allemaal zelf, als onafhankelijke eilandjes. Wat meer simpele figuren kijken alleen naar het directe belang van de kerk’.

Vertegenwoordigers met een wat bredere interesse, vinden dat de kerk ook bij vleermuizen betrokken hoort te zijn. Overigens kan betrokkenheid bij het thema ook negatief uitpakken, doordat ze er dan juist tegen zijn. En soms zijn kerkvertegenwoordigers ook erg onwillig en kom je geen stap verder. Er moet veel gepraat worden. Zeker kerken waar vleermuizen zitten, zou eigenlijk jaarlijks contact mee gezocht moeten worden. Daardoor weten kerkvertegenwoordigers wie ze kunnen bellen voor advies en dergelijke. Door de slechte communicatie is het ook niet onmogelijk dat dit invloed had op de besluitvorming van kerken.

‘Anderzijds ben ik erg vergevingsgezind richting mezelf, omdat het zo ontzettend pionieren is geweest de laatste jaren. Want het is nieuw voor de kerkelijke gemeente, het is nieuw voor de burgerlijke gemeente, het is nieuw voor ons’.

Over de vraag of er regionale verschillen zijn, bestaan er verschillende meningen. Eén medewerker ondervond geen verschillen. Een andere medewerker ervoer wel verschillen, wat te maken had met de verschillende kerkgenootschappen. Er is in Zeeland gedeeltelijk een regionale verdeling te maken van betrokken kerkverbanden. De contacten met katholieke kerken verliepen het makkelijkst. Dat heeft onder andere te maken met het Bourgondische karakter van de katholieken, die sowieso wat makkelijker zijn. In zijn geval wordt zijn achternaam bovendien geassocieerd met de katholieken, al is hij niet gelovig. Maar binnen de kleine Zeeuwse gemeenschap wordt iemand met de ‘goede’ achternaam erbij gerekend. Dat maakt het contact met de katholieken ook makkelijker. Het contact met hervormden verliep volgens dezelfde medewerker ook nog redelijk makkelijk.

‘De gereformeerden zijn het lastigst. De gereformeerden zijn veel meer een gemeenschap waar normen over netheid en dergelijke belangrijk zijn. Als een mannelijke collega met lang haar voor het eerst een nieuwe gereformeerde contactpersoon aanspreekt, is de kans op slagen kleiner dan wanneer datzelfde bij een katholiek contactpersoon gebeurt’.

10.3.5 COMMUNICATIE MET KERKEN SAMENGEVAT

De communicatie tussen SLZ en kerkbesturen verloopt doorgaans goed. In enkele gevallen is het mis gegaan, zowel door blunders van SLZ als interne miscommunicaties binnen de kerk. Daarbij speelt wellicht ook een rol dat contactpersonen van kerken soms moeilijk te vinden zijn. Het contact is echter vooral extensief en in veel gevallen slechts eenmalig geweest. Dit is met name aan SLZ te wijten, door te weinig in regelmatige communicatie te investeren. Het komt de bescherming van vleermuizen wellicht niet ten goede, omdat de afstand tussen kerken en SLZ veel groter is.

10.4 Communicatie tussen SLZ en burgerlijke gemeenten

In deze paragraaf wordt ingegaan op de communicatie tussen SLZ en burgerlijke gemeenten, al is die communicatie in sommige gevallen ook achterwege gebleven. Er wordt zowel naar de communicatie gekeken vanuit het perspectief van SLZ, als van de gemeentevertegenwoordigers.

10.4.1 INFORMATIE VAN GEMEENTEVERTEGENWOORDIGERS

De eerste gemeentevertegenwoordiger merkt op dat de communicatie prima verlopen is.

‘Het is een serieuze club. De monumenten (torens) staan er nu toch functieloos en er hangt alleen maar een klok in. Ieder nut die ze kunnen dienen is goed’.

Eén kerkvertegenwoordiger merkt op dat het contact maar eenmalig geweest is. In een andere gemeente hebben ze regelmatig overleg met Stichting Landschapsbeheer.

‘Maar niet zozeer over vleermuizen. De contacten onderling zijn gewoon goed. Als die contacten niet goed zouden zijn, dan zouden wij ook niet meewerken met zo’n inventarisatie. En ook niet met een interview enzovoorts. Dat is mede op basis van een goede relatie met elkaar hebben. En die goede relatie proef ik niet alleen hier, maar ook zeker in het veld’.

Blijkbaar is er met verschillende gemeenten toch regelmatig contact, want dit komt ook in een ander interview naar voren.

'De contacten zijn eigenlijk altijd wel prettig. Ze zijn nu weer een onderzoek naar huisvesting voor vleermuizen in een stadsmuur bezig. Dat verloopt altijd prima'.

In een andere gemeente zijn ze niet op de hoogte van het uitgevoerde onderzoek.

'Ik weet er niet van. En ik weet niet of iemand in het gemeentehuis er vanaf weet. Dus als ze dat moeten communiceren, dan is dat een gebrek aan communicatie. Maar ik mis het niet op dit moment. Wat je niet weet, kun je niet missen'.

10.4.2 INFORMATIE VAN SLZ MEDEWERKERS

Volgens een SLZ medewerker zijn burgerlijke gemeenten praktisch niet benaderd.

'Het belangrijkste is de kerkzolder. En als je de sleutel hebt tot de zolder, dan heb je ook vaak de sleutel tot de toren. De gemeente weet eigenlijk nog niet wat ze boven het hoofd hangt. Dat is gewoon heel erg slordig. Dat is de volgende stap. Ik heb een klein netwerkje van contactpersonen bij gemeenten die ik op de hoogte stel van meldingen en klachten van vleermuizen in huis. Dus voor bijna elke gemeente heb ik een aanspreekpunt'.

Om echter de goede persoon te pakken te krijgen voor de torens, is niet altijd makkelijk. Vaak is dat iemand van gebouwenbeheer, maar die heeft dan doorgaans weer geen kaas gegeten van de Flora- en Faunawet. Het is echter juist handig als ze een restauratie uit willen voeren, dat ze in een vroeg stadium contact opnemen met SLZ. En niet vlak voor toekenning van de subsidie of de start van werkzaamheden. Bovendien zijn er in sommige gemeenten veldmedewerkers en ambtenaren op kantoor. De eerstgenoemde moet je bellen voor de sleutel, de tweede persoon voor beslissingen.

'Het is heel moeilijk om contact te zoeken. En het is ook niet een bepaalde taak bij gemeentes. Ze hebben dat erbij. Ik weet een kerk die lag helemaal binnenste buiten. De vleermuizen die zaten daar gewoon nog. Dat is echt onvoorstelbaar. Ik had daar zo de AID op af kunnen sturen. Heel bizar. Dat wisten ze niet. En zo'n man die je dan de sleutel geeft, die kan je daar vond ik niet mee bedreigen. Dat was echt een drama'.

Het is wel de bedoeling om de resultaten van het onderzoek aan de gemeenten te presenteren. Maar wie is de juiste contactpersoon daarvoor?

'Is dat B & W? Zijn die geïnteresseerd überhaupt? Of zijn dat bepaalde ambtenaren? Maar binnen SLZ, hebben we wel een bepaalde drang om gemeentebesturen meer te betrekken bij natuur en landschap. En bij de ene gemeente lukt dat beter dan bij de andere. Maar dat is soms trekken aan een dood paard. Ik weet hoe zwaar dat is'.

Een andere SLZ medewerker geeft aan dat de communicatie meestal wel goed verlopen is. Zeker in gemeenten die een natuurbeleidsplan hebben en een ambtenaar die daarvoor verantwoordelijk is. In gemeenten die geen doelgericht beleid hebben op dit gebied, is het wat moeilijker communiceren.

10.4.3 COMMUNICATIE MET GEMEENTEN SAMENGEVAT

De communicatie tussen SLZ en burgerlijke gemeenten is in veel gevallen achterwege gebleven tijdens de inventarisatiefase. De gemeentevertegenwoordigers zijn echter in het algemeen wel tevreden, wat dan weer vreemd is. Uit de interviews bleek echter dat ze soms slechts weet hebben van voorstellen om maatregelen te treffen ten behoeve van vleermuizen. Van eerdere inventarisaties is men niet op de hoogte. Omdat het contact met betrekking tot de maatregelen blijkbaar goed verlopen is, zijn ze doorgaans tevreden over de communicatie. Daar komt bij dat de relatie tussen SLZ en burgerlijke gemeenten, vaak al langer bestaat met betrekking tot andere onderwerpen. Daar lijkt SLZ profijt van te hebben als het gaat om de vleermuizenkwestie. Onder de SLZ medewerkers voelt een deel van de medewerkers zich tekort schieten. Ze realiseren zich dat de communicatie tijdens de inventarisatiefase onvoldoende vorm gegeven is. Dit lijkt tot nu toe echter nog geen negatieve gevolgen te hebben gehad voor de vleermuizen in de kerktorens.

10.5 Besluitvorming en communicatie samengevat

De besluitvorming in kerken verschilt per kerk. Soms neemt een kerkbestuur besluiten, soms wordt dit overgelaten aan individuen. Doorgaans lijken kerkvertegenwoordigers tevreden te zijn over de besluitvorming. Uitzonderingen zijn een aantal Rooms katholieke kerken. De communicatie tussen SLZ en kerkbesturen verloopt doorgaans goed. In enkele gevallen is het mis gegaan, zowel door blunders van SLZ als interne miscommunicaties binnen de kerk. Het contact is echter vooral extensief en in veel gevallen slechts eenmalig geweest.

Met betrekking tot de vleermuizenkwestie, blijkt de besluitvorming binnen burgerlijke gemeenten vooral te liggen bij de verantwoordelijke ambtenaren. De communicatie tussen SLZ en burgerlijke gemeenten is in veel gevallen achterwege gebleven tijdens de inventarisatiefase. De gemeentevertegenwoordigers zijn echter in het algemeen wel tevreden over de communicatie, omdat ze geen weet hebben van de inventarisaties.

Hoofdstuk 11 Visies op kerken en vleermuizen

In dit hoofdstuk komt de visie van kerkvertegenwoordigers en gemeentevertegenwoordigers aan bod met betrekking tot kerken en kerkgebouwen. Daar wordt ook de visie van een SLZ medewerker bij betrokken. Tevens wordt ingegaan op hun mening over vleermuizen en welke rol de Flora- en Faunawet daarin speelt.

11.1 De kerk en haar functies

In de interviews is ook gevraagd wat een kerk is en welke functies die heeft. De achterliggende gedachte was dat mogelijk een verband gelegd kon worden tussen de visie op de kerk en de mening of vleermuizen op een kerkzolder wel of niet beschermd moesten worden. Dit thema wordt zowel belicht vanuit kerkvertegenwoordigers, als gemeentevertegenwoordigers en een SLZ medewerker.

11.1.1 WAT EEN KERK IS VOLGENS KERKVERTEGENWOORDIGERS

Opvallend is dat veel kerkvertegenwoordigers direct gaan uitleggen welke functies het kerkgebouw heeft. Het begrip kerk wordt vaker opgevat als gebouw, dan als gemeenschap van gelovigen. Een koster zegt dat de kerk altijd een gebouw is.

‘Dat blijft ook altijd een gebouw. Als je daar iets in doet op christelijk gebied, dan spreek je van een christelijke gemeente. Dan bedoel je meer het clubje mensen wat daar kerkdiensten houdt. De kerk, dan zeg ik in eerste instantie het gebouw.’

Diverse kerkvertegenwoordigers denken bij de kerk echter ook aan de gemeenschap van gelovigen. Een kerkbestuurder brengt dat als volgt onder woorden.

‘We hebben nu veel over een gebouw gepraat en daaruit blijkt dat een gebouw belangrijk is. Maar de kerk is in feite een gemeenschap van mensen. Dat proberen we hier gestalte te geven, doordat iedereen niet zo in zijn eigen hokje blijft zitten. Hier proberen we kerk van het dorp zijn. Niet alleen als kerkgebouw, maar ook als gemeente willen we er zijn voor de gemeenschap.’

Een dominee op de praatstoel

Een dominee van een behoudender PKN gemeente met veel reformatorische christenen op het dorp, geeft een wat andere mening.

‘De kerkgemeenschap is die groep van mensen die op zondagochtend door Jezus bij elkaar wordt geroepen. Om Hem de ruimte te geven om Zijn woord bekend te maken. Daaromheen zit dus de brede cirkel van de andere werkdagen en daaromheen zit de bredere cirkel van de andere acties van de kerk. Het Heilig Avondmaal, de diaconie. Het wezen van de kerk is dat Jezus zijn mensen bij elkaar roept. Het is naar ons besef niet zo dat de kerkenraad een dienst belegt en dan als er gast Jezus heeft die ook wat mag zeggen. Eigenlijk bestaat de hele kerkenraad uit kosteren. Wij doen niet anders dan de stoelen neerzetten zodat iedereen kan zitten, zodat Jezus tot Zijn recht kan komen.’

Zoals het een dominee betaamt, heeft hij een duidelijke visie op de kerk. Wel geeft hij nog zijn mening over de Nederlands Gereformeerde Kerk, die sinds 2004 opgegaan is in de PKN. Ook andere kerkverbanden komen nog aan bod.

‘Ik vind gereformeerden geen kerk, maar een vereniging. Daar is niks op tegen, maar zeg dat dan gewoon. De andere kant ervan is dat gereformeerden ook heel actief zijn. In de hervormde kerk, wij zijn heel passief. Ik spreek hier specifiek over de tegenstelling tussen synodaal gereformeerden en hervormden. Wat zich verder gereformeerd noemt, is weer een heel ander verhaal. Ik heb daar, omdat ik zelf van buiten de kerk kom, helemaal weinig affiniteit mee. Ik ben natuurlijk zo rechts als de neten, alleen ik spreek die taal niet. Ik vind het te antropocentrisch. Ik mis de overmacht, het gezaghebbende van het Woord van God. Altijd komt er een vraag: geldt dat wel voor mij. Dat maakt de bevindelijke vorm van gereformeerden nog niet eens een club, maar bijna een sekte. Ik bedoel het niet negatief hoor. In de pinkstergroepen gaat het ook vaak mis, omdat er geen theologische reflectie is op wat je nou eigenlijk doet. Het zijn toch vaak hele emotionele gemeenten. Maar het is allemaal zo ongeremd.’

Een andere PKN dominee, maar dan wat behoudender, legt de nadruk op de eenheid.

‘Als het echt over de kerk gaat, dan komen we natuurlijk bij de echte gelovigen. Die komen uit allerlei talen, plaatsen en naties. Maar omdat we niet precies weten wie daarbij hoort, is de kerk gewoon een plaats waarbij mensen samen komen rondom het woord. En daarbij is het dan wel zo, dat ik een grote voorvechter ben dat er geen kerkmuren zijn. Dat is in onze tijd van neergang alleen maar de enige optie. En niet meer vechten voor de eigen verbanden.’

Eenheid wordt ook nagestreefd door een katholieke kerkbestuurder al gaat zij daarin nog een stapje verder. Ze verlangt naar een kerk waar iedereen zich thuis voelt.

'Iedereen. Dus waar moslims bij thuis horen en protestanten. En wat geen speciale richting is. Daar droom ik van. Maar dat zal nog wel heel lang duren. En wat is kerk zijn. Er zijn voor elkaar'.

Een andere katholieke kerkvertegenwoordiger geeft aan dat de kerk het middelpunt is van de gelovige gemeenschap. Hij denkt daarbij niet alleen aan het samenkomsten om geïnspireerd te worden, maar ook aan het opbouwen van een band. Daarbij noemt hij als voorbeeld het delen van belangrijke levensmomenten, zoals geboortes, huwelijken en uitvaarten. Een andere katholieke kerkbestuurder ziet zichzelf niet als gelovige. De kerk is volgens hem eveneens een bindmiddel, los van het feit of het nog over het geloof gaat. Uiteindelijk komt hij echter uit bij het delen.

'Iemand die gelooft, die weet dat je eigenlijk moet delen. Want dat is het verhaal eigenlijk. Geloof is delen. Dat is eigenlijk geven wat je zelf teveel hebt'.

Een kerkvertegenwoordiger geeft als reactie op de vraag wat een kerk is, de Rooms katholieke kerk. Bedoeld hij dat de Rooms katholieke kerk de enige ware kerk is? Het was een schriftelijke reactie, dus is hier verder niet op ingegaan. Tot slot is er nog een dominee van de PKN die het woord kerk liever wil vermijden.

'Want dat is veel te algemeen, veel te globaal. Wat hoort bij een kerkelijke gemeenschap denk ik aan aandacht voor de inspiratie waaruit ze willen leven. Dus laten we maar zeggen de bijbel. Maar er ook vanuit leven. Dus je laten inspireren door Jezus Christus'.

11.1.2 FUNCTIES VAN DE KERK VOLGENS KERKVERTEGENWOORDIGERS

Een reformatorische kerkbestuurder legt de nadruk op de functies voor de geloofsgemeenschap. Hij brengt het als volgt onder woorden:

'Een kerk is een plaats waar de gemeente samenkomt om Gods woord te horen en waar de sacramenten bediend worden. Functies die daaruit voortvloeien zijn in de eerste plaats de woordverkondiging en ook een plaats waar de kerkelijke verenigingen en vergadering plaats vinden'.

Met de sacramenten worden doop en avondmaal bedoeld. Dit wordt in vergelijkbare bewoordingen beschreven door een kerkvoogd van een gemixte PKN kerk. Een koster begint bij het gebouw, maar gaat dan over op de functie van prediking.

'Als je een predikant hebt die goed uitleg kan geven. Daar willen ze tegenwoordig niet meer zo veel van weten. Tegenwoordig moet je het zelf kunnen beleven en je moet het kunnen meemaken zo'n dienst en weet ik wat. Maar voor mij staat de preek altijd centraal in de kerkdienst, de uitleg'.

Een kerkbestuurder van een vrijzinnige PKN gemeente geeft het belang van de kerk aan voor de dorpsgemeenschap. Volgens haar is de drempel echter hoog om de kerk binnen te stappen. Door middel van openstelling en activiteiten, proberen ze deze drempel wat lager te maken. Ze heeft gehoord van een enquête waarin 70-80 % van de samenleving aangaf een kerk belangrijk te vinden.

'Maar die mensen zitten niet allemaal in de kerk op zondag. Maar ze zeggen het ook niet voor niets. Maar de kerk is er allereerst voor de geloofsgemeenschap als een plek van samenkomst'.

Een koster van de PKN denkt bij de functie van de kerk eveneens aan samenkomsten, maar ook aan het belang van de kerk voor de lokale gemeenschap.

'De functie van de gemeenschap is om een moment per week stil te staan om te zoeken naar zingevingvragen. Dienstbaar zijn is ook belangrijk. De dominee vindt het ook belangrijk om bij niet christenen op bezoek te gaan. Niet om te evangeliseren, maar meer uit betrokkenheid. Het interesseert ons niet zoveel of mensen naar de dienst komen. De afstand tussen de kerk en het dorp bestaat hier eigenlijk niet meer. Ze komen niet naar de diensten, maar ze dragen de kerk wel warm hart toe. Heel veel niet-christenen uit het dorp doneren ook geld, om te zorgen dat de kerk als gebouw overeind blijft'.

Figuur 17: Huwelijken inzegenen werd ook regelmatig genoemd als functie van de kerk.

Volgens haar is het hun kerk ook niet zo dat je naar de hel gaat als je niet geloofd.

'Dat speelt hier helemaal niet meer. In veel dorpen waar veel reformatorische christenen zijn, is vaak de hervormde kerk ook iets zwaarder, bijvoorbeeld confessioneel'.

Een aantal andere kerkvertegenwoordigers benadrukken juist het belang van evangelisatie. Ze geven daarbij als eerste functie het geloof delen en vieren. Maar het 'zieltjes winnen' hoort er wel bij.

'Het samen vieren en beleven. En het evangelie uitdragen aan de mensen. Het is niet alleen zondags. Als het goed is moet je toch aan mensen laten zien dat je bij een kerk hoort bij wijze van spreken. En het evangelie bijvoorbeeld delen met buitenkerkelijken. Dat is uiteindelijk het doel'.

11.1.3 WAT BURGERLIJKE GEMEENTEN VINDEN VAN DE KERK

Diverse gemeentevertegenwoordigers geven aan dat de kerk er allereerst is voor de geloofsgemeenschap. Eén van hen geeft aan dat de kerk *'een gebouw is ten dienste van het geloof. Voor de geloofsoefening. Hiervoor gelden eigenlijk alleen maar religieuze functies. Het verkondigen van het geloof'.*

Tijdens een ander interview komt ook naar voren dat de kerk een geloofsgemeenschap is.

'De kerk is een geloofsgemeenschap. En daarbij hoort ook het fysieke gebouw op zich. Een kerk kan meerdere functies vervullen. Dan blijven ze in ieder geval wel behouden. Qua geloofsgemeenschap kan het variëren van heel zwaar tot vrij vrijzinnig. Er zijn talloze varianten in hoe men daarover denkt. Kerk en staat moeten goed gescheiden zijn. Vanuit een geloofsrichting kunnen politieke ideeën geboren worden. Maar het is niet de bedoeling dat vanaf de kansel persoonlijke meningen verkondigd worden'.

Er zijn ook enkele christelijke gemeentevertegenwoordigers. Ook bij hen domineert de visie dat de kerk religieuze functies heeft, al leggen ze de nadruk op functies van het gebouw. Eén van hen zegt dat de kerk *'een gebouw is waar God de eer gegeven wordt. Daar wordt een godsdienstoefening in gehouden in feite. Vroeger deden ze wel eens een hagenpreek, maar dat is tegenwoordig in kerken. Ik weet niet wat het woord kerk eigenlijk inhoudt hoor. Maar de functie van een kerk is in principe die religieuze kant. Een samenbindende factor natuurlijk ook als gemeente. En het geloof denk ik'.*

Overigens lijkt hij wat beschroomd om geloof en kerk met elkaar te verbinden. Een andere christelijke gemeentevertegenwoordiger is eveneens minder scheutig met zijn persoonlijke mening. Hij houdt het interview namens de gemeente, niet op persoonlijke titel. Hij zegt dat de kerk *'in principe als je het vanuit de bijbel vertaald een gebedshuis is. Als functie heeft het de zondagse gebedsdiensten, rouwdiensten en bij een bruiloft. Wat ook gebeurt is zang natuurlijk die in de kerk gehouden wordt'.*

Een andere gemeentevertegenwoordiger denkt bij de kerk niet meer perse aan een godshuis. Hij legt vooral de nadruk op het kerkgebouw en brengt het als volgt onder woorden.

'De tijd dat het perse een godshuis moet zijn, is redelijk bekrompen gedacht als ik zie wat er op dit moment allemaal gebeurt'.

Er volgt een uiteenzetting van de bijzondere cultuurhistorische en monumentale waarde van kerken. Ook gaat hij in op de diverse functies die het gebouw nu kan vervullen, al beseft hij wel dat er emotionele waarde aan het gebouw kleeft. Maar het blijft bij een vaststelling van wat er plaats gevonden heeft en nu plaatsvindt.

11.1.4 DE VISIE VAN EEN SLZ MEDEWERKER

Een christelijke medewerker van SLZ is ook gevraagd naar zijn visie op de kerk. De kerk is volgens hem een gemeenschap.

'In de mystieke zin zijn alle mensen lid van het lichaam van Christus. Dat is een mystieke uitdrukking van dat je samen een gemeenschap bent, die letterlijk aan God is verbonden. Dat kan functioneren zonder dat je ook maar kleren aan hebt of een kerkgebouw of hoe dan ook. Dat is zeg maar in het hele kader. Alleen hoe uit je dat dan. Dat kan zondags in een eredienst zijn. Dat kan in Bijbelstudiekringen zijn. Dat kan in evangelisatie zijn. Daarmee treed je naar buiten. Ik denk dat veel kerken nu teveel aan het materialistische gebonden zijn. Niet dat ze dat nou perse willen, maar dat zitten ze gewoon. Aan tradities'.

De functies van een kerk zijn volgens hem God dienen en elkaar helpen. Verder is het een belangrijke taak om mensen die God nog niet kennen te helpen.

'Je bent heel erg dienstbaar. Dat betekent dus ook richting de vleermuizen. Omdat dat deel uitmaakt van Gods schepping. En God heeft dat gemaakt met de vraag of wij dat willen onderhouden'.

11.1.5 VISIES OP DE KERK SAMENGEVAT

Opvallend is dat zowel veel kerkvertegenwoordigers als vrijwel alle gemeentevertegenwoordigers bij een kerk in eerste instantie denken aan het kerkgebouw. Dit leidt bij één gemeentevertegenwoordiger zelfs tot de conclusie dat het bekrompen gedacht is om bij de kerk te denken aan een godshuis.

Veel kerkvertegenwoordigers gaan echter ook in op de kerk als geloofsgemeenschap. Functies die daarbij horen zijn dienstbaarheid aan de samenleving, evangelisatie, prediking en een samenbindende factor.

Verder is opvallend dat bijna alle gemeentevertegenwoordigers geloof en kerk met elkaar verbinden, ook niet christelijke gemeentevertegenwoordigers. Christelijke gemeentevertegenwoordigers beargumenteren dit ook vanuit hun geloof, maar lijken hier wat terughoudend in te zijn. Ze lijken zich beschroomd te voelen om duidelijk te zeggen dat een kerk primair een religieuze functie heeft. Is het makkelijker of meer geaccepteerd om dit als niet-christen te zeggen? Of voelen niet-christenen zich meer vertegenwoordiger van de seculiere overheid dan een christelijke gemeentevertegenwoordiger? Wellicht speelt een rol dat christenen een minderheid in de samenleving zijn en het moeilijk vinden om ruimte voor zichzelf te claimen. Al blijkt dus dat ook niet-christenen wel ruimte geven aan de geloofsfunctie van kerkgemeenschappen.

Tot slot is vermeldenswaardig dat niemand bij de functies van de kerk denkt aan natuurbescherming of het beschermen van vleermuizen, met uitzondering van de SLZ medewerker. In de interviews geven velen wel aan dat het de plicht is om als christen voor de natuur te zorgen. Maar blijkbaar wordt het niet gezien als taak van de kerk, maar van individuele christenen.

11.2 Het kerkgebouw en haar functies

In de interviews is ook gevraagd welke functies een kerkgebouw heeft. Ook dit wordt onderzocht vanuit de invalshoek van kerkvertegenwoordigers, gemeentevertegenwoordigers en een SLZ medewerker. Dit wordt aan het eind van de paragraaf samengevat.

11.2.1 FUNCTIES DIE KERKVERTEGENWOORDIGERS HUN GEBOUW TOEKENNEN

De kerk is allereerst bedoeld voor religieuze functies, vinden de kerkvertegenwoordigers. Daar hoort in eerste instantie de evangelieverkondiging bij, maar ook andere religieuze functies. Een katholieke koster brengt dit als volgt onder woorden.

'De kerkgebouwen hebben de functie van samen komen op meerdere manieren. Zoals kerkdiensten, vergaderen, contacten onderhouden. Een informatiemarkt met religieuze organisaties zou ook best kunnen. Maar marktkramen met groente en fruit zie ik niet zo snel gebeuren. Dat past niet echt in een kerkgebouw'.

Religieuze waarde van een kerkgebouw

Een kerkvertegenwoordiger geeft aan dat een kerk een gebouw is waar de deuren altijd open staan op zondag. Het is ook een plek waar iedereen die wil naar toe mag en kan komen, zonder aanzien des persoons. Maar het is wel een speciaal gebouw.

'Een kerk is wel een ander functioneel gebouw dan een kantine. Een kerk heeft namelijk een ander doel. We noemen het het huis van God. Dat speelt ook mee. Dan is het voor gelovigen een ander gebouw dan bijvoorbeeld een schuur'.

Een andere koster ziet het kerkgebouw als Gods huis.

'Het is een symbool van Gods bestaan in deze wereld in zekere zin'.

Enkele kerkvertegenwoordigers waaronder een dominee geven aan dat er een verschil is tussen de kerk tijdens de kerkdiensten en buiten de kerkdiensten om. Dan wordt het gebouw voor diverse andere functies gebruikt.

'Het is een heilige, gewijde plek op het moment dat er diensten plaats vinden. En verder is het ook gewoon een gebouw van steen. Waar we ook musicals houden, dan is het bijna een soort theater geworden. Wel musicals met een Bijbelse boodschap. Zomers loopt er van alles binnen in de kerk. Op het terrein van de kerk hebben we zelfs zomers een kermis, waar soms wel wat discussie over is. Kun je dat wel doen, waarvan de link met de kerk ver weg is geraakt. Wij beschouwen het ook wel weer als een plek voor het hele dorp. Het moet een openbare plek zoveel mogelijk blijven, waar iedereen zich welkom voelt'.

Een andere kerkbestuurder gaat zelfs nog een stapje verder. Hij hecht helemaal geen geloofswaarde aan het gebouw. De kerk kan dan ook multifunctioneel ingezet worden.

'De kerk wordt gebruikt voor allerlei activiteiten. In principe is natuurlijk zo'n kerk voor een dorp van 600 inwoners veel te groot. Een gedeelte van de kerk wordt voor de zondagse dienst gebruikt en een ander gedeelte staat leeg. Die wordt gebruikt voor allerlei andere zaken. De protestantse kerken kijken daar iets anders tegenaan dan vroeger de katholieken. Wij vinden het puur historie. Wij hechten geen geloofswaarde aan het gebouw'.

Iemand anders geeft aan dat de kerk in eerste instantie een plek is voor de protestantse gemeente. Maar zij vindt het belangrijk dat de kerk een ontmoetingsplek is voor iedereen. En dat kan in vreugde en verdriet zijn. Er kunnen bijvoorbeeld concerten gegeven worden en burgerlijke huwelijken gesloten worden. Een andere kerk wordt ook wel voor een kunsttentoonstelling gebruikt. Er repeteert ook wekelijks een koor wat niet christelijk is. Dit levert ook geld op, wat ook nodig is om de kerk te kunnen onderhouden. Al zijn er wel grenzen volgens diverse kerkvertegenwoordigers. Een dominee geeft aan dat de kerk wel opengesteld voor andere dingen dan om het evangelie bekend maken, al stelt hij daarin ook wel grenzen.

'Bijvoorbeeld de uitreiking van lintjes op Koninginnedag. En de presentatie van een boek, gebeurt bij ons in het gebouw. Maar recepties worden er bijvoorbeeld niet gegeven. Dus het wordt niet gebruikt voor een functie waarvan wij vinden dat het niets meer met het evangelie te maken heeft. Een huwelijksreceptie zou bijvoorbeeld wel kunnen. Maar bijvoorbeeld een receptie van de Rabobank om de bonus van de directeur te vieren dat gaat niet door'.

Een andere kerkvertegenwoordiger geeft aan dat de kerk niet voor maatschappelijke functies gebruikt wordt, omdat er ook een dorpshuis is. En diverse kerkvertegenwoordigers noemen een popconcert als voorbeeld van iets wat niet past in de kerk, zoals een bestuurder van een vrijzinnige PKN.

'De mattheus passion wordt hier altijd opgevoerd en er worden concerten gegeven. Maar een popconcert kan niet. Het moet dus wel muzikaal blijven klinken'.

Een PKN dominee maakt onderscheid tussen historische of eenvoudige gebouwen. Toch geeft ook hij een grens aan, omdat het wel iets met bijbel of geloof te maken moet hebben.

'Ik ben nogal variabel. Zoals wij de kerk hebben hier als een monument en een teken van de trouw van God. Dan mag er ook cultuur bedreven worden wat mij betreft. Maar wel met bepaalde afspraken uiteraard. Geen popconcert. De klassieke literatuur mag er vertolkt worden wat mij betreft. Het moet iets te maken hebben met de bijbel of het geloof. Het moet niet zo zijn dat we een meeting hebben van de ABN AMRO Bank'.

Hoe een kerkgebouw eruit moet zien

Een dominee van een PKN gemeente geeft aan hoe een kerk eruit zou moeten zien.

'Een kerkgebouw zou sowieso mooi moeten zijn. De schoonheid van het gebouw zou niet af moeten leiden van waar het over gaat. Dus de inspiratie. Je moet ook de schoonheid van de materialen, van de inrichting, van het licht, van de kunstvoorwerpen, die moeten je dragen en helpen om tot die kerninspiratie te komen. Dus een kerkgebouw moet een behaaglijk gebouw zijn, maar niet gezellig. Maar wel uitdagend, inspirerend. En culturele functies horen er ook bij. Wij draaien films in de kerk en we hebben een tentoonstelling in de kerk en muziekavonden etc. Dat doen we ook wel omdat het één van de weinige gebouwen, of misschien wel het enige gebouw is wat groot is en de mogelijkheden biedt. Er is 's zomers rommelmarkt. Ook dan wordt de kerk gebruikt'.

Een aantal katholieke kerkvertegenwoordigers lijken hun gebouw slechts als gebruiksvoorwerp te zien. Een katholieke vertegenwoordiger geeft aan dat het *'een toevalligheid is dat dat gebouw daar staat. De toren is dan nog het middelpunt van het dorp en een herkenbaar punt. Maar dat is niet echt een functie, dat is eerder toeval'.*

Een andere katholieke bestuurder geeft aan dat het kerkgebouw in principe voor iedereen is.

'Want voor die 3 kwartier in de week is het natuurlijk belachelijk dat daar zo'n bakstenen gebouw staat'.

Een katholieke koster zegt dat de kerk een plaats is waar mensen samen kunnen komen. Overigens kent zij het kerkgebouw vooral religieuze functies toe. Ook zij zegt echter dat ze met te grote gebouwen opgescheept zitten.

'En het is eigenlijk veel te groot, maar het staat er nu eenmaal. Van oorsprong kwamen mensen gewoon bij elkaar thuis, en bestonden er geen kerken. En nu zitten wij eigenlijk opgescheept met het feit dat er in de loop der eeuwen kerkgebouwen ontstaan zijn. Nu zijn ze allemaal veel te groot. En je zou eigenlijk kleine ruimtes moeten hebben'.

11.2.2 BURGERLIJKE GEMEENTEN EN KERKGEBOUWEN

De eerste gemeentevertegenwoordiger geeft aan dat een kerk meerdere functies kan vervullen. Bij nieuwe functies denkt hij aan appartementen, zangclubjes erin zetten of handel drijven.

'Het is fantastisch als ze wel blijven staan, maar andere functies krijgen. Dan blijven ze in ieder geval wel behouden'.

De volgende gemeentevertegenwoordiger vindt het bekrompen gedacht als een kerk perse een godshuis moet zijn. Ook hij kent een kerkgebouw diverse functies toe.

'De functies zijn heel divers. In Maastricht hebben ze van een kerk een grote bibliotheek gemaakt of een boekenwinkel. Dat is een prachtig voorbeeld. Wij hebben de kleine kerk in een dorpje wat een brasserie geworden is. De kerk in een ander dorp op de ring is omgezet in appartementen'.

Een andere gemeentevertegenwoordiger geeft aan dat er in die regio nog geen kerk omgevormd is. Maar functies heeft het kerkgebouw eigenlijk niet, *'want het is maar een omhulsel. Wat daar gebeurt kan in feite in elk gebouw. Daar is niet perse een kerkgebouw voor nodig'.*

Een christelijke gemeentevertegenwoordiger noemt de religieuze functie van gebouwen. Tevens ziet hij de gebouwen als monumenten. Ook een andere christelijke gemeentevertegenwoordiger geeft aan dat de kerk in principe een gebedshuis is. Als functies noemt hij dan de zondagse kerkdiensten, rouwdiensten en een bruiloft.

'Wat ook gebeurt is zang natuurlijk die in de kerk gehouden word. Hoe zwaarder de kerk, hoe minder er in de kerk aan andere functies gedaan word'.

11.2.3 DE VISIE VAN EEN SLZ MEDEWERKER

Ook over dit onderwerp is de visie van een christelijke SLZ medewerker gevraagd. Hij gaf aan dat de hervormde kerk vaak een hele rijk club is.

'Het is eigenlijk volkomen waanzinnig, als je het nu in die kleine dorpjes bekijkt. Het is een klein clubje mensen met een enorme bulk geld. En een groot gebouw. Dat is historisch zo gegroeid. Maar waar je eigenlijk, als je goed en nuchter nadenkt, dan moet je daar vanaf. Het gebouw moet je verkopen, het geld moet je weggeven'.

Volgens hem is het kerkgebouw vaak in de plaats gekomen van God zelf. Het vormt een belasting waar de kerk vanaf moet. Deze kerken kosten verschrikkelijk veel geld. Hij beschouwt namelijk de kerk vooral als het huis van de Heer.

'De eerste oerchristenen in Rome kwamen samen in de catacomben. In de riolen bij wijze van spreken. Dus God woont vooral in mensen'.

De kerkgebouwen zijn er nu echter wel. Het zijn ook mooie gebouwen waar een bepaalde sfeer vanuit gaat. Een heilige sfeer. Er hoort eigenlijk ook geen bar in. Dus als je het je kan permitteren is het ook mooi om het gebouw te houden.

'Maar met dus het gevaar dat je eraan ten onder kunt gaan. En omdat die gebouwen zo ontzettend veel onderhoud vragen en zoveel geld nodig hebben, gaat daar heel veel aandacht naar uit'.

11.2.4 OPVALLENDE VISIES OP KERKGEBOUWEN

Met name de PKN kerkvertegenwoordigers kennen hun kerk meerdere functies toe. Zij hebben vaak ook de monumentale panden in bezit, die zich voor zeer diverse functies lenen. De meerderheid van kerkvertegenwoordigers stelt wel begrenzings aan de functies die een kerk mag vervullen. Popconcerten zijn een paar keer genoemd als iets wat niet kan. Het zijn overigens geen strakke begrenzings, maar diverse personen lijken diverse grenzen te hanteren. In veel moderne gebouwen wordt de kerk niet voor andere functies gebruikt. Maar die behoren vaak toe aan andere kerkgenootschappen.

Een ander opvallend punt, is dat de PKN leden meer waarde toe lijken te kennen aan hun gebouwen. Het andere uiterste vormen diverse Rooms katholieken. Voor hen is het een toevalligheid of zelfs belachelijk dat het gebouw er staat voor die paar kerkdiensten per maand. De PKN bezit doorgaans de middeleeuwse en dus veel oudere kerken. De katholieken bezitten vaak kerkgebouwen van ruim 100 jaar oud. Tijdens de observaties bleek dat een katholieke vertegenwoordiger van een monumentale kerk wel degelijk trots was op het gebouw.

De niet-christelijke gemeentevertegenwoordigers noemen diverse functies voor kerkgebouwen, zodat ze toch behouden kunnen blijven. Christelijke gemeentevertegenwoordigers zien alleen de religieuze functies. Een gemeentevertegenwoordiger uit een katholieke streek, geeft aan dat een kerkgebouw niet perse nodig is voor een geloofsgemeenschap. De SLZ medewerker ziet vooral de zware financiële belasting van het gebouw, waardoor het geloof bedreigd word.

11.3 Zorgplicht voor gebouwen

Kerken zijn doorgaans bijzondere gebouwen. Dat geldt in sterke mate voor de middeleeuwse kerken, wat in veel dorpen het enige bouwwerk uit die tijd is. Deze paragraaf gaat in op de vraag hoe kerkvertegenwoordigers en gemeentevertegenwoordigers aankijken tegen de zorgplicht. Tevens wordt de visie van de SLZ medewerker weergegeven.

11.3.1 ZORGPLICHT VOLGENS KERKVERTEGENWOORDIGERS

De meeste kerkvertegenwoordigers vinden dat ze wel een zorgplicht hebben ten opzichte van het kerkgebouw. De motieven variëren nogal, al speelt geloof hier vaak wel een rol in. Maar een kerkvertegenwoordiger merkt op dat alle gebouwen goed onderhouden moeten worden. Ook het huis waar hij in woont. Vooral kerkvertegenwoordigers van de PKN benadrukken de waarde van hun kerkgebouw. Zij bezitten ook doorgaans de monumentale gebouwen.

'Het gebouw is 750 jaar oud. Het heeft al die tijd daar gestaan. In de tijd gezien heb je toch wel een plicht om het te bewaren en weer door te geven. Zoals eigenlijk al zoveel generaties dat voor ons hebben gedaan'.

Een koster geeft ook aan dat haar geloof een belangrijke rol speelt in het onderhouden van de kerk.

'Als ik niet zou geloven, dan zou de kerk alleen maar een gebouw zijn waar ik verder weinig mee had. Ik vind het heel belangrijk dat er een gebouw met een geestelijke functie in de samenleving overeind blijft'.

Diverse kerkvertegenwoordigers vinden wel dat de zorg voor het gebouw haalbaar moet blijven.

'Kijk als de gemeente natuurlijk alsmaar kleiner word, dan zit je op een gegeven moment natuurlijk met het probleem: kun je zo'n kerkgebouw onderhouden. Vooral ook de jongeren die haken af. En de ouderen, ja op een gegeven moment vallen ze weg. Dus op een gegeven moment krijg je dan toch samenvoegingen. Het zou daarbij wel kunnen dat het kerkgebouw zijn functie verliest. Het sluiten van de kerk is overigens geen hopeloze zaak. God sluit een deur, maar Hij opent een raam. De kerk blijft in stand. Maar of dit ook plaatselijk zal zijn weet ik niet'.

Een dominee vindt het *'luxueus om in zo'n monumentaal gebouw te huizen. Het zou ook gewoon in een schuur kunnen. Als het echt zou moeten en het geld zou op zijn, dan is niet het gebouw bepalend voor het geloof. Maar het gebouw spreekt tot de verbeelding en heeft ook een verwijfsfunctie. Dus zolang het in zo'n gebouw kan, is het me lief'.*

Het gebouw als evangelisatiemiddel

Een dominee ziet het gebouw als een middel om het evangelie aan de wereld bekend te maken.

'Er gaan tienduizenden euro's per jaar in het gebouw zitten. Maar ik vind dat dus ook volstrekt goed uitgegeven geld. Want je kan niet door het dorp fietsen en denken zou er een God zijn. Want de kerk die torent boven alles uit. Geld aan de kerk is dan ook zinnig besteedt. Ook in de bijbel was dat zo. Want als je ziet wat de Heere in de woestijn opgeeft om als tijdelijk onderkomen te bouwen. Dus er zit ook wel iets in dat de Heer zelf zegt: als jij iets voor mij doet dan mag het ook best wel wat kosten'.

Een andere dominee geeft aan dat het een erfgoed is waar zuinig mee omgegaan moet worden.

'Je had in de Bijbelse tijd ook monumentenzorg, want er werden ook stenen neergezet bij de doortocht van het volk Israel door de Jordaan. Waarom heb je monumentenzorg? Om toch ook het verleden levend te houden. Om een les te leren over het verleden, wat in het heden gebeuren zal. Het is vaak een kenmerk van decadentie en van onverschilligheid, als mensen geen belangstelling meer hebben voor monumentenzorg en voor historie. Men zegt wel eens: iemand die zijn historie niet kent, die moet hem overdoen'.

Ook een koster ziet een zorgplicht voor de kerk, want het is *'een symbool van Gods bestaan in deze wereld. Ik ben wel eens bezorgder in het kerkgebouw dan in mijn eigen woning. En dat is niet alleen de kerk hoor, dat is ook de toren'.*

Een andere kerkvertegenwoordiger vindt wel dat er een zorgplicht is ten opzichte van het gebouw. Het is een monument, dus dat moet je in stand houden. Maar het verband met het geloof ziet hij niet.

Een Rooms katholieke kerkvertegenwoordiger vindt het alleen maar een toevalligheid dat het gebouw er staat. Maar er is wel een zorgplicht ten opzichte van het gebouw. In de uitleg daarvan, komt hij echter niet veel verder dan kapotte dingen repareren en erop toezien dat er geen spullen ontvreemd worden. Dat komt ook omdat het gebouw in slechte staat is. De zorgplicht krijgt wel een extra dimensie op bepaalde onderdelen, omdat hier het geloof ook in meespeelt. Dat geldt bijvoorbeeld voor tabernakel en altaar.

'Maar voor de rest eigenlijk niet echt. Het gevoel voor onderhoudsplicht is meer een sociaal beleven dan een geloofsfeit'.

Geld in het kerkgebouw steken is nutteloos

Een andere bestuurder van een katholieke kerk, geeft ook aan dat de kerken niet te restaureren zijn.

'Dat kost handenvol met geld. Want wij zeggen wel eens, zou er iemand een miljoen euro hebben, dan zouden we het in ieder geval niet aan de kerk besteden. Want dat is gewoon nutteloos. Want dan kun je beter voor die 20 man hier in het dorps huis elke week een viering houden. Geld wordt niet meer in die stenen gestoken, zelfs niet als iemand er een gift voor zou geven. En als hij zegt, ik geef alleen maar die miljoen euro om dat gebouw te onderhouden, dan hebben we als bestuur, denk ik, die gift niet eens aanvaard. Of het bisdom zegt van dat kan gewoon niet. Want het is bedoeld voor de parochie en je kan het nooit voor één object bepalen. Want je schiet er niks mee op. Als er maar 10 man blijft komen, zouden we hem toch sluiten. Dus is het zonde van je geld.'

Een bestuurder van een PKN kerk benadrukt de historische waarde van de kerk.

'Er zijn ook dingen zichtbaar van het catholicisme wat hier geweest is. Je wilt natuurlijk het gebouw bewaren voor kerkdiensten. Aan de andere kant wil je het gebouw bewaren voor het nageslacht als monument.'

Een katholieke koster ziet, als het over de zorgplicht voor gebouwen gaat, ook de plicht van de leden om te zorgen dat een kerk kan blijven functioneren.

'Wil ik bij de kerk horen, dan ben ik ook verplicht om daaraan te betalen. Om het gebouw in stand te houden en om het mogelijk te maken dat de pastores kunnen functioneren. Die hebben een gezin en levensonderhoud nodig. Niet alle kerkmensen zien dat zo. Maar je bent toch verplicht om als je erbij wilt horen, mee te betalen. De samenleving zou een groot ding missen als de kerk verdwijnt. En veel leden die nooit de binnenkant van de kerk zien, dat wil niet zeggen dat ze er niet bij horen. Dat ze zich er niet bij betrokken voelen.'

11.3.2 ZORGPLICHT VOLGENS GEMEENTEVERTEGENWOORDIGERS

Diverse gemeentevertegenwoordigers geven de historische en culturele waarde aan, en vinden dat er inderdaad een zorgplicht geldt ten opzichte van het kerkgebouw.

'Een kerk is een gebouw met grote historische en cultuurhistorische en volkskundige waarde. Vaak staan ze op hele speciale plaatsen in het dorp. Vaak in het centrum. Het waren vroeger voornamelijk gebouwen. Vaak staan er dus mooie bomen bij of dat het een mooie setting is. Ook de interieurs zijn vaak bijzonder. Kerken zijn ook belangrijke oriëntatiepunten in het landschap. De kerk is ook de ziel van een dorp.'

Het is volgens hem dan ook van belang om de gebouwen overeind te vinden.

'Dat hoef ik niet te vinden, dat hebben we met z'n allen gevonden. Anders zouden er niet zoveel rijksmonumentale kerken zijn.'

Een christelijke gemeentevertegenwoordiger noemt ook vooral het historische belang van kerken.

'Het is een stukje historie dat we opgebouwd hebben met de jaren. Het is denk ik een gedachtegoed voor de Nederlandse samenleving dat we die behouden. Niet alleen voor de kerkelijke gemeente, maar ook voor de burgerlijke gemeente.'

Het geloof speelt geen directe rol in de bescherming van de gebouwen.

'Maar het is natuurlijk mooi, dat een toren naar de hemel wijst.'

Een andere christelijke gemeentevertegenwoordiger doet alleen uitspraken over de taak van de gemeente.

'Als gemeente hebben we een onderhoudsplicht ten opzichte van de toren. Dus wij hebben geen onderhoudsplicht ten opzichte van het kerkgebouw. Maar ik denk dat je monumentale gebouwen wilt behouden voor het nageslacht.'

Een andere gemeentevertegenwoordiger uit een katholieke regio ziet het niet als taak van de gemeente om bij te dragen aan het behoud van kerken. Ook de maatschappij heeft hier verder geen verantwoordelijkheid in volgens hem.

'Wij zien ook wel eens wat het kost om een kerk in stand te houden. Het zou natuurlijk jammer zijn als ze verdwijnen. Maar het is niet anders. Je ziet ook dat het allemaal terugloopt.'

11.3.3 SLZ EN DE ZORGPLICHT

Dezelfde christelijke medewerker van SLZ gaat ook in op het aspect van zorg voor gebouwen. Er geldt volgens hem eigenlijk geen zorgplicht ten opzichte van de kerken.

'Als je denkt: de gemeente is nu zo klein geworden, we moeten ons beperken tot waar het uiteindelijk om draait. Dan moet je gewoon het gebouw opgeven. Dat klopt meer, met de gewone neergang van de geloofsbeleving zelf. De ontkerkelijking in Nederland en in het westen in het algemeen, is gewoon ontzettend groot. Ik vind het ook altijd heel verbazingwekkend dat er zoveel geld in een restauratie wordt gestoken om het kerkgebouw overeind te houden. En om er dan ook

nog allerlei lampen omheen te zetten om hem maar flink in de schijnwerpers te zetten. Terwijl inhoudelijk je niks meer te zeggen hebt. Ik denk dat het belangrijk is dat je weer begint te geloven in waar het om draait'.

De kern is volgens hem dat God in je hart woont en christenen de medemensen moeten dienen.

'In 2008 was dat het belachelijke jaar van het religieus erfgoed. Als kerk zou ik daar zelf nooit aan meedoen. Maar het is dus frappant dat heel veel hervormde kerken dat wel hebben gedaan. Ze beschouwen hun geloofsleven als religieus erfgoed. Nou dat betekent dus eigenlijk dat je dood bent. Je geeft eigenlijk toe dat er niks meer te beleven is in de kerk. En dat je alleen nog de buitenkant in stand houdt'.

Het is echter niet zo dat ze dan maar in moeten storten.

'Maar een algemene zorgplicht bestaat eigenlijk niet. Alle kerken van de oergemeenten in het Romeinse rijk die liggen ook aan diggelen. De piramides slijten ook. Wat is er eigenlijk wel voor eeuwig. Aan de andere kant, stel dat je een grote gemeente hebt die eigenlijk geld zat heeft en genoeg mensen, daarvan mag je verwachten dat ze het gebouw overeind houden. Ik zou het niet als plicht zien. Ik zou het meer als een buitenkans zien. Mensen die God nog niet kennen, nodig die uit in jou gebouw. En niet alleen op zondagen, maar ook doordeweeks. En gebruik dat gebouw eens effectiever en efficiënter. Wat ik eigenlijk wil zeggen, is dat het in stand houden van een kerkgebouw niet afhangt van de inzet van mensen en geld en tijd. Maar dat het dus afhangt van waar je voor staat in je geloof. En als dat werkt, dan trekt dat weer mensen aan en trekt dat weer geld aan en kun je weer zo'n gebouw repareren. Nu wordt het vaak andersom gezegd. Als we het kerkgebouw maar in stand houden, dan komen er wel weer mensen. Maar dat is niet zo'.

11.3.4 CONCLUSIES TEN AANZIEN VAN DE ZORGPLICHT

De PKN kerkvertegenwoordigers kennen hun gebouwen een hoge waarde toe, waarbij het geloof vaak wel een rol speelt. Ze zijn een teken van Gods trouw en een evangelisatiemiddel. Bovendien zijn het monumentale panden vol historie. Het andere uiterste vormen diverse Rooms katholieken. Enkele katholieke kosteren geven wel aan dat het gebouw onderhouden moet worden, maar vullen dit vooral in als zorgen dat het kerkelijk leven blijft draaien. Er lijkt een direct verband te bestaan tussen de waarde die kerkvertegenwoordigers aan het gebouw toekennen en de zorgplicht. Het lijkt erop dat binnen de PKN het kerkgebouw meer gewaardeerd wordt en de zorgplicht zich sterker laat gelden dan binnen de katholieke kerk. Dit hangt waarschijnlijk samen met de ouderdom en historische waarde van de gebouwen. De PKN bezit doorgaans de middeleeuwse en dus veel oudere kerken.

In beide kerkverbanden speelt overigens ook de toenemende secularisatie van de samenleving een rol. De ledenaantallen dalen en daarmee ook de opbrengsten voor de kerk. Dit maakt het in veel kerken moeilijk om de kerk nog te onderhouden en diverse kerkvertegenwoordigers benadrukken dan ook dat de zorgplicht haalbaar moet zijn. Anders geldt die niet langer.

Bijna alle gemeentevertegenwoordigers kennen de kerkgebouwen een hoge waarde toe. Ze vinden het belangrijk om kerken in stand te houden en zien dit ook als plicht van de maatschappij. In bijna alle gevallen werd de historische waarde van het gebouw gegeven als reden. In geen enkel geval was de geloofswaarde een argument om het gebouw in stand te houden. Het is echter de vraag of christelijke gemeentevertegenwoordigers dit geen belangrijk argument vonden. Speelt schroom hier opnieuw een rol? Of telt inderdaad slechts de historische waarde? Opvallend is verder dat één gemeentevertegenwoordiger geen zorgplicht zag voor de gebouwen. Hij komt ook uit een katholieke regio, waarmee hij zijn lokale achterban wellicht enigszins vertegenwoordigt.

Opvallend is dat de SLZ medewerker eigenlijk op twee gedachten hinkt. Het is nog maar de vraag of kerkgebouwen in stand gehouden moeten worden. Als dit makkelijk haalbaar is wel, dan is het zelfs een buitenkans om zo'n gebouw te behouden. Maar hij oordeelt hard over kerken die hun gebouw met hang- en vliegwerk in stand proberen te houden. En dat oordeel betreft juist de PKN kerken, die inderdaad het meeste belang lijken te hechten aan hun gebouw. Daarbij stelt hij de belangen van de kerkgemeenschap en het geloof, boven de belangen van het gebouw en de vleermuizen.

11.4 Vleermuizen en de Flora- en Faunawet

Tijdens de interviews is ook gevraagd naar de mening van kerkvertegenwoordigers en gemeentevertegenwoordigers over vleermuizen. Daarbij is ook geïnformeerd naar hun kennis en visie op de Flora- en Faunawet.

11.4.1 WAT KERKVERTEGENWOORDIGERS VINDEN VAN VLEERMUIZEN

Van kerkvertegenwoordigers die meewerkten aan onderzoek en eventueel maatregelen ten behoeve van de vleermuizen, kwamen de volgende meningen over vleermuizen. Een aantal kerkvertegenwoordigers vinden het interessante dieren. Een PKN dominee geeft aan dat het niet *'zijn favoriete dieren zijn. Maar ze horen erbij'*.

Een koster geeft aan dat het hem niet zoveel uitmaakt of ze er zitten of niet. Daarbij benadrukt hij het nut van de vleermuizen, omdat ze insecten vangen. Een andere koster geeft aan dat het goed is als ze er zijn, zolang hij er maar geen last van heeft.

'Daar heb je ook weer het egoïsme van een mens hè. Ik vind vleermuizen ook best nuttige beestjes. Ik zal ze ook helemaal niet weren. Maar het is niet zo leuk als ze de zaak bevuilen. Maar het is niet anders. Maar er hoeven er wat mij betreft ook niet meer bij te komen. Ik vind het leuk dat ze er zijn'.

In beide bovenstaande visies wordt het nut van vleermuizen weergegeven, omdat ze insecten vangen. Het nut lijkt dan ook deels ingegeven te zijn door menselijke idealen, omdat veel mensen diverse insecten liever kwijt dan rijk zijn. Een dominee van de PKN benadrukt echter dat alle dieren hun nut hebben in de schepping.

'Ik zie ze te weinig en ik weet er te weinig van. Maar ik weet wel dat ze heel nuttig zijn voor onze leefomgeving. Maar dat is met veel dieren die in de schepping aanwezig zijn, ze hebben allemaal een functie. Ze dragen allemaal bij aan het onderhoud van de natuur'.

Ook geloof speelt soms wel een rol in hun visie op vleermuizen. Een PKN kerkbestuurder vertelt:

'Als je het verhaal van de vleermuis bekijkt, het beestje op zich wat er nu is. Daar moet een hogere macht achter zitten die zoiets gemaakt heeft. Dat is toch allemaal heel bijzonder'.

Een PKN dominee vindt het wel iets hebben als er dieren zijn die de kerk opzoeken.

'Die daar ook een soort beschermplek vinden. Misschien zou ik die gedachte nog wel eens in een meditatie kunnen gebruiken. Dat dieren er ook een toevlucht zoeken en dat het ook een vrijplaats mag zijn voor iedereen'.

Er is ook een koster die aangeeft dat hij niet zoveel van vleermuizen vindt.

'Je moet ze net in stand houden. Als je niet oppast trap je ze nog dood als ze op de grond zitten'.

Duiven en kauwen in de kerk

Een aantal kerkvertegenwoordigers grijpt deze gelegenheid ook aan om hun frustraties te uiten over duiven of kauwen. Een koster geeft aan dat hij ze ook wel om zeep durft te helpen.

'In het voorjaar proberen ze altijd nesten te bouwen. Kruiwagens takken hebben we indertijd van de toren gehaald. En als ik ze tegenkom in de toren, dat mag je gerust weten, dan durf ik ze de nek om te draaien. Maar dat mag je eigenlijk niet hardop zeggen, want dan ben je bijna een misdadiger'.

Ook een kerkbestuurder geeft aan een hekel te hebben aan duiven en kauwen. Al gaan zij er wel anders mee om, omdat ze de duiven niet afmaken maar weren. De bonte knaagkever kan echter niet geweerd worden en die wordt dan wel bestreden om het gebouw te redden. Het gebouw moet dus gereed worden, dat staat vast. Maar indien nodig en mogelijk worden dieren geweerd en pas als laatste redmiddel bestreden. En vleermuizen vormen geen bedreiging en worden dus niet geweerd.

'Ik heb me nooit zo geïnteresseerd in vleermuizen. Er zijn dieren waar we een hekel aan hebben. Als je straks eens even kijkt hoe duiven en kauwen te keer gaan met hun uitwerpselen, dat is een verschrikking. En het kost de kerk veel geld. Ze nestelen gewoon in de goot. Dan gaat het overlopen en dat zie je niet direct. Er zijn steunberen die zijn doordrenkt van het water. Er zijn er een heleboel die gewoon zeggen: zet maar nestkasten neer en draai ze gewoon de nek maar om. Dan ben je ervan af. Dat willen we dus niet. Dus in zoverre zijn wij dus niet tegen de natuur. Maar wij willen ze wel weren'.

De kerkvertegenwoordigers die niet meewerkten aan maatregelen en/of onderzoek ten behoeve van vleermuizen, gaven gedeeltelijk vergelijkbare visies op vleermuizen. Een kerkbestuurder van de Gereformeerde Gemeente betrok zijn geloof in zijn visie op vleermuizen.

'Het zijn schepselen van God, die zuchten door onze zonden'.

Op de vraag of anders gehandeld zou zijn als het om kerkuilen ging, antwoordde hij ontkennend. Een Vrij Evangelische kerk bestuurder geeft aan dat vleermuizen niet welkom waren.

'Er zijn ook honden en katten die rondlopen, daarvan zou je ook kunnen vragen of ze in de kerk rond mogen lopen. Maar waar ligt de grens. En dan zou ik ook nee zeggen. Ondanks dat het zwerfkatten en honden zijn'.

Ondanks dat niet meegewerkt is aan de bescherming van vleermuizen, werd soms wel het nut aangegeven. Een PKN kerkbestuurder vindt vleermuizen mooi op een afstand, bij een ander.

'Het kunnen nuttige dieren zijn, want ik geloof dat ze ook luizen eten. In ieder geval vliegende insecten. Maar ik zal ze weren als dat kan. Omdat het beesten zijn die alleen maar hinderlijk zijn. Je schrikt er alleen maar van. Het nut ervaar ik niet direct zelf van het er zijn van vleermuizen. Dus, ik kan niet aangeven wat de meerwaarde van een vleermuis is in het natuurgebeuren is. Als ze in de buurt zitten zijn ze irritant, want dan schrik je er alleen maar van.'

Ook een katholiek kerklid gaf aan dat vleermuizen nuttig zijn. Onderzoek werd in deze kerk geweigerd, maar hij heeft geen hekel aan vleermuizen. Hij vindt het prima dat de vleermuizen een verblijf gevonden hebben op de kerkzolder, tenzij ze overlast veroorzaken.

Een ander geeft aan dat het *'beschermden dieren'* zijn.

Een ander vindt *'niks van de vleermuizen. Wat moet ik daar van vinden. Dat is hetzelfde als wanneer je vraagt: wat vind je ervan dat er gras groeit. Ja, dat hoort bij de natuur.'*

11.4.2 KERKEN EN DE FLORA- EN FAUNAWET

De Flora- en Faunawet is bij de meeste kerkvertegenwoordigers niet bekend. Het heeft dan ook bijna nooit een rol gespeeld. Wel merkt een kerkrentmeesteres op dat wetgeving er niet voor niets is.

'Daar hoor je in feite naar te handelen.'

Overigens is in dat geval wel toestemming gegeven voor de inventarisatie van SLZ. Een koster geeft ook aan de wet niet te kennen, maar staat positief tegenover bescherming van flora en fauna. Dit wordt in vergelijkbare bewoordingen verteld door een andere kerkbestuurder.

'Een Nederlander dient de wet te kennen zeggen ze wel eens, maar dat is natuurlijk grote onzin. Ik weet dus niet precies wat het inhoudt, maar ik ben wel voor de natuur. Ik heb dus geen moeite met de Flora en Faunawet.'

Een aantal kerkbestuurders kennen de Flora- en Faunawet wel. Een kerkbestuurder van een PKN gemeente, tevens fruitteler, heeft echter wel meegewerkt aan de bescherming van vleermuizen.

'Ik heb alle dagen met de Flora- en Faunawet te maken. Maar voor de vleermuizen maakt het niets uit.'

Een kerkvertegenwoordiger die niet mee wilde werken aan maatregelen ten behoeve van vleermuizen, geeft aan dat de Flora- en Faunawet geen rol gespeeld heeft in de besluitvorming. Maar hij heeft *'op een bepaald gebied alleen maar heel veel moeite met die wet'*.

Een andere kerkvertegenwoordiger die niet meegewerkt heeft aan onderzoek, geeft aan de wet niet te kennen. Maar in de besluitvorming werd wel de strekking van de Flora- en Faunawet meegenomen.

'Het enige wat onze zorg was, stel dat we meewerken aan het onderzoek, dan kan het belemmerend werken in datgene wat wij met de kerken voorstaan. Dat is eigenlijk in de besluitvorming wel meegenomen. Maar of dat in de flora- en faunawet staat dat je op het moment dat dus een gebouw een gebouw vleermuizen herbergt en je mag er dus niks meer aan veranderen, dat weet ik dus verder niet. Want daar heb ik geen kennis van eigenlijk.'

11.4.3 GEMEENTEVERTEGENWOORDIGERS EN VLEERMUIZEN

De eerste gemeentevertegenwoordiger geeft aan dat de gemeente niet zelfstandig meegewerkt heeft aan de bescherming van vleermuizen. Maar wel door samen te werken met SLZ.

'Het zijn nuttige dieren en laat ze maar gewoon overleven. Er zijn al genoeg diersoorten die uitsterven.'

Een andere kerkvertegenwoordiger heeft meegewerkt aan maatregelen ten behoeve van vleermuizen, maar is niet erg positief over de vleermuizen.

'Maar ik vind het enge beesten. Beschermen, ja oké we doen ze geen kwaad. Ik vind er niks moois aan. Maar er zijn wel meer dingen die niet mooi zijn. Maar het hoort gewoon bij mijn werk.'

Een christelijke gemeentevertegenwoordiger heeft geen speciale band met vleermuizen. Overigens is dit de enige gemeentevertegenwoordiger die aangeeft dat ze zelf al rekening houden met de vleermuizen. Aan de hand van een map van monumentenwacht is besloten om bij restauraties direct het belang van vleermuizen mee te nemen.

'Ze doen je geen kwaad. Ik vind het prachtig. Zeker als je ze tegenkomt en ze over je hoofd scheren. Ja dan denk je, ze raken me wel. Maar ze raken je nooit.'

Een andere christelijke gemeentevertegenwoordiger heeft zich nooit zo verdiept in vleermuizen. In deze gemeente was men niet op de hoogte van de uitgevoerde inventarisatie van SLZ.

Een gemeentevertegenwoordiger die niet meegewerkt heeft aan de meeste maatregelen, was vrij negatief over de vleermuizen. Enerzijds was de gemeente volgens hem behoorlijk vleermuis-minded. Maar door een geplande restauratie in een kerk waar vleermuizen zaten, was hij vrij negatief over de bescherming van vleermuizen.

'Dat je eigenlijk een soort van vleermuis-minded beleid heb, daar wordt je eigenlijk bijna voor gestraft. En gooi je je eigenlijk bijna in je eigen zwaard. Ik denk dat het ook heel slecht is voor je draagvlak om vleermuisvriendelijk te zijn'.

11.4.4 GEMEENTEN EN DE FLORA- EN FAUNAWET

De gemeentevertegenwoordigers blijken doorgaans wel op de hoogte te zijn van de Flora- en Faunawet en nemen dit bewust mee in de besluitvorming. Over de Flora- en Faunawet zegt een gemeentevertegenwoordiger dat ze er rekening mee houden als ze gebouwen gaan slopen en dergelijke.

'Ik wil dat wel netjes doen en rekening houden met dieren die er zitten'.

Een christelijke gemeentevertegenwoordiger geeft aan dat de Flora- en Faunawet wel problemen kan geven.

'Maar als dat de wet is, dan zul je jezelf daaraan moeten conformeren'.

Gemeente geconfronteerd met Flora- en Faunawet

De gemeentevertegenwoordiger die niet meewerkte aan maatregelen, begint een heel betoog over de Flora- en Faunawet.

'Wat ik ondertussen een klein beetje op het netvlies gekregen heb, is dat er in den lande gebieden zijn waar er nauwelijks vleermuizen voorkomen. Dat ze daarom op een rode lijst terecht gekomen zijn. En dat er dan eigenlijk gedaan wordt alsof het in heel Nederland een bedreigde diersoort is, terwijl het in de praktijk soms heel anders is. Dus wat dat betreft denk ik dat er nog een behoorlijke taak weggelegd is om nog veel beter te analyseren van waar hebben we het nu over. Welke soort is wel bedreigd, welke soort is niet bedreigd enzovoorts. En dat je er dan wet- en regelgeving vervolgens voor maakt, dat dat echt toegespitst is op soorten die ook echt onder druk staan'.

De gemeente had subsidie gekregen voor restauratie van de kerktoren. En vervolgens werd bedacht dat er mogelijk een ontheffing van de Flora- en Faunawet nodig was.

'En je denkt van dat is een formulier invullen en dan krijg je per retour een ontheffing. Nou, je weet ook als geen ander denk ik dat dat niet zo is. Dan moet je eigenlijk een jaar rond onderzoek doen. Op zo'n moment, en gezien hoeveel tijd je er al in gestoken hebt, op zo'n moment ben je bijna geneigd om te zeggen: alle vleermuizen die in de kerken zitten die moeten we zo snel mogelijk weggagen'.

Er zijn ook gemeentes waar de Flora- en Faunawet niet zo leeft. Een christelijke gemeentevertegenwoordiger geeft het volgende aan.

'Als er dingen zijn die gewaarborgd moeten worden, dan nemen we dat gewoon mee. Net als wanneer er bijvoorbeeld vegetatie ergens zit in de muren en dergelijke die onbekend is. Je kunt niet zeggen: dat gaan we er nou eventjes afhalen. Monumentenzorg wil dat ook hè, dat we dat ook een beetje bewaren dat soort dingen. Ik weet niet goed of de Flora- en Faunawet daar een rol in speelt. Dat zou ik eigenlijk een andere collega moeten vragen. Maar ik geloof niet dat het echt leeft en dat we er echt een doel mee hebben om het echt te beschermen en te voeden'.

Een ander geeft aan dat hij niet goed weet of de Flora- en Faunawet daar een rol in speelt.

'Ik hou me daar niet zo mee bezig'.

11.4.5 EIGEN INITIATIEF VOOR BESCHERMING

Er is ook gevraagd of kerken en gemeenten zelf actie ondernomen hadden om de vleermuizen te beschermen. Dit blijkt bij kerken alleen gebeurt te zijn op initiatief van SLZ. Bij burgerlijke gemeenten is er één uitzondering. Een burgerlijke gemeentevertegenwoordiger geeft aan dat ze zelf al rekening houden met de vleermuizen, zonder dat SLZ daarover contact met hen gehad heeft. Ze hebben deze informatie verkregen van monumentenwacht. In een map over monumenten was ook een paragraaf gewijd aan vleermuizen. Op eigen initiatief hadden ze besloten om bij veranderingen en restauraties direct maatregelen te treffen ten behoeve van vleermuizen.

11.4.6 VISIES OP VLEERMUIZEN SAMENGEVAT

De meningen ten opzichte van vleermuizen variëren van fascinerend tot eng en hinderlijk. Velen vinden het nuttige dieren, al is niet iedereen bereid om ze te beschermen. Het nut van vleermuizen lijkt bij de meesten afgemeten te zijn aan indirect nut voor de mens, omdat ze insecten vangen. En dat maakt zelfs het argument van 'nuttige dieren' nog een (enigszins) egoïstisch motief. Dat valt ook niet te combineren met de bijbel, wat elk dier een eigen waarde toekent los van het nut van een dier. Waardering van de vleermuis blijkt overigens niet in alle gevallen samen te hangen met de

bescherming ervan. Soms werden vleermuizen wel gewaardeerd, maar waren ze niet welkom op de kerkzolder. En soms werden vleermuizen niet gewaardeerd, maar waren ze toch welkom in de kerk. De Flora- en Faunawet blijkt vooral bekend te zijn bij de gemeentevertegenwoordigers. Kerkvertegenwoordigers kennen deze wet in veel gevallen niet, maar staan er vaak wel positief tegenover. Sommigen, zowel kerkvertegenwoordigers als gemeentevertegenwoordigers, hebben veel moeite met deze wet. Gemeentevertegenwoordigers passen de wet doorgaans wel toe, mits ze zich er bewust van zijn. Sommigen houden zich ook niet zo met de wet bezig. Voor kerkvertegenwoordigers speelt deze wet een marginale rol in de besluitvorming.

11.5 De vleermuizen en hun toekomst

De toekomst van de vleermuizen blijkt onzeker te zijn. Met name de PKN kerkvertegenwoordigers lijken in vergaande mate te bereid om hun gebouwen overeind te houden. Ook gemeentevertegenwoordigers zijn bijna allemaal gemotiveerd om de kerken overeind te houden, al lijken zij minder problemen te hebben met het toekennen van andere functies aan het gebouw. Dat hoeft echter niet te betekenen dat de vleermuis daar ook bij gebaat is. Dat hangt onder af van de waardering van de vleermuis en de motivatie om ze te beschermen. En dat blijkt slechts gedeeltelijk samen te hangen. Kerkvertegenwoordigers kunnen besluiten om ze wel te beschermen, terwijl ze weinig affiniteit met de vleermuizen hebben. Het tegengestelde kan ook gebeuren. Ze kunnen het nut van vleermuizen inzien, maar niet gemotiveerd zijn om ze daadwerkelijk te beschermen. Bij de bescherming van vleermuizen blijkt verder de Flora- en Faunawet een beperkte rol te spelen, omdat veel kerkvertegenwoordigers deze wet niet eens kennen. Het blijkt wel dat kerk- en gemeentevertegenwoordigers die bereid zijn om de vleermuizen te beschermen, ook de Flora- en Faunawet positiever waarderen. Als ze de vleermuizen niet beschermen, wordt de Flora- en Faunawet al snel ervaren als een last. In het ene geval waarbij een gemeente werkelijk met de Flora- en Faunawet te maken had, werd die pas op het laatste moment betrokken bij de restauratieplannen. Dat bevestigd dan uiteraard de negatieve werking van de wet, omdat deze 'blokkade' niet snel genoeg genomen kan worden. Van mijn advieswerk richting de gemeente Roermond, weet ik dat de Flora en Faunawet niet zo hinderlijk hoeft te zijn. Betrek de wet in een vroegtijdig stadium in de planvorming en er valt goed mee te leven. In die zin wordt de Flora- en Faunawet nog te weinig serieus genomen.

Hoofdstuk 12 Natuur en Natuurbescherming

Dit hoofdstuk gaat in op de visie van kerk- en gemeentevertegenwoordigers op de natuur en natuurbescherming. Tevens wordt de visie van een SLZ medewerker weergegeven. Aan het eind van elke paragraaf volgt een interpretatie van de gegevens en worden opvallende patronen weergegeven. Aan het eind van het hoofdstuk volgt een eindconclusie.

12.1 De natuur, wat wordt daarmee bedoelt?

Tijdens de interviews is ook aandacht besteedt aan natuur en natuurbescherming. Allereerst is ingegaan op de visie van kerkvertegenwoordigers op natuur. Ook de visie van gemeentevertegenwoordigers komt aan bod. Aan het eind van de paragraaf volgt een samenvatting.

12.1.1 NATUUR VOLGENS KERKVERTEGENWOORDIGERS

Geloof en natuur worden door sommige kerkvertegenwoordigers duidelijk met elkaar geïntegreerd. Natuur is volgens een kerkvertegenwoordiger van de Gereformeerde Gemeente, *'de schepping (in 6 dagen!) van God'*.

Volgens een dominee is natuur *'de hele schepping. En daar moet je met beleid mee omgaan'*.

Veel kerkvertegenwoordigers geven bij natuur aan dat alles wat leeft of een levenskracht in zich heeft, natuur is. Een kerkbestuurder zegt dat we natuur zien *'als je naar buiten kijkt. Alles wat groeit en bloeit en leeft. Een huis is geen natuur. Maar een koe wel. Een mens ook. De grens is of het leeft of niet'*.

Figuur 18: Kijk maar naar buiten, werd regelmatig gezegd als ik vroeg wat natuur is. Ik zag dan een agrarisch landschap. Dit wordt door kerkvertegenwoordigers overigens verschillend gewaardeerd in natuurwaarde.

Ook andere kerkvertegenwoordigers geven regelmatig het onderscheid tussen levend en dood materiaal. Alles wat leeft is natuur, de rest niet. Een aantal kerkvertegenwoordigers maakt wel een onderscheid in natuur en gecultiveerde natuur. Als dit onderscheid gemaakt wordt, leidt dit ook tot een verschil in waardering ervan. Een kerklid geeft aan dat de natuur *'toch altijd iets is wat vanzelf moet gaan. De natuur moet zijn gang kunnen gaan. Akkers zijn niet echt natuur, maar veredelde natuur'*.

Een dominee denkt bij natuur in eerste instantie aan alles wat groeit en bloeit, maar onderkent ook de verschillende waarden van de natuur.

'In eerste instantie vat ik dat als een heel breed begrip op. Een sportterrein is ook natuur, maar dan gecultiveerde of geëxploiteerde natuur. Dus dan krijgt het wel een andere lading voor mij. Het is niet helemaal natuur. Een akker zit iets dicht bij natuur, omdat ik denk dat een boer in principe ook de natuur op een bepaalde manier tot zijn recht laat komen. Maar er moet ook veel ongerepte natuur blijven. Natuur die van ons allemaal is en daar moeten we zorgvuldig mee omgaan'.

Het is volgens hem een soort schaal met een diversiteit aan natuur en natuurwaarden.

'Maar de verantwoordelijkheid kan wel anders liggen. Ik heb het idee dat de algemene natuur van ons allemaal is. Dus dat we daar allemaal zorgvuldig mee om moeten gaan en misschien ook voor moeten betalen om het goed te onderhouden. En op het moment dat iemand iets opkoopt, dat het dan een gedeelde verantwoordelijkheid wordt. Het is niet zo dat iemand dan alles moet kunnen doen met de natuur. Maar dan vind ik wel dat de eerste verantwoordelijkheid voor die persoon is. En daar ga ik me alleen mee bemoeien als ik denk dat het zo erg is dat het niet moet kunnen'.

Geen natuur, maar cultuur in Nederland

Een PKN dominee zegt dat er in Nederland geen echte natuur meer is, want het is allemaal cultuur.

'Natuur is de bergen en de zee, dat is misschien nog het enige wat echt natuur is. Als je buitengaats komt dan hè. Dus verder is alles cultuur. Maar dat vind ik ook niet erg, want ik ben een echte Nederlander. Wat ik het mooiste vind zijn duinen en hei. Dat is en aan zichzelf overgelaten en het wordt beheerd tegelijkertijd. Dus ik ben te Hollands om alleen maar natuur te zien. Woestijn bijvoorbeeld dat beangstigt me. Dat is zo alleen maar zichzelf. Het vondelpark beangstigt me ook, dat is alleen maar cultuur. Daar zit niks meer van zichzelf in'.

Natuur confronteert mensen met de tijd.

'Toen we in Italië logeerden, keken we van de ene berg naar de andere berg. Dat vind ik natuur, want dat zag hij, maar dat zag zijn vader, zijn grootvader en de vader van zijn grootvader en de grootvader van zijn grootvader. Dus je kijkt in de tijd. Dat heb je in Nederland niet. Wij zien niet meer wat onze ouders hier zagen. Want daar is de watersnood overheen gegaan en van die gruwelijke natuurbeheersplannen. Maar wat wij wel zien, wij zien ruimte. In Italië kijk je naar de volgende berg. Wij niet, wij kijken kilometers ver. Dus wij kijken niet in de tijd, maar wel in de ruimte. Echte natuur die moet dat een beetje mogelijk maken'.

Een andere kerkbestuurder geeft aan dat ik voor natuur maar rond hoef te kijken. Hij geeft echter ook het spanningsveld weer tussen economisch belang en de natuur.

'Vogels, bloemen, bomen, ga zo maar door. Akkers zijn nodig voor de levensbehoefte. Een akker is geen natuur, het is noodzakelijk. Er komt wel natuur bij, want dieren die maken daar ook gebruik van. Hazen, konijnen en vogels. Natuur mag uiteindelijk geen economisch doel zijn. Daar is het niet voor geschapen, voor economisch doel. Economisch belang gaat wel eens te ver'.

Sommige kerkvertegenwoordigers lijken ook te worstelen met de definitie van natuur. Enerzijds is een akker wel natuur, maar de natuur mag er niet zijn gang gaan. Wellicht is dat een synoniem voor natuur en gecultiveerde natuur. Een koster noemt als natuur de bossen, weiden en kreken.

'De landbouw is ook wel natuur, maar dat is weer heel andere natuur. Daar moeten de vogeltjes niet komen. Dan moeten die beestjes naar ergens anders. Net als in plan Tureluur hebben ze ruimte genoeg. Natuurgebieden dat is echte natuur voor de vogels'.

Ongenoegen over natuurgebieden

Ook een andere katholieke kerkbestuurder lijkt te worstelen met de natuurwaarde. Enerzijds is de ruilverkaveling doorgeschoten, anderzijds blijft de natuurwaarde gelijk. Dit lijkt onder andere te maken te hebben met zijn ongenoegen over natuurgebieden. Hij geeft aan dat natuur *'iets ongerepts is. Alleen de natuur in Nederland is gemaakt. Kijk als je naar buiten kijkt dat is ook natuur. Maar dat is ook een beetje kunstmatig. Maar natuur moet wel iets zijn waar de mens van kan genieten. En niet zozeer met die hekwerken er rond. Je leeft met de zee, je leeft met de boeren, hier is alles natuur. Landbouw is ook natuur. In België is er in principe veel meer ongerepte natuur. Want daar zie je nog wel die kleine stukjes grond liggen met een bosje. En dat is in Nederland praktisch weggevaagd. De ruilverkaveling is op een gegeven moment helemaal doorgeschoten. En nu zie je dat het toch weer teruggebracht wordt'.* Maar verkaveld of onverkaveld, het blijft wel natuur volgens hem. De natuurwaarde verschilt volgens hem ook niet tussen ongerept of kunstmatige natuur.

'En door de strakheid heeft het ook een bepaalde schoonheid. Het is allemaal kunstmatig omdat er gewerkt wordt, maar daarom is dat nog wel natuur'.

Tot slot is er een PKN kerkbestuurder die aangeeft dat natuurgebieden geen natuur zijn. Volgens hem is juist de landbouw natuur. Hij geeft aan dat *'die rotzooi die ze op dit moment in Zeeland maken, geen natuur is. Bij Schoondijke ben je de kreek over gereden, dat is natuur zoals het al 200 jaar is. Er zitten hazen, ganzen enz. en je bent nog langs een nieuw natuurgebied gekomen. De klei is weggehaald en wat plassen gemaakt. De klei is vier keer verscheept. Dan is het geen klei meer, maar blubber. Dat slaat als een tang op een varken. Dan rijden ze de klei met vrachtwagens weg. En dan denk ik: ben ik gek, of is de rest van de wereld gek'.*

12.1.2 NATUUR VOLGENS GEMEENTEVERTEGENWOORDIGERS

Eén gemeentevertegenwoordiger legt de grens bij alles wat zich zonder inspanning van de mens zal ontwikkelen.

'Dat is vegetatie. Natuur is alles wat zonder inspanning van de mens ook ontwikkeld. Door mensenhanden wordt veel in stand gehouden, ook bijvoorbeeld voetbalvelden. Maar als mensen daar niets meer doen, zal het zich verder ontwikkelen. Ook dat is dus natuur. Alles wat zich zonder menselijk ingrijpen zal ontwikkelen.'

Een christelijke gemeentevertegenwoordiger suggereert dat ik dat veel beter weet, omdat ik in Wageningen studeer. Ook voor hem is natuur een breed begrip voor alles wat leeft. Hij heeft echter wel moeite met natuurontwikkeling en ziet vooral de waarde van agrarisch gebied.

'Natuur is voor mij het landschap. Daar horen beesten bij die er leven. Gebouwen kunnen erbij horen. Maar niet specifiek elk gebouw. Je hebt natuurlijk monumenten en resten van monumenten, daar zit vegetatie in. En dat hoort bij elkaar. Maar echt gebouwen. Kijk een kerk, daar kan een muisje of een vleermuisje naar binnen vliegen. Daar houdt het een klein beetje mee op. Nog wat vliegjes en dergelijke. Dat hoort dan eigenlijk toevalligerwijs bij elkaar. Alles wat leeft is natuur. Ik denk ook dat een akker natuur is. Een boer die kleed het landschap mooi aan. Want als wij geen boeren meer zouden hebben, en het gaat niet goed met de boeren, dan gaat het ook niet goed met het landschap. Heel veel natuuraanplant doen we tegenwoordig in Nederland, maar of het allemaal zo goed is weet ik eigenlijk niet. Het gebeurt wel dat goede landbouwgrond ook omgezet wordt in natuurgebied. Dan denk ik: zijn we nu nog wel op de goede weg.'

Natuur heeft bij hem een meerwaarde.

'Dat je dat nog mag zien. Zeker in gelovig perspectief, zeker dat je erin mag leven en het mag zien en het bewonderen van de dingen van God zal ik maar zeggen.'

Een andere christelijke gemeentevertegenwoordiger denkt bij natuur aan de agrarische omgeving.

'Als ik rond me heen kijk, dan zie ik de natuur. Dan praten we over gecultiveerde natuur natuurlijk.'

Ook een andere gemeentevertegenwoordiger denkt bij natuur aan het agrarisch landschap, maar dan wel met karakteristieke cultuurhistorische elementen. Hij noemt natuur de zak van Zuid-Beveland

'zoals we die hier hebben. Dus dat je ervoor zorgt dat je kerken behoud en boerderijen behoud. Dat je als gemeente ook aandacht geeft aan landschappelijke inpassing. En positieve maatregelen neemt om uilenkasten te zetten enzovoorts. En dat je eigenlijk heel zo'n landschap overeind houdt. En dat je toch de waarden die er vroeger allemaal geweest zijn, dat je daarvoor het biotoop behoud of versterkt zeg maar. Dat daarin een drinkwaterput ligt. Zulk soort zaken. Wat van oudsher bij een agrarisch landschap hoort. Het initiatief bijvoorbeeld van boerderij van der Meulen, waarbij je terug gaat naar een soort akkerland op kleinschalig niveau. Waarbij je werkt met zaden die niet geschoond zijn en rassen die je ook nog eens een keer overjaars laat staan enzovoort. Daar kan ik me nog iets bij voorstellen. Ik denk dat het ook iets is wat op groot maatschappelijk draagvlak kan rekenen. En dat heeft zich ook al bewezen als je ziet de belangstelling die er geweest is bij de open dag. Dat we bijvoorbeeld zorgen dat rieten daken op boerderijen herstelt worden.'

12.1.3 DIVERSITEIT AAN NATUURVISIES SAMENGEVAT

Opvallend is dat de antwoorden vaak afweken van het thema. De vraag was: wat is natuur? Vrij veel kerkvertegenwoordigers begonnen over de natuurbescherming of het natuurbeleid. En dan vaak in negatieve zin, waarbij het bestaansrecht van boeren vaak werd verdedigd. Het woord natuur werd in die zin vooral aangegrepen om hun ongenoegen over natuurbescherming en –beleid uit te drukken. Niet door iedereen overigens, want andere kerkvertegenwoordigers gaven direct aan wat natuur precies inhoudt. Zij waren ook vaker positief over natuurbescherming.

Natuur is volgens veel kerkvertegenwoordigers alles wat leeft en groeit. Een aantal kerkvertegenwoordigers maakt ook onderscheid tussen natuur en gecultiveerde natuur. Dit leidt ook tot een verschillende waardering van de diverse natuur, waarbij spontane natuur vaak een hogere waardering krijgt. Sommige kerkvertegenwoordigers gaven aan juist moeite te hebben met natuurgebieden en vooral agrarische gebieden te waarderen als natuur. Dat patroon zet zich in sterke mate voort bij gemeentevertegenwoordigers. Al gaven sommigen wel aan dat daar cultuurhistorische elementen in thuis horen of dat het gecultiveerde natuur is.

12.2 Kerk, vleermuisbescherming en natuurbescherming

Er is een splitsing gemaakt tussen kerken die wel of niet samenwerkten met SLZ om vleermuizen te beschermen. Deze paragraaf geeft de visie van kerken die wel meewerkten aan de bescherming van vleermuizen. Er wordt ingegaan op hun visie op natuurbescherming, waarbij hun visies opgedeeld zijn onder diverse kopjes. Er werden namelijk lange verhalen verteld, waar enige structuur in aangebracht is om de leesbaarheid te vergroten. Ik heb zoveel mogelijk de belangrijkste boodschap uit de verhalen

gefilterd en aan de hand daarvan de verhalen ingedeeld onder diverse kopjes. Het is enigszins versimpeld, omdat een verhaal soms niet goed onder één kopje te plaatsen was. Een andere keus was om de verhalen in te korten, maar daarvoor zijn veel citaten te interessant. Aan het eind van de paragraaf volgt een samenvattende conclusie van de gegevens.

12.2.1 NATUURBESCHERMING IS EEN GOEDE ZAAK

Een aantal kerkvertegenwoordigers zijn onverdeeld positief over de natuurbescherming. Een PKN kerkrentmeesteres geeft aan dat natuurbescherming haar *'zeer aan het hart gaat'*.

Een koster van een PKN kerk is *'een warm voorstander van natuurbescherming. Natuur speelt in mijn leven best een grote rol. Toen ik 4 jaar was, had ik al Rizla albums. Op de middelbare school was ik ook actief lid van de CJN. Vooral vogels hebben mijn interesse. Hier ben ik op de basisschool al 17 jaar natuurouder. Bij een interview met Bas v/d Vlies werd gevraagd: als er iets is wat overgedaan kon worden, waar heeft u dan spijt van? Hij zei: dat we het nut van de natuurbescherming pas zo laat erkend hebben'*.

12.2.2 NATUURBESCHERMING MOET IN EVENWICHT ZIJN MET ANDERE BELANGEN

Anderen benadrukken het conflict tussen natuurbescherming en andere belangen. Daarbij wordt vaak onderkend dat het evenwicht moeilijk te vinden is, al resulteert dat niet in een negatieve visie op natuurbescherming. Een dominee vindt natuurbescherming prima.

'Da's goed. Ik heb zelf een dochter die studeert diergeneeskunde. Ze zou eigenlijk het liefst vegetariër zijn. Of een ei van een scharrelkip. Dat voel ik allemaal wel mee. Maar we weten allemaal, je zit met die megastallen. Door de politiek is het kleine bedrijven ook onmogelijk gemaakt. Eigenlijk moet Nederland de tuin van Europa zijn. Ik zou graag terug willen naar de situatie van voor en na de oorlog. Het self-supporten van je eigen groep, je eigen dorp, je eigen stadje. Als ik zie hele bedrijventerreinen. Maar alles moet uit het gewone leven vandaan. En dat maakt je ook wel eens mismoedig'.

Een andere PKN dominee is kort over de natuurbescherming.

'Noodzakelijk. Natuurbescherming is nodig, want we zijn snel geneigd om de natuur in sommige opzichten niet serieus te nemen'.

Hij steunt ook af en toe natuur- en milieuorganisaties. En eens per jaar organiseert hij een kerkdienst in het kader van de natuur.

'Dan houden we een kerkdienst bij een boer op het erf. En dan horen we van zijn omgang met de natuur en van zijn werk en van de mogelijkheden en de onmogelijkheden'.

Op mijn opmerking dat boeren en natuurbeschermers ook wel eens tegenover elkaar staan, reageert hij *'dat ze elkaar moeten vinden. Boeren zijn heus wel in staat om te onderkennen dat we een verantwoordelijkheid hebben ten opzichte van de natuur. Niet alleen maar voor de opbrengst, waar wij weer van leven. Boeren zijn in het algemeen denk ik wel geneigd om over dit soort zaken mee te denken en te zoeken naar compromissen die voor iedereen aanvaardbaar zijn'*.

Visie van een PKN dominee

Een andere dominee geeft aan dat alle diersoorten iets van bescherming moeten genieten.

'Dus ik vind het ook wel goed dat er een partij voor de dieren is die dan zorg draagt voor de dieren. Dat we daar proberen zorgvuldig mee om te gaan. En omdat ze zelf geen stem hebben, dat die stem vertolkt word door een partij. En ik vind ook als kerk dat we veel van die partij waar moeten maken. Over de natuurbescherming in Zeeland weet ik niet zoveel. Het is bijvoorbeeld de spanning tussen milieuorganisaties en de visserij. Dat is een geïkt thema, waar de milieubeschermers heel ver gaan in hun milieuwetgeving. En dat mensen die door hun beroep afhankelijk zijn van de natuur. Dan ontstaat er een soort spanning waar we hier in Zeeland veel mee te maken hebben. Ik heb eigenlijk naar beide kanten toe wel een stuk gevoel. Ik vind het heel goed dat milieubeschermers zorg dragen voor de natuur. Anderzijds begrijp ik ook dat vissers hun werk moeten kunnen doen. En dat moet je ook niet overdrijven. Dus ik zou daar ook een middenweg in bewandelen als ik in zo'n soort conflict verzeild zou raken'.

Door een stichting opgekochte natuur, *'denk ik dat van de samenleving is. Alleen hangt het er even vanaf in hoever ze dat gebied onderhouden. Maar je zou denken, die stichting heeft als doel om dat natuurgebied zorgvuldig te beheren. Ik kan me wel voorstellen dat een stichting eerder zegt, dit of dat moeten we hier niet gaan doen. Want dat is slecht voor het gebied en daar voelen wij ons extra verantwoordelijk voor. Dus dat ze ook een soort bewakersfunctie krijgen als het ware. Dat vind ik wel legitiem eigenlijk. Maar ik zou er wel voor pleiten dat zoveel mogelijk mensen daar ook van mogen genieten en gebruik van mogen maken'*.

Een kerkbestuurder vindt dat economisch- en natuurbelang in evenwicht moeten zijn.

'Hier krijgen economische belangen vaak voorrang. Natuur slaat ook wel eens een klein beetje door. Maar op zich minder als economisch belang.'

Natuurbescherming is dan ook goed, al lijken ze zelf ook te worstelen met andere belangen. Zelf stimuleren ze daarom de vleermuizen. Maar duiven worden geweerd, omdat ze schade veroorzaken. En de boktor wordt vernietigd, want die kun je niet weren.

'En een boktor is ook een schepsel, maar hoort niet in een kerkgebouw. Nou, daar kun je dan over twisten. En misschien is dat vanuit het geloof niet goed gedacht, maar er gaat ook een economische gedachte vanuit natuurlijk. Want als dat doorgaat met die boktor en ze vernietigen een plafond, dan is dat voor een kerk niet meer op te brengen om dat helemaal te gaan vervangen. Ik vind ook dat je vanuit het geloof niet te extreem moet zijn.'

12.2.3 NATUURBESCHERMING OP Z'N NEDERLANDS

Een dominee geeft aan dat hij vroeger nog lid was van milieudefensie.

'Maar ik ben wel altijd een beetje huiverig van dat natuur al te kneuterig word beschermd. Natuur is ook wel de natuur. Bijvoorbeeld die ontpoldering, daar ben ik nog niet zo van overtuigd dat dat allemaal zo nodig is. Ik denk dan altijd weer, de natuur herstelt zich ook wel weer. Anderzijds wij laten nooit iets braak liggen. We laten nooit iets een bouwval zijn. Nou dat is toch ook natuur. Daar gaan ook dieren zich in nestelen en planten groeien. Dan komt er onmiddellijk weer een projectontwikkelaar die er weer appartementencomplex neerzet. Wij hebben ook in ons dorp geen verleden. Als je in een Engels of een Frans dorpje komt en je loopt van de buitenkant richting het centrum, dan loop je ook van de eenentwintigste eeuw naar de twaalfde eeuw.'

Over natuurbescherming zegt hij dat altijd de lieve diertjes beschermt worden.

'Bijvoorbeeld het aidsvirus geniet geen bescherming. Dat roeien we uit. Ook de schepping Gods. Hoe dat precies zit, ik heb het nog nooit begrepen trouwens. Het is niet voor niks, het wereld natuurfonds neemt een panda. Niet een haai, die worden ook met de dood bedreigd. Maar een haai beschermen daar krijg je geen kind voor de straat op, terwijl zo'n lief pandaatje. Zeehonden die doen het altijd. Maar de sluipwesp, niemand zegt laten we de sluipwesp beschermen. Dus er zit ook wel een beetje PR in, de manier waarop dit gebeurt. De dieren zijn de schepping Gods en als zodanig verdienen ze ook een plek en hun recht.'

Dat staat soms op gespannen voet met economische belangen.

'Dat zou nog wel een goeie zijn voor de kerk, om zich eens af te vragen of het kapitalisme niet gewoon het darwinisme op economisch gebied is. Met name de evangelische en de rechtse kerken die terecht vragen stellen bij het darwinisme in de biologie, dat die zo gemakkelijk omarmen het darwinisme van de economie dat heb ik nooit begrepen. Waarom survival of the fittest in de natuur niet met het karakter van God zou stroken en in de economie wel dat vind ik onbegrijpelijk.'

Neutraliteit tegenover natuurbescherming als communicatie

Een katholieke koster vindt natuurbescherming 'een beetje tweeslachtig. Enerzijds zeg ik, het is prima dat de natuur beschermt word. Anderzijds ervaar ik soms wel eens een overdreven amateurisme om kleine onderdelen uit het grote geheel te reserveren. En aan de andere kant ontmoeten we ook veel mensen die er bewust neutraal tegenover staan. Dan zijn ze er bewust niet bij betrokken. Als ze erbij betrokken zijn, kost dat misschien tijd en geld. En nu is het allemaal baas in eigen buik. Dat is een egoïstische houding die kenmerkend is voor deze tijd'.

Maar een rondweg aanleggen is maatschappelijke noodzaak.

'Dan wordt die soms niet aangelegd of met veel vertraging aangelegd, omdat er sommige dieren zitten. Maar het is wel goed dat er geageerd tegen elke vorm van natuuraantasting. Dat houdt het geweten van de mensen scherp. Feitelijk komt deze houding voort, uit het negeren van bestuurslichamen juist voor dit soort activiteiten. En als er wel rekening mee gehouden werd, zou het allemaal wat professioneler overkomen denk ik. Dat er zoveel bewuste neutraliteit is, dat is daar een voortvloeisel van. Dus dat is eigenlijk gewoon een vorm van communicatie.'

12.2.4 NATUURBESCHERMING GAAT WEL EENS TE VER

Diverse kerkvertegenwoordigers geven aan dat de natuur wel eens te ver doorslaat. Opvallend is dat ze het daarbij in de meeste gevallen opnemen voor de landbouw en één keer ook nog voor jagers. Een koster geeft aan dat natuurbescherming wel eens 'een keer naar de verkeerde kant doorslaat. Al dat milieu- en natuur enzovoort. Denk maar aan het ontpolderen van die polder hier langs de Westerschelde. Er is zoveel honger in de wereld. Er zitten een miljard mensen die te weinig eten hebben. En dan gaan ze een kostbare polder onder water zetten. We hebben toch als Zeeland moeten vechten tegen het water. Om opnieuw goed land prijs te geven aan de zee. Als je kijkt naar

dat plan Tureluur op Schouwen. Half Schouwen is natuur. Moet er daar dan nog een beetje bijkomen? Dat gaat te ver. Van de landbouw moeten mensen eten, van de natuur niet. De landbouw is belangrijker. De landbouw dat is voedsel voor de mensen. En ik dacht dat de mensen toch wel iets boven de dieren staan. Er zijn er die denken daar anders over, maar ik niet'.

Er volgen nog enkele voorbeelden van de natuur die schade aanricht aan de landbouw. Toch is natuurbescherming *'een goeie zaak. Maar ze moeten niet doordrijven. Op zichzelf is het heel goed. Als die er niet waren, nou dan was de natuur waarschijnlijk ook een rommeltje. Ze houden toch de zaak een beetje in de gaten. Alleen bepaalde dingen in de natuur, kijk bijvoorbeeld naar die herten op Schouwen. Daar zijn ze tegen dat die afgeschoten worden. Maar als er teveel komen, gaan ze naar de boer. Dan heeft die weer schade. Vooral de mensen van natuurbescherming die voor de dieren zijn zal ik maar zeggen, die drijven dat door naar de verkeerde kant. En als die mensen daar ook eens meer woonden, en zelf de schade ervan hadden, dachten ze er wel anders over'.*

Een andere koster geeft aan dat de natuurbescherming te ver doorslaat en *'alles als het ware in leven willen houden. En je mag niks meer. Als je een vogeltje of een haas dood wilt schieten, dan ben je een moordenaar. Ik heb nooit zelf gejaagd, maar ik ben vroeger wel met jagers mee geweest. En dat is ook weer een soort passie. En dan zeggen ze: dat doen ze alleen maar voor eigen plezier. Maar ja, dat is ook weer tussen aanhalingstekens. Want hij zal zorgen dat hij het andere jaar ook weer kan jagen als het goed is. En de natuur kan zichzelf niet altijd regelen. Want de meeste dieren hebben hier helemaal geen vijanden. Dan geloof ik toch dat de mens dat in evenwicht moet zien te houden. Bijvoorbeeld het stikt hier van de kauwen. En als ik ergens een hekel aan heb, is het aan kauwen. En als ik ze tegenkom in de toren, dat mag je gerust weten, dan durf ik ze de nek om te draaien'.*

Er volgen nog enkele voorbeelden van de natuurbescherming die *'te ver doorschiet'* en de belangen van een boer die daarbij in het gedrang komen. Een katholieke kerkbestuurder ziet bij zichzelf een gevoel van tegenstrijdigheid als het om de natuur gaat.

'Bijvoorbeeld slakken die maak ik heel veel dood. En dan denk ik, eigenlijk hoort dat niet. Het is ook een schepsel. En toch maak ik heel veel slakken dood. Maar die hebben ook recht van bestaan eigenlijk. Zelfs onkruid. Wij zeggen wel onkruid, maar waarom is dat onkruid. En toch verniel ik dat ook. Dat is toch mijn gevoel van tegenstrijdigheid. Je bent voor de natuur en je zit zelf een stuk van de natuur te vernielen. Ze horen toch ook in de natuur thuis, maar ze zijn kwaadaardig. Dus moeten ze vernield worden. Ik denk dan niet zo na over de relatie daarvan tot God'.

De natuurbescherming gaat in haar ogen *'te ver. Het is goed dat het beschermd word, want anders zouden ze alles fabrieken maken. Maar de landbouw dan? Zo onderhand wordt heel Nederland natuurgebied. Ik vind het toch te ver gaan. En landbouw is ook natuur. En er moet ook voedsel zijn voor alle mensen die er zijn. En dan zeggen ze: laat maar uit het buitenland komen. En dan zit er bijvoorbeeld veel meer gif op. In het buitenland wordt vaak toch veel meer gif gebruikt dan in Nederland mag, zoals in Spanje en België. Daar is spul te koop, wat in Nederland echt niet meer te koop is'.*

12.2.5 NATUURBESCHERMING WORDT VAAK DOM UITGEVOERD

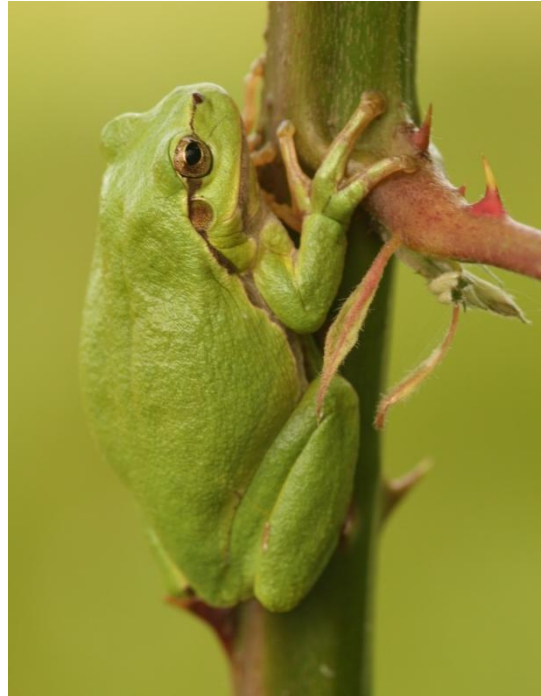
Er is één PKN kerkbestuurder die de natuurbescherming in Nederland verschrikkelijk eenzijdig vindt en aangeeft dat ze vaak stomiteiten uithalen. Hij geeft wel aan dat hij niet tegen de natuur is.

'Ik vind het leuk als er een paar hazen komen. En als ze van nova zembla hierheen komen, vind ik ook prima. Ze hebben het geluk dat het hier niet zo vriest als in het noorden. Want als ze 200 km naar het zuiden moeten trekken, welke overlevingskansen denk je dat ze daar hebben. Elke Fransman mag een geweer hebben. Nou, dan blijft er geen enkele haas meer over. Er waren hier in de zestiger jaren, dan stonden er populieren en dan was er een bosrand. En als je rond 15 oktober onder die populieren doorreed, dan was je vies en moest je eerst je snuit wassen omdat je zo vies bent van spreuwenpoep. En sinds Chernobiel ontploft is, heb ik zelfs geen schade van spreuwen meer gehad in het fruit'.

Ten opzichte van de natuurbescherming is hij minder positief.

'Maar stommigheid, daar heb ik dus een verschrikkelijke hekel aan. Natuurbeschermingsorganisaties ga ik beslist niet steunen. Ik zeg niet dat ze altijd dom bezig zijn, dat zeg ik niet. Ik zal je een voorbeeld geven. Mijn verblijf wordt verplaatst. Dat is dankzij en voor de natuur. Ik had een boomgaard en daar kwamen veel boomkickers in voor. Toen ging het naar het Zeeuws Landschap. En ze hebben werkelijk de poten vanonder de kikers gemaaid. Ze mogen niet spuiten, dus komen ze met een klepelmaaier. En dan hebben die beestjes geen enkele kans om te overleven. Als die mensen hun heilige principes eens een keer laten varen en met de rugbus de stekels bestrijden. En ik zorgde niet goed genoeg voor de boomkickers, dat konden zij beter. En nu zijn er bijna geen meer. En ze hebben hier altijd gezeten'.

Hij vraagt vervolgens of ik weet wat boomkickers zijn. Ik geef aan dat ik recent nog 15 boomkickers in Retranchement gezien heb en ook wel eens in Limburg. Eigenlijk geloofde hij me maar nauwelijks. Hij vroeg hoe groot ze waren en gaf een iets kleinere maat aan als mij. Ik zag hem kijken: hoeveel verstand heb jij er van? Ik vraag me echter af hoeveel verstand hij er precies van heeft, aangezien boomkickers buitengewoon lastig te vinden zijn. Is hij werkelijk in staat om boomkickers te vinden, ondanks het feit dat hij ze in zijn boomgaard wel eens toevallig tegenkwam? En heeft hij het natuurgebied serieus onderzocht, of is het slechts een vermoeden dat ze er niet meer zitten? Met andere woorden, hoe betrouwbaar is zijn overtuiging dat er bijna geen boomkickers meer zitten, als hij nauwelijks kan geloven dat ik 15 boomkickers in Retranchement gezien heb?

Figuur 19: Boomkikker in Retranchement.

Er wordt een hoop onzin verteld

'Ik heb het idee dat er verschrikkelijk gelobbyd wordt. Zeeuws landschap en andere organisatie proberen zich onmisbaar te maken. Voor mij geldt hetzelfde voor het weer. Op dit moment wordt er beweerd dat de gletsjers op de Himalaya in 2030 verdwenen zijn vanwege opwarming van de aarde. Dan kun je dus als weldenkend mens niet anders dan tot de conclusie komen dat er hier een hoop onzin verteld wordt. De Himalaya is tot meer dan 8000 meter hoogte. En op 3500-4000 meter hoogte begint het te vriezen, ik weet het niet precies. En dat is net als de gletsjer van Groenland. Die zou ook smelten, maar die is kilometers dik. En dan is het de vraag of het van de CO2 komt of van de zon. In die context zie ik dus ook natuurbeheer een beetje'.

In ieder geval vindt hij de natuurbescherming op dit moment verschrikkelijk eenzijdig. Wel denkt hij dat er nu heel wat verantwoord met de leefomgeving omgegaan wordt in vergelijking met 30 of 40 jaar geleden.

'We kwamen uit de naoorlogse periode. DDT was uitgevonden. Dat was een fantastisch middel voor de mensen in die tijd. En ik heb het idee dat het nu weer naar de andere kant doorslaat. Ik ben ook nog eens met DDT ontluisd. Dan kon je op tafel schrijven in de DDT. Gingen die mensen daar verantwoord mee om: ja, maar ze wisten niet wat het gevaar was. En dat zou zeker nog goed tegen de luizen werken denk ik. En als het dan nog werkt, dan is het nog een fantastisch middel om van de luizen af te raken'.

12.2.6 OPVALLENDE VISIES OP NATUURBESCHERMING

Opvallend is allereerst dat de kerkvertegenwoordigers die positief waren over natuurbescherming, daar weinig woorden voor nodig hadden. Kerkvertegenwoordigers die vonden dat de natuurbescherming te ver doorschiet of dat ze stomiteiten uithalen, hadden lange verhalen om duidelijk te maken waarom ze dan doorschieten. Er lijkt voor een belangrijk deel frustratie mee te spelen, waarbij het interview een gelegenheid is om dat te uiten.

Een ander punt wat opvalt is de loyaliteit richting boeren. Daarbij valt een onderscheid te maken tussen kerkvertegenwoordigers die positief zijn over de natuurbescherming en het positief waarderen dat ze een tegenhanger vormen voor economische belangen. Al kunnen zij vaak ook wel begrip opbrengen voor andere belangen, waarbij ze echter het belang van de natuurbescherming wel onderkennen. Er is ook een groep kerkvertegenwoordigers die de natuurbescherming goed vindt, maar tevens aangeeft dat ze te ver doorslaan. Uit hun verhalen komt weinig goeds naar voren, maar spelen vooral conflicten met de landbouw. Daarbij is veel begrip en loyaliteit voor boeren, terwijl ze vinden dat de natuurbescherming te ver doorslaat. Zij zijn uiteindelijk overwegend negatief over de natuurbescherming.

Opvallend is verder dat diverse kerkvertegenwoordigers direct ingaan op natuurbeleid, terwijl anderen hun aandacht vooral richten op organisaties die natuurgebieden beheren. Het loopt echter ook door elkaar heen, wat het onderwerp erg complex maakt. Zo worden natuurbeschermingsorganisaties regelmatig negatief bestempeld, terwijl ze voorbeelden noemen waarbij vooral de politiek verantwoordelijk is voor het uitgestippelde beleid. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan de ontpoldering van de Hedwigepolder. Natuurbeschermingsorganisaties spelen in veel gevallen slechts een uitvoerende rol in politieke keuzes. Soms wordt hun echter ook 'schuld' aangerekend over conflicten waarbij ze niet eens een rol spelen. Overigens lijkt de meeste moeite met natuurbescherming politiek gerelateerd te zijn, ofwel het zit vooral op beleidsmatig niveau. Dit onderscheid wordt overigens niet bewust gemaakt door de meeste kerkvertegenwoordigers.

Tot slot valt op dat veel informatie onjuist lijkt te zijn. Zo is de link tussen het onder water zetten van de Hedwigepolder en de wereldwijde voedselproblematiek, aanzienlijk minder simpel dan een kerkvertegenwoordiger stelt. Het is zelfs de vraag of het inzetten van Nederlandse landbouwgrond, wel een positief effect heeft op de wereldwijde verdeling van voedsel. Mogelijk zelfs negatief. Ook de verhalen over boomkickers, DDT, de noodzaak van jacht etc., vallen aanzienlijk te nuanceren of te weerleggen. Veel kerkvertegenwoordigers lijken allerlei bij elkaar geraapte informatie en eigen ideeën aan te grijpen om hun standpunt duidelijk te maken, ongeacht het feit of dit klopt of niet.

12.3 Kerken zonder vleermuisbescherming en visie op natuurbescherming

Onder deze paragraaf wordt ingegaan op de visie van kerkvertegenwoordigers die niet meewerken aan onderzoek en/of maatregelen ten behoeve van vleermuizen. Er wordt ingegaan op hun visie op natuurbescherming, waarbij ook weer een onderverdeling gemaakt is onder diverse kopjes. Zoals in bovenstaande paragraaf uitgelegd is, worden daarmee diverse visies versimpeld. Aan het eind van de paragraaf worden kort opvallende visies samengevat.

12.3.1 NATUURBESCHERMING IS GOED

Een katholieke koster geeft aan dat hij jaren lid geweest is van de Steltkluit (een plaatselijke natuurbeschermingsclub). Een katholiek kerklid geeft aan dat natuurbescherming *'noodzakelijk is. Zou je het niet doen, dan zou er toch veel verdwijnen. Wij moeten ook een klein beetje rekening houden met alles. Anders pleeg je een soort roofofbouw. Van landbouwgrond is een enorme toename, terwijl veel schorren en slikken zijn verdwenen'*.

Een Vrij Evangelische kerkbestuurder vindt het wel goed dat de natuurbescherming er is, maar verdiept zich er niet zo in.

'De natuur is ook heel belangrijk voor jan en alleman en het leven in zijn algemeenheid. Als alle bomen gekapt zouden worden, zou dat voor ons ook niet goed zijn. Want bomen zorgen bijvoorbeeld ook voor onze zuurstof. En als je die allemaal weg haalt heb je een probleem. Er zijn wel dingen nodig voor levensbehoeftes. Maar tot hoever ga je daarin. Het is daarom goed dat er instanties zijn die erop toe zien'.

12.3.2 NATUURBESCHERMING GAAT TE VER

Een kerkbestuurder van de Gereformeerde Gemeente vindt natuurbescherming *'wel goed, als het binnen de normale grenzen blijft. Dus niet als de landbouw, visserij, fruitteelt enzovoorts beknot worden om hun gewone werk te doen'*.

Een bestuurder van een katholieke kerk geeft aan dat natuurbescherming op zich heel goed is.

'Als ze maar niet doordrammen. Hier in Zeeland is wel even op het gaspedaal getrapt in een aantal zaken. Zoals bijvoorbeeld die mosselculturen. En bijvoorbeeld het plaatsen van die hekken bij Ossensisse. Dat zijn misschien de sterkste voorbeelden op dit moment. Maar ook overal cultuur of natuur creëren en dan overal palen met prikkeldraad rond zetten. Maar kijk, dat is nou geen natuur, want natuur moet bereikbaar zijn. Je moet dat samen kunnen delen. En dat is wel eens zo moeilijk. Ik denk dat ganzen wel schadelijke beesten zijn, maar ik heb er geen last van natuurlijk. Maar die boer die bijvoorbeeld net zijn wintertarwe heeft ingezaaid, die denkt daar anders over. Maar dat was het mooie ervan, aan de zeedijk heb je dan van dat natuurgebied. Ook bedoeld voor die ganzen en die ganzen gingen precies aan de andere kant van dat natuurgebied zitten. Op dat mooi geëgde land, waar dus die groene sprietjes boven kwamen. En dan denk ik, kijk wat is nu natuur. Dat kun je wel creëren, maar je kan het niet dwingen'.

Maar dat natuurgebieden soms onbereikbaar zijn, blijft een probleem voor hem. Hij komt er opnieuw op terug en geeft aan dat hij daar moeite mee heeft.

‘Waarom leggen ze natuur aan? Is dat alleen maar voor bescherming van die beesten of van planten. Want daar kan ik me dan nog in vinden. Maar dan nog, dat je er niet in mag dat vind ik vreemd eigenlijk. Dat is doorgeslagen, maar ik ben daar niet tegen. Kijk ik ben lid van greenpeace en waar ben ik nog allemaal lid van. Van het wereldnatuurfonds. Dat soort dingen. Dus dat is niet dat ik daar tegen ben. Want ik denk dat die een goede functie vervullen in een aantal dingen eigenlijk. Maar het mag niet zo zijn dat iemand die zijn brood verdient, dat die zijn brood niet meer kan verdienen. Maar vandaar die geweldige tegenstand dat mensen zeggen: daar komt de natuur weer. Schaf maar al de subsidies af voor die betweters.’

Ontpoldering Hedwigepolder

Hij noemt ook nog het ontpolderen van de Westerschelde, in het verband dat iedereen overal een mening over heeft.

‘Daar heb ik ook niet echt zo’n mening over hoor, want daar heb ik te weinig verstand van eigenlijk. Sommige mensen hebben overal een mening over. Uiteindelijk weet ik er wel iets van, ik lees ook wel eens de krant. Er zijn bepaalde afspraken vroeger gemaakt en dan denk ik van, die kan je terug draaien, dat geloof ik ook wel. En die schepen worden steeds groter, dus hoever moet je dan gaan? Dat is hetzelfde als over medische ingrepen. Daar is het einde van zoek. Ze bouwen schepen van 400 meter, maar ze kunnen er ook al bouwen van 500 meter. Moet je dan weer gaan verdiepen? En hoeveel land moet je dan onder water gaan zetten om te zorgen voor natuurherstel. Wat ik dus niet weet is hoe het komt dat er ontpoldert moet worden. Omdat ze zeggen er moet iets terug voor de natuur gedaan worden. Maar die scheepsvaart, die zal op zich wel iets te maken hebben met de natuur, maar waar gaat het ten koste van. Dat verdiepen. Gaat dat ten koste van iets? En dat krijg ik eigenlijk niet boven water. Maar daar heb ik gewoon veel te weinig verstand van.’

12.3.3 NATUURBESCHERMING IS IN VEEL GEVALLEN OVERDREVEN

Eén PKN kerkbestuurder heeft zijn *‘nodige twijfels bij de natuurbescherming. Omdat ze veel te ver door schieten. Tegenwoordig is alles wat natuur is, is geen natuur meer. Alle landbouwgrond moet omgevormd worden tot natuurland. Wat is er nou natuurlijker dan een akkerland. Dat is puur natuur’*. Hij vindt dat er een miskennis is van de natuur die er al is. Natuurgebieden zijn gedeeltelijk ook wel natuur. Als voorbeeld noemt hij de Kapelse Moer, een onverkaveld weidegebied. Ondertussen is dat vrijwel volledig natuurreservaat.

‘De Kapelse moer is echt natuur. Want dat is natuurlijk ontstaan en dat mag ook in stand gehouden worden. Tenminste daar ben ik wel voorstander van. Maar al die natuurgebieden die kunstmatig aangelegd worden en wat na verloop van een paar jaar één en al distels is en onkruid wat de rest overwoekerd, nou dat hoeft van mij niet’.

De natuurbescherming in Nederland is daarmee *‘overdreven in een aantal gevallen. En heel veel wetten die voor mij niet nodig zijn’*.

De natuur houdt zichzelf in stand

Ik stel de vraag of natuur van belang is omdat er veel planten- en diersoorten achteruit gaan.

‘Nee, daar geloof ik niet in. Ik zal je het nog anders vertellen. De dieren worden in leven gehouden door de landbouw’.

Ik vraag wat dan het uitsterven veroorzaakt.

‘Nou heel het ecologisch gebeuren. De natuur verandert gewoon. Maar ik denk dat de dieren daarin mee veranderen. En ik geloof er ook niet in dat dieren uitsterven. Want die dieren worden niet uitgeroeid en die zullen misschien hier zeldzamer worden, maar ergens anders daar leven ze weer verder. Ze blijft echt wel op de aarde ergens leven hoor. Daar ben ik van overtuigd. Als je natuurlijk op gaat jagen en doen, dan sterven ze wel uit. Maar als je de natuur gewoon zijn gang laat gaan, dan sterft er geen één dier uit hoor’.

Volgens hem leven de dieren die vroeger op het platteland leefden er nog steeds. Ik ben benieuwd hoe hij de natuurbescherming uiteindelijk waardeert.

‘Nou, ik zal helemaal niet zeggen dat ze niet positief zijn. Ze denken best in bepaalde zaken mee. Alleen heb ik problemen, en dat is niet alleen met natuurbescherming, maar vaak schieten ze door in het extreme. Ik ben meer van het gematigde. Laat de natuur maar zien wat er gebeurt. En ik ben ervan overtuigd dat de natuur zichzelf niet vernietigd. En ook niet door menselijk handelen. Ja, of ze moeten de zaak vergiftigen of weet ik veel wat. Maar niet door normaal gebruik. Kijk als je daar die fabrieken in China ziet, die schoorstenen, wat ze daar de lucht in spuiten. Dan zeg ik dat is wat anders. Maar hier in Nederland, nee’.

Hij geeft ook aan grote moeite te hebben met natuurgebieden die verwilderen. Anderzijds is het soms beter om de natuur zijn gang te laten gaan.

'Die grens is wisselend denk ik. Ingrijpen van natuur hangt af van hoe vind je dat die natuur mooi is. Als ik wat in mijn tuin verander, dan geef ik daar een bepaalde richting aan en ik plant wat en ik zaai wat. En verder zeg ik, nou de natuur zal wel laten zien hoe het word. De natuur moet je z'n werk laten doen'.

Maar als een natuurgebied vol staat met distels is dat wel een probleem, volgens hem.

'Ik zelf heb vaak de indruk dat de natuurbeweging hun eigen route uitstippelen. Van dat vinden wij mooi. Maar dat dat niet gedragen wordt door de meerderheid van de mensen. Als de meerderheid van de gemeenschap iets vind, moet iedereen zich daar aan houden. Dan kan niemand zich daar meer over ergeren. Dan is dat de verantwoordelijkheid van degene waar dat perceel van is'.

Hij noemt als voorbeeld zijn tuin.

'Als iets overwoekerd, of overheerst daar ga ik tegenin. Want dat doe ik zelf ook. Als iemand probeert mij te overrulen, dan ga ik daar ook tegenin. Overheersing leidt ook tot niets. Samengaan of samendoen is vaak sterker. Geen extreme dingen van dit of dat. Dat is voor ieders welzijn beter. Je moet de natuur niet vernietigen, maar je moet hem in de hand houden'.

12.3.4 OPVALLENDE VISIES SAMENGEVAT

Er zijn enkele dingen die opvallen. Allereerst is maar liefst de helft van de kerkvertegenwoordigers onverdeeld positief over natuurbescherming, ondanks dat ze zelf niet meewerkten aan de bescherming van vleermuizen. Opnieuw hadden kerkvertegenwoordigers die positief waren over natuurbescherming weinig woorden nodig. Kerkvertegenwoordigers die de natuurbescherming overwegend negatief waardeerden, hadden veel woorden nodig om hun frustraties te uiten.

Verder wordt ook door hen diverse keren aangegeven dat de natuurbescherming veel te ver doorschiet. Opnieuw spelen de belangen van boeren een belangrijke rol. Het verschil met kerkvertegenwoordigers die wel meewerkten aan vleermuisbescherming, is dat deze groep kerkvertegenwoordigers allemaal overwegend negatief waren over de natuurbescherming. Natuurbescherming wordt vooral in internationaal verband positief gewaardeerd. Voor Nederland overheerst het gevoel dat de natuurbescherming te ver doorslaat.

Ook bij deze groep kerkvertegenwoordigers is een verschil te maken tussen natuurbeleid en organisaties die natuurgebieden beheren. Opnieuw loopt het door elkaar heen. Hier speelt echter ongenoegen met zowel natuurbeleid als natuurbeschermingsorganisaties die gebieden beheren. De koers die organisaties kiezen met het beheer van hun gebieden, wordt niet altijd gewaardeerd en zelfs niet eens geaccepteerd. Ze zouden zich aan moeten passen aan het brede publiek, waarbij dat brede publiek klaarblijkelijk hun eigen mening vertegenwoordigd. Juist het brede publiek heeft echter bezwen onvoldoende oog voor de natuur te hebben, zoals beschreven is in hoofdstuk 5. Juist daarom zijn dergelijke organisaties opgekomen en gingen een eigen, natuurgerichte koers varen.

Tot slot valt ook hier op dat veel informatie onjuist gebruikt wordt. Om hun verhaal te onderstrepen, worden algemeen onderkende 'feiten' miskend en wordt informatie verdraaid, zoals de negatieve invloed van de huidige landbouw op veel diersoorten. Het lijkt ook voor henzelf een worsteling met hun eigen visie, omdat er diverse keren tegenstellingen in hun verhaal zitten. Hetzelfde argument wordt soms op tegengestelde manieren gebruikt, afhankelijk van de wendingen die het gesprek neemt. Mogelijk speelt hier ook een stuk ongenoegen en onmacht mee richting meerdere kanten, waardoor ze zelf moeilijk een uitbalanceerde visie kunnen vormen.

12.4 Geloof en natuurbescherming bij de vleermuisbeschermers

Er is een splitsing gemaakt tussen kerken die wel of niet samenwerkten met SLZ om vleermuizen te beschermen. Deze paragraaf geeft de visie weer van kerkvertegenwoordigers die meewerkten aan de bescherming van vleermuizen. Deze paragraaf gaat in op de rol die het geloof speelt in de visie op natuurbescherming. Tevens wordt gekeken of er een link bestaat met verantwoord beheren van de leefomgeving. Aan het eind van de paragraaf volgt een samenvattende conclusie van de gegevens.

12.4.1 GELOOF SPEELT EEN ROL IN DE VISIE OP NATUURBESCHERMING

Diverse kerkvertegenwoordigers geven aan dat mensen als rentmeester aangesteld zijn over de aarde. Dat is iets anders dan uitbuiting. Natuurbescherming helpt om uitbuiting te voorkomen en zorg te dragen voor de schepping. Een dominee geeft aan dat natuurbescherming *'in de cultuuropdracht van de mens zit. Als christenen zijn we gehouden om de aarde zo te beheren dat christus er kan landen. De wederkomst is aan Hem en ik denk ook eigenlijk niet dat we de aarde kunnen verbeteren want dat doen we toch niet. Maar de christelijke taak is om een landingsbaan aan te leggen zodat Jezus kan landen. Dat is wat natuurbeheer is. Maar dat is wel een moeilijk punt hoor. Mag je vlees*

eten bijvoorbeeld. Je kan er toch niet onderuit, bij Genesis 1 wordt de mens niet het vlees te eten gegeven. De dieren eigenlijk ook niet. Terwijl het koninkrijk Gods zonder bitterbal, dat zou toch wel ernstig saai worden. Dus wat is nou precies een christelijke visie op natuur. In ieder geval is het onderdeel van de schepping en wij zijn gewoon gehouden om te weten dat ook wij onderdeel van de schepping zijn. De mens is niet de heer van de schepping’.

Een katholieke koster geeft aan dat zijn geloof een rol speelt in zijn visie over natuurbescherming.

‘In die zin, dat ik vind dat wij beheerders zijn van de natuur. Je kan dat alleen maar vorm geven door mensen die op wat professionelere wijze de natuur voorrang geven, om die medewerking te verlenen. Dat geldt dus heel breed. Ook voor mensen die in oorlogsgebieden medische hulp verlenen’.

Een PKN kerkbestuurder verwoordt het als volgt:

‘Als je vanuit het geloof denkt, alles is geschapen. En daar kun je als kerk natuurlijk nooit tegen zijn’.

Volgens een dominee is *‘het een essentieel onderdeel van het geloof, net als ademen. Dat is dus iets wat voor mij fundamenteel bij het geloof hoort’.*

Een PKN dominee en katholieke kerkbestuurder, geven aan dat het geloof altijd een rol speelt, dus ook in hun visie op natuurbescherming. De dominee verwoordt het als volgt:

‘Dat is niet zo concreet. Maar ergens hoop ik dat dat in alle dingen een rol speelt. In alles wat ik zeg en doe en handel en bedenk. Het geloof is niet voor even tussendoor of voor zondag, maar dat is voor je leven. Dus ik hoop en ik neem ook aan, dat bewust of onbewust, mijn omgang met dieren daardoor wordt geïnspireerd en bepaald’.

Voor een kerkrentmeesteres speelt het geloof een rol in die zin dat ze God in de natuur herkend.

‘Als je ziet hoe alles in elkaar verweven zit, dan denk ik dat kan nooit. Daar moet een hogere macht achter zitten die zoiets gemaakt heeft. Dat is toch allemaal heel bijzonder’.

12.4.2 GELOOF SPEELT GEDEELTELIJK OF GEEN ROL

Soms speelt het geloof ook slechts gedeeltelijk een rol in de visie op natuurbescherming. Daarbij wordt ingegaan op conflicten met andere belangen. Een koster geeft aan dat zijn geloof *‘wel gedeeltelijk buiten zijn visie op natuurbescherming staat. Ja, gedeeltelijk. We leven natuurlijk in een land waar alles groot moet en teveel. In de landbouw moet alles maar groter en groter. En dat is niet goed. De regering die doet het fout hier. Kijk dan moeten ze bijvoorbeeld compensatie geven dat ze kleinschalig kunnen blijven. Ik denk wel dat de mens zijn verantwoordelijkheid draagt ook voor de natuur. We hebben van God toch de dingen gekregen om de aarde te bewaren en te bewerken. En soms vraag ik me wel eens af, ja doen we dat nog? Ik heb daar mijn twijfels over. Ik denk dat we het meer aan het vernietigen zijn. Kijk maar eens in Brazilië en in India, al die bossen worden gekapt. De regenwouden, het zijn de longen van de aarde. En als je nou kijkt, de CO2 uitstoot, China werkt er niet aan mee. Amerika is ook niks, dus al die rotzo vliegt de lucht in. De aarde wordt opgewarmd. IJsbergen smelten, gletsjers. In Noord en Zuid. Kijk en als dat doorgaat, dan kunnen we hier ook wel verdwijnen. Als de zeespiegel zoveel stijgt’.*

Natuur eerbiedigen, maar ook ingrijpen

Een andere koster geeft aan dat het ook moeilijk is om een evenwicht te vinden tussen de natuur en andere belangen. Geloof en maatschappij lijken soms in conflict met elkaar te zijn.

‘De mens is in zekere zin toch rentmeester van de natuur. En natuur moet je eerbiedigen. Maar dat hij toch ook moet kunnen ingrijpen als het nodig is. Ik geloof gewoon dat we moeten proberen dat de zaak een beetje in evenwicht blijft. En dat is natuurlijk met tegenwoordige problemen van het autoverkeer en noem maar op, vervuiling van het milieu, fabrieken. Ja goed, daar sta ik ook wel eens een beetje sceptisch tegenover. Maar ja, aan de andere kant je moet mee in de vaart der volkeren in zekere zin. Je kan niet meer terug en je kan niet meer zeggen een pas op de plaats. Tenminste dat kan, maar dat is toch ook wel moeilijk. Dat is natuurlijk ook met de verdieping van de Westerschelde. Dan denk je, waar zijn we in godsnaam mee bezig. Moeten er nu nog steeds grotere schepen doorheen. Het zijn al kasten van schepen. Maar ja, het is natuurlijk toch ook weer een geldkwestie. En als je die havenbaronnen hebt, die willen maar steeds meer, meer, meer. Als je ziet dat vroeger die inpoldering rond de Schelde overal bloed, zweet en tranen gekost heeft bij wijze van spreken. Dan zeggen ze, steek maar door want de natuur moet meer ruimte krijgen. Ja, dan vind ik dat je te ver doorschiet. Ja maar ja, de gewone man die klimt niet zo snel in de pen of die loopt niet zo snel met een spandoek. En daar wordt natuurlijk toch niet zo naar geluisterd. En mensen die er voor geleerd hebben die drijven nogal eens hun zin door’.

Een andere kerkbestuurder die buitengewoon negatief is over de natuurbescherming, ziet zijn geloof daar geen rol in spelen. Er is volgens hem wel een link tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming en ook met zorg voor monumentale gebouwen.

12.4.3 VERANTWOORD BEHEREN VAN LEEFOMGEVING

Er is in de interviews gevraagd of er een link bestaat tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming en de zorg voor monumentale of kerkgebouwen. Volgens veel kerkvertegenwoordigers is er zowel een link tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming, als tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en de zorg voor kerkgebouwen. Een kerkrentmeesters van een PKN gemeente geeft over de link met natuurbescherming het volgende commentaar:

‘Als rentmeester ben je beheerder namens iemand. Als je iets toevertrouwd hebt gekregen, moet je daar ook op een goede manier mee omgaan’.

Over de link met zorg voor kerkgebouwen en monumentale merkt ze op:

‘Dat is één van de kerntaken van rentmeesterschap’.

Een dominee ziet wel een link tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming, maar ook met de zorg voor kerkgebouwen.

‘Verantwoord omgaan met je leefomgeving, dat houdt ook in dat je het kerkgebouw niet laat vervallen’. Een koster vult aan: *‘Die oude gebouwen zeker, daar heeft de maatschappij ook een plicht in. Wat ze tegenwoordig bouwen dat hoeven we niet in stand te houden’.*

Een andere koster merkt op:

‘Er zijn natuurlijk mensen, ook al hebben ze niks met een kerk van doen, dat ze toch wel voor behoud zijn van kerkgebouwen of van monumentale gebouwen’.

Een aantal kerkvertegenwoordigers geeft aan dat er wel een link is tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming. De link met zorg voor kerkgebouwen en monumentale gebouwen is minder vanzelfsprekend.

Link met zorg voor gebouwen materiëler dan link met natuurbescherming

Een dominee merkt over de link met natuurbescherming op:

‘Beiden zijn een manier om een gezonde levensstijl te ontwikkelen. Zorgen voor de kwetsbare natuur betekent dan ook zorgen voor de kwetsbare mensen. Dus dat zou je kunnen doorvertalen. En zorgen voor een leefbare omgeving waarin mensen zich welbevinden en zich veilig vinden en herkend voelen en elkaar respecteren. Dat is een goede manier voor een stuk welzijn te ontwikkelen met elkaar. Ze zijn wel aan elkaar te koppelen qua thematiek denk ik’.

De link met het behoud van gebouwen is *‘wel iets materiëler. Kerkgebouwen probeer je zo lang mogelijk in stand te houden. Maar als het financieel echt niet meer gaat, is het misschien wel één van de eerste dingen die afgestoten worden. Uiteindelijk is het ook maar een gebouw van steen. Ik vind in die zin het leven van de mens en de natuur, altijd nog een stap belangrijker dan gebouwen’.*

Er is *‘natuurlijk’* ook een link tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming, aldus een katholieke koster.

‘Want als niemand opkomt voor de natuur, hebben bestuurders vrij spel om bijvoorbeeld een parkeerterrein aan te leggen. Natuur is belangrijk als stem van het volk, als tegenwicht tegen de bestuurders’.

Verantwoord beheren van de omgeving *‘houdt niet onmiddellijk in dat gebouwen beschermd worden. Dat is misschien maar een zijspoor’.*

Verantwoord leven volgens een dominee

Een dominee komt het volgende verhaal.

'Bij een goed beheer van de schepping horen bijvoorbeeld regels die samengevat worden in: gij zult een dorsende os niet muilbanden. Daar hoort natuurbescherming bij. Het is een bescherming van de os, bijvoorbeeld. Zoals het niet compleet oogsten van het land een bescherming is van de armen. Een dier is de arme bij uitstek, want die hebben nog minder rechten. Maar daar zit natuurlijk ook wel weer een grens aan. Ik heb ook weleens gedacht: als je het ontpolderen tegen wilt houden moet je gewoon de korenwolf loslaten in die polder. Dan is er weer wel de één of andere beschermer of vereniging tot behoud van de korenwolf. Dan kan je ook weer niet ontpolderen. Dus er zit in ook wel iets kneuterigs aan, vooral in Nederland. Wij zitten natuur te beschermen, maar we hebben eigenlijk geen natuur we hebben alleen maar cultuur. We beschermen natuur, totdat die te dichtbij komt. De wolf is momenteel in opmars begrijp ik. Die zit nu al in Duitsland. Nou ik ben ervan overtuigd, zodra één wolf over de grens komt worden er Kamervragen gesteld. Want dan zijn we bang dat er iemand over een wolf struikelt. Natuurbescherming is altijd wel op de kneuterige Nederlandse manier hoor. Het is nooit het grote gebaar. Dus wat je beschermt is altijd cultuur. Dat is ook niet zo erg, maar dat moet wel geweten worden. Het moet wel beschermd worden binnen de grenzen van het redelijke. Het moet niet ten koste gaan van de mogelijkheid van de mens om te leven. De mens moet zich kunnen ontplooien, maar ook binnen grenzen. Hoe ga je om met de andere schepselen. Een mens mag wel rijk worden, waarom niet. Maar hij mag niet rijk worden ten koste of op kosten van een ander. En op kosten van de schepping, daar ligt dus ook weer een grens. Daarom is het helemaal niet onredelijk om met natuurbehoud om de tafel te gaan zitten en te kijken wat kunnen we wel en wat kunnen we niet. En dan lijkt me Nederland zo'n klein landje. Ik denk dat je er niet aan ontkomt dat Nederland alleen in bredere verbanden een vuist kan maken'.

Waar de grens ligt tussen menselijke ontplooiing en natuurbescherming, blijft een spanningsveld.

'Dat lijkt mij een onoplosbaar probleem. Maar dat geldt voor de bonte knaagkever, dat geldt ook voor het aidsvirus. De mug. In de praktijk toch maar uitroeien. Je hebt wel altijd een gradatie. Dat wat de eredienst bedreigt of dreigt te verstoren, dat moet je weg kunnen houden. Nou de bonte knaagkever verstoort de eredienst, want een dak op je hoofd dat werkt ook niet echt. Dus alles wat af doet aan de lof van God. Dus het zinloos doodmaken van dieren dat dient de lof van God niet. Maar bijvoorbeeld een mug doodslaan als je niet kunt slapen... Ja als je niet kunt slapen ben je de volgende ook niet te genieten. Daar heb ik geen enkel probleem mee. Ik heb er sowieso geen probleem mee. Het gaat daarbij niet om comfort. De bijbel is tegen ongebreideld egoïsme. Dus altijd zul je dat af moeten vragen. De lofprijzing kan alleen volmondig als je weet dat je het doet omdat het mag. Maar dat het een spanningsveld is, dat is evident. En daarom heb je denk ik ook een gemeenschap nodig. Jij kan dat wel leuk vinden, maar de gemeenschap kan dat een onverstandige zaak vinden. Daar heeft de overheid een grote taak'.

12.4.4 GELOOF EN BEHEREN VAN DE LEEFOMGEVING

Geloof speelt vaak een rol in de visie op natuurbescherming. Soms heel direct, soms ook omdat het geloof altijd een rol speelt in het leven. Wel wordt in veel gevallen aangegeven dat evenwicht tussen menselijke belangen en Gods schepping moeilijk ligt. De één neigt daarbij naar het inperken van economische belangen, terwijl anderen juist benadrukken dat de natuurbescherming niet te ver door moet slaan. Opvallend is overigens dat alle dominees hun geloof betrekken in hun visie op natuurbescherming, terwijl ze dit ook vaker deden in hun afweging om de vleermuizen te beschermen. Wordt het geloof dus betrokken in de besluitvorming over vleermuizen, dan speelt het ook een rol in de visie op natuurbescherming.

Alle kerkvertegenwoordigers geven aan dat er een link is tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming. De link met zorg voor kerkgebouwen of monumentale gebouwen, wordt door een gedeelte niet of slechts in tweede instantie gelegd. Natuurbescherming blijkt dus bij velen hoger op het prioriteitenlijstje te staan dan de zorg voor kerkgebouwen. Al betekent dat ook dat er veel bewuster een mening over natuurbescherming gevormd wordt, die in veel gevallen gemengde gevoelens geeft of zelfs vrij negatief is.

12.5 Geloof en natuurbescherming bij kerken zonder vleermuisbescherming

Onder deze paragraaf wordt ingegaan op de visie van kerkvertegenwoordigers die niet meewerkten aan onderzoek en/of maatregelen ten behoeve van vleermuizen. Er wordt ingegaan op de rol die het geloof speelt in de visie op natuurbescherming. Tevens wordt gekeken of er een link bestaat met verantwoord beheren van de leefomgeving. Aan het eind van de paragraaf volgt een samenvattende conclusie van de gegevens.

12.5.1 GELOOF EN DE VISIE OP NATUURBESCHERMING

Enkele kerkvertegenwoordigers geven aan dat hun geloof een rol speelt in hun visie op natuurbescherming. Een kerkbestuurder van de Gereformeerde Gemeente verwoordt dit als volgt:

'We moeten de aarde bebouwen en bewaren, maar niet eenzijdig doorslaan'.

Ook een Vrij Evangelische kerkbestuurder geeft aan dat zijn geloof wel meespeelt in zijn visie op natuurbescherming.

'Maar het neemt geen hele grote rol in. Als gelovige ga je er vanuit dat deze wereld geschapen is zoals hij geschapen is. En alle dingen hebben in de natuur ook zijn nut. Maar dan is het nog wel heel moeilijk hoe je daar mee om moet gaan'.

Voor de meeste kerkvertegenwoordigers speelt het geloof geen rol of slechts gedeeltelijk een rol in hun visie op natuurbescherming. Volgens een katholieke koster speelt zijn geloof geen rol in zijn visie op natuurbescherming. Een katholiek kerklid geeft aan dat *'natuur beschermen vanuit mezelf komt. Maar we moeten ook rentmeesters zijn'.*

Geloof speelt nauwelijks een rol voor PKN kerkbestuurder

Hij heeft *'een bepaalde zienswijze op alles wat leeft en groeit. Dat kan wel uit geloofsoverweging zijn, maar nee, ik kan die link niet direct leggen. Gedeeltelijk wel natuurlijk. Want mijn geloof zegt dat alles door God geschapen is. En God regeert de aarde en alles. Maar dat wil niet zeggen dat het altijd Gods wil is wat er in de natuur gebeurt hoor. Dat zou ook weer een beetje heel overdreven zijn natuurlijk. Natuurbescherming is niet in één lijn met de bijbel. Het gaat er niet tegenin, het kan samengaan. Soms. Het zijn min of meer twee losstaande dingen. In mijn geloof kom ik geen natuurbescherming tegen en ik kom geen natuurgebruik tegen. Je moet op een goede manier met de natuur omgaan. Als je dat goed doet, dan heb je geen bescherming nodig. Misschien om extreme zaken tegen te gaan. Dat je daar een tegenpool voor bent. Maar gewoon in de normale gang van zaken, vind ik dat er veel te veel belemmeringen zijn'.*

Ik ben benieuwd wat die extremen zijn waar tegengas voor nodig is.

'Daar kun je verschillend over denken. Pak de Westerscheldeverdieping. Nou dan gaan ze appels met peren vergelijken. Want die verdieping die heeft niks met het onder water zetten van een polder te maken. En dan zeg ik, dat is natuur en daar moet je af blijven. En dat water loopt daar langs. En op het moment dat dat water over de dijk slaat, dan is het een ander verhaal. Dan ontstaat er soms hele mooie nieuwe natuur. Dat is ook in '53 gebeurt. Dat heeft de natuur allemaal zelf gedaan'.

Maar excessen waar de natuurbescherming iets tegen moet doen, zijn er *'voor mij niet nee. Hier langs de weg mogen ze geen berm en maaien want er kan wel eens een vogelnestje zitten. Nou, er zit echt geen vogelnestje in de berm die gemaaid wordt. Nou, dat zijn zaken, daarvan zeg ik daar zijn ze doorgeslagen. Dat je op een gegeven moment midden in een natuurgebied zegt, in het broedseizoen is dat een poesje dicht, akkoord. Maar al die natuurgebieden afsluiten omdat er geen mensen kunnen komen. Als je daar gewoon wandelt, en er wandelt iedere dag wandelen er mensen en is er geen één vogeltje die ervan wegvliegt. Ik bedoel maar: als ik in de winter mijn koolmeesjes en roodborstjes voer geef, dan vliegen ze ook bijna niet weg. En ik denk dat iedereen van de natuur mag genieten op zijn eigen manier. In plaats van dat er staat verboden toegang, want je moet dit vogeltje of dat beestje moet je beschermen. Maar mens en beest hebben altijd nog in de natuur kunnen leven en dat kunnen ze volgens mij nog'.*

Een bestuurder van een katholieke kerk geeft aan dat zijn geloof geen rol speelt in zijn visie op natuurbescherming. Hij heeft eerder echter ook aangegeven dat hij zichzelf *'niet gelovig voelt, dat mag je gerust van me weten. Maar ik heb wel heel veel hart voor de kerk. Vandaar dat ik in het kerkbestuur zit. Maar vraag me niet of ik gelovig ben. Ik denk trouwens dat het heel moeilijk uit te leggen is hoor. Wat geloof is. Wat is nou geloof? En dat is misschien een discussie die kun je nooit voeren of die kun je altijd voeren. En daar zijn al boeken vol over geschreven'.*

12.5.2 VERANTWOORD BEHEREN VAN LEEFOMGEVING

Een gedeelte van de kerkvertegenwoordigers ziet zowel een link tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming, als de link met zorg voor kerkgebouwen. Een katholieke koster ziet zowel een link tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming en de zorg voor kerkgebouwen. Een katholieke kerklid geeft aan dat de zorg voor kerkgebouwen hoort bij goed rentmeesterschap.

'Kerken zijn door de eeuwen heen ook zo gebleven en het hoort bij onze cultuur. Vleermuizen horen erbij. Als ze daar een verblijf vinden is dat prima. Tenzij ze echt overlast veroorzaken. Net als met kerkuilen op boerderijen, dat gaat ook vaak wel samen'.

Een katholieke kerkbestuurder denkt dat er wel een link is tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming.

'Maar ik zou hem ook niet gelijk boven water kunnen krijgen'.

Ook is er een link met de zorg voor het kerkgebouw.

'Maar goed dat is net als met natuur. Die natuur is er al, of die was er al. En dat is net als met die gebouwen, of dat nu kerken of andere gebouwen zijn. Als je dat allemaal weg haalt, dan moet je allemaal in dezelfde vierkante blokken gaan wonen eigenlijk. En allemaal hetzelfde pak gaan dragen. Want diversiteit zorgt voor een spannende omgeving. Maar de realiteit is, wie gaat het in stand houden. Want dan heb je dus echt een massa geld nodig'.

Een kerkbestuurder denkt dat er een link bestaat tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming. Er bestaat in ieder geval een link met de zorg voor kerkgebouwen, 'voor zover dat binnen de aanvaardbare (financiële) grenzen blijft'.

Er is één kerkbestuurder van een Vrij Evangelische gemeente, die wel een link ziet met natuurbescherming maar niet met zorg voor kerkgebouwen. De link met zorg voor kerkgebouwen 'zie ik niet zo. Misschien de vleermuis. De vleermuis heeft ook iets met natuur te maken. Maar hoe je die link precies moet maken weet ik niet'.

Er is één PKN kerkbestuurder voor wie er geen directe link is met natuurbescherming, maar wel met de zorg voor kerkgebouwen.

Geen link met natuurbescherming, wel met zorg voor kerken

Volgens een PKN kerkbestuurder wordt de schepping in zijn algemeenheid wel goed beheerd.

'Ik ben het er op een gegeven moment mee eens, dat er langs een autosnelweg best wel eens een keer een haas of een konijn doodgereden wordt of een vogel of wat dan ook. En dan zeg ik, ja die vogel die heeft ruimte genoeg om te vliegen. En we kwamen toevallig daar tegelijk aan en dan botst dat met elkaar. En de sterkste wint en dat is de auto. In zijn algemeenheid wordt de schepping goed beheerd, dus is het ook geen probleem. En als we elke vogel en elk dier willen sparen, moeten we een paar eeuwen terug gaan. En dan moeten we weer met de buffel voor de wagen gaan lopen. En je kunt de tijd ook niet terug draaien. Wat geweest is is geweest. Dus je moet vooruit kijken. Daarbij kun je wel naar het verleden kijken, wat er in het verleden gedaan is. Om daar lering uit te trekken, maar je kunt het niet terugdraaien. Natuurbeheer staat vaak ook in conflict met de mogelijkheden. Er wordt alleen maar voor die beesten gezorgd, want die moeten wel blijven leven. Maar ze gaan niet in het natuurgebied zitten, maar ze zitten wel op de tarwe van die boer aan de andere kant. En daar is nog nooit één natuurbeschermers geweest die op de dijk ging staan en zei: zwanen of eenden, jullie moeten aan die kant zijn en niet daar. Zodra ze dat kunnen, dan zeg ik dat is een goede organisatie. Zolang ze dat niet kunnen, dan zeg ik, hou dan alles maar een beetje in stand en schiet maar een beetje van dat spul af dat er niet teveel blijft'.

Hij ziet niet direct een link tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming.

'Ik mis natuurbescherming niet. Ik kan de meerwaarde er niet direct, in mijn omgeving, aan geven. Nee het is niet tegengesteld. Maar ik vind dat mijn omgeving helemaal niet slecht met de natuur omgaat'.

Er bestaat wel een link met de zorg voor kerkgebouwen.

'Dat hoort bij elkaar. Het kerkgebouw is een monument. Dat is iets wat er was en wat mooi is. En dat moet je in stand houden'.

12.5.3 GELOOF EN BEHEREN VAN LEEFOMGEVING ZONDER VLEERMUIZEN

Het geloof lijkt minder vaak een rol te spelen in de visie op natuurbescherming, dan bij de kerkvertegenwoordigers die wel meewerkten aan de bescherming van vleermuizen. Ook bleek uit het vorige hoofdstuk dat ze veel minder vaak hun geloof aanhaalden in hun mening over vleermuizen. Toch zijn er ook binnen deze groep kerkvertegenwoordigers die wel hun geloof betrekken in hun visie op natuurbescherming. Mogelijk ligt daar gevoelsmatig toch een dilemma: wordt het geloof betrokken in de afweging om vleermuizen te beschermen, dan leidt dit wellicht tot bescherming ervan. Als men

daar niet achter staat, is het makkelijker om het geloof er buiten te laten. Bij de visie op natuurbescherming in het algemeen, ligt dat een stuk neutraler.

In het algemeen lijken overigens de kerkvertegenwoordigers die wel meewerkten aan de bescherming van vleermuizen, hun geloof ook vaker te betrekken in hun visie op natuurbescherming. Mogelijk hebben zij daar wat bewuster bij stilgestaan en passen ze het ook bewuster toe in hun eigen leven. Al worden vleermuizen lang niet altijd beschermd uit geloofsmotieven, zoals blijkt uit hoofdstuk 9. Vaak wordt er aan de hand van andere motieven een afweging gemaakt of de vleermuizen wel of niet beschermd moeten worden. Hieruit blijkt dus opnieuw dat geloof en natuurbescherming slechts voor een deel van de kerkvertegenwoordigers verband met elkaar houden. En zelfs als dit verband houdt met elkaar, leidt dit niet automatisch tot bescherming van de vleermuizen. Al zijn kerkvertegenwoordigers die hun geloof betrekken in hun visie op natuurbescherming, doorgaans wel positiever over de natuurbescherming. Dit gaat echter niet in alle gevallen op, maar uitzonderingen bevestigen nu eenmaal de regel.

De meeste kerkvertegenwoordigers zien zowel een link tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming, als met zorg voor kerkgebouwen of monumentale gebouwen. Eén kerkvertegenwoordiger ziet wel een link met natuurbescherming, maar niet met de zorg voor kerkgebouwen. Tevens is er één kerkvertegenwoordiger die geen link ziet met natuurbescherming, maar wel met zorg voor kerkgebouwen. Dat is een opvallende uitzondering op het patroon van kerkvertegenwoordigers, die vrijwel allemaal vinden dat er wel een link is met natuurbescherming.

12.6 Gemeentevertegenwoordigers en natuurbescherming

Onder deze paragraaf wordt ingegaan op de visie van gemeentevertegenwoordigers op natuurbescherming. Daarbij wordt ook ingegaan op hun persoonlijke motivatie in hun mening ten opzichte van natuurbescherming. Tevens wordt geanalyseerd of zij een link zien tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming of zorg voor kerkgebouwen.

12.6.1 VISIES OP NATUURBESCHERMING

Eigenlijk vinden alle gemeentevertegenwoordigers de natuurbescherming goed, mits het niet te ver doorslaat. Eén gemeentevertegenwoordiger geeft aan dat natuurbescherming een hele goede zaak is.

'Er gaat veel verloren en veel dier- en plantensoorten gaan ook verloren. Net als met gebouwen moeten we koesteren wat er nog wel is. Zo eerlijk mogelijk de ruimte op de aarde verdelen of het nu mensen, planten of dieren zijn. Soms kan het wel doorslaan. Als een project bijvoorbeeld 3 jaar lang opgehouden wordt voor een kikker. Dan kan je ook compenseren of andere mogelijkheden bieden. Maar wet is wet en dan moeten we die ook respecteren. Maar we moeten er niet in doorslaan en er ook met gezond boerenverstand naar kijken.'

Een andere gemeentevertegenwoordiger vindt het goed dat de natuurbescherming er is.

Figuur 20: De ontpoldering zou resulteren in een groot schorren- en slikkengebied, zoals op de foto weergegeven is.

'Ze moeten alleen niet te ver in hun doel doorslaan. Als ik de natuur-ontwikkeling zie met ontpolderen, als ik zie wat er al aan landbouwgronden aan de natuur gegeven is. Dan gaat me dat toch te ver. Op een gegeven moment moet je ook kunnen zeggen, nu is het genoeg. Je moet wel realistisch blijven. Aan de ene kant verhongert de helft van de wereld. En wij geven hier goede landbouwgrond terug aan de natuur. Het is goed dat het er is, maar binnen de perken.'

Een christelijke gemeentevertegenwoordiger vindt dat de natuurbescherming te ver doorslaat.

'In het algemeen genomen. Ze hebben een behoorlijke stem in het kapittel. Het is

goed dat ze een stem hebben. Maar je moet ook een evenwicht bewaren. Ze gaan erg ver voor mij. Het ontpolderen en dergelijke dat is wel eens een beetje vergezocht voor mij. Als een boer onteigend moet worden en verplaatst moet worden naar een andere locatie. Hij is gehecht aan zijn bedrijf. En dat moet dan wijken voor natuur, omdat ze die groene vlekjes uitgekozen hebben. De grens rekken ze zo op, dat er eigenlijk geen mogelijkheden meer zijn om die boeren in stand te houden. Als je dan kijkt naar de grotere boeren die vaak veel omzet hebben. Kijk een kleinere boer is anders. Als je een beetje boer bent, dan moet je meer als 100 stuks vee hebben anders dan hou

je het niet meer vol. En als je geen mogelijkheden meer hebt hier en je wordt ingeperkt, dan kan je niet meer verder. Dan teer je elke keer in'.

Ik merkte op dat de natuurbescherming deels opgekomen is, omdat veel diersoorten door de landbouw terug gedrongen werden.

'Tuurlijk, dat is ook heel goed. De bestrijdingsmiddelen die vroeger gebruikt werden, nou gelukkig dat ze daarop ingegrepen hebben. En met mest oppassen. Zonder meer. Het is wel goed, maar ze moeten ook rekening houden met andere belangen. En ik denk dat ze dat te weinig doen. Het gaat te ver. Iemand die zich wil ontplooiën in de landbouwsector die moet ontzettend investeren en dan moet hij de politiek nog mee hebben. Wat dat betreft kun je in Nederland eigenlijk geen boerderij opstarten. Of je moet het echt samen gaan doen'.

Een andere christelijke gemeentevertegenwoordiger geeft direct aan dat de natuurbescherming niet te ver moet gaan. Maar hij vindt natuurbescherming niet verkeerd.

Natuurbescherming is goed, maar slaat te ver door

De gemeentevertegenwoordiger die overwegend geen toestemming gaf voor maatregelen ten behoeve van vleermuizen, vertelde het volgende over natuurbescherming.

'Op zich positief, mits het niet teveel doordraaft. De basisgedachte vind ik positief. Wil de natuur, en dan spreken we over de flora en fauna, willen die bestaansrecht hebben en willen die zich kunnen ontwikkelen, dan moet er een soort overkoepeling of samenhang zijn dat dat ook echt kan. Als het allemaal hap/snap is of als er geen beleid of regelgeving voor is, dan doet iedereen een klein stukje zonder dat er een samenhang is. En ik denk dat juist die samenhang voor natuur belangrijk is. De reden dat we het moeten beschermen is toch wel dat er bepaalde populaties van flora en fauna onder druk staan. Ik denk dat niemand dat kan ontkennen'.

Over het draagvlak van de Zeeuwse natuurorganisaties is hij pessimistisch.

'Dat is niet meer zo groot als het geweest is als ik zie wat er allemaal gebeurt'.

Hij geeft als voorbeeld de mogelijke ontpoldering van de Hedwigepolder.

'Maar het gaat niet alleen om die polder, maar als ik rond me kijk wat er allemaal rond me gebeurt, wat er allemaal aan natuur gelegd wordt, wat dan volgens aanhalingstekens natuur is, dan heb ik daar wel hele grote vraagtekens bij. Als ik kijk bijvoorbeeld naar wat natuurmonumenten hier in de zak allemaal uitspookt met grote putten te graven. Natuurmonument heeft vorig jaar in de Poel een stuk weiland naar ons idee vernachelt. Een oude wegeling eruit gehaald, een heg uitgesnakt en weet ik wat allemaal, omdat zij van gedachte waren dat dat anders moest worden. Terwijl wij toch ook heel veel waarde hechten aan de structuur die daarin zit. Maar dan zit je gelijk in het spagaat wat is natuur? Datzelfde geldt natuurlijk voor hele grote gebieden. Kijk bijvoorbeeld naar de Braakmanpolder in West Zeeuws Vlaanderen. Hoeveel tumult daar is. Dat er gigantische afgravingen plaats vinden, dat je daar weken grote vrachtauto's rond ziet rijden met alle gevolgen van dien. Niemand die er over praat. Dat schijnt er dan allemaal bij te horen. Een halve polder op de kruiwagen vervoeren. Dat gebeurt dus echt. En dat wat achterblijft is één groot onkruidveld waar distels groeien. En dat schijnt dan ineens de nieuwe natuur te zijn'.

Vervolgens geeft hij nog het voorbeeld dat de grote weg naar West Zeeuws Vlaanderen verdubbelt word.

'Met uitzondering van de passage rond de Braakmankreek. Daar blijft een stukje éénbaans. Let wel om 1000 vierkante meter natuur te sparen. Dat is gewoon een aangeplant bos. Met nog niet eens soorten waarvan je zegt: wouw. Nou ik denk dat we dan echt heel ver doorslaan'.

12.6.2 GEMEENTEVERTEGENWOORDIGERS EN PERSOONLIJKE MOTIEVEN

Persoonlijke opvattingen spelen geen rol in hun visie op natuurbescherming, aldus diverse gemeentevertegenwoordigers. Wegens tijdsdruk is het niet aan allemaal gevraagd, maar in de andere gevallen werd daar niet verder op ingegaan. Wellicht wilden ze privé en werk gescheiden houden, zoals een gemeentevertegenwoordiger mij tijdens het interview op het hart drukte.

'Ik zit hier namens de gemeente', was zijn commentaar.

12.6.3 VERANTWOORD BEHEREN VAN DE LEEFOMGEVING

Er is wel een link tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming, vinden eigenlijk alle gemeentevertegenwoordigers. Wel hebben sommigen daar nog een aanvulling op.

'Tot op een bepaalde hoogte. De reden dat we het moeten beschermen is toch wel dat er bepaalde populaties van flora en fauna onder druk staan'.

Vervolgens noemt hij echter een aantal voorbeelden waarbij de natuurbescherming een stuk weiland vernachelt, een halve polder op de kruiwagen vervoert of een weg niet dubbelbaans doorgetrokken wordt door een stuk bos. Hij sluit af met de opmerking *'dat we dan echt heel ver doorslaan'.*

Een christelijke gemeentevertegenwoordiger merkt op dat er wel een link is tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming.

‘Maar ze gaan erg ver voor mij’.

Er volgt een relaas over de moeilijkheden die boeren ontmoeten door toedoen van natuurbescherming en politiek. Ook een andere gemeentevertegenwoordiger geeft aan dat die link er wel is, *‘maar binnen het acceptabele’.*

Er is ook gevraagd of er een link is tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en de zorg voor kerkgebouwen en monumentale gebouwen. Hier geeft een gemeentevertegenwoordiger direct antwoord op met ja. Een ander merkt op *‘dat het bij elkaar hoort. Niet iedereen doet dat. Maar je wordt er wel op aangewezen’.*

Een volgende gemeentevertegenwoordiger merkt op dat die link er *‘ongetwijfeld zal zijn. Als kerkgebouwen niet beschermt worden en in verval raken, dan zou dat betekenen dat al het oude in verval zou raken’.*

Een andere gemeentevertegenwoordiger zie die link *‘eigenlijk niet’.*

12.6.4 OPVALLENDE VISIES VAN GEMEENTEVERTEGENWOORDIGERS

De gemeentevertegenwoordigers vinden de natuurbescherming allemaal goed, mits het niet te ver doorslaat. Uit de verhalen die daarop volgen, blijkt echter dat de meesten natuurbescherming vaak helemaal niet zo goed vinden. In veel gevallen volgen vooral voorbeelden waarbij de natuurbescherming te ver doorslaat en andere belangen uit het oog verliest. Het waren lange verhalen, waarbij ook weer de nodige frustraties geuit zijn.

Ook onder gemeentevertegenwoordigers is de loyaliteit met boeren erg groot. Verder wordt de ontpoldering van de Hedwigepolder vaak genoemd als voorbeeld waarbij de natuurbescherming te ver doorslaat. Opnieuw lopen natuurbeleid organisaties die natuurgebieden beheren, door elkaar heen. Al lijkt bij de meeste gemeentevertegenwoordigers vooral het natuurbeleid te ver door te slaan.

Het is verder opvallend dat ze allemaal wel de link zien tussen natuurbescherming en verantwoord beheren van de leefomgeving. Maar er volgen overwegend een aantal voorbeelden van de natuurbescherming die te ver doorgeslagen zou zijn. Bij de zorg voor gebouwen blijkt die link minder vanzelfsprekend te zijn. Maar het onderwerp lijkt bovendien veel minder geladen en neutraler. Er volgt geen enkel voorbeeld van hoe het fout gegaan is en er lijken geen frustraties mee te spelen. Uit bovenstaande blijkt dat er wel een besef is van de noodzaak om de natuur te beschermen. Wat die natuur dan precies is en hoe die beschermd moet worden, daar verschillen de meningen over. In het algemeen domineert de mening dat de natuurbescherming momenteel te ver doorslaat.

12.7 SLZ en natuurbescherming

In deze paragraaf wordt de visie van een christelijke SLZ medewerker weergegeven.

‘De natuur voor mij is de wereld om ons heen, zonder geestelijke dimensie. En dat is eigenlijk een hele nare toestand. Terwijl ik wel geloof dat er vroeger een verbinding was tussen de geestelijke wereld en de lichamelijke of materiële wereld. Maar daar is op één of andere manier een scheiding in gekomen. Wat je dan als materiële wereld ziet, dat is de natuur. De geestelijke wereld is de genade en de niet geestelijke wereld, zeg maar waar we in leven, het lichamelijke of materiële, dat is de natuur. Natuur tegenover genade. Die scheiding is in de loop van de geschiedenis, althans in de westerse kerk en de westerse wereld, is die erin gekomen. Je kan aan de schepping wel aflezen dat er een God zou moeten zijn. Maar daarmee maak je nog niet de verbinding tot stand. Je hebt alleen geen excuus om het te ontkennen. Er zou iets achter moeten zitten, maar dat ontkennen atheïsten’.

Over natuurbescherming zegt hij het volgende.

‘In Nederland vind ik die erg materialistisch. Dat gaat om geld inzamelen om gebieden te kopen en daar soorten in stand te houden. Dat is wel heel grappig, dat je bijvoorbeeld bij het IVN, daar hebben ze wel eens van die nachtexcursies. Dan gaat het een beetje over vleermuizen, over spoken, over volle maan, dat soort in mijn ogen heidense constructies. Dat is eigenlijk een goedbedoelde poging, mijns inziens, om de materiële en de geestelijke wereld met elkaar te verbinden. Mensen zoeken mysterie in de natuur. Maar je zult God niet vinden in de natuur. Die is daar niet. Natuurbescherming is dus het in stand houden van het materiële wat we zien. Maar we zijn nog steeds, zoals dat dan keurig heet, vervreemd van de natuur. Er is een scheiding tussen waar we werken, waar we wonen en wat we in de natuur doen. Daar recreëren we, daar gaan we heen en daarna gaan we weer weg. En dat heft de milieubescherming niet op. En de natuurbescherming ook niet. Vanuit mijn geloof ben ik bezig met natuurbehoud en natuurbescherming. Alleen is dat, merk ik, steeds op een andere manier dan bijvoorbeeld een natuurmonumenten of iets dergelijks. Ik probeer dat zelf in mijn eigen leven toe te passen zoveel

mogelijk. Ik maak dus geen gebruik van een soort middelaar in de vorm van het WereldNatuurFonds of Natuurmonumenten, waaraan ik een donatie geef of lees een soort offer, waarmee zij dan reservaten kunnen kopen of onderhouden. Ik wil er eigenlijk zelf bij betrokken zijn, omdat dat voor mij het belangrijkste is. De verbinding tussen hemel en aarde moet gemaakt worden of hersteld worden. Maar ook, ikzelf moet weer met God verbonden worden en ik moet weer met de schepping verbonden worden. En dat lukt me niet, als ik niet direct bijvoorbeeld mijn eigen voedsel verbouw. Als daar teveel tussen zit, boeren, supermarkten enzo, dan kun je wel bij hoog en bij laag volhouden dat je van de natuur houdt, maar in feite ben je er nog steeds van gescheiden'.

Hij verteld ook nog over het spanningsveld tussen natuurbescherming en landbouw.

'Ik ben blij dat de natuurbescherming de natuur beschermt, want daardoor is het er nog. Maar er moet meer eenheid komen in wat wij zelf doen en de natuurbescherming. En bijvoorbeeld, dat is natuurlijk een hot item geweest, het ontpolderen. In mijn ogen, is de geest zeg maar die de moderne landbouw heeft georganiseerd zoals die nu is, met bio-industrie, met chemische bestrijdingsmiddelen, kunstmest enzovoorts, diezelfde geest zorgt er ook voor dat er andere gebieden zijn die puur aan de natuur overgelaten worden. In dit geval ontpolderd worden. Het één zal het ander oproepen. En dat vind ik heel grappig, dat heeft niemand in de gaten lijkt het wel. Dus hoe intensiever de landbouw wordt, hoe harder de schreeuw om grote natuurgebieden. Terwijl ik en daarom werk ik bij SLZ, probeer om daar een middenweg in te vinden'.

De SLZ medewerker is vrij negatief over natuurbescherming. Hij betreft daar de landbouw bij, maar dan in heel andere zin. De landbouw is in vergaande mate gemoderniseerd en was mede aanleiding voor de opkomst van natuurbescherming. Natuurbescherming en landbouw komen daarbij steeds verder uit elkaar te liggen, terwijl het volgens hem meer geïntegreerd moet worden. Door deze splitsing is de natuurbescherming erg materialistisch geworden. Hij integreert ook zijn geloof in zijn visie op natuurbescherming. De scheiding tussen natuur en mens, heeft geleid tot een vervreemding van God. Hij streeft naar herstel van de verbinding met God en met de natuur.

12.8 Natuurbescherming en rentmeesterschap

Opvallend is dat kerkvertegenwoordigers vaak niet direct ingingen op het thema natuur, maar eerst hun visie op natuurbescherming weergaven. Dat lijkt vaak ingegeven te zijn door frustraties over de natuurbescherming. Een aantal kerkvertegenwoordigers waardeert spontane natuur, terwijl anderen juist het agrarische landschap waarderen als natuur. Dat patroon zet zich vergelijkbaar voort bij de gemeentevertegenwoordigers.

Bij de visie op natuurbescherming was een deel van de kerkvertegenwoordigers positief, een ander deel negatief. Opvallend is de loyaliteit richting boeren, waarbij vaak het bestaansrecht van agrariërs verdedigd werd. Daarbij overheerst een negatieve houding richting natuurbeleid. Gemeentevertegenwoordigers hadden ook vooral moeite met natuurbeleid, vaak vanwege de loyaliteit met boeren. Opvallend is de visie van een SLZ medewerker, die pleit voor een integratie van natuurbescherming en landbouw. De scheiding tussen natuur en mens, heeft geleid tot een vervreemding van God. Hij streeft naar herstel van de verbinding met God en met de natuur.

Geloof speelt bij kerkvertegenwoordigers vaak een rol in de visie op natuurbescherming, maar minder vaak bij kerkvertegenwoordigers die geen vleermuizen beschermden. Opvallend is overigens dat alle dominees hun geloof betrekken in hun visie op natuurbescherming, terwijl ze dit ook vaker deden in hun afweging om de vleermuizen te beschermen. Wordt het geloof betrokken in de besluitvorming over vleermuizen, dan speelt het ook een rol in de visie op natuurbescherming. Mogelijk ligt daar gevoelsmatig toch een dilemma: wordt het geloof betrokken in de afweging om vleermuizen te beschermen, dan leidt dit wellicht tot bescherming ervan. Hieruit blijkt dus opnieuw dat geloof en natuurbescherming slechts voor een deel van de kerkvertegenwoordigers verband met elkaar houden. Bijna alle kerk- en gemeentevertegenwoordigers geven aan dat er een link is tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming. De link met zorg voor kerkgebouwen of monumentale gebouwen, wordt door een gedeelte niet of slechts in tweede instantie gelegd. Natuurbescherming blijkt dus bij velen hoger op het prioriteitenlijstje te staan dan de zorg voor kerkgebouwen. Al betekent dat ook dat er veel bewuster een mening over natuurbescherming gevormd word, die in veel gevallen gemengde gevoelens geeft of zelfs vrij negatief is.

Uiteindelijk lijkt natuurbescherming slechts voor een deel van de kerkvertegenwoordigers invulling te geven aan verantwoord rentmeesterschap. De kerk- en gemeentevertegenwoordigers zijn erg verdeeld over de natuurbescherming. Daarbij lijken veel personen minder moeite te hebben met de achteruitgang van de natuur, dan met de bescherming ervan. In die zin geven zij blijk van een typisch westerse levenshouding, waarbij economische belangen voorrang krijgen boven de natuur.

Deel 3

Conclusies en Discussie

Hoofdstuk 13 Conclusies en discussie

Dit hoofdstuk geeft de conclusies weer van het rapport. Allereerst worden kort de conclusies weergegeven van de literatuurstudie, gevolgd door conclusies die getrokken zijn uit de interviews. Vervolgens volgt een algemene eindconclusie. Er is ook een discussie opgenomen, waarbij eerst de objectiviteit van de onderzoek ter discussie gesteld wordt. Vervolgens wordt afgesloten met een discussie over de relatie tussen sociologie en religie.

13.1 Conclusies literatuurstudie

Binnen het christendom wordt naar de omgang met de natuur gerefereerd aan rentmeesterschap. Verantwoord rentmeesterschap omvat een sobere levensstijl, met aandacht voor de medemens en de natuur. Een goed uitgevoerd christelijke rentmeesterschap stelt begrenzings aan het handelen van de mens, waarbij de natuur met alle planten en dieren die daarin horen beschermd worden. De natuur mag wel ingeperkt worden als dit in strijd is met primaire menselijke belangen. Daarbij zal wel de afweging gemaakt moeten worden of het nagestreefde menselijk belang verantwoord is. Bovendien zal gezocht moeten worden naar alternatieven waarbij de natuur zo min mogelijk schade berokkend wordt. Aangezien vleermuizen in de meeste kerken geen schade of overlast geven, ligt het voor de hand om de vleermuizen te beschermen. De zorg voor vleermuizen op kerkzolders, past dus goed in verantwoord christelijk rentmeesterschap.

In de Nederlandse, kapitalistische samenleving is echter een patroon ontstaan van overmatige productie en consumptie. Het kapitalisme suggereert dat meer welvaart ook leidt tot meer geluk. Dat blijkt echter niet in overeenstemming te zijn met de werkelijkheid. Bovendien heeft de toegenomen welvaart tot gevolg dat planten- en diersoorten uitsterven en de natuur degradeert of zelfs vernietigd wordt. Daarnaast veroorzaakt dit armoede bij een groot deel van de wereldbevolking. In de westerse samenleving wordt op te grote voet geleefd. Het kapitalisme van de westerse samenleving is dan ook in strijd met verantwoord christelijk rentmeesterschap. Politiek, wetenschap, bedrijfsleven, media en de consument blijken met elkaar het probleem van overmatige productie en consumptie in stand te houden. De kerk zou daarin een belangrijke functie kunnen vervullen, door op te roepen tot matigheid en een verantwoorde levensstijl. Haar invloed neemt in Nederland echter af door de toenemende secularisatie. Bovendien hebben christenen in Nederland onvoldoende oog voor hun taak hierin.

Omdat de natuur in Nederland steeds verder degradeerde en begon te verdwijnen, zijn er natuurbeschermingsorganisaties ontstaan. Zij zetten zich in voor behoud en herstel van de natuur. Natuurbescherming past dan ook goed binnen christelijk rentmeesterschap, al worden de meeste natuurbeschermingsorganisaties niet gedreven door christelijke motieven. De uitvoering is niet altijd in overeenstemming te brengen met christelijk rentmeesterschap, wat vooral geldt voor het natuurbeleid. Binnen de politiek krijgen economische motieven vaak de voorrang, waarbij de natuur vernietigd wordt. Deze drang naar meer welvaart ten koste van de natuur, is niet in overeenstemming te brengen met het christelijke rentmeesterschap. Binnen de Nederlandse samenleving blijkt wel draagvlak te bestaan voor solidariteit ten koste van efficiency, bij voorkeur op regionaal niveau. In de praktijk blijkt een daadkrachtige aanpak uit te blijven, waarbij de individuele offervaardigheid gering lijkt te zijn. Diverse partijen wijzen naar elkaar om het probleem aan te pakken en lijken zelf werkloos toe te zien hoe het milieu degradeert. Ook binnen de Nederlandse kerken is veel te weinig aandacht voor duurzaam rentmeesterschap. Al blijkt er wel enig verschil te zitten tussen de verschillende kerkgenootschappen, in het algemeen leeft het onderwerp nauwelijks. Ook christenen blijken te geloven in de suggestie dat meer welvaart leidt tot meer geluk. Dat laatste wordt bovendien op grote schaal nagestreefd, zonder rekening te houden met de gevolgen hiervan. Individueel zijn er zowel onder christenen als niet-christenen wel inspanningen om duurzaam te leven. Het effect is op wereldschaal echter te klein om de vernietiging van het milieu te stoppen. Anderzijds maken een milieubewuste levensstijl en het opofferen van eigen comfort, wel een positief verschil voor het milieu.

13.2 Conclusies veldwerk

De conclusies uit het veldwerk, zijn min of meer ingedeeld naar de onderzoeksvragen. In de eerste subparagraaf wordt ingegaan op de eerste vier onderzoeksvragen, omdat die qua thematiek bij elkaar horen. De volgende subparagraaf gaat in op onderzoeksvraag vijf. De laatste subparagraaf gaat in op onderzoeksvraag zes. De onderzoeksvragen zeven en acht zijn niet behandeld.

13.2.1 CONCLUSIES OVER DE BESCHERMING VAN VLEERMUIZEN

De meeste kerken blijken bereid te zijn om mee te werken aan de inventarisatie van SLZ naar vleermuizen op kerkzolders. Maatregelen gaan echter een stap verder en medewerking wordt door de kerken veel vaker geweigerd. Bij de besluitvorming over maatregelen wordt beter nagedacht over de

consequenties. Dit kan leiden tot een bewuste instemming, omdat vleermuizen bijvoorbeeld bedreigde diersoorten zijn. Het kan ook leiden tot een weigering om maatregelen uit te voeren, waarvoor allerhande argumenten genoemd worden. Op Zuid-Beveland bleken vooral behoudende kerken niet bereid te zijn om mee te werken aan maatregelen ten behoeve van vleermuizen.

Het geloof wordt door een gedeelte van de kerkvertegenwoordigers betrokken in de afweging om wel of niet mee te werken aan de bescherming van vleermuizen. Met name dominees leggen vaak een link tussen rentmeesterschap en de bescherming van vleermuizen. In veel gevallen wordt het besluit genomen op basis van andere overwegingen. Samenwerking met SLZ om de vleermuizen te beschermen, wil echter niet zeggen dat kerkvertegenwoordigers begaan zijn met de vleermuizen. En als kerken niet samenwerkten met SLZ om de vleermuizen te beschermen, kunnen ze de vleermuizen nog wel een plekje op de kerkzolder gunnen.

De besluitvorming in kerken verschilt per kerk. Soms neemt een kerkbestuur besluiten, soms wordt dit overgelaten aan individuen. Als dominees betrokken waren bij de besluitvorming, heeft dit in de meeste gevallen geleid tot toestemming om te inventariseren of maatregelen uit te voeren. Uitzondering betreft een behoudende kerk op Noord-Beveland. Doorgaans zijn kerkvertegenwoordigers tevreden over de besluitvorming in hun kerk, met uitzondering van een aantal katholieke kerken. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de veranderde bestuursstructuur, waardoor diverse plaatselijke kerken onder één parochiebestuur vallen. De afstand tussen bestuur en plaatselijke kerk is daardoor zo groot geworden, dat dit ten koste gegaan is van het draagvlak binnen de kerk. De communicatie tussen SLZ en kerkvertegenwoordigers verliep doorgaans goed. Uitzonderingen betreffen enkele miscommunicaties, zowel van SLZ als binnen kerken. Het contact is vooral extensief en in veel gevallen slechts eenmalig geweest.

Gemeenten zijn doorgaans niet betrokken bij de inventarisaties, al zijn wel hun eigendommen onderzocht. Ze waren in de meeste gevallen wel bereid om mee te werken aan maatregelen ten behoeve van vleermuizen. Eén gemeente had uit zichzelf maatregelen genomen ten behoeve van vleermuizen, zonder dat SLZ hierin betrokken was. Argumenten die genoemd worden om aan maatregelen mee te werken, variëren van het voorkomen dat een diersoort uitsterft tot het dienen van het maatschappelijk belang. Een uitzondering betreft een gemeente waar angst bestond voor een confrontatie met de Flora- en Faunawet.

Met betrekking tot de vleermuizenkwestie, blijkt de besluitvorming binnen burgerlijke gemeenten vooral te liggen bij de verantwoordelijke ambtenaren. De communicatie vanuit SLZ over inventarisaties, bleef in veel gevallen achterwege. Toch zijn gemeentevertegenwoordigers in het algemeen wel tevreden over de communicatie, omdat ze geen weet hebben van de inventarisaties. De communicatie vanuit SLZ is echter tekort geschoten om de vleermuizen effectief te kunnen beschermen. Dat geldt zowel voor de communicatie richting kerken als richting gemeenten.

13.2.2 CONCLUSIES OVER DE TOEKOMST VAN KERKEN EN VLEERMUIZEN

De toekomst van de kerkgebouwen is onzeker in verband met de toenemende secularisatie in Nederland. Met name PKN kerkvertegenwoordigers waarderen hun kerkgebouwen en blijken in vergaande mate bereid te zijn om in hun gebouwen te investeren. Hun geloof speelt daar vaak een rol in, omdat kerken een teken van Gods trouw en een evangelisatiemiddel zijn. Zij kennen hun gebouw in veel gevallen diverse functies toe, waarbij ze verschillende begrenzingsen hanteren. Katholieke kerkvertegenwoordigers kennen de kerkgebouwen minder waarde toe en willen daar ook minder in investeren. Dit hangt wellicht samen met het feit dat de PKN doorgaans de middeleeuwse kerken in eigendom heeft. De Rooms katholieke kerken zijn in de meeste gevallen nog geen 150 jaar oud. Overigens benadrukten diverse kerkvertegenwoordigers dat de zorgplicht wel haalbaar moet blijven.

Gemeentevertegenwoordigers zijn bijna allemaal gemotiveerd om de kerken overeind te houden, al lijken zij minder problemen te hebben met het toekennen van andere functies aan het gebouw. Christelijke gemeentevertegenwoordigers kennen de kerkgebouwen alleen religieuze functies toe. In bijna alle gevallen werd de historische waarde van het gebouw opgegeven als reden om kerken in stand te houden. Het geloof was in geen enkel geval een motief om het gebouw in stand te houden, ook niet bij christelijke gemeentevertegenwoordigers. Een gemeentevertegenwoordiger uit een katholieke regio, zag geen zorgplicht voor de kerkgebouwen.

Als kerkgebouwen behouden blijven, hoeft dit niet te betekenen dat vleermuizen daarbij gebaat zijn. Dat hangt onder andere af van de waardering van de vleermuis en de motivatie om ze te beschermen. En dat blijkt slechts gedeeltelijk samen te hangen. Kerkvertegenwoordigers kunnen besluiten om vleermuizen te beschermen, terwijl ze weinig affiniteit hebben met vleermuizen. Het tegenovergestelde kan ook voorkomen. Ze kunnen het nut van vleermuizen inzien, maar niet gemotiveerd zijn om ze daadwerkelijk te beschermen. Bij de bescherming van vleermuizen blijkt verder de Flora- en Faunawet een beperkte rol te spelen, omdat veel kerkvertegenwoordigers deze

wet niet eens kennen. Kerkvertegenwoordigers die bereid waren om vleermuizen te beschermen, blijken de Flora- en Faunawet positiever te waarderen.

Gemeentevertegenwoordigers houden gedeeltelijk bewust rekening met de Flora- en Faunawet, terwijl deze wet bij anderen nauwelijks leeft. Gemeentevertegenwoordigers die meewerkten aan de maatregelen ten behoeve van vleermuizen, blijken de Flora- en Faunawet eveneens positiever te waarderen. Een gemeentevertegenwoordiger die een restauratie gepland had, heeft de Flora- en Faunawet op het laatste moment in de planvorming betrokken. De Flora- en Faunawet bleek een blokkade te vormen om snel met de restauratie te kunnen starten. Ze werd dan ook ervaren als last. Tevens blijkt de Flora- en Faunawet nauwelijks serieus in de planvorming betrokken te worden. Ze is momenteel vaak geen effectief middel om de vleermuizen daadwerkelijk te beschermen.

13.2.3 CONCLUSIES OVER NATUUR EN NATUURBESCHERMING

Kerkvertegenwoordigers gingen vaak niet direct in op het thema natuur, maar gaven eerst hun visie over natuurbescherming weer. Dat bleek vaak ingegeven te zijn door frustraties over de natuurbescherming. Natuur werd door veel kerkvertegenwoordigers gezien als datgene wat groeit en bloeit. De grens was of het levenskracht bezat of niet. Bij de visie op natuur blijken sommige kerkvertegenwoordigers vooral spontane natuur te waarderen, terwijl anderen juist het agrarische landschap waarderen als natuur. Dat patroon zet zich vergelijkbaar voort bij de gemeentevertegenwoordigers.

De kerk- en gemeentevertegenwoordigers zijn erg verdeeld over de natuurbescherming. Een gedeelte van hen is positief over natuurbescherming, een ander gedeelte negatief. Opvallend is de loyaliteit richting boeren, waarbij vaak het bestaansrecht van agrariërs verdedigd werd. Veel personen lijken minder moeite te hebben met de achteruitgang van de natuur, dan met de bescherming ervan. Daarbij overheerst een negatieve houding richting natuurbeleid. In die zin geven zij blijk van een typisch westerse levenshouding, waarbij economische belangen voorrang krijgen boven de natuur.

Natuurbescherming lijkt slechts voor een deel van de kerkvertegenwoordigers invulling te geven aan verantwoord rentmeesterschap. Geloof speelt bij kerkvertegenwoordigers vaak een rol in de visie op natuurbescherming, maar minder vaak bij kerkvertegenwoordigers die geen vleermuizen beschermden. Opvallend is overigens dat alle dominees hun geloof betrekken in hun visie op natuurbescherming, terwijl ze dit ook deden in hun afweging om de vleermuizen te beschermen.

Bijna alle kerk- en gemeentevertegenwoordigers geven aan dat er een link is tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming. De link met zorg voor kerkgebouwen of monumentale gebouwen, wordt door een gedeelte niet of slechts in tweede instantie gelegd. Natuurbescherming blijkt dus bij velen hoger op het prioriteitenlijstje te staan dan de zorg voor kerkgebouwen. Al betekent dat ook dat er veel bewuster een mening over natuurbescherming gevormd wordt, die in veel gevallen gemengde gevoelens geeft of zelfs vrij negatief is.

13.3 Algehele conclusie

In het algemeen kan geconcludeerd worden dat de Nederlandse samenleving handelt in strijd met het gedachtegoed van christelijk rentmeesterschap. Zowel christenen als niet-christenen geven daarbij onvoldoende invulling aan rentmeesterschap in hun eigen levensstijl. Het is opvallend dat christenen de zorg voor vleermuizen in veel gevallen loskoppelen van hun geloof. Bescherming van vleermuizen wordt daardoor afhankelijk van andere motieven. Zij maken in veel gevallen geen verschil met gemeentevertegenwoordigers, die de bescherming van vleermuizen ook baseren op andere motieven. Hierdoor worden veel christenen niet door hun geloof gemotiveerd om te zorgen voor de natuur, waardoor een goede invulling van rentmeesterschap in veel gevallen uitblijft. Wellicht geldt dit ook voor andere gebieden in hun leven, zoals een duurzame levensstijl met verantwoorde geldbesteding. Dat bevestigt het patroon wat in de Nederlandse samenleving ontstaan is.

13.4 Discussie objectiviteit versus subjectiviteit

Dit rapport is het eindproduct van een onderzoek wat in drie fasen opgedeeld kan worden. Allereerst de fase waarin het onderzoeksvoorstel geschreven werd. De volgende fase vormde het afnemen en uitwerken van de interviews. De slotfase betreft het schrijven van het rapport. In deze paragraaf wil ik per fase de objectiviteit bediscussiëren.

13.4.1 DE VOORBEREIDENDE FASE

In deze fase worden de belangrijkste keuzes gemaakt over de uitvoering van het onderzoek. De eerste keus betreft natuurlijk het onderwerp. Het was een onderwerp waar ik al vrij veel van af wist en wat mij interesseerde. Daar kwam nog bij dat het om persoonlijke redenen een uitstekende kans was om op dit onderwerp af te studeren. En gelukkig werd me die kans ook gegund door mijn begeleiders.

Doordat ik echter al vergaande interesse had in dit onderwerp, had dit ook invloed op het onderzoek. Het heeft allereerst een voordeel, omdat ik voor dit onderwerp kon putten uit jarenlange ervaringen van christenen uit mijn omgeving. Bovendien had ik veel theoretische achtergrondkennis, wat mij in staat stelde om dat in alle fasen van mijn onderzoek in te zetten. Het had echter als nadeel, dat ik niet meer neutraal tegenover het onderwerp stond. Dat kan een rol gespeeld hebben in het hele onderzoeksproces, waarbij het een ballast kan vormen om objectief onderzoek te doen. Dat heb ik zoveel mogelijk ingeperkt door mezelf te laten corrigeren. Allereerst natuurlijk door mijn begeleiders, maar ook door familie en vrienden. Verder heb ik mezelf diepgaand in het onderwerp verdiept aan de hand van literatuur. Dat heeft mijn mening waar nodig bijgeschaafd of nieuwe inzichten gegeven. Dat brengt me automatisch bij het volgende onderwerp, namelijk het schrijven van een onderzoeksvoorstel. Daarbij zijn allereerst keuzes gemaakt in het vormen van een theoretisch kader. Ik heb gekozen voor wetenschappelijke schrijvers, die bekend zijn en gerespecteerd worden. Uiteindelijk is ook dat echter relatief. Want ze worden wellicht niet door iedereen gerespecteerd en zijn wellicht ook niet bij iedereen bekend. Bovendien zal niet iedereen zich herkennen in hun geschriften, of gedeeltelijk een andere mening toegedaan zijn. Dat is echter niet te voorkomen. Welke literatuur ook gekozen wordt, het is geen universeel erkende waarheid. Zeker met betrekking tot dit onderwerp, wat bepaald niet neutraal of simpel is. Anderzijds is literatuur ook nodig om mezelf bij te sturen en mijn conclusies op wetenschappelijk verantwoorde boeken te baseren. De keuzes die ik daarbij gemaakt heb zijn niet neutraal, maar ik plaats mijn onderzoek daarmee wel in een historisch kader. Het onderzoeksvoorstel gaat echter ook in op keuzes die gemaakt zijn met betrekking tot het veldwerk. Vooral de methodologie en vragenlijst zijn daarbij van belang. De onderwerpen die daarbij gekozen zijn, komen voort uit de literatuur en eigen ervaring. Met name in dit stadium was de hulp van mijn begeleiders echter van groot belang. Zij hebben me geholpen om de vragen zo neutraal mogelijk te formuleren en in de juiste volgorde te zetten. Verder is met hun hulp een methode uitgedacht waarbij de objectiviteit zoveel mogelijk gewaarborgd bleef. Een belangrijk onderdeel daarvan was bijvoorbeeld de presentatie vanuit de universiteit, wat met behulp van kleding extra benadrukt werd.

13.4.2 HET VELDWERK

Het veldwerk bestond uit het afnemen en uitwerken van de interviews. Tijdens het interview speelt de invloed van de onderzoeker vaak een grote rol. Ik had een vragenlijst, maar indien nodig ben ik daar vanaf geweken. Het ene gesprek liep echter soepeler dan het andere gesprek, waardoor onderwerpen soms niet optimaal uitgediept zijn.

Wat natuurlijk een rol speelt tijdens het afnemen van interviews, is de (non verbale) communicatie van de onderzoeker. Ik heb geprobeerd om zoveel mogelijk mijn oordeel achterwege te laten en slechts de onderwerpen langs te gaan. Anderzijds is het een gesprek tussen twee personen, waarbij ongetwijfeld subtiele oordelen gegeven werden. Soms speelde mee dat ik zelf niet zo relaxed was. Ik vermoed dat niemand dat gemerkt heeft, maar het hinderde mij wel degelijk bij het adequaat reageren. Bovendien werd de objectiviteit grotendeels gewaarborgd door de vragenlijst. De thema's waren vastgesteld en dat gaf een steeds terugkerend patroon. Juist in gesprekken die niet lekker liepen, zijn de vragen vaak letterlijk gesteld. Over het algemeen ging dat echter goed en bij de meeste interviews waren er geen problemen. Soms werd wel mijn oordeel gevraagd over bepaalde zaken. Als het thema nog niet compleet afgehandeld was, gaf ik aan dat ik achteraf op het onderwerp in zou gaan. Dat werkte doorgaans prima, waardoor mijn invloed tijdens de interviews beperkt bleef.

Tevens werd ik door sommigen herkend als ex-werknemer van SLZ. Ik heb dit vaak niet uit mezelf aangegeven, om het interview niet te beïnvloeden. Soms kwam dit wel achteraf ter sprake en dan was ik er wel open over. In gevallen waarin ik wel vooraf als zodanig herkend werd, had dit vaak een nadelige invloed op het gesprek. Ik werd aangesproken als iemand uit het kamp van natuurbeschermers. De ene persoon was daar overigens makkelijker in bij te sturen dan de ander. Gold het voor de één slechts als een stuk informatie, voor de ander was ik nog steeds gelieerd aan SLZ. Ook het WUR T-shirt hielp slechts beperkt om van dat imago af te komen. Daar viel echter niet zoveel meer aan te doen, behalve diverse keren benadrukken dat ik nu namens de WUR gekomen was. Het betrof hier wel een minderheid van de geïnterviewden.

Tot slot deed mijn invloed zich gelden bij het uitwerken van de interviews. Ik heb de interviews zoveel mogelijk thematisch uitgewerkt, zoals beschreven is in hoofdstuk 7. Sommige citaten hadden echter betrekking op meerdere vragen, waarbij een keus gemaakt is onder welk thema het geplaatst werd. Dit is tijdens het schrijven van het rapport zoveel mogelijk gecorrigeerd, door per thema te bekijken of er iets over gezegd is in de rest van het interview. De thema's zijn daardoor wel volledig terug gekomen in het rapport.

13.4.3 DE RAPPORTAGE

Tijdens het schrijven van het rapport, speelt allereerst een rol welke onderwerpen gekozen worden om op in te gaan. Verder speelt natuurlijk een rol welke bronnen daarvoor gebruikt worden. Dit geldt zowel voor de literatuurstudie als het veldwerk. De literatuurstudie is per hoofdstuk opgebouwd, in die zin dat de totale structuur pas tijdens het schrijven ontstaan is. Ik heb min of meer slechts één hoofdstuk vooruit gedacht. Daarbij werd het onderwerp van het vervolghoofdstuk, ingegeven door ontbrekende informatie in het hoofdstuk wat ik aan het schrijven was. Soms werd dit ook ingegeven door de literatuur die ik gebruikte. Tevens zijn enkele extra onderwerpen beschreven waarvan ik wist dat ze diverse keren in de interviews aan de orde gekomen waren. Zo ontstonden uiteindelijk diverse hoofdstukken, waaruit een complete literatuurstudie geboren werd. Ik had dus een behoorlijk open houding ten aanzien van de informatie die in het rapport moest komen. Dat heeft echter als nadeel dat het een onsamenhangend verhaal kan worden. De structuur is achteraf echter zodanig aangepast, dat de hoofdstukken op elkaar voortborduren. Wat de bronnen betreft, is dezelfde werkwijze toegepast als voor het schrijven van het onderzoeksvoorstel. De basis bestond uit wetenschappelijke bronnen, terwijl soms andere bronnen ter illustratie gebruikt zijn. Uiteindelijk is gestreefd naar een zo objectief mogelijke kijk op alle onderwerpen.

De keuze voor onderwerpen in het veldwerkdeel, is hoofdzakelijk gebaseerd op de onderwerpen in de vragenlijst. In eerste instantie is alle beschikbare informatie gebruikt en onder diverse alinea's ingedeeld. Om de leesbaarheid te vergroten, zijn naderhand citaten uit de interviews ingekort of geschrapt. Tevens is commentaar toegevoegd, waarbij de informatie geïnterpreteerd werd en patronen weergegeven werden. Het zijn echter geen neutrale keuzes die gemaakt zijn. Objectiviteit is nagestreefd door niet alleen citaten op te nemen die mijn mening vertegenwoordigden, maar te streven naar volledigheid van alle genoemde argumenten. Soms zaten daar zeer interessante citaten bij, die wel zoveel mogelijk behouden zijn. Ook die vertolkten lang niet altijd mijn mening, maar waren vooral een duidelijke illustratie van wat bedoeld werd. De interpretatie werd zoveel mogelijk gebaseerd op patronen en niet op de gewenste uitkomsten. Ik had overigens ook niet echt een gewenste uitkomst en stond dus open voor de conclusies die eruit voort zouden vloeien. De patronen waren ook voor mij soms verassend. Wellicht dat hier dus eerder volledigheid een rol speelt dan eventuele subjectiviteit.

13.4.4 OBJECTIVITEIT VERSUS SUBJECTIVITEIT

Al met al zijn keuzes gemaakt die stuk voor stuk het gevaar van subjectiviteit in zich hadden. Dat is zoveel mogelijk buitengesloten, maar een stuk subjectivisme is er ongetwijfeld ingeslopen. Als mens kan ik me echter niet onttrekken aan het mens-zijn. Het is dus een onvermijdelijk gegeven, dat een onderzoeker nooit helemaal objectief is. De inzet om dat te zijn was er echter wel.

13.5 Discussie onderzoekspopulatie

Voor het onderzoek zijn zowel kerkvertegenwoordigers als gemeentevertegenwoordigers geïnterviewd. De achterliggende gedachte was dat christenen vergeleken konden worden met niet-christenen. Dit blijkt echter niet helemaal op te gaan. Allereerst is er het verschil tussen een beroepsmatige betrokkenheid en een religieuze betrokkenheid. Het eerste is meer zakelijk van karakter, terwijl het tweede persoonlijk van karakter is. Daar komt bij dat gemeenten het gevoel hebben dat ze een servicefunctie hebben ten opzichte van de maatschappij. Vleermuizen beschermen wordt gedeeltelijk ervaren als onderdeel van die servicefunctie. Kerken ervaren dat met betrekking tot vleermuizen op kerkzolders, waarschijnlijk in veel mindere mate. Zij richten zich meer op het uitdragen van het evangelie en zien daarin hun service richting de maatschappij.

Tot slot bleken diverse gemeentevertegenwoordigers christelijk te zijn. De vergelijking tussen christenen en niet-christenen, werd daardoor een stuk minder betrouwbaar. Er bleven namelijk weinig niet-christenen over binnen het onderzoek. De interviews waren echter al gepland en bovendien zijn veel interviews met burgerlijke gemeenten pas in een laat stadium uitgevoerd. De enige mogelijkheid om dit te corrigeren, was door de onderzoekspopulatie uit te breiden. Dit is wegens tijdsgebrek en de hoeveelheid extra werk niet gedaan. Wel was er een kerkvertegenwoordiger die zichzelf niet als gelovige beschouwde. Hij zou tot de niet-christenen gerekend kunnen worden. Bovendien kon ik de verschillen vergelijken, tussen christenen die vanwege hun beroep of vanwege hun kerkelijke functie bij de vleermuizen betrokken waren. Het had dus ook wel een voordeel, al woog dit niet op tegen de nadelen. Al met al zou het beter geweest zijn om meer niet-christenen in het onderzoek te betrekken. En wellicht ook mensen die in de privésfeer met vleermuizen te maken hadden, doordat ze bijvoorbeeld in huis kwamen. Dat zou een waardevolle aanvulling zijn, omdat niet-christenen dan zowel beroepsmatig als in de privésfeer vergeleken konden worden met christenen. Dat is voor dit onderzoek echter te laat, maar zou in een volgend onderzoek anders gedaan worden.

13.6 Discussie sociologie versus religie

Vanuit de sociologie bezien is religie een sociaal gebeuren. Sociologen leggen de focus op de horizontale component van religie, namelijk de relaties tussen mensen onderling. In dit geval lag de focus op de relatie tussen mensen en hun omgeving. Er is echter nog een andere component die bij religie hoort. De verticale component, of anders gezegd de relatie tussen God en christenen. Of een onderzoeker daar nu wel of niet persoonlijk in geloofd, het speelt een belangrijke rol in het leven van christenen. In die zin is slechts een gedeelte onderzocht, namelijk de horizontale component van religie. Welke rol de houding ten opzichte van de schepping speelt in hun relatie tot God, is niet onderzocht. Het omgekeerde, hoe God betrokken werd bij hun houding ten opzichte van de schepping, is wel meegenomen in het onderzoek. Het onderzoek is daarbij niet helemaal volledig geweest. De relatie tussen God en mens valt echter buiten het gezichtsveld van de sociologie. Bovendien zou dit mijn onderzoek nog aanzienlijk complexer en uitgebreider gemaakt hebben. De tijd ontbrak simpelweg om dat er in te betrekken, als ik dat al gewild zou hebben. Voor een sociologisch onderzoek is wellicht het maximaal haalbare onderzocht, namelijk de invloed van God (al dan niet fictief) op het dagelijkse leven. De focus lag echter op de relatie tussen christenen en hun omgeving.

Nawoord

Al schrijvend realiseerde ik me pas goed hoe bizar de leer van het christendom eigenlijk is. Het is haast niet te geloven dat dit echt gebeurt is. Tevens dringt het tot me door dat ik een kind ben van mijn tijd. Een tijd waarin het onbegrijpelijke vaak afgeschreven wordt als fabeltje. Uiteindelijk kan ik alleen maar in bescheidenheid accepteren dat ik mens ben en God veel wijzer is. En ooit, als ik gestorven ben, zal Hij me geduldig alles uitleggen wat ik nu niet kan bevatten.

Tevens herken ik het compromis van het nemen en geven ook bij mezelf. Ook mijn levensstijl is niet in alle opzichten duurzaam en schiet vaak te kort. Dat maakt me enerzijds mild richting anderen. Anderzijds motiveert het mij om zowel mezelf als anderen op te roepen om dit te veranderen. Daarbij besef ik dat ik vooral naar mezelf moet kijken. Mijn keuzes kunnen een verschil maken voor deze wereld. Een bewuste levensstijl zal vaker leiden tot offers. De onbewuste levensgenieter kiest in eerste instantie voor eigen profijt. Slechts bij toeval kan dit samenvallen met zorg voor de leefomgeving. Ik hoop en bid dan ook dat christenen in Nederland zich het belang van duurzaam rentmeesterschap meer gaan realiseren. Het is en blijft een kernwaarde van het christelijk geloof.

Omdat de praktijk echter weerbarstig blijkt te zijn, heb ik ook nagedacht hoe dit bewerkstelligd kan worden. Allereerst is het belangrijk om de beginpositie te bepalen. Waar sta ik nu en hoe leef ik? Van daaruit kunnen oplossingen bedacht worden om een duurzamere levensstijl te bewerkstelligen. Enerzijds is het belangrijk om haalbare, stapsgewijze oplossingen te kiezen. Het probleem is namelijk te groots om in één keer op te lossen. Een poging daartoe zal dan ook stranden in moedeloosheid en uiteindelijk verlamdend werken. Anderzijds is het belangrijk om termijnen te bepalen waarop veranderingen bewerkstelligt moeten zijn. Anders komt er niks van terecht, omdat het brengen van offers nu eenmaal het eigen comfort verminderen.

Het is ook van belang om te beseffen dat we dit niet alleen voor onszelf doen, maar ook voor God en de rest van de schepping. We mogen geen roofbouw plegen en het recht van de sterkste laten gelden. Menselijk wangedrag heeft invloed op de relatie met God, omdat Hij dan slechts door een waas van zonden zichtbaar wordt. In afhankelijkheid en hechte verbondenheid met God, zijn christenen echter wel degelijk in staat om offers te brengen. Het is daarbij van belang om te beseffen dat welvaart en luxe er vaak toe leiden, dat het vertrouwen en de afhankelijkheid in God minder worden. Een sobere, verantwoordde levensstijl kan dus deel uitmaken van groeien in geloof en verbondenheid met God.

Overigens heeft deze visie uiteraard ook invloed gehad tijdens het onderzoeksproces. Ik kan mezelf niet volledig los maken van de achtergrond waarin ik opgegroeid ben. Ik heb dan ook ongetwijfeld mijn persoonlijke stempel op dit rapport gedrukt. Anderzijds leidt dit tot een stuk kennis en begrip, die me meer inzicht gegeven hebben in het probleem. Ik hoop dit inzicht dan ook toe te kunnen passen in mijn eigen leven en het met anderen te kunnen delen.

Referenties

- Adriani, M.J. e.a., 1972. De kleuren van Zuidwest Nederland. Visie op milieu en ruimte. Contact Commissie voor Natuur- en Landschapsbescherming, Amsterdam.
- Archief Open Doors. Alle gepubliceerde materialen van Open Doors. Open Doors, Ermelo.
- Archief SDOK. Alle gepubliceerde materialen van de SDOK. Stichting de Ondergrondse Kerk, Gorinchem.
- Archief SLZ. Alle bruikbare materiaal van SLZ, al dan niet openbaar gepubliceerd. Stichting Landschapsbeheer Zeeland, Goes.
- ANWB, 2008. Noorwegen. ANWB, Den Haag.
- Barneveld, J. van, 2010. Verwoestende welvaart. De Oogst, oktober 2010. Jaargang 73, nummer 862. Stichting Tot Heil des Volks, Amsterdam.
- Becker, J., 2003. De vaststelling van de kerkelijke gezindte in enquêtes. 40% of 60% buitenkerkelijken? Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Becker, J. & J. de Hart, 2006. Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie. Sociaal en Cultuur Planbureau, Den Haag.
- Becker, J.W. & J.S.J. de Wit, 2000. Secularisatie in de jaren negentig. Kerklidmaatschap, veranderingen in opvattingen en een prognose. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Bekker, J.P. & K. Mostert, 1995. Vleermuizen in Zeeland. Een balans anno 1994.
- Bekker, J.P., L. Calle, S. Dobbelaar, A. Fortuin, C. Jacobusse & K. de Kraker, 2010. Zoogdieren in Zeeland; Fauna Zeelandica Deel 6. Zoogdierwerkgroep Zeeland & Het Zeeuwse Landschap.
- Bentham, J. van, 2010. Zuiderburen over de grens geduwd. 'We moeten er niet op hopen, maar ons wel voorbereiden op het einde van Belgie'. Nederlands Dagblad, dinsdag 7 september 2010. Jaargang 66 no. 17.493. Pagina 9.
- Berg, G.C. van den, 1998. De boer als rentmeester. Gangbare, geïntegreerde en biologische landbouwmethoden in bijbels licht bezien. Uitgeverij Groen, Heerenveen.
- Bongers, W., H. Limpens & K. Mostert, 1997. Atlas van de Nederlandse vleermuizen. Onderzoek naar verspreiding en ecologie. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Borghuis, J., I. Marks, L. Meijer & S. Zebeda, 2005. Jongeren en biologisch voedsel. Een onderzoek naar de biologische consument en de jongere consument in het bijzonder. Wageningen Universiteit en Researchcentrum, Wageningen.
- Bos, B., J. de Nooy-van Tol, S. Oosting & D. van Zaane, 2008. Vensters op de persoonlijkheid: persoonlijke oriëntaties in onderzoek. DOS werkgroep bewustwording oriëntaties, Lelystad.
- Brink, G. van den, 2003. De uitleg van de schrift. Studiebijbel editie 2008.
- Campolo, T., 1992. How to rescue the earth without worshipping nature. Word Publishing, UK.
- CBS, 2009. Maatschappelijke participatie; sociale contacten, kerkelijke gezindte. Centraal Bureau voor de Statistiek. Bezocht op 21 augustus 2010. Beschikbaar op: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=60027ned&LA=NL>
- CBS, 2009-2. Religie aan het begin van de 21ste eeuw. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen.

CBS, 2010. Inkomen en bestedingen. Centraal Bureau voor de Statistiek. Bezocht op 08 juli 2010. Beschikbaar op: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/inkomen-bestedingen/nieuws/default.htm>.

Compendium, 2006. Bodemgebruik 1900-2006. Compendium voor de leefomgeving. Bezocht op 15 september 2010. Beschikbaar op: <http://www.compendiumvoordeleefomgeving.nl/indicatoren/nl1001-Ontwikkeling-van-het-bodemgebruik-vanaf-1900.html?i=4-25>

Course Materials RDS-33306, 2008. Data collection techniques in Field research; Questionnaire design. Course materials for the course RDS-33306: Methods, Techniques and Data Analysis for Field Research, Wageningen University, Wageningen.

De Groenen Deugen, 2010. ZMf krijgt in 2010 € 20.000 minder subsidie van de Provincie. Bezocht op 18 augustus 2010. Beschikbaar op: <http://www.degroenendeugen.nl/nieuws.html#zmf02>

De Nieuwe Bijbelvertaling, 2005. Bijbel met deuterocanonieke boeken. Nederlands Bijbelgenootschap, Haarlem.

Douma, J., 1989. Milieu en manipulatie. Uitgeverij van den Berg, Kampen.

Elands, B.H.M. & E. Turnhout, 2009. Burgers, beleid en natuur: tussen draagvlak en betrokkenheid. Wageningen UR, Wageningen.

Elwell, W.A. & R.W. Yarbrough, 2000. In ontmoeting met het Nieuwe Testament. Een historisch en theologisch overzicht. Uitgeverij Groen, Heerenveen.

Emans, B, 2002. Interviewen. Theorie, techniek en training. Stenfert Kroese, Groningen.

Faure, M, 1988. Financiële problemen als rechtvaardigingsgrond voor milieuverontreiniging? Rechtskundig weekblad 1988-1989. Nummer 9, 29 oktober 1988. Pagina's 286-297. Beschikbaar op: <http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=7714>

Fernhout, R., 2005. Humaniteit: schets van een falende religie. Willem de Zwijgerstichting, Enschede. Jaargang 05, nummer 2.

Floor, J., 2009. Ontpolderen langs de Westerschelde. Invloed van lokale en regionale actoren en Legitimitetsproblemen in het beleidsproces (2005-2009). Wageningen Universiteit, Wageningen.

Frinsel, H., 2010. Verslaafd aan vermaak. De Oogst, Amsterdam. September 2010, jaargang 73, nummer 861. Pagina's 5-7.

Gilley, G., 2008. Marktdenken in de kerk. Gaat het evangelie in de uitverkoop? Oogstpublicaties, Amsterdam.

Goudzwaard, B., 1976. Kapitalisme en vooruitgang. Van Gorcum, Assen.

Goudzwaard, B., D. van Heemst, M. vd Vennen & J. Weigand-Timmer, 2009. Wegen van hoop in tijden van crisis. Buijten & Schipperheijn Motief, Amsterdam.

Groene Ruimte, 2010. Agrarisch Natuurbeheer. Groene Ruimte, AgriHolland, Wageningen. Bezocht op: 16 augustus 2010. Beschikbaar op: http://www.groeneruimte.nl/dossiers/agrarisch_natuurbeheer/#intro

Groenhuijsen, C., 2005. Amerikanen zijn niet gek. Over Bush en baseball, misdaad en miljonairs, kerken en casino's, porno en politiek. Uitgeverij Balans.

Grosheide, F.W. & P. van Itterzon, 1956. Christelijke Encyclopedie. J.H. Kok N.V., Kampen.

Halfwerk, W., 1996. Natuur in Zeeland. Tussen zee en zoom. De Koperen Tuin, Goes.

Harinck, G., W. Berkelaar, A. de Vos & L. Winkelier, 2005. Christelijke encyclopedie. Uitgeverij Kok, Kampen.

Hemminga, M.A., 2004. Deltalandschap. Natuur en landschap van Zuidwest-Nederland in historisch perspectief. Stichting Het Zeeuwse Landschap, Heinkensand.

Hendriks, J.A., 1999. De ontginning van Nederland. Het ontstaan van de agrarische cultuurlandschappen in Nederland. Uitgeverij Matrijs, Utrecht.

Hobrink, B., 2005. Moderne wetenschap in de bijbel. Uitgeverij Gideon, Hoornaar.

Hoogendoorn, M., 2010. Vrijzinnigen oneens over visie op God. Debat Hendrikse en Meijering. Nederlands Dagblad woensdag 15 september 2010. Jaargang 66, no 17.499. Pagina 2.

Hooiveld, H., 1998. De Europese Dimensie van plattelandsvernieuwing. Notitie over plattelandsontwikkeling in de Europese Unie ten behoeve van het Hoger Agrarisch Onderwijs. SHAO, Wageningen/Velp.

Houtch, Y., 2007. De invloed van de media op de religieuze beleving van moslimjongeren in Nederland na de moord op Theo van Gogh. Universiteit van Tilburg, Tilburg.

Hustings, F. & J.W. Vergeer, 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels. Verspreiding, aantallen, verandering. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Jacobusse, B.W., 2003. Kerken voor vleermuizen. Inventarisatie van kerkzolders en –torens op Zuid-Beveland en van jachtbiotopen en verbindingszones in de gemeenten Kapelle en Reimerswaal. Stichting Landschapsbeheer Zeeland, Goes.

Jacobusse, B.W., 2006. Kerken voor vleermuizen. Inventarisatie van kerkzolders en –torens op Zeeuws-Vlaanderen. Stichting Landschapsbeheer Zeeland, Goes.

Jacobusse, B.W., 2009. Effect of chemical fertilisers on biological soil fertility. Assignment for the subjects Graslandscience and The Origin of Feed, Wageningen University, Wageningen.

Kapteyn, K., 1995. Vleermuizen in het landschap. Over hun ecologie, gedrag en verspreiding. Schuyt & Co, Haarlem.

Karmini, N., 2010. Indonesië zwijgt over intimidatie christenen. Nederlands Dagblad (17.438) 05 juli 2010 (jaargang 66), pagina 1. Barneveld.

Kenbeek, E. & W.K.R.E. van Wingerden, 2004. Verplicht of vrijwillig? Draagvlak bij agrariërs voor gebiedsbescherming in het kader van Natura 2000. Alterra, Wageningen.

Kerk, J. van de, 1976. Voer voor ecologen. Natuur en Landschap, 30^e jaargang, no 3 /4, pagina's 80-84, 's-Graveland.

Klein, D., F. Berendse & R. Smit. Agrarisch natuurbeheer leidt niet tot verbetering natuur. Bezocht op 17 augustus 2010. Beschikbaar op: edepot.wur.nl/25139

Kloeg, D., L. van den Hoek Ostende, M. Marbus & H. van Wieringen, 1991. Natuur & Milieu Encyclopedie. Zomer & Keuning Boeken B.V., Ede.

Klooker, J., J.P. Bakker & R. van Diggelen, 1995. Ontgronden: nieuwe kansen voor bedreigde plantesoorten? De Levende Natuur, no 5, pagina's 174-180.

Knevel, A.G., 1994. Om het hart van het christelijk geloof. Uitgeverij Kok Voorhoeve, Kampen.

KNJV, 2010. Geschiedenis van het jagen. Bezocht op 18 augustus 2010. Beschikbaar op: www.knjv.nl

- Kole, I.A. & H.G. Leertouwer, 2001. Kerken, sekten en wereldgodsdiensten. Uitgeverij Groen, Heerenveen.
- Kooten, R. van, 2005. De laatste brief. 2 Timotheus aan jonge christenen uitgelegd. Uitgeverij de Groot Goudriaan, Kampen.
- Krans, M., 2000. Een ontmoeting tussen culturen. Over de mogelijkheden van communicatie tussen christenen en moslims. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer.
- Kristiansen, P., A.M. Taji & J.P. Reganold, 2006. Organic Agriculture. A Global Perspective. Comstock Publishing Associates, New York.
- Krol, A.J., 1998. Als het zoete bitter wordt. Uitgeverij Gideon, Hoornaar.
- Lohuis, O., 2010. Blik op oneindig. De Oogst (jaargang 73) maart 2010. Pagina 26-29.
- Londo, G. & G. van Wirdum, 1994. Natuurlijkheidsgraden en natuurontwikkeling. De Levende Natuur, no 1, pagina's 10-16.
- Looijaard, M., 2010. Houdingen ten opzichte van de natuur. Dispuutbijdrage 17 mei 2010. Bezocht op 15 september 2010. Beschikbaar op: http://www.filosofiegroningen.nl/documents/2010/Marianne_201005_Milieufilosofie.htm.
- LTO Nederland, 2010. 'Nederland slaat modderfiguur zonder landbouwminister'. LTO Nederland, Den Haag. Bezocht op: 16 augustus 2010. Beschikbaar op: <http://www.lto.nl/nl/25222801-Actueel.html?path=10627163>
- Mak, G., 1996. Hoe God verdween uit Jorwerd. Een Nederlands dorp in de twintigste eeuw. Uitgeverij Atlas, Amsterdam/Antwerpen.
- Manenschijn, G., 1988. Geplunderde aarde, getergde hemel. Ontwerp voor een christelijke milieuetiek. Uitgeverij Ten Have, Baarn.
- McConville, G., 2001. Oude Testament in hoofdlijnen. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer.
- McGrath, A. & J. Hoek, 2008. Handboek christelijk geloof. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer.
- Messelink, E., 2010. Hij is medewerker van A Rocha, een christelijke natuurbeschermingsorganisatie.
- Metro, 3 juni 2010. Nederland houdt hand op de knip. Wat vind jij: Gitta van Duijvenbode. Metro, pagina 13.
- Mörzer Bruijns, M.F. & R.J. Benthem, 1979. Spectrum Atlas van de Nederlandse landschappen. Uitgeverij Spectrum, Utrecht/Antwerpen.
- Nas, M., P. Dekker & C. Hemmers, 1997. Maatschappelijke organisaties, publieke opinie en milieu. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk.
- Nederlands Dagblad, 2010. 'Conflicten in Afrika mede door zending'. Kaapstad 2010: lessen uit Rwanda. Nederlands Dagblad, woensdag 20 oktober 2010, jaargang 67 no. 17.528. Pagina 2.
- Nijkamp, P., 1980. Herfstij der vooruitgang. Uitgeverij de Vuurbaak BV, Groningen.
- Nijpels, E.H.Th.M., C.H.R. Heip, S.J.M.H. Hulscher, J. Heijkoop & A. Verbree, 2008. Wennen aan de Westerschelde. Commissie Natuurherstel Westerschelde.
- Oldenhuis, J.T., 2010. De beenen des mans. De reformatie (29) 02 juli 2010: pagina 546-547.
- Oort, G. van, 1978. Dieren Dichterbij. De Vos. Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen.

- Ouweneel, W., 2005. De God die is. Waarom ik geen atheïst ben. Uitgeverij Medema, Vaassen.
- Praamsma, L., 1979. De kerk van alle tijden. Verkenningen in het landschap van de kerkgeschiedenis. Uitgeverij T. Wever B.V., Franeker.
- Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek, 1988. Vijf visies op natuurbehoud en natuurontwikkeling. Artikel uit de reader Natuurtechniek voor de opleiding Bos- en Natuurbeheer, Internationale Agrarische Hogeschool Larenstein, Velp.
- Rietkerk, W.G., 1991. De aarde en haar toekomst. Uitgeverij Kok Voorhoeve, Kampen.
- Schaeffer, F.A., 1973. Milieuvervuiling en de dood van de mens. Buijten & Schipperheijn, Amsterdam.
- Schenau, J.G., 2009. Advent in de schepping. Preek in de Christelijke Gereformeerde Kerk te Goes op 20 december 2009.
- Schipper, R., 2008. Some principles of sampling. PPT-presentation on 06 May 2008 for the course RDS-33306: Methods, Techniques and Data Analysis for Field Research, Wageningen University, Wageningen.
- Schroevers, P.J., 1976. Filosofie van milieuwaardering als een offensieve strategie. Natuur en Landschap, 30^e jaargang, no 3 /4, pagina's 107-115, 's-Graveland.
- Schut, G.A., 1997. Ontwikkeling van het natuur- en landschapsbehoud en achterliggende motieven. Artikel uit de reader Natuurbeheer; "Het Kan Net" voor de opleiding Bos- en Natuurbeheer, Internationale Agrarische Hogeschool Larenstein, Velp.
- Schuurman, E., 1977. Techniek: middel of moloch? Een christelijk-wijsgerige benadering van de crisis in de technisch-wetenschappelijke cultuur. Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, Kampen.
- Segers, G.J., 2010. Paarse winter dreigt. De Oogst, Amsterdam. februari 2010, jaargang 73, nummer 855. Pagina's 30-31.
- Southwold-Llewellyn, S., 2009. Field Research Practical. Workbook for the course RDS-22306, Social Sciences. Wageningen University, Wageningen.
- Stavleu, C.C., 2008. De begrippen 'rein' en 'onrein' in de eerste Bijbelboeken. Studiebijbel editie 2008.
- Stoep, J. v/d, 2010. Kerk.nu; eigentijds tegendraads. De reformatie (29) 02 juli 2010: pagina 532-535.
- Stott, J., 1995. De basis van het bijbelse geloof. Uitgeverij Novapres, Apeldoorn.
- Strong, M., 2010. Het grootste nationale belang is overleven. IS (6) juli 2010: pagina 58-60.
- Tollens, E., 2002. Het voedselvraagstuk. Katholieke Universiteit, Leuven.
- Tweede Kamer, 1997. Debat rondom Flora- en Faunawet op 2 oktober 1997. Bezocht op 18 augustus 2010. Beschikbaar op: <http://parlis.nl/pdf/handelingen/HAN6505C09.pdf>
- Valerio, R., 2004. L van Levensstijl. ABC van rechtvaardig en duurzaam leven. Buijten en Schipperheijn i.s.m. Time to Turn, Amsterdam.
- Veldhuizen, H., 1980. Sekten en stromingen. Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, Kampen.
- Vergeer, J.W. & G. van Zuylen, 1994. Broedvogels van Zeeland. Stichting Uitgeverij Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, Utrecht.
- Vermeulen, T., 2007. Religie in actie. De maatschappelijke betekenis van geloofsgemeenschappen in Almere. Radboud Universiteit, Nijmegen.

Visser, P.J., 2002. Kloof en brug: omgaan met religie in een postmoderne tijd. Willem de Zwijgerstichting, Enschede. Nummer 02, jaargang 2.

Visscher, W., 2010. Realistisch maar niet somber. Terdege 18 augustus 2010, 27ste jaargang, nummer 23: pagina's 36-40.

Voet, N. van der, 2010. Gelovigen hebben meer spaargeld. Terdege, Apeldoorn. Bezocht op 08 september 2010. Beschikbaar op: <http://www.terdege.nl/index.php/content/artikel-archief-samenvatting/1980/2/>

Voet, N. van der, 2010-2. Blokkades op weg naar milieubesef. Terdege, 04 augustus 2010, 27ste jaargang, nummer 22: Pagina's 32-35.

Vogelbescherming Nederland, Stichting Natuur en Milieu & Vereniging Natuurmonumenten, 2002. Effectiviteit van agrarisch natuurbeheer: wat kan er beter? Verslag van een seminar op 21 mei 2002. Bezocht op 17 augustus 2010. Beschikbaar op: www.snm.nl

Vogelbescherming Nederland, 2010. Vogelgids. Bezocht op 18 augustus 2010. Beschikbaar op: http://www.vogelbescherming.nl/nl/vogels_kijken/vogelgids/zoekresultaat/detailpagina/q/vogel/164

Vonk, M.A., 2005. Religion and environment in emperical studies. Ipublic, nummer 9, 1, 2005. Pagina's 73-81.

Vonk, M.A., 2009. Komen tot groene stappen. Lezing tijdens het symposium: Het groene hart van het geloof. Symposium georganiseerd op 9 oktober 2009 door A Rocha, CV Koers, Evangelische Hogeschool & ForumC.

Vries, P. de, 1999. Gereformeerd of Evangelisch? Den Hertog, Houten.

Vriese, J. den, 2001. Gezag: over gehoorzamen en gehoorzaamd worden. Tijdschrift voor Theologie en Pastorale Counseling, 11^e jaargang, eerste kwartaal 2001, nr 49: pagina 16-19.

Wagenaar, R. Op zoek naar invloed en macht van de media. Journalistiek onderzoek in de Verenigde Staten. Bezocht op 09 juli 2010. Beschikbaar op: http://groniek.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/30/135_2/Opzoenaainv_10/00000121.pdf.

Wienen, J., 2008. De rol van de godsdienst. Reformatorische Stemmen, 2^e jaargang, 8ste nummer, 2008: pagina's 36-43.

Wikipedia, 2010. Nederlandse rode lijst (zoogdieren). Wikipedia, De Vrije Encyclopedie. Bezocht op 28 juni 2010. Beschikbaar op: [http://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandse_Rode_Lijst_\(zoogdieren\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandse_Rode_Lijst_(zoogdieren)).

Wikipedia, 2010-2. Kerkgeschiedenis. Wikipedia, De Vrije Encyclopedie. Bezocht op 25 augustus 2010. Beschikbaar op: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Kerkgeschiedenis>

Willems, F., A. Breeuwer, R. Foppen, W. Teunissen, H. Schekkerman, P. Goedhart, D. Kleijn & F. Berendse, 2004. Evaluatie Agrarisch Natuurbeheer: effecten op weidevogeldichtheden. SOVON Vogelonderzoek Nederland / Wageningen Universiteit en Researchcentrum, Beek-Ubbergen.

Zoogdiervereniging, 2009. Flora en Faunawet. Gedragscodes flora- en faunawet: drie zienswijzen. Zoogdiervereniging. Bezocht op 28 juni 2010. Beschikbaar op: <http://www.zoogdiervereniging.nl/node/133>.

Zweers, W., 1995. Participeren aan de natuur. Ontwerp voor een ecologisering van het wereldbeeld. Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht.

Bijlage 1 Nederlandse Kerkgenootschappen

Ontwikkeling in ledenaantallen van de Nederlandse kerkgenootschappen. Het overzicht is beperkt tot kerkgenootschappen die in één van de onderzoeksjaren minimaal 1.000 leden hadden.

	1970	1990	2004/5	% verschil 1970-1990	% verschil 1990-2004/5
Rooms Katholieke kerk	5.273.665	5.559.550	4.644.800	+5	-16
Oud Katholieke kerk	8.015	?	6.001		
Vrij Katholieke kerk	1.019	869	800	-15	-8
Nederlands Hervormde Kerk	3.075.565	2.677.244	NVT	-13	
Gereformeerde Kerken in NL	864.978	794.008	NVT	-8	
Evangelisch-Lutherse Kerk	48.195	33.998	NVT	-51	
Protestantse Kerk in NL	---	---	2.002.155	-12	-43
Hersteld Hervormde Kerk	---	---	53.900		
Voortgezette Gereformeerde Kerken	---	---	3.400		
Christelijke Gereformeerde Kerken	69.641	75.924	73.978	+9	-3
Gereformeerde Gemeenten	76.643	91.038	102.480	+19	+13
Gereformeerde Gemeenten in NL	15.946	21.000	21.646	+32	+3
Gereformeerde Gemeenten (buiten verband)	---	?	2.500		
Oud Gereformeerde Gemeenten in NL	18.330	17.000	18.000	-7	+6
Vrije Oud Gereformeerde Gemeenten	?	?	5.000		
Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt	86.451	114.120	126.949	+32	+11
Nederlands Gereformeerde Kerken	27.738	29.624	31.590	+7	+7
Voortgezette Vrijgemaakte Kerk	---	---	1.500		
Algemene Doopsgezinde Sociëteit	32.615	19.553	9.600	-40	-51
Remonstrantse Broederschap	18.355	8.268	5.460	-55	-34
Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB	5.705	?	5.338		
Unie van Baptistengemeenten	9.611	12.359	11.364	+29	-8
Broederschap van Baptistengemeenten	?	?	4.200		
Onafhankelijke Vrije Baptistengemeenten	?	?	4.200		
Zevende-Dags Adventisten	3.340	4.120	4.500	+23	+9
Bond van Vrije Evangelische Gemeenten	8.650	7.239	5.821	-16	-20
Leger des Heils	11.000	8.500	6.915	-23	-19
Diverse Pinkstergemeenten en Evangelische gemeenten 1.	17.480	70.000	81.000	+300	+16
Evangelische Broedergemeenten	5.240	?	20.000		
Nieuw-Apostolische Kerk in NL	?	?	11.856		
Apostolisch Genootschap	30.430	?	18.673		
Jehovah's Getuigen	18.261	31.359	29.632	+72	-6
Mormonen	4.600	7.000	7.500	+52	+7
Christelijke Gemeente Nederland (Noorse Broeders)	?	?	2.100		
Anglicaanse Kerk in Nederland	?	?	33.000		
Geredja Indjili Maluku (Moluks Evangelische Kerk)	?	?	25.000		
Oosters-Orthodoxe Kerken	6.590	?	22.000		

	1970	1990	2004/5	% verschil 1970-1990	% verschil 1990-2004/5
Totaal Nederlandse kerken (x1000)	9.738	9.573	7.404	-2	-23
Nederlandse bevolking (x1000)	12.976	14.893	16.292	+15	+9
% Nederlanders lid van een kerk	75,0	64,3	45,4	-14	-29

Uitleg:

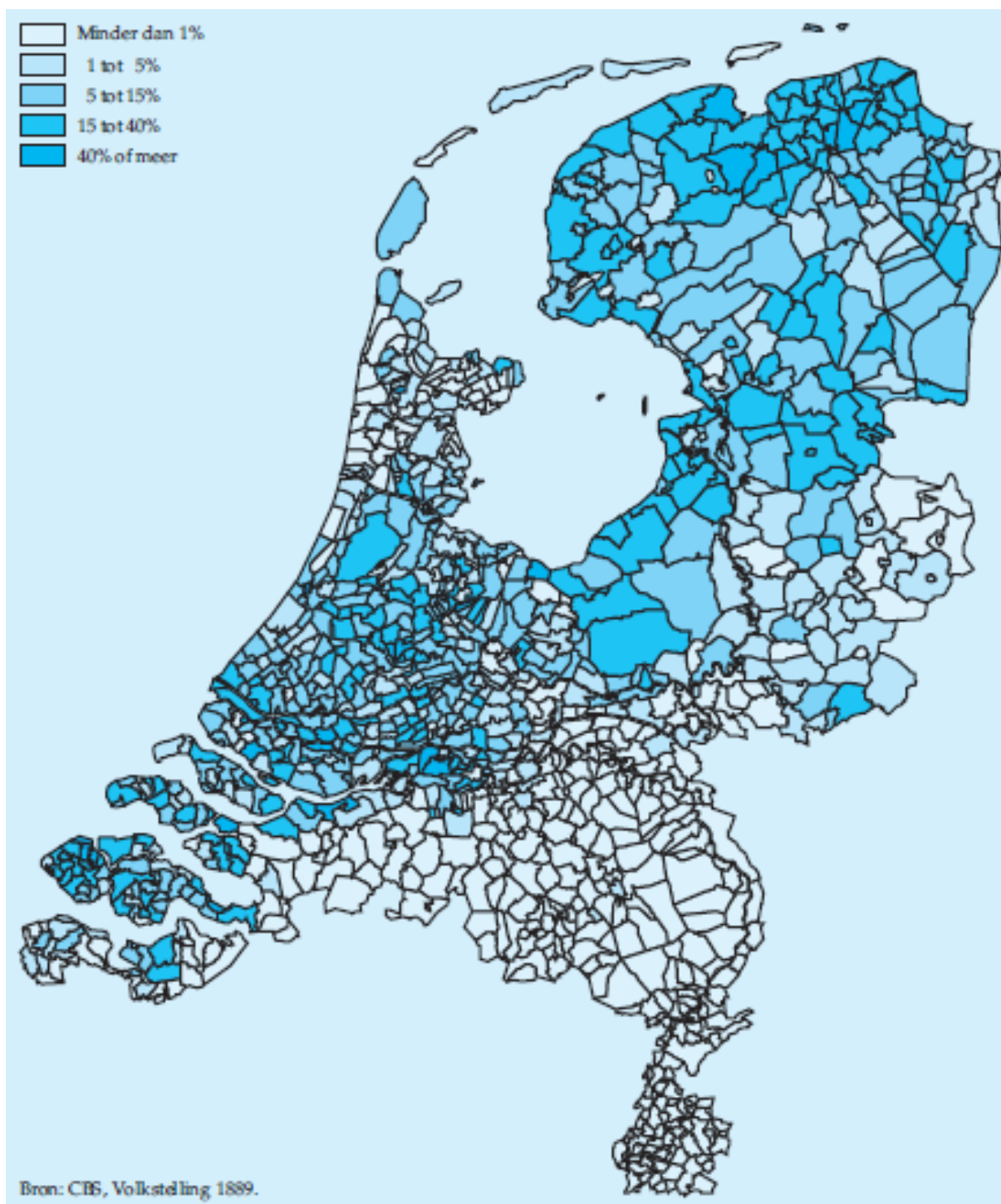
--- = Kerkgenootschap bestond nog niet of niet meer.

Protestantse Kerk in Nederland = fusie tussen Nederlands Hervormde Kerk, Gereformeerde Kerken in NL en Evangelisch-Lutherse Kerk. Tot 2004 is dit de optelsom van voornoemde kerken.

1. = Inclusief de in 2002 opgerichte Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten (19.820 leden).

Bron: Becker & Hart, 2006.

Bijlage 2 Verspreiding van Gereformeerden in 1889

Deze kaart geeft de verspreiding aan van de Gereformeerde Kerken in Nederland in 1889. In deze regio's zijn de gereformeerden in de loop van de tijd verder opgesplitst (CBS, 2009-2).

Bijlage 3 Vragenlijst voor de interviews

Introductie van het interview

Allereerst introduceer ik mezelf. Hier hoort ook bij voor wie ik het onderzoek uitvoer (WUR in samenwerking met SLZ) en wat het doel is van het onderzoek (afstuderen). Vervolgens schep ik duidelijkheid over het onderwerp van het interview en hoe lang het zal duren (ongeveer een uur). Dit is waarschijnlijk al uitgelegd tijdens het maken van de telefonische afspraak, maar zal nog even kort herhaald worden. Ik moet benadrukken dat de interviews anoniem zijn en alleen door mij gebruikt zullen worden voor het afstuderen. De gegevens zullen niet te herleiden zijn tot de persoon. Ik moet nog wel even nadenken of de gegevens beschikbaar zijn voor de kerkvertegenwoordigers. En daaraan gekoppeld ook wanneer de publicatie zal zijn en wie dat gaat betalen.

Gegevens die eventueel relevant zijn:

Datum interview

Tijdstip interview

Plaats interview (omschrijving)

Duur van het interview

Leeftijd geïnterviewde

Jonger dan 20 jaar

Tussen 20 en 40 jaar

Tussen 40 en 60 jaar

Ouder dan 60 jaar

Beroep geïnterviewde

Geslacht geïnterviewde

Interviewvragen kerkelijke gemeenten

Het is moeilijk om interviewvragen voor alle kerkvertegenwoordigers te bedenken. Een gemeentelid is mogelijk niet eens op de hoogte van het onderzoek. Het zal dus best wat improvisatie vragen om de juiste vragen aan de juiste persoon te stellen. Het uitgangspunt is echter om alle vragen aan alle kerkvertegenwoordigers te stellen, waarbij vanzelf wel zal blijken welke vragen niet van toepassing zijn. Dit betekent echter ook dat met name interviews met kosters of gemeenteleden anders kunnen verlopen dan vooraf gepland.

De betreffende kerk heeft wel/niet meegewerkt aan het onderzoek naar vleermuizen op kerkzolders.

- (4.) Waarom is besloten om wel/niet mee te werken aan het onderzoek naar vleermuizen?
Welke argumenten waren hierbij doorslaggevend?
Hebben externe betrokkenen of adviseurs hierbij een rol gespeeld?
Wat vindt u persoonlijk van dit besluit?
Is de kerkelijke gemeente van dit onderzoek op de hoogte gesteld?
Hoe hebben gemeenteleden op het besluit gereageerd?

In een aantal kerken zijn maatregelen voorgesteld en eventueel uitgevoerd. In deze kerken is dus nagedacht over het wel of niet meewerken aan het uitvoeren van maatregelen t.b.v. vleermuizen. In andere kerken kan gevraagd worden wat de kerkvertegenwoordiger ervan zou vinden als dat voorstel kwam.

- (5.) Waarom is besloten om wel/niet mee te werken aan maatregelen t.b.v. vleermuizen?
Welke argumenten telden hierbij het zwaarst?
Zijn er externe adviseurs in betrokken?
Wat vindt u persoonlijk van dit besluit?
Is de kerkelijke gemeente van dit besluit op de hoogte gebracht?
Zo ja, hoe hebben gemeenteleden hierop gereageerd?

Dan komen er nog een aantal vragen over de besluitvorming binnen de kerk.

- (8) Hoe is de communicatie met SLZ verlopen?
Hoe heeft u de communicatie met SLZ ervaren?
Heeft de manier van communiceren invloed gehad op de besluitvorming van de kerk?
- (6) Bij wie is het verzoek tot onderzoek en maatregelen op de kerkzolder ingediend?
Wie heeft/hebben besloten om wel/niet mee te werken aan het onderzoek en de maatregelen?
Hoe breed werd dit besluit gedragen door de betrokken kerkvertegenwoordigers?
Welke rol heeft u gespeeld in de besluitvorming?
Welke rol heeft de kerkelijke gemeente gespeeld in de besluitvorming?
Hoe ervaart u de machtsverhoudingen en besluitvorming binnen uw kerk?

Voelt u zich thuis in uw kerkverband?

Dan een paar vragen over de rol van kerken.

(1) Wat is een kerk?

Welke functies heeft een kerk?

Welke betekenis en functies heeft het kerkgebouw?

Houdt die betekenis ook in dat u een zorgplicht heeft ten opzichte van het gebouw?

Speelt uw geloof hier ook een rol in?

Deze vragen worden vervolgd door meer algemene vragen over natuurbescherming.

(7) Heeft de kerk, al dan niet in samenwerking met SLZ, bijgedragen aan de bescherming van vleermuizen?

Wat vindt u van vleermuizen?

Heeft de Flora- en Faunawet hierin al dan niet motiverend gewerkt?

Wat is natuur?

Wat vindt u van natuurbescherming?

Speelt uw geloof een rol in uw mening ten opzichte van natuurbescherming?

Is er een link tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming?

Is er een link tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en zorg voor het kerkgebouw/monumentale gebouwen?

Is de kerk het domein van cultuur of natuur of van beide?

Op welke manieren investeert de gemeente in zorgen voor de leefomgeving?

Welke rol heeft u binnen de gemeente om deze zorgplicht in de praktijk te brengen?

(2) Wat is uw motivatie voor die zorgplicht?

Hoe wordt verantwoord beheer van de leefomgeving in Nederland vertaald naar de praktijk?

Welke rol spelen gemeenten hierin?

(3) Hoe verhoudt de levensstijl van westerse mensen zich tot verantwoord beheer van de leefomgeving?

Maken christenen hier een verschil in?

Hoe vindt u dat uw kerkverband hiermee omgaat?

Hoe moet zorgen voor onze leefomgeving in de praktijk worden gebracht?

Dit was het einde van het interview. Ik bedank de kerkvertegenwoordiger hartelijk voor zijn/haar medewerking. Ik sluit nadrukkelijk de computer uit en neem niets meer op. Vervolgens moet ik goed opletten wat er daarna nog allemaal gezegd gaat worden en hier moet ik ook rustig de tijd voor nemen. Dit achteraf zo goed mogelijk uitwerken.

Interviewvragen burgerlijke gemeenten

De interviewvragen voor burgerlijke gemeenten zullen enigszins afwijken van de vragen voor kerkelijke gemeenten. Aan hen zullen de volgende vragen gesteld worden:

De betreffende gemeente heeft wel/niet meegewerkt aan het onderzoek naar vleermuizen op kerkzolders.

(4.) Waarom is besloten om wel/niet mee te werken aan het onderzoek naar vleermuizen?

Welke argumenten waren hierbij doorslaggevend?

Hebben externe betrokkenen of adviseurs hierbij een rol gespeeld?

Wat vindt u persoonlijk van dit besluit?

Zijn de kerkgemeenschappen hiervan op de hoogte gesteld?

Welke reacties kreeg u van kerkvertegenwoordigers t.a.v. het onderzoek?

Hoe gaan kerkgemeenschappen hiermee om?

Wat vindt u van de manier waarop kerkgemeenschappen ermee omgaan?

In een aantal kerken zijn maatregelen voorgesteld en eventueel uitgevoerd. Als de burgerlijke gemeente hierbij betrokken was, is ook nagedacht over het wel of niet meewerken aan het uitvoeren van maatregelen t.b.v. vleermuizen. In andere burgerlijke gemeentes kan gevraagd worden wat de kerkvertegenwoordiger ervan zou vinden als dat voorstel kwam.

(5.) Waarom is besloten om wel/niet mee te werken aan maatregelen t.b.v. vleermuizen?

Welke argumenten telden hierbij het zwaarst?

Zijn er externe adviseurs in betrokken?

Wat vindt u persoonlijk van dit besluit?

Zijn de kerkgemeenschappen hiervan op de hoogte gesteld?

Welke reacties kreeg u van kerkvertegenwoordigers t.a.v. de maatregelen?

Hoe gaan kerkgemeenschappen hiermee om?

Wat vindt u van de manier waarop kerkgemeenschappen ermee omgaan?

Dan komen er nog een aantal vragen over de communicatie met SLZ.

- (8) Hoe is de communicatie met SLZ verlopen?
Hoe heeft u de communicatie met SLZ ervaren?
Heeft de manier van communiceren invloed gehad op de besluitvorming van de gemeente?
- (6) Bij wie is het verzoek tot onderzoek en maatregelen ingediend?
Wie heeft/hebben besloten om wel/niet mee te werken aan het onderzoek en de maatregelen?
Hoe breed werd dit besluit gedragen door de betrokken personen?
Welke rol heeft u gespeeld in de besluitvorming?
Welke rol heeft de kerkgemeenschap gespeeld in de besluitvorming?
Met wie van de kerken communiceert u doorgaans?
Is deze persoon bevoegd om direct besluiten te nemen met betrekking tot het kerkgebouw?
Hoe ervaart u de machtsverhoudingen en besluitvorming binnen kerkgemeenschappen?
Zijn kerken bereid om te investeren in natuurbescherming?

Dan een paar vragen over de rol van kerken.

- (1) Wat is een kerk?
Welke functies heeft een kerk?
Welke betekenis en functies heeft het kerkgebouw?
Houdt die betekenis ook in dat u een onderhoudsplicht heeft ten opzichte van het gebouw?
Spelen persoonlijke opvattingen hier een rol in?

Deze vragen worden vervolgd door meer algemene vragen over natuurbescherming en rentmeesterschap. Het is daarbij wel te hopen dat vertegenwoordigers van burgerlijke gemeentes weten wat rentmeesterschap inhoudt. Een synoniem wat eventueel gebruikt kan worden is verantwoord leven/verantwoord beheren van onze leefomgeving. Het wordt ook deels samengevat in het begrip zorgplicht.

- (7) Heeft de gemeente, al dan niet in samenwerking met SLZ, bijgedragen aan de bescherming van vleermuizen?
Wat vindt u van vleermuizen?
Heeft de Flora- en Faunawet hierin al dan niet motiverend gewerkt?
Wat is natuur?
Wat vindt u van natuurbescherming?
Welke persoonlijke opvattingen spelen hierbij een rol?
Is er een link tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en natuurbescherming?
Is er een link tussen verantwoord beheren van de leefomgeving en zorg voor het kerkgebouw/monumentale gebouwen?
Is een kerk het domein van cultuur of van natuur of van beide?
Op welke manieren investeert de gemeente in zorgen voor de leefomgeving?
Welke rol heeft u binnen de gemeente om deze zorgplicht in de praktijk te brengen?
- (2) Wat is uw motivatie voor die zorgplicht?
Hoe wordt verantwoord beheer van de leefomgeving in Nederland vertaald naar de praktijk?
Welke rol spelen gemeenten hierin?
- (3) Hoe verhoudt de levensstijl van westerse mensen zich tot verantwoord beheer van de leefomgeving?
Hoe moet zorgen voor onze leefomgeving in de praktijk worden gebracht?

Heeft u contact met kerken waar de gemeente geen eigendom heeft?

Bent u persoonlijk bij een kerk betrokken.

Dit was het einde van het interview. Ik bedank de vertegenwoordiger van de burgerlijke gemeente hartelijk voor zijn/haar medewerking. Ik sluit nadrukkelijk de computer uit en neem niets meer op. Vervolgens moet ik goed opletten wat er daarna nog allemaal gezegd gaat worden en hier moet ik ook rustig de tijd voor nemen. Dit achteraf zo goed mogelijk uitwerken.

Bijlage 4 Samenwerking van kerken met SLZ

Tabel 22: Medewerking van kerken aan de inventarisatie van SLZ naar vleermuizen per regio (Archief SLZ).

	Medewerking verleend?		Totaal aantal kerken	
	Ja	Nee	Aantal	Percentage
Zuid-Beveland	47	3	50	33 %
Noord-Beveland	3	1	4	3 %
Zeeuws Vlaanderen	45	6	51	33 %
Schouwen Duiveland	7	1	8	5 %
Walcheren	22	8	30	20 %
Tholen & St. Philipsland	8	1	9	6 %
Totaal aantal kerken	132	20	152	100 %

Tabel 22 is niet voor de volle honderd procent representatief. Zo is weigering tot medewerking geïnterpreteerd, als de resultaten van de inventarisatie onbekend waren. In veel gevallen betekende dit namelijk dat de kerk wel potentie had als vleermuizenverblijf, maar niet geïnventariseerd mocht worden. Er zijn echter enkele uitzonderingen. Er zijn namelijk ook kerken die wel bezocht zijn, maar waar de zolder niet bereikt kon worden. In zo'n geval is de bezetting met vleermuizen onbekend, maar is er wel medewerking verleend. Dit kan tot een geringe afwijking hebben geleid. Bovendien zijn een aantal kerken eigendom van particulieren. Zij tellen niet mee binnen mijn onderzoek, omdat de kerk niet door een kerkgemeenschap wordt gebruikt. Ze kunnen echter wel meegeteld zijn in bovenstaande tabel. Tot slot vallen soms meerdere kerken onder één kerkbestuur. De toestemming werd dan door één persoon/bestuur gegeven, maar werd voor meerdere kerken meegeteld. Waar mogelijk zijn de resultaten gecorrigeerd, maar niet van alle eilanden waren de uitkomsten specifiek genoeg weergegeven. De eilanden Zuid-Beveland, Noord-Beveland, Tholen & St. Philipsland en Schouwen Duiveland kloppen waarschijnlijk wel. Van de overige eilanden kunnen de resultaten enigszins afwijken van de werkelijkheid (Archief SLZ).

Tabel 23: Medewerking van kerken per kerkverband aan de inventarisatie van SLZ (Archief SLZ).

	Medewerking verleend?		Totaal aantal kerken	
	Ja	Nee	Aantal	Percentage
PKN	28	0	28	22 %
Hervormde Kerk	44	2	46	36 %
Gereformeerde Kerk	7	1	8	6 %
Hersteld Hervormd	1	1	2	2 %
Rooms Katholiek	29	2	31	24 %
Gereformeerde Gemeente	5	1	6	5 %
Oud. Geref. Gem.	1	0	1	1 %
Gereformeerd Vrijgemaakt	1	0	1	1 %
Doopsgezind	1	0	1	1 %
Vrij Evangelisch	2	0	2	2 %

Tabel 23 geeft de resultaten per kerkverband weer. In 2004 is de PKN gevormd, waarbij de meeste Nederlands Hervormde en Gereformeerde Kerken in Nederland opgegaan zijn in de Protestantse Kerken in Nederland. Dat proces viel middenin de inventarisatieperiode. Er waren daarvoor al veel gemeenten die zichzelf Samen op Weg gemeente noemden, in aanloop naar de vorming van de PKN. Deze gemeenten zijn meegeteld als PKN gemeenten. Vrijwel alle PKN gemeenten zijn overigens voormalige Nederlands Hervormde Kerken. In een aantal gevallen is er sprake van een gefuseerde kerk tussen Hervormden en Gereformeerden. Een aantal hervormde gemeenten zijn niet meegegaan in de PKN en hebben de Hersteld Hervormde Kerk gevormd. Mogelijk dat een aantal kerken die in de tabel nog als hervormd genoteerd zijn, nu Hersteld Hervormd geworden zijn. Het merendeel van de Hervormde Kerken is intussen waarschijnlijk PKN geworden. Het Archief van SLZ is hier wellicht niet helemaal up-to-date (Archief SLZ).

Opvallend is verder dat sommige kerkverbanden onevenredig vertegenwoordigd zijn. Dit heeft te maken met het feit dat de Hervormde Kerk vrijwel alle monumentale kerken in eigendom heeft. En monumentale kerken zijn per definitie potentiële vleermuizenverblijven en zijn dan ook altijd onderzocht. De Rooms Katholieke kerk heeft ook veel relatief oude gebouwen, doorgaans uit eind 19^e

eeuw. Ook die kerken zijn vaak potentieel geschikt en dus onderzocht. Van de overige kerkverbanden zijn slechts enkele of helemaal geen kerkgebouwen onderzocht. De verdeling van bovenstaande kerkverbanden is dus slechts gebaseerd op de inventarisatie van SLZ en geven niet de relatieve presentie van de kerkverbanden weer (Archief SLZ).

Tot slot nog een opmerking over de verdeling van de kerkverbanden. De kerkverbanden zijn verschillend vertegenwoordigd per regio. Zo zijn beide Hersteld Hervormde Kerken gesitueerd op het eiland Tholen. Beide Vrij Evangelische Gemeenten zijn gesitueerd op Zuid-Beveland en de Doopsgezinde Gemeente in westelijk Zeeuws Vlaanderen. De Nederlands Hervormde/PKN kerken zijn op alle eilanden sterk vertegenwoordigd, met uitzondering van oostelijk Zeeuws Vlaanderen. Hier domineren de Rooms Katholieke kerken (Archief SLZ). Hier is echter nog niet alles mee gezegd. De culturele verschillen per regio, uiteten zich niet slechts in de kerkverbanden (voor zover die al opgenomen zijn in de inventarisatie van SLZ). Met name de PKN kenmerkt zich door een behoorlijke diversiteit in behoudendheid. Zo springen Tholen & St. Philipsland er uit als behoudende regio's, wat zich terugvertaalt in behoudende PKN/Nederlands Hervormde kerken. En oost Zuid-Beveland is weer aanzienlijk behoudender dan west Zuid-Beveland. Dit kan ik echter alleen schrijven omdat ik in Zeeland geboren ben en de provincie ken. Voor zover ik weet is dat niet terug te vinden in wetenschappelijke werken en kan ik er dus niet dieper op ingaan. Overigens is Zeeland per definitie al behoudend en zijn relatief veel mensen kerklid vergeleken met het landelijk gemiddelde.